

Mükellef Perspektifinden Vergi Tarifeleri: Türkiye Örneği

Tax Schedules from the Perspective of Taxpayers: Turkey Experience
İnsan Cemil DEMİR

Investigating the Presence of Fisher Effect for the China Economy

Çin Ekonomisi İçin Fisher Etkisinin Varlığının Analizi
Utku ALTUNOZ

**Sivil Toplum Kuruluşlarının Süryani Kültürü Kapsamında Bölgesel Ticarete Olan Etkileri:
Ampirik Bir Çalışma**

The Effects of Non-Governmental Organizations (NGSS) on Regional Trade within the Scope of Assyrian Culture
Nesrin DEMİR - Nezih Metin ÖZMUTAF

**Türkiye'de Katastrofik Sağlık Harcamaları ve Bu Harcamaları Belirleyen Faktörler:
2002-2014 Dönemi**

Catastrophic Health Expenditures in Turkey and the Determinants of These Expenditures: 2002-2014 Period
Yağmur TOKATLIOĞLU - İbrahim TOKATLIOĞLU

Küresel Stagnasyon ve İktisadi Stagnasyon Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Global Stagnation and a Comparative Analysis of Economic Stagnation Theories
Alpaslan AKÇORAOĞLU

Türkiye'de Yükseköğrenim Finansmanının Özelleştirilmesi

Privatization of Higher Education Finance in Turkey
Semen SON-TURAN

2008 Küresel Krizinin Bireysel Emeklilik Fonları Oynaklığı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği

The Effect of 2008 Global Crisis on Volatility of Private Pension Funds: A Case of Turkey
Orkun ÇELİK - Deniz ERER - Elif ERER

Türkiye'de İşgücüne Katılımda Bölgesel Farklılıklar

Regional Differences in Labour Force Participation in Turkey
Selcen ÖZTÜRK

**Mükelleflerin Vergiye Direnme Yöntemleri ve Türkiye'de Günah Vergilerindeki
Artışların Değerlendirilmesi**

Resistance of Taxpayers and Increasing Assessment of the Sin Taxes in Turkey
İşıl Fulya ORKUNOĞLU-ŞAHİN - Ahmet Burçin YERELİ

**Gıda Güvencesizliğinin Bazı Belirleyicileri (Kantil Regresyon Yöntemi ve
Sabit Etki Panel Yönteminin Karşılaştırılması)**

Some Determinants of Food Insecurity (Comparison of Quantile Regression Method and Fixed Effect Panel Method)
Atilla Ahmet UĞUR - Demet ÖZOCAKLI

Türkiye'de Bölgesel Yakınsamanın 50 Yılı: Yeni Veri Seti ve 1960-2010 Dönemi Analizi

50 Years of Regional Convergence in Turkey: New Data Set and Analysis for the Period 1960-2010
Orhan KARACA

Türkiye'de Akaryakıt Üzerinden Alınan Vergilerin OECD ve AB Ülkeleri ile Karşılaştırılması

The Comparison of Fuel Taxes between Turkey, EU and OECD
Hasan Bülent KANTARCI

IDEAS

RePEc

EBSCO

EconPapers

SOSYOEKONOMİ

Peer Reviewed, Scientific, Quarterly Hakemli, Bilimsel, Süreli
Sosyoekonomi Society Sosyoekonomi Derneği

January 2018, Vol. 26(35) ISSN 1305-5577

www.sosyoekonomijournal.org

- Publisher / Derginin Sahibi** : Sosyoekonomi Society / Sosyoekonomi Derneği
- Editor-in-Chief / Yayın Kurulu Başkanı** : Ahmet Burçin YERELİ
(Sorumlu Yazı İşleri Müdürü) editor@sosyoekonomijournal.org
- Co-Editors-in-Chief / Yayın Kurulu Bşk. Yrd.** : Mustafa KIZILTAN
(Sorumlu Yazı İşleri Müdür Yrd.) Emre ATSAN
Anna GOLOVKO
Aşlı Ceren SARAL
Ali Gökhan GÖLÇEK
info@sosyoekonomijournal.org
- Title of Journal /** : Sosyoekonomi Journal
Yayının Adı Sosyoekonomi Dergisi
- Type of Journal /** : Periodical
Yayının Türü Yaygın, Süreli Yayın
- Frequency and Language /** : Quarterly, English & Turkish
Yayının Şekli ve Dili 3 Aylık, İngilizce & Türkçe
- Directorial Address /** : Sosyoekonomi Derneği, Cihan Sokak, 27/7
Yayının İdare Adresi 06430 Sıhhiye / ANKARA
Tel: +90 312 229 49 11
Fax: +90 312 230 76 23
- Printing House /** : Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San. Tic. Ltd. Şti.
Basım Yeri İstanbul Caddesi, İstanbul Çarşısı, 48/48, İskitler /
ANKARA
Tel: +90 312 341 36 67
- Place and Date of Print /** : Ankara, 31.01.2018
Basım Yeri ve Tarihi
- Abstracting-Ranking-Indexing /** : *Tübitak - ULAKBİM TR Dizin, EconLit, EBSCO, ProQuest,*
Dizin *RePEc, EconPapers, IDEAS, Global Impact Factor, Google Scholar.*

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet Burçin	YERELİ	Hacettepe University, Turkey
Mustafa	KIZILTAN	Hacettepe University, Turkey
Emre	ATSAN	Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey
Anna	GOLOVKO	Sosyoekonomi Society, Turkey
Aslı Ceren	SARAL	Ankara University, Turkey
Ali Gökhan	GÖLÇEK	Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey
Hakan	AY	Dokuz Eylül University, Turkey
Ayşen	ARAÇ	Hacettepe University, Turkey
Basak	DALGIÇ	Hacettepe University, Turkey
Altuğ Murat	KÖKTAŞ	Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey
Işıl Şirin	SELÇUK	Abant İzzet Baysal University, Turkey
Burcu	FAZLIOĞLU	TOBB University of Economics and Technology, Turkey
Hale	AKBULUT	Hacettepe University, Turkey
Sevilay	GÜMÜŞ ÖZUYAR	Hacettepe University, Turkey

Editorial Advisory Board / Uluslararası Danışma Kurulu

Tekin	AKDEMİR	Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey
Abdilahi	ALI	Aberystwyth University, United Kingdom
Barış	ALPASLAN	Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey
Nunzio	ANGIOLA	University of Foggia, Italy
Shafiul	AZAM	Aberystwyth University, United Kingdom
Necmiddin	BAĞDADİOĞLU	Hacettepe University, Turkey
Elshan	BAGIRZADEH	Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan
Serdal	BAHÇE	Ankara University, Turkey
Alparslan Abdurrahman	BAŞARAN	Hacettepe University, Turkey
Joanna	CHUDZIAN	Warsaw University of Life Sciences, Poland
Caterina	DE LUCIA	University of Foggia, Italy
Matthias	FINGER	Ecole Polytechnique Fédérale de Lausanne, Switzerland
Ömer	GÖKÇEKÜŞ	Seton Hall University, U.S.A.
Aleksandra	GÓRECKA	Warsaw University of Life Sciences, Poland
Jafar	HAGHIGHAT	University of Tabriz, Iran
Mubariz	HASANOV	Okan University, Turkey
Katsushi	IMAI	University of Manchester, United Kingdom
Kamalbek	KARYMSHAKOV	Kyrgyz Turkish MANAS University, Kyrgyzstan
Adalet	MURADOV	Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan
Mehmed	MURİC	University for Peace, Serbia
Maria Paola	RANA	Northumbria University, United Kingdom
Uğur	SADİOĞLU	Hacettepe University, Turkey
M. Mahruf C.	SHOHEL	Aberystwyth University, United Kingdom
Biagio	SIMONETTI	Università degli Studi del Sannio, Italy
Joseph	SZYLIOWICZ	University of Denver, U.S.A.
Bican	ŞAHİN	Hacettepe University, Turkey
Nevzat	ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University, Turkey
Mustafa Erdiç	TELATAR	Okan University, Turkey
Ayşe Yasemin	YALTA	Hacettepe University, Turkey
Kasırga	YILDIRAK	Hacettepe University, Turkey

Bu derginin her türlü yayım ve telif hakkı Sosyoekonomi Dergisi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre, fotokopi, dijital ve benzeri yöntemlerle herhangi bir bölümü veya tamamı Dergi Sahibinin veya Yayın Kurulu Başkanının izni olmadan basılamaz ve çoğaltılamaz. Bilimsel etik kurallarına uygun olmayan alıntı yapılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

Referees of This Issue / Bu Sayının Hakemleri

Deniz	ABUKAN	Ankara University
İbrahim Attila	ACAR	İzmir Katip Çelebi University
İlkben	AKANSEL	Artvin Çoruh University
Yasemin	AKBULUT	Ankara University
Tekin	AKDEMİR	Ankara Yıldırım Beyazıt University
Çağdaş Erkan	AKYÜREK	Ankara University
Şükrü	APAYDIN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli University
Elshan	BAGIRZADEH	Azerbaijan State University of Economics
Eda	BALIKÇIOĞLU	Kırıkkale University
Hale	BALSEVEN	Akdeniz University
Dilek	BAŞAR	Hacettepe University
Hüsni	BİLİR	Aksaray University
Selçuk	BUYRUKOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir University
Ünal	ÇAĞLAR	Kırklareli University
Dilek	ÇETİN	Kırıkkale University
Zeynep	ÇOPUR	Hacettepe University
Nihat	DAĞISTAN	Başkent University
Mete	DİBO	Hitit University
Ayşe	ERGIN-ÜNAL	Niğde Ömer Halisdemir University
Zekeriya Eray	ESER	Artvin Çoruh University
Egemen	İPEK	Gümüşhane University
Tuncay	KARA	Düzce University
Özgür Emre	KOÇ	Hitit University
Merter	MERT	Gazi University
Seyil	NAJIMUDINOVA	Kyrgyz-Turkish MANAS University
Selcen	ÖZTÜRK	Hacettepe University
Hilmiye Yasemin	ÖZÜĞURLU	Mersin University
Yeliz	SARIOZ-GÖKTEN	Niğde Ömer Halisdemir University
Işıl Şirin	SELÇUK	Abant İzzet Baysal University
Çağatay Edgücan	ŞAHİN	Ordu University
Orhan	ŞİMŞEK	Artvin Çoruh University
Ayşe Nil	TOSUN	Hacettepe University
Şükrü Anıl	TOYGAR	Selçuk University
Nimet	VARLIK	Kırıkkale University
Volkan	YURDADOĞ	Çukurova University

Content

Author(s)	Title	pp.
Executive Summary		6
Editörün Notu		8
İhsan Cemil DEMİR	Mükellef Perspektifinden Vergi Tarifeleri: Türkiye Örneği Tax Schedules from the Perspective of Taxpayers: Turkey Experience	11
Utku ALTUNÖZ	Investigating the Presence of Fisher Effect for the China Economy Çin Ekonomisi İçin Fisher Etkisinin Varlığının Analizi	27
Nesrin DEMİR Nezih Metin ÖZMUTAF	Sivil Toplum Kuruluşlarının Süryani Kültürü Kapsamında Bölgesel Ticarete Olan Etkileri: Ampirik Bir Çalışma The Effects of Non-Governmental Organizations (NGOs) on Regional Trade within the Scope of Assyrian Culture	41
Yağmur TOKATLIOĞLU İbrahim TOKATLIOĞLU	Türkiye’de Katastrofik Sağlık Harcamaları ve Bu Harcamaları Belirleyen Faktörler: 2002-2014 Dönemi Catastrophic Health Expenditures in Turkey and the Determinants of These Expenditures: 2002-2014 Period	59
Alpaslan AKÇORAOĞLU	Küresel Stagnasyon ve İktisadi Stagnasyon Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi Global Stagnation and a Comparative Analysis of Economic Stagnation Theories	87
Semen SON-TURAN	Türkiye’de Yükseköğrenim Finansmanının Özelleştirilmesi Privatization of Higher Education Finance in Turkey	119
Orkun ÇELİK Deniz ERER Elif ERER	2008 Küresel Krizinin Bireysel Emeklilik Fonları Oynaklığı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği The Effect of 2008 Global Crisis on Volatility of Private Pension Funds: A Case of Turkey	139
Selcen ÖZTÜRK	Türkiye’de İşgücüne Katılımda Bölgesel Farklılıklar Regional Differences in Labour Force Participation in Turkey	153
Işıl Fulya ORKUNOĞLU-ŞAHİN Ahmet Burçin YERELİ	Mükelleflerin Vergiye Direnme Yöntemleri ve Türkiye’de Günah Vergilerindeki Artışların Değerlendirilmesi Resistance of Taxpayers and Increasing Assessment of the Sin Taxes in Turkey	169
Atilla Ahmet UĞUR Demet ÖZOCAKLI	Gıda Güvencesizliğinin Bazı Belirleyicileri (Kantil Regresyon Yöntemi ve Sabit Etki Panel Yönteminin Karşılaştırılması) Some Determinants of Food Insecurity (Comparison of Quantile Regression Method and Fixed Effect Panel Method)	195
Orhan KARACA	Türkiye’de Bölgesel Yakınsamamın 50 Yılı: Yeni Veri Seti ve 1960-2010 Dönemi Analizi 50 Years of Regional Convergence in Turkey: New Data Set and Analysis for the Period 1960-2010	207
Hasan Bülent KANTARCI	Türkiye’de Akaryakıt Üzerinden Alınan Vergilerin OECD ve AB Ülkeleri ile Karşılaştırılması The Comparison of Fuel Taxes between Turkey, EU and OECD	229
Notes for Contributors		248
Yazarlara Duyuru		249

Executive Summary

The objective of our journal is to publish up-to-date, high-quality and original research papers. In this volume, we present twelve studies included socio-economic-based findings and reviews, but broadly the issue contains research papers. Research Papers are more in traditional forms and they demonstrate a sound theoretical and/or methodological underpinning, a clear contribution to knowledge in the field and provide a critical and concise yet comprehensive and contemporary review of the economy in the real life and its applications.

The first article of this issue is about Turkish taxpayers' preferences of tax schedules as well as the possible main factors that affects mentioned preferences. In the study using ordered probit regression model, it has been found that the main factors which influence the taxpayers' schedules preferences are public expenditures, trend of tax evasion, perception of shadow economy, business competition, perception of social security contributions, tax burden, tax justice, religion, conventionality, age, job and education level. The second study written by Utku Altunoz deals with Fisher effect which is known as the long run relationship between interest and inflation rates in Chinese economy for the period of 1996 to third quarter of 2015. When the third article is pursued to enlighten the possible effects of civil society organisations on Assyrian culture, the fourth article is aimed to analyze catastrophic health expenditures and the determinants of these expenditures in Turkey by using micro data set of Household Budget Survey, published by TSI for the period between 2002 and 2014. Also, the fifth article is also draw attention to a popular discussion in literature. The mentioned article is conducted a comparative analysis global and economic stagnation theories.

After aforecited article, the study of Son-Turan is listed as the sixth article of this journal. The main purpose of this study is to develop a model the privatization of higher education finance in Turkey by employing data that is driven from secondary sources. When the seventh paper of our journal is analysed the effect of global crisis on private pension system in Turkey, the eighth article investigating the regional dynamics in labour force participation rates in Turkey. The ninth article of this issue is aimed to reveal the resistance of Turkish taxpayers and increasing assessment of the sin taxes in Turkey. The tenth paper aims to identify some of the determinants of food insecurity using quantile regression and fixed-effect panel methods. The eleventh paper is engaged to regional convergence actioned in Turkey, 1960-2010. And in the very last article of this issue, the Special Consumption Tax on fuel products is investigated, compared with OECD and EU member countries and the economic effects of high SCT is tried to be explained.

Dear readers, all of the articles in this volume of our journal are the studies of very intensive working process individually and since we have a limited space in this section, we only share general structures. We are sincerely grateful to your ongoing interest in our journal.

Prof. Ahmet Burcin YERELI

Editor

Editörün Notu

Dergimizin amacı, güncel, yüksek kaliteli ve özgün araştırma makaleleri yayınlamaktır. Bu sayıda, sosyo-ekonomik temelli bulgular ve yorumlar on iki çalışma sunulmaktadır ancak genel olarak sayı araştırma raporlarını içerir. Araştırma Raporları çoğunlukla geleneksel formdadır ve teorik ve / veya metodolojik temeli, alanına net bir katkı sunan ve gerçek ekonomik hayata ve uygulamalarına eleştirel, net, kapsamlı ve çağdaş yorumlar sağlamaktır.

Bu sayımızın ilk makalesi Türkiye'deki mükelleflerin vergi tarifeleri tercihleri ve bu tercihleri etkileyen temel faktörlerle ilgilidir. Sıralı probit regresyon modeli kullanılan çalışmada, vergi mükelleflerinin tarife tercihlerinin kamu harcamaları, vergi kaçırma eğilimi, kayıt dışı ekonomi algısı, rekabet, sosyal güvenlik payları algısı, vergi yükü, vergi adaleti, dini inançlar, geleneklere bağlılık, yaş, meslek ve eğitim seviyesinden etkilendiği tespit edilmiştir. Utku Altunöz tarafından yayımlanan ikinci makale ise uzun dönemli faiz ile enflasyon ilişkisi olan Fisher etkisini, Çin ekonomisinde varlığı açısından 1996 ile 2015'in üçüncü çeyrekliği dönemleri arasında incelemektedir. Üçüncü makale, anket yöntemi kullanarak 2014-2015 döneminde sivil toplum kuruluşlarının Süryani kültürü kapsamında bölgesel ticarete olan etkilerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaya çalışırken; dördüncü makale Türkiye'deki katastrofik sağlık harcamaları ve bu harcamaları belirleyen faktörleri TÜİK tarafından yayımlanan mikro veri temelli Hanehalkı Bütçe Anketini kullanarak 2002 ile 2014 yılları arasında analiz etme amacındadır. Ayrıca, beşinci çalışmada son günlerde literatürde ilgi çeken bir tartışma ile alakalıdır. Makale, küresel ve iktisadi stagnasyon teorilerinin karşılaştırmalı bir analizini gerçekleştirmektedir.

Bahsi geçen çalışmanın ardından Son-Turan'ın araştırması dergimizde altıncı makale olarak listelenmektedir. Bu çalışma ikincil veri kaynaklarından faydalanılarak Türkiye'ye uygun bir yükseköğrenim özel finansman modeli geliştirme amacı gütmektedir. Dergimizin takip eden yedinci makalesi 2008 yılında ortaya çıkan küresel krizin, Türkiye'deki bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkisini incelemektedir; sekizinci makale Türkiye'de işgücüne katılım oranlarında bölgesel dinamikleri araştırmaktadır. Derginin bu sayısında yer alan dokuzuncu çalışma ise Türk mükelleflerin vergiye direnme yöntemleri ile Türkiye uygulanan günah vergilerindeki artışların değerlendirilmesi amacını gütmektedir. Onuncu makale ise Kantil regresyon ve sabit etki panel analizi yöntemleri kullanarak gıda güvencesizliğinin belirleyicilerinin bazılarını belirlemeyi hedeflemektedir. On birinci makale 1960-2010 arasında Türkiye'de gerçekleşen bölgesel yakınsamalarla ilgilidir. Bu sayının son makalesinde, akaryakıt ürünleri üzerinden alınan ÖTV incelenmiş, tutarlar OECD ve AB üyesi ülkelerle karşılaştırılmış ve yüksek ÖTV'nin ekonomik etkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Sayın okuyucular, dergimizin bu sayısında bulunan tüm çalışmalar oldukça meşakkatli bir sürecin eserleridir. Dergimize süregelen ilginizden ötürü teşekkürü samimiyetle bir borç biliriz.

Prof.Dr. Ahmet Burçin YERELİ

Editör

Mükellef Perspektifinden Vergi Tarifeleri: Türkiye Örneği¹

Ihsan Cemil DEMİR (<https://orcid.org/0000-0002-4756-0617>), Department of Public Finance, Afyon Kocatepe University, Turkey; e-mail: icdemir@aku.edu.tr

Tax Schedules from the Perspective of Taxpayers: Turkey Experience²

Abstract

In particular, the structure of ad valorem tax schedules is a controversial topic in public finance literature. Some people argue that the tax schedules should be progressive or degressive depending on the amount of income. Also some people argue that the income increasing should not affect the tax schedules (flat tax). This paper is prepared for this purpose would be carried out to determine the taxpayers' preferences and the main factors which affect this choice. In the study, the opinions of taxpayers about ad valorem taxes are asked by using a questionnaire which is prepared by me. 1520 taxpayers' preferences especially about personal income tax are determined and the factors which define the preferences are presented with the ordered probit regression analysis. 70% of taxpayers prefer progressive taxation, 18% of taxpayers prefer flat tax and 12% of taxpayers prefer degressive taxation. According to regression results the main factors which influence the taxpayers' preferences about tax schedules are public expenditures, trend of tax evasion, perception of shadow economy, business competition, perception of social security contributions, tax burden, tax justice, religion, conventionality, age, job and education level.

Keywords : Optimal Taxation, Tax Schedules, Progressive Taxation, Flat Tax.

JEL Classification Codes : H21, H24, H29.

Öz

Özellikle advalorem vergi tarifelerinin yapısının nasıl olması gerektiği, maliye literatüründe tartışmalı bir konudur. Gelir artışına bağlı olarak vergi tarifelerinin yapısının artan veya azalan oranlı olması gerektiğini ileri sürenler olduğu gibi, gelir artışının vergi tarifelerini etkilememesi gerektiğini (düz oranlı vergi tarifesi) ileri sürenler de vardır. Bu çalışma, vergi mükelleflerinin vergi tarifeleri konusundaki tercihlerini ve bu tercihleri etkileyen temel faktörleri belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada mükelleflere, tarafımızdan hazırlanan anket eşliğinde advalorem vergi tarifeleri hakkındaki görüşleri sorulmuştur. 1520 vergi mükellefinin özellikle gelir vergisi hakkındaki tercihleri ve ordered probit regresyon analizleri ile bu tercihleri belirleyen faktörler ortaya konmuştur. Mükelleflerin %70'i artan oranlı vergilemeyi, %18'i düz oranlı vergilemeyi ve %12'si de azalan oranlı vergilemeyi tercih etmektedir. Regresyon sonuçlarına göre, mükelleflerin vergi tarifeleri hakkındaki tercihlerini

¹ This article is the revised and extended version of the paper presented in "Second International Annual Meeting of Sosyoekonomi Society" which was held by Sosyoekonomi Society and CMEE - Center for Market Economics and Entrepreneurship of Hacettepe University, in Amsterdam/The Netherlands, on October 28-29, 2016.

² Bu makale Sosyoekonomi Derneği ile Hacettepe Üniversitesi Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi tarafından Hollanda'nın Amsterdam şehrinde, 28-29 Ekim 2016 tarihlerinde düzenlenen "İkinci Uluslararası Sosyoekonomi Derneği Yıllık Buluşması"nda sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

belirleyen temel faktörler kamu harcamaları, vergi kaçırma eğilimi, kayıt dışı ekonomi algısı, rekabet, sosyal güvenlik payları algısı, vergi yükü, vergi adaleti, dini inançlar, geleneklere bağlılık, yaş, meslek ve eğitim seviyesidir.

Anahtar Sözcükler : Optimal Vergileme, Vergi Tarifeleri, Artan Oranlı Vergileme, Düz Oranlı Vergileme.

1. Giriş

Vergi tarifesi, verginin ödenmesi için matraha uygulanan ölçü birimidir. Bu ölçü, değer esaslı olabileceği gibi spesifik esaslı da olabilir. Eski çağlarda spesifik esaslı vergiler yaygın olmakla birlikte, para ekonomisinin yaygınlaşmasıyla birlikte spesifik esaslı vergilerin yerini advalorem vergilere bıraktığı görülmektedir. Günümüzde modern devletlerin özellikle gelir vergilerinde advalorem, yani değer esaslı oransal tarifeleri kullandığı görülmektedir.

Değer esaslı vergi tarifleri kendi içinde düz oranlı, artan oranlı ve azalan oranlı tarifler şeklinde üç temel gruba ayrılmaktadır. Vergilemede adaleti sağlamak bakımından, vergi tarifelerinin yapısının nasıl olması gerektiği hususu maliyeciler arasında hep tartışılmıştır ve kanaatimizce bundan sonra da tartışılmaya devam edecektir. Teorik tartışmalar devam etmekle beraber, konunun temel paydaşı olan vergi mükelleflerinin bu konudaki görüşleri, göz ardı edilmiş görünmektedir. Bu çalışma, söz konusu tartışmalar eşliğinde, vergi mükelleflerinin özellikle gelir üzerinden alınan vergilerde hangi tür tarifelerin uygulanması gerektiği konusundaki görüşlerini ortaya koymak amacıyla yürütülmüştür.

Çalışmanın birinci bölümünde, vergi tarifeleri konusunda maliye ve iktisat literatüründeki temel tartışmalar vergi adaleti bağlamında irdelenmiştir. İkinci bölümde, Türkiye örneğinde vergi mükelleflerinin tarife tercihlerinin belirlenmesi amacıyla yürütülen anket çalışması, yöntem ve bulgularıyla ortaya konmuş, mükelleflerin vergi tarife tercihlerinde etken olan faktörler ordered probit regresyon analizleriyle belirlenmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde, hedef kitlenin tarife tercihleri üzerinde etkili olan faktörler eşliğinde, maliye politikaları açısından önemli görülen hususlar hakkında çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

2. Vergi Adaleti Bağlamında Vergi Daireleri

Vergi yükünün hangi teknikler veya hangi araçlarla dağıtılacağı tartışmaları bir yana, hangi teknik ve araç kullanılırsa kullanılsın, temel amaç vergi adaletini tesis etmektir. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı ülkemizde, 1982 Anayasası'nın 73. madde ikinci fıkrası ile Anayasal düzeyde benimsenmiş ve maliye politikası yapıcılarına temel görev olarak yüklenmiş bir husustur. Diğer taraftan, yine Anayasanın 73. maddesinin birinci fıkrası ile vergilemenin ödeme gücüne göre yapılması gerektiği de ortaya konmuştur.

Vergi ödeme gücünün temel göstergeleri olan gelir, servet, harcama ve üretim potansiyeli gibi değerleri kavramak ve adil bir vergi sistemi oluşturmak için vergi ödeme

indirimlerden yararlanılır. Böylece, özellikle ücretliler ve düşük gelir elde edenler lehine düzenlemeler ile gelirin yeniden dağıtımı sağlanmak suretiyle, gelir dağılımında kısmi bir adalet fonksiyonu yerine getirilmiş olur. Bununla beraber, gelir dağılımına müdahale etmek bakımından vergiler, fonksiyonel gelir dağılımından ziyade kişisel gelir dağılımını düzenlemek için kullanılır. Bu bağlamda piyasa sürecinde kendiliğinden oluşmuş olan birincil gelir dağılımı, öncelikle vergileme yoluyla, saha sonra da kamu harcamaları kullanılmak suretiyle bizzat devlet tarafından yeniden dağıtılmış olur. Gelirin yeniden dağıtımı suretiyle ortaya çıkan bu son dağılıma ise ikincil gelir dağılımı denir.

Vergi adaletini tesis etmek için vergi tarifeleri hakkında yapılan bir diğer tartışma da, mükelleflerin vergi ödemekten dolayı katlanmak zorunda kaldıkları fedakârlığın düzeyi veya şekli ile ilgilidir. Bu bağlamda vergi literatüründe dört farklı fedakârlık anlayışı geliştirilmiştir. Bunlar eşit mutlak fedakârlık anlayışı, eşit oranlı fedakârlık anlayışı, eşit marjinal fedakârlık anlayışı ve en az toplam (minimum) fedakârlık anlayışıdır (Demir, 2015: 117-118). Eşit mutlak fedakârlık anlayışına göre herkes eşit miktarda vergi öder. Maktu vergileri ve çeşitli harçlar bu duruma örnek olarak verilebilir. Eşit oranlı fedakârlık anlayışına göre herkes eşit oranda vergi öder. Düz oranlı vergiler (flat tax) bu duruma örnek olarak verilebilir. Eşit marjinal fedakârlık anlayışına göre gelir düzeyi arttıkça vergi oranı da artar. Bu artışın teorik gerekçesini “gelir arttıkça gelirin marjinal faydasının azalacağı” şeklindeki marjinalist görüş oluşturmaktadır. Ülkemizde de kişisel gelir vergisinde uygulanan artan oranlı tarife bu duruma örnek olarak verilebilir. En az toplam fedakârlık (minimum fedakârlık) anlayışına göre ise artan oranlı vergi tarifeleriyle beraber, çeşitli indirim müesseseleri de (tarife dışı müdahaleler) uygulanır. Ülkemizde asgari geçim indirimi ve sakatlık indirimi gibi müesseseler entegre edilmek suretiyle gelir vergisinin subjektif yapıya kavuşturulmuş olması, bu duruma örnek teşkil eder.

Vergi teorisi literatüründe söz konusu fedakârlık anlayışlarına paralel olarak, hangi vergi tarifelerinin uygulanması gerektiği hususu tartışmalı bir husustur. Günümüz dünyasında modern ülkelerin büyük bir çoğunluğunda özellikle kişisel gelir vergilerinde subjektif karakterli artan oranlı vergi tarifelerinin kullanıldığını ve dolayısı ile en az toplam fedakârlık anlayışının benimsendiğini görmek mümkündür. Bununla beraber, son zamanlarda düz oranlı vergilerin (flat tax) de yaygınlaştığını (özellikle eski doğu bloku ülkelerinde) görmek mümkündür. Literatür incelendiğinde, hangi tarife uygulanırsa uygulansın, çeşitli avantaj ve dezavantajlı yanlarının olduğu konusunda tartışmalar uzayıp gitmektedir (Şen & Sağbaş, 2015: 246).

Diğer taraftan, tarife uygulanan mükelleflerin vergi kaçırma kapasiteleri veya gelirlerini gizleyebilme imkânları, vergilerin gelir ve ikâme etkileri, uygulanacak artan oranlı tarifelerin yapısı ve tarife dışı müdahaleler ise tartışmaların diğer boyutunu oluşturmaktadır (Bulutoğlu, 2006: 388). Artan oranlı vergi tarifelerinin uygulandığı mükellef grubu eğer gelirini gizleyebilme veya vergi kaçırma kapasitesine sahipse, artan vergi oranı vergi gelirlerini istenen düzeyde artırmaktan uzak olacaktır. Zira, her zaman vergi oranlarını artırmak suretiyle vergi gelirlerini artırmak mümkün olamayabilir. Artan vergi yükünün mükellefleri verginin ikâme etkisine sürükleyebileceği ve bu durumdan ülke ekonomisinin olumsuz bir şekilde etkilenebileceği de göz ardı edilemeyecek bir husustur.

Bu tartışmaların bir başka yönünü ise ödenen vergi ile yararlanan kamu hizmetleri arasında kurulan ilişki anlamına gelen "mali bağlantı (fiscal connection)" oluşturmaktadır. Demir (2009), Bandyopadhyay ve Esteban (2007) yaptıkları çalışmalarda, yararlanan kamu hizmeti algısı arttıkça, mükelleflerin katlanmayı kabul ettikleri vergi miktarının da arttığına işaret etmektedir. O halde, vergilendirmeden beklenen neticeleri elde etmenin yolunu, sadece vergi sistemi ve buna bağlı olarak uygulanacak vergi tarifelerine bağlamak doğru değildir. Diğer ekonomik, mali, teknik ve hatta sosyo-kültürel faktörlerin de dikkate alınması gerekir.

Vergilemenin sadece fiskal (mali) amaçla yapılmadığı, fiskal amacın yanı sıra ekonomik ve sosyal (ekstra-fiskal) amaçlarla da vergilemeye gidilebileceği düşünülürse, söz konusu tartışmalara başka bir yön katılmış olacaktır. Artan oranlılıktan beklenen en önemli hedeflerin başında gelen husus, gelir dağılımında kısmi bir iyileşme sağlamasıdır. Bu amaçla efektif artan oranlılığın (effective progresivity) dikkate alınması gerekir (Musgrave & Thin, 1948: 498-514). Efektif artan oranlılık vergi öncesi ve vergi sonrası Gini katsayılarına bağlı bir model yardımıyla hesaplanmaktadır. Eğer, vergileme sonrası gelir dağılımında kısmi bir iyileşme gerçekleşmemiş ise artan oranlı vergilerin etkinliğinden söz etmek mümkün olmayacaktır. Artan oranlı tarifelerin etkinliğini ölçen başka yaklaşımlar da mevcuttur. Ünlükapan (2011) tarafından yapılan çalışma, bu konuda geliştirilmiş çeşitli modellerin yanı sıra, Türkiye için artan oranlılığı ölçen bir sonuç ortaya koymaktadır. Bu çalışmada 1924-2008 yılları arasında Türkiye'de artan oranlılık ölçülmüş ve Cumhuriyetin ilanından bugüne kadar Türk Vergi Sistemi'nde artan oranlılığın hep var olduğu ortaya konmuştur. Araştırmaya göre artan oranlılığın en katı uygulandığı dönem 1985-2001 arası dönemdir (Ünlükapan, 2011: 397).

Vergilerin otomatik stabilizatör olarak kullanılabilmesi artan oranlı olmasına bağlıdır. Diğer yandan artan oranlı vergiler, mali sürüklenmeye de sebep olabilmektedir. Bu iki yargı bile, artan oranlı vergi tarifelerinin uygulanması konusundaki bir birine zıt fikirleri özetler niteliktedir. Kullanılacak tarifelerin yapısı, bütün bu yönleriyle ele alındığında salt bir vergi tarifi meselesinden ziyade, vergilerin ekonomik yaşama müdahale aracı olarak kullanılması konusunu akla getirmektedir ki, bu konudaki tartışmalar geçmişten günümüze hep devam etmiştir ve bundan sonra da devam edecektir.

Optimal vergi tarifeleri ve optimal vergi oranlarıyla ilgili olarak Cooter (1978) tarafından yapılan araştırma ve analizler, vergi tarifeleriyle ilgili teorilerin salt gerçeklikten uzak olduğunu ortaya koymak bakımından son derece önemlidir. Bu bağlamda, söz konusu tartışmalara yeni bir boyut katmak amacıyla, vergi mükelleflerinin tarife tercihlerini ortaya koymanın faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Bu amaçla yaptığımız araştırma, mevcut literatüre ilave olarak, vergi tarifeleri konusunda mükelleflerin tercihlerini ve bu tercihlere etki eden temel faktörleri ortaya koymaktadır. Çalışma böylece gerek vergi literatürüne ve gerekse vergi politikası yapıcılara, yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

3. Mükelleflerin Bakış Açısıyla Vergi Tarifeleri: Anket Çalışması

3.1. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Yöntemi

Vergi tarifelerinin, düz oranlı (flat tax) mı, artan oranlı mı yoksa azalan oranlı mı olması gerektiği konusunda yapılan tartışmalar, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Teorisyenler ve uygulamacılar arasında yoğunlaşan bu tür tartışmalara vergi mükelleflerini de dâhil etmek ve böylece tartışmayı derinleştirmek, vergi literatürüne önemli bir katkı yapacaktır.

Konunun en önemli tarafı niteliğindeki vergi mükelleflerinin vergileme tekniği bakımından hangi tür tarifeleri (düz oranlı, artan oranlı veya azalan oranlı) tercih ettiklerine dair literatürde yok denecek kadar az çalışma mevcuttur. Bu durum, verginin yükü üzerinde olan mükelleflerin görüşlerinin günümüze kadar pek dikkate alınmadığına işaret etmektedir. Oysa toplumsal kabul görmeyen, diğer bir ifadeyle toplumsal tercihleri dikkate almayan ekonomi ve maliye politikalarının başarılı olması çok zordur.

Vergi tarifeleri konusunda mükelleflerin tercihlerinde yaş grubu, meslek grubu, medeni durum, gelir düzeyi, cinsiyet, eğitim seviyesi, mükellefiyet süresi gibi demografik faktörlerin yanı sıra, ekonomik, mali, teknik, sosyal ve kültürel faktörlerin de etkili olabileceği düşüncesiyle mükelleflerin bu konulardaki görüşleri de araştırılmıştır. Böylece, elde edilen bulgular eşliğinde vergi tarifesi tercihleri bağımlı değişken kabul edilmek suretiyle bir dizi regresyon analizleri yapılmıştır.

Yapılan analizlerin temel amacı öncelikle mükelleflerin vergi tarifesi olarak ne tür tarifeleri tercih ettiklerini, akabinde ise bu tercihlerde etkili olan temel faktörleri belirlemektir. Vergi mükelleflerinin tercihlerini belirlemek, gerek vergi teorisi alanında çalışan teorisyenlere ve gerekse vergi politikalarını belirleyen ve uygulayan otoritelere önemli derecede yol gösterici olacaktır. Çalışma sonunda elde edilen bulgular ve bu bulgular eşliğinde yapılan analizler bir rapor haline dönüştürülmüş ve 28 - 29 Ekim 2016 tarihlerinde Amsterdam/Hollanda’da düzenlenen “2nd International Annual Meeting of Sosyoekonomi Society” konferansında tebliğ olarak sunulmuştur.

Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi’nin desteklediği 16.Kariyer.64 numaralı proje kapsamında yürütülmüştür. Anketler, her coğrafi bölgeden en az biri büyükşehir olmak üzere seçilen iki, toplam 14 il merkezinde, 10.06.2016 - 15.09.2016 tarihleri arasında ve yüz yüze anket yöntemiyle yapılmıştır. İllerin bölgelere göre dağılımı ve örneklem sayıları aşağıda verilmiştir.

Marmara	: İstanbul (382) ve Edirne (65)
Ege	: İzmir (205) ve Afyonkarahisar (60)
Akdeniz	: Antalya (114) ve Burdur (52)
İç Anadolu	: Ankara (212) ve Yozgat (50)
Karadeniz	: Samsun (82) ve Rize (51)
Doğu Anadolu	: Erzurum (64) ve Muş (50)
Güneyd. Anadolu	: Diyarbakır (68) ve Şanlıurfa (65)

TOPLAM : 1520 Gelir Vergisi Mükellefi

Anket çalışmaları esnaf (624), sanayici (198), serbest meslek erbabı (180), memur (185), işçi (198) ve çiftçilerle (135) “kota örnekleme yöntemi” kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın ilk adımı olarak, tarafımızdan geliştirilen anket formu Afyonkarahisar ve Ankara il merkezlerinde pilot olarak uygulanmıştır. Elde edilen veriler değerlendirilmek suretiyle anket metnine son şekli verilmiş ve Türkiye geneli uygulamasına başlanmıştır.

Anketin güvenilirlik analizi sonucu bulunan *Cronbach Alpha değeri 0,7907* olup, sosyal bilimler için yüksek güvenilirlik düzeyine sahiptir. Araştırmanın en önemli kısıtlılığı ise, değişik özelliklere sahip toplumların özelliklerini yansıtmaması ve dolayısı ile uluslararası karşılaştırmalara imkân vermemesidir. Bu tür araştırmaların diğer ülkelerde de yapılması halinde, vergi tarifeleriyle ilgili kültürler ve ülkeler arasında karşılaştırma yapma ve literatür açısından genellemeler yapma şansı doğacaktır.

Anket yürütülürken demografik dağılımların yeterliliklerini sağlamaya özen gösterilmiştir. Bu bağlamda mükellefiyet türü, cinsiyet, medeni durum, yaş grubu, mükellefiyet süresi, eğitim ve gelir seviyesi bakımından istatistiksel analizler yapmaya yetecek sayılara ulaşılmıştır. Elde edilen veriler STATA istatistik programına yüklenerek, çeşitli analizlere tabi tutulmuştur.

Anket kapsamında vergi mükelleflerine yöneltilen “*Size göre aşağıdaki vergi tarifelerinin hangisi en uygun vergi tarifesidir*” sorusunun frekans dağılımları aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo: 1
Mükelleflerin Tarife Tercih-Frekans Dağılımları

Tercih	Frekans	%	Kümülatif (%)
1- Gelir arttıkça vergi oranı artmalıdır (Artan oranlı tarife)	1.065	70,07	70,07
2- Herkesten aynı oranda vergi alınmalıdır (Düz oranlı tarife)	275	18,09	88,16
3- Gelir arttıkça vergi oranı azalmalıdır (Azalan oranlı tarife)	180	11,84	100,00
TOPLAM	1520	100,0	

Anket uygulanan hedef kitlenin vergi tarifeleriyle ilgili tercihlerini gösteren Tablo 1’deki bulgulara göre, vergi mükelleflerinin yaklaşık %70’i artan oranlı vergilemeyi, % 18’i düz oranlı vergilemeyi tercih ederken, %12’si ise azalan oranlı vergileri tercih etmektedir.

Anketler Gelir Vergisi mükelleflerine uygulanmıştır. Türkiye’de Gelir Vergisi’nin genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı içindeki payı 2015 yılı itibariyle %22,7’dir (GİB, 2016). Bu oranın düşük olması, yapılan araştırmanın vergi mükellefleri hakkında genellemeler yapmak bakımından yetersiz olabileceği düşüncesini akla getirebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, gelir vergisi mükellefi olan kişiler çoğunlukla, aynı zamanda KDV, ÖTV, Motorlu Taşıtlar Vergisi, Emlak Vergisi, Çevre Temizlik Vergisi gibi diğer vergilerin de mükellefi durumundadırlar. Dolayısı ile vergilerle alakalı genel konularda yapılacak araştırmaların, öncelikle Gelir Vergisi mükelleflerini kapsamaması gerekir.

3.2. Mükelleflerin Vergi Tarifesi Tercihlerine Etki Eden Faktörler

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, STATA istatistik programına girilmiş ve mükelleflerin tarife tercihleri "bağımlı değişken" kabul edilmek suretiyle, bu tercihe etki eden faktörleri belirlemek amacıyla Ordered Probit regresyon analizleri yapılmıştır. Regresyon analizi kapsamında oluşturulan temel modele, diğer değişkenler ilave edilmek suretiyle üç ayrı model geliştirilmiş ve sonuçlar aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo: 2
Mükelleflerin Vergi Tarifesi Tercihlerini Etkileyen Faktörler

	(Ordered Probit Regresyon Analizi Sonuçları)								
	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
Değişkenler	Katsayı	Z-ist	Marj.	Katsayı	Z-ist	Marj.	Katsayı	Z-ist	Marj.
Demografik Faktörler									
Yaş (Yaşlı)	-0.098**	-2.17	-0.020	-0.094**	-2.07	-0.019	-0.094**	-2.07	-0.019
Cinsiyet (Kadın)	0.073	1.58	0.012	0.077	1.69	0.013	0.078*	1.70	0.014
Medeni Durum (Bekâr)	-0.038	-0.88	-0.005	-0.033	-0.76	-0.004	-0.033	-0.78	-0.005
Meslek (İşçi)	-0.097	-1.64	-0.013	-0.094	-1.59	-0.012	-0.094	-1.59	-0.012
Meslek (Memur)	-0.086*	-1.80	-0.014	-0.086*	-1.79	-0.014	-0.089*	-1.85	-0.015
Mükellefiyet Süresi	0.022	1.37	0.010	0.022	1.41	0.011	0.023	1.48	0.011
Ekonomik Faktörler									
Gelir	-0.002	-0.12	-0.002	-0.002	-0.07	-0.001	-0.001	-0.03	-0.001
Kamusal Hizmetler	-0.042***	-2.60	-0.023	-0.045***	-2.78	-0.024	-0.041***	-2.56	-0.021
Kayıtdışı Ekonomi Algısı	-0.050***	-4.21	-0.034	-0.050***	-4.22	-0.034	-0.049***	-4.15	-0.033
Sübjektif Vergi Yükü	0.040**	2.32	0.020	0.039**	2.25	0.019	0.042**	2.42	0.021
Vergi-Rekabet Gücü İlişkisi	-0.046***	-2.66	-0.023	-0.045***	-2.61	-0.021	-0.047***	-2.70	-0.023
Teknik - İdari Faktörler									
Vergi Kaçakçılığı	0.032**	1.98	0.017	0.030*	1.85	0.016	0.031*	1.92	0.015
SGK Primleri	0.061*	1.74	0.014	0.062*	1.79	0.015	0.066*	1.88	0.015
Vergi Adaleti	-0.033**	-2.40	-0.022	-0.034**	-2.49	-0.023	-0.034**	-2.51	-0.022
Uygunluk İlkesi	-0.039**	-2.52	-0.023	-0.037**	-2.42	-0.022	-0.038**	-2.48	-0.022
Sosyal ve Kültürel Faktörler									
Eğitim	0.030*	1.68	0.014	0.034*	1.86	0.016	0.033*	1.80	0.014
Vergi Bilinci	-0.025*	-1.89	-0.015	-0.024*	-1.78	-0.014	-0.023*	-1.70	-0.014
Dini İnançlara Bağlılık				0.030*	1.93	0.016	0.053***	2.87	0.025
Geleneklere Bağlılık							-0.049**	-2.30	-0.020
REGIONAL FIXED EFFECTS		EVET			EVET			EVET	
Observations		1520			1514			1514	
Prob. (χ^2)		0.0000			0.0000			0.0000	
R²		0.2162			0.2195			0.2208	

NOT: Bağımlı Değişken: Vergi Tarifesi Tercihi;

Referans Gruplar: Genç, Orta yaş, Erkek, Evli, Esnaf, Serbest Meslek, Sanayici, Çiftçi.

Anamlılık Düzeyleri: * 0.05 < P < 0.10, ** 0.01 < P < 0.05, *** P < 0.01, Marj.: Marjinal Etki.

Mükelleflerin vergi tarifesi tercihlerini etkileyen faktörler demografik, ekonomik, teknik-idari, sosyal ve kültürel faktörler şeklinde gruplandırılarak incelenmiştir. Modellerin her birinin ki kare (χ^2) değerleri istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlıdır (0.0000). R² değeri, modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını göstermektedir. Birinci modelin R² değeri 0,2162 olup istatistiksel olarak yeterlilik şartını taşımaktadır. Regresyon modellerinde genel olarak anlamlı olan değişkenlere yer verilmiştir. Modele yeni değişkenler ilave edildikçe R² değeri daha artacaktır. Bütün modeller sağlamlık (robustness) testlerine tabi tutulmuştur. Ayrıca regresyon analizlerini müteakiben marjinal etki analizleri yapılmış, böylece her bir faktörün modele marjinal etkisi ortaya konmuştur. Aşağıda her bir değişkenin gelir vergisi mükelleflerinin vergi tarife tercihleri üzerindeki etkileri regresyon sonuçları bakımından, gruplara göre oluşturulan başlıklar altında yorumlanmıştır.

3.2.1. Demografik Faktörler

Demografik değişken olarak yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek türü ve mükellefiyet süresi değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenler ile tarife tercihi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki sadece yaş ve meslek türü bakımından tespit edilmiştir. Diğer demografik değişkenler arasında vergi tarifesi tercihleri bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklar tespit edilememiştir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre, yaşlı (orta yaş üstü) mükellefler istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı bir şekilde artan oranlı vergi tarifelerini tercih etmektedir. Memurlar da benzer bir şekilde %10 düzeyinde anlamlı bir şekilde artan oranlı vergileri tercih etmektedirler. Ancak, tespit edilen bu ilişki istatistiksel olarak zayıf bir ilişkidir.

3.2.2. Ekonomik Faktörler

Regresyon analizinde modele ekonomik değişken olarak gelir düzeyi, kamusal hizmetlerden memnuniyet düzeyi, kayıtdışı ekonomi algısı, subjektif vergi yükü ve vergi-rekabet ilişkisi değişkenleri ilave edilmiştir. Vergi tarifesi tercihleri bakımından gelir düzeyinin anlamlı bir belirleyen olup olmadığı, merak edilen bir husustur. Ancak regresyon sonuçları, gelir düzeyi farklılıklarının mükelleflerin tarife tercihlerinin oluşumunda etken bir faktör olmadığını göstermektedir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre kamusal hizmetlerden memnuniyet düzeyi ile vergi tarifesi tercihi arasında istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bir ilişki söz konusudur. Araştırma kapsamında ankete katılanlara “*Kamu harcamaları tercihlerime uygun olarak yapılmaktadır*” ifadesine katılım düzeyleri sorulmuş ve 5’li likert ölçeğine göre katılım düzeylerini belirtmeleri istenmiştir. Bu ifadeye orta düzey bir katılım söz konusudur.

1. Kesinlikle katılmıyorum (%21);
2. Katılmıyorum (%22);
3. Kısmen katılıyorum, kısmen katılmıyorum (%16);
4. Katılıyorum (%19);
5. Kesinlikle katılıyorum (%22)

Negatif yöndeki ilişki, kamusal hizmetlerin tercihlerine uygun sunulduğunu düşünen mükelleflerin artan oranlı vergilemeye sıcak baktığını, kamusal hizmetlerden memnun olmayanların ise genel olarak düz oranlı veya azalan oranlı vergileri tercih ettiğini göstermektedir. Elde edilen bu bulgu, vergiler ve kamu harcamaları arasında kurulan bağ olarak kabul edilen “mali bağlantının” vergi mükellefleri tarafından önemsendiğini güçlü bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir.

Ankete katılan mükelleflerden Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutlarını aşağıdaki seçenekler doğrultusunda belirtmeleri istenmiştir.

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutu (Ort.: %28)

1- % 0 - % 10	(%13)
2 - % 11 - %20	(%22)
3- %21 - %30	(%25)
4- %31 - %40	(%31)
5- % 40’tan fazla	(% 9)

Ankete katılan mükelleflerin Türkiye’de kayıtdışı ekonomi algısı ile vergi tarifesi tercihleri arasında istatistiksel olarak %1 düzeyinde oldukça anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. Buna göre, kayıtdışı ekonomiyi yüksek bulan mükelleflerin genel olarak artan oranlı vergileri tercih ettiği görülmektedir.

Bu gruba eklenen diğer bir değişken de subjektif vergi yüküdür. Subjektif vergi yükü mükelleflerin hissettikleri vergi yükünü ifade etmektedir. Ankete katılan mükelleflerin subjektif vergi yükünü belirlemek amacıyla “*Size göre gelir veya servetinizin yüzde kaçını vergi olarak devlete ödüyorsunuz?*” sorusuna katılım düzeyleri sorulmuştur. Bu ifadeye katılım düzeyleri aşağıda verilmiştir.

Mükelleflerin subjektif vergi yükü (Ort.: %21)

1- % 0 - % 10	(%20)
2 - % 11 - %20	(%32)
3- %21 - %30	(%23)
4- %31 - %40	(%20)
5- % 40’tan fazla	(% 5)

Regresyon analizi sonuçlarına göre mükelleflerin hissettikleri vergi yükü ile vergi tarifesi tercihleri arasında istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, vergi yükünü yüksek bulan mükellefler düz oranlı veya azalan oranlı vergi tarifelerini tercih ederken, vergi yükünü düşük bulan mükelleflerin artan oranlı vergileri tercih ettikleri görülmektedir.

Regresyon modeline eklenen son ekonomik değişken ise ödenen vergiler ile işletmenin rekabet gücü arasında kurulan ilişkidir. Bu amaçla ankete katılan mükelleflerden “*Ödediğim vergiler rekabet gücümü zayıflatmaktadır*” ifadesine katılım düzeylerini belirtmeleri istenmiştir. Bu ifadeye katılım düzeyleri aşağıda verilmiştir.

Ödediğim vergiler rekabet gücümü zayıflatmaktadır

1- Kesinlikle Katılıyorum	(%19)
2- Katılıyorum	(%38)
3- Kısmen katılıyor, Kısmen katılmıyorum	(%19)
4- Katılmıyorum	(%19)
5- Kesinlikle Katılmıyorum	(% 5)

Regresyon sonuçlarına göre, ödediği vergilerin rekabet gücünü zayıflattığını düşünen mükelleflerin düz veya azalan oranlı vergi tarifelerini tercih ettiği, ödediği vergilerin rekabet

gücünü zayıflatmadığı görüşünde olan mükelleflerin ise artan oranlı vergi tarifelerini tercih ettikleri görülmektedir (%1 düzeyinde anlamlı, çok güçlü ve negatif ilişki).

3.2.3. Teknik - İdari Faktörler

Teknik - idari değişken olarak vergi kaçakçılık eğilimi, SGK primleriyle ilgili algı, vergi adaleti ve vergilemede uygunluk ilkesi değişkenleri modele eklenmiştir. Ankete katılan mükelleflerin vergi kaçırma eğilimlerini belirlemek üzere "*Hiçbir zaman vergi kaçırmam*" ifadesine katılım düzeyleri belirlenmiştir. Bu ifadeye katılım düzeyleri aşağıda verilmiştir. Regresyon sonuçlarına göre vergi kaçırma eğilimi zayıf olan mükellefler genel olarak artan oranlı vergi tarifelerini tercih ederken, vergi kaçırma eğilimi yüksek olan mükelleflerin düz oranlı veya azalan oranlı vergi tarifelerini tercih ettikleri görülmektedir.

Hiçbir zaman vergi kaçırmam	
1- Kesinlikle Katılıyorum	(%13)
2- Katılıyorum	(%29)
3- Kısmen katılıyor, Kısmen katılmıyorum	(%16)
4- Katılmıyorum	(%30)
5- Kesinlikle Katılmıyorum	(%12)

Ödedikleri sosyal güvenlik katkı paylarını (primlerini) vergi olarak kabul edip etmediklerini belirlemek için ankete katılan mükelleflerden "*Ödediğim sosyal güvenlik primleri bir tür vergidir*" ifadesine katılım düzeylerini belirtmeleri istenmiştir. Bu ifadeye katılım yüzdeleri aşağıda verilmiştir.

Ödediğim SGK primleri bir tür vergidir	
1- Kesinlikle Katılıyorum	(%20)
2- Katılmıyorum	(%30)
3- Kısmen katılıyor, Kısmen katılmıyorum	(%11)
4- Katılıyorum	(%23)
5- Kesinlikle Katılıyorum	(%16)

Regresyon analizi sonuçları, sosyal güvenlik primlerini vergi gibi kabul eden mükelleflerin istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı olarak, azalan oranlı veya düz oranlı vergi tarifelerini tercih ettiğini göstermektedir.

Türkiye’de vergi adaleti konusundaki algıyı tespit etmek amacıyla ankete katılanlardan "*Ülkemizde vergilemede adil davranılmaktadır*" ifadesine katılım düzeylerini belirtmeleri istenmiştir. Bu ifadeye katılım düzeyleri aşağıdaki gibidir.

Ülkemizde vergilemede adil davranılmaktadır

1- Kesinlikle Katılmıyorum	(%27)
2- Katılmıyorum	(%28)
3- Kısmen katılıyor, Kısmen katılmıyorum	(%15)
4- Katılıyorum	(%18)
5- Kesinlikle Katılıyorum	(%12)

Regresyon analiz sonuçlarına göre, vergi adaleti konusundaki algı ile vergi tarife tercihleri arasında istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı, güçlü ve negatif bir ilişki söz konusudur. Buna göre, devletin vergilemede adil davrandığını düşünen mükellefler artan oranlı vergileri tercih ederken, vergilemede adil davranılmadığını düşünenler genellikle düz oranlı veya artan oranlı vergi tarifelerini tercih ettiklerini ifade etmektedirler.

Teknik - idari değişken olarak modele eklenen son değişken ise vergilemede uygunluk ilkesi konusundaki algıdır. Bununla ilgili olarak ankete katılan mükelleflerden "*Vergilerin tahsil edilme dönemleri uygundur*" ifadesine katılma düzeylerini belirtmeleri istenmiştir. Bu ifadeye katılım düzeyleri aşağıda verilmiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, vergilerin uygun dönemlerde kendilerinden tahsil edildiğini düşünen mükellefler artan oranlı vergi tarifelerini tercih etmektedirler (%5 düzeyinde, güçlü ve negatif ilişki).

Vergilerin tahsil edilme dönemleri uygundur

1- Kesinlikle Katılmıyorum	(%12)
2- Katılmıyorum	(%21)
3- Kısmen katılıyor, Kısmen katılmıyorum	(%24)
4- Katılıyorum	(%30)
5- Kesinlikle Katılıyorum	(%13)

3.2.4. Sosyal ve Kültürel Faktörler

Sosyal ve kültürel faktör olarak eğitim, vergi bilinci ve dini inançlara bağlılık düzeyi ve geleneklere bağlılık değişkenleri modele eklenmiştir. Eğitim seviyesi ile vergi tarifesi tercihleri arasında istatistiksel olarak %10 düzeyinde zayıf ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile eğitim seviyesi düşük olan mükellefler artan oranlı vergi tarifelerini tercih ederken, eğitim seviyesi yükseldikçe düz oranlı vergiler veya azalan oranlı vergiler tercih edilmektedir.

Diğer bir bağımsız değişken olan vergi bilincini ölçmek amacıyla ankete katılanlardan "*Vergiler, kamu harcamalarının karşılığı olarak alınmaktadır*" ifadesine katılım düzeylerini belirtmeleri istenmiştir. Bu ifadeye katılım düzeyleri aşağıda verilmiştir.

Vergiler kamusal hizmetlerin karşılığıdır.

1- Kesinlikle Katılmıyorum	(%8)
2- Katılmıyorum	(%10)
3- Kısmen katılıyor, Kısmen katılmıyorum	(%21)
4- Katılıyorum	(%38)
5- Kesinlikle Katılıyorum	(%23)

Vergi bilinci yüksek kişilerin vergi tarifeleri konusundaki tercihleri önemlidir. Regresyon analizi sonuçları, vergi bilinci yüksek mükelleflerin genel olarak artan oranlı vergi tarifelerini tercih ettiğini göstermektedir (%10 düzeyinde anlamlı, zayıf ve negatif ilişki).

Ankete katılanların dini inançlarına bağlılık düzeyini belirlemek amacıyla “Yaşamda dini kurallar önemlidir” ifadesine katılım düzeylerini belirtmeleri istenmiştir. Bu ifadeye katılım düzeyi oldukça yüksektir.

Yaşamda dini kurallar önemlidir.

1- Kesinlikle Katılmıyorum	(% 7)
2- Katılmıyorum	(% 11)
3- Kısmen katılıyor, Kısmen katılmıyorum	(% 15)
4- Katılıyorum	(% 32)
5- Kesinlikle Katılıyorum	(% 35)

Dini inançlara bağlılık ile vergi tarifesi tercihleri arasında %1 düzeyinde anlamlı, pozitif ve oldukça güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre, dini kuralları yaşamda önemli gören mükellefler genellikle düz oranlı veya azalan oranlı vergi tarifelerini tercih ederken, dini kuralları önemsemeyenler artan oranlı vergi tarifelerini tercih etmektedirler.

Modele eklenen son değişken ise geleneklere bağlılık düzeyidir. Ankete katılan mükelleflerden gelenek ve göreneklere bağlılık düzeyini tespit etmek amacıyla, “Yaşamda gelenek ve görenekler önemlidir” ifadesine katılım düzeylerini belirtmeleri istenmiştir. Bu ifadeye katılım da oldukça yüksek düzeydedir.

Yaşamda gelenek ve görenekler önemlidir.

1- Kesinlikle Katılmıyorum	(% 6)
2- Katılmıyorum	(% 10)
3- Kısmen katılıyor, Kısmen katılmıyorum	(% 26)
4- Katılıyorum	(% 34)
5- Kesinlikle Katılıyorum	(% 24)

Regresyon analizi sonuçları, dini inançlara bağlılığın aksine, gelenek ve göreneklere bağlı olan mükelleflerin genel olarak artan oranlı vergi tarifelerini tercih ettiğini; gelenek ve göreneklere önemsemeyen mükelleflerin ise düz oranlı veya azalan oranlı vergi tarifelerini tercih ettiğini göstermektedir (%5 düzeyinde anlamlı, negatif ve güçlü bir ilişki).

4. Sonuç

Bütün devletler, kendilerine yüklenen fonksiyonları icra edebilmek için düzenli ve istikrarlı finansman araçlarına sahip olmak isterler. Vergiler, devletin ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlayan en temel araçtır. Bununla beraber, günümüz modern devlet anlayışına göre devlete yüklenen fonksiyonlar sadece fiskal (mali) olmanın ötesine geçmiş ve ekstra fiskal (ekonomik ve sosyal) boyutlar kazanmıştır. Devletin ekstra fiskal fonksiyonları

arasında yer alan ekonomik istikrar, kaynak tahsisinde etkinlik, büyüme ve kalkınma ile gelir dağılımında adaletin sağlanması için başvurabileceği en temel mali araçlardan birisi de vergilerdir. Ekstra fiskal amaçlarla kullanımı dikkate alındığında, zaman itibarıyla vergilerin yapısının ve türlerinin değiştiği ve dolayısı ile vergilere yüklenen fonksiyonların da çeşitlendiği görülmektedir.

Verginin ekstra fiskal fonksiyonlarından belki de en önemlisi gelir dağılımında adaleti sağlamaktır. Bu amaca yönelik olarak vergilerin ikincil gelir dağılımını sağlayıcı yönünden yararlanılmaktadır. Piyasa sürecinde, devlet müdahalesi olmaksızın kendiliğinden oluşan birincil gelir dağılımı, vergiler yoluyla değiştirilebilmekte ve böylece yeni bir kişisel veya fonksiyonel gelir dağılımı ortaya çıkmaktadır. Vergilerin ikincil gelir dağılımını sağlaması için başvurulan en önemli araçlardan birisi ise vergi tarifeleridir.

Diğer taraftan, bir devlet çatısı altında yaşamının en önemli maliyeti olarak kabul edilen vergi yükünün, adaletli ve dengeli olarak dağılımını sağlamak ta devletin en önemli görevleri arasındadır. Vergi tarifeleri, vergi yükünü adaletli ve dengeli olarak dağıtmak için de başvurulan en önemli araçlar arasında kabul edilirler.

Vergi tarifeleri, verginin hesaplanabilmesi için matraha uygulanan ölçü birimleri olarak, en temelde matrahın advalorem ve spesifik olmasına göre değişmektedir. Değer esaslı (advalorem) matrahlara genellikle oransal tarifeler uygulanırken, spesifik matrahlara genellikle maktu tarifelerin uygulandığı görülmektedir. Oransal vergi tarifeleri de kendi içinde, ekstra fiskal fonksiyonları icra etmek bakımından düz oranlı, artan oranlı veya azalan oranlı biçimde şekillenebilmektedir.

Oransal vergi tarifelerinin düz oranlı mı, artan oranlı mı yoksa azalan oranlı mı olması gerektiği, iktisat ve maliye literatüründe tartışmalı bir konudur ve kanaatimizce bundan sonra da tartışılmaya devam edecektir. Tartışmaların genellikle teorik çerçevede, teorisyenler veya politika yapımcıları arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu tartışmalara yeni bir boyut ve derinlik katmak amacıyla, vergileme olayının doğal paydaşı olan vergi mükelleflerinin vergi tarifeleri hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla yürütülmüştür.

Araştırma Türkiye genelinde Gelir Vergisi mükellefleri ile yüz yüze anket tekniği kullanılmak suretiyle yürütülmüştür. Araştırmanın en temel sorusu, vergi mükelleflerinin hangi tür vergi tarifelerini tercih ettiğiidir. Bu tespitle beraber, mükelleflerin vergi tarifesi tercihinde etken olan faktörler de regresyon analizleri ile tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de vergi mükelleflerinin yaklaşık %70’i vergilemenin artan oranlı olarak yapılması gerektiği, diğer bir ifadeyle gelir arttıkça vergi oranlarının da artması gerektiği; %18’i düz oranlı olması gerektiği ve %12’si de azalan oranlı olması gerektiği görüşündedir. Bu sonuç, “gelir arttıkça marjinal faydası azalır” şeklinde ifade edilen neo-klasik önermenin toplum tarafından da kabul gördüğüne işaret etmektedir. Diğer taraftan, artan oranlı tarifelerin bu kadar yoğun kabulü, düz oranlı tarife

yapısına sahip bazı vergilerde de (kurumlar vergisi gibi) artan oranlılığın kullanılabilmesine dair işaretler içermektedir.

Araştırmadan çıkarılabilecek önemli sonuçlardan birisi de vergi mükelleflerinin mali konulara ilgisinin bir hayli yüksek olduğudur. Araştırma kapsamında mükelleflere yöneltilen 50 sorunun tamamı mükellefler tarafından ilgiyle karşılanmış ve cevaplanmıştır. Bu tespit, toplumsal vergi bilincini ve vergi ahlakını pozitif yönde tesis etmek bakımından önemli fırsatlar doğurabilir. Vergilerle ilgili olarak mükelleflerin görüşlerine sadece akademik düzeyde başvurulmakla kalmayıp, vergi idaresi ve siyasal düzeyde de mükelleflerin görüşlerine başvurulmasının toplumsal kabulü artıracığı ve dolayısı ile pozitif vergi bilincinin oluşumuna katkı yapacağı kanaatindeyiz.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre mükellefler, ödenen vergiler ile sunulan kamu hizmetleri arasında çok yakın bir ilişki kurmaktadır. Maliye literatüründe "mali bağlantı" olarak kabul edilen bu ilişkinin kurulması da vergi bilincinin oluşumu ve demokratik olgunluk açısından önemlidir. Neden vergi ödediğini bilen bireylerin artması, ödediği vergilerin nerelere ve nasıl harcandığı sorularına da cevap arayan bireylerin artması anlamına gelir ki, bu durum toplumun demokratik olgunluğunu da artıracak bir gelişmedir.

Türkiye'de kayıtdışı ekonomi çok yaygındır ve araştırma sonuçları, vergi mükelleflerinin de bu konuda hemfikir olduğunu ortaya koymaktadır. Bu algı, vergisel ödevlerini kurallara uygun bir şekilde yerine getiren mükellefler açısından negatif baskı unsurları içermektedir. Başkalarının kayıtdışı ekonomik faaliyetlerle vergi kaçırdığını ve cezalandırılmadığını düşünen bir mükellefin, devletin esasen kendisini cezalandırdığını düşünmesi muhtemeldir. Bu nedenle, Türkiye'nin mali yapısının iyileştirilmesi için atılması gereken öncelikli adım, kayıtdışı ekonomiyi asgari seviyelere indirmektir.

Araştırmanın hedef kitlesinin %55'i ülkemizde vergilemede adil davranılmadığı görüşündedir. Kendisine haksızlık yapıldığı inancında olan bireylerin, devletin kendisinden istediği ödevleri yerine getirme konusunda istekli olmasını beklemek çok zordur. Bu nedenle, kayıtdışı ekonomiyi minimize etme çabalarıyla beraber, vergilemede adil davranıldığına da mükelleflere hissettirilmesi gerekir. Söz konusu adaleti tesis etmek bakımından özellikle servet vergilerinin ve kurum kazançları üzerinden alınan vergilerin yeniden dizayn edilmesi gerekmektedir. Yatırımlar ve tasarrufları önemli ölçüde azaltmayacak, ancak toplum vicdanını da rahatlatacak vergisel düzenlemeler, vergi adaletini tesis etmek bakımından gereklidir.

Önemli vergileme ilkelerinden birisi olan uygunluk ilkesinin de vergilere toplumsal uyumu artırmak bakımından dikkate alınması gerekmektedir. Araştırma sonuçlarına göre mükelleflerin %33'ü vergilerin kendilerine uygun dönemlerde tahsil edilmediği görüşündedir. Bu tür subjektif hususların, verginin ekonomik yükünü artıracığı ve vergiye karşı direnç oluşturacağı unutulmamalıdır.

Kaynaklar

- Bandyopadhyay, S. & J. Esteban (2007), “Redistributive Taxation and Public Expenditures”, *Polarization and Conflict Project*, London: CIT-2-CT-2004-506084.
- Bulutoğlu, K. (2006), *Kamu Ekonomisine Giriş*, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Cooter, R. (1978), “Optimal Tax Schedules and Rates: Mirrlees and Ramsey”, *The American Economic Review*, 68(5), 756-768.
- Demir, İ.C. (2009), “Kamusal Harcamaların Toplumsal Algısı: Ampirik Bir Araştırma”, *Maliye Dergisi*, 157, 210-226.
- Demir, İ.C. (2015), *Kamu Maliyesi*, Afyonkarahisar: Limit Yayınları.
- Due, J.F. (1967), *Maliye-Bir İktisadi Analiz*, (Çev. S. Görgün & İ. Önder), İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2016), *Vergi İstatistikleri*, <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_65.xls.htm>, 19.10.2016.
- Hall, R.E. & A. Rabushka (1995), *The Flat Tax*, Hoover Institution Press Publication, No. 423.
- Heper, F. (1980), “Verginin Bireylerin Ekonomik Davranışları Üzerindeki Etkisi”, *Eskişehir İ.T.İ.A. Dergisi*, 1, 301-321.
- Herekman, A. (1989), *Kamu Maliyesi (Genel Vergi Kuramı, Cilt II)*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Musgrave, R.A. & T. Thin (1948), “Income Tax Progression, 1929-48”, *Journal of Political Economy*, 56, 498-514.
- Sağbaş, İ. (2008), *Vergi Teorisi*, Ankara: Ece Matbaası.
- Stiglitz, J.E. (1988), *Economics of the Public Sector*, Second Edition, W.W. Northon Company.
- Şen, H. & İ. Sağbaş (2015), *Vergi Teorisi ve Politikası*, Ankara: Kendi Basım.
- Turhan, S. (1993), *Vergi Teori ve Politikası*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ünlükaplan, İ. (2011), “Türk Vergi Sisteminin Artan Oranlılığının Ölçülmesi: 1924-2008 Dönemine Yönelik Uygulamalı Bir Analiz”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 387-406.
- Yılmaz, G.A. (2006), “Türkiye’de Gelir Vergisi Tarifesinde Meydana Gelen Değişikliklerin Vergilemede Adalet İlkesi Bakımından Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1), 239-268.

Investigating the Presence of Fisher Effect for the China Economy¹

Utku ALTUNÖZ (http://orcid.org/0000-0002-0232-3108), Department of Business Administration, Sinop University, Turkey; e-mail: utku_al@sinop.edu.tr

Çin Ekonomisi İçin Fisher Etkisinin Varlığının Analizi²

Abstract

In economic science, Fisher effect is known as the long run relationship between interest rates and inflation rates. According to Fisher, when economy at the full employment, increase in inflation is fully reflects to the nominal interest rates. Fisher equation is used to formulate the relationship between inflation and interest rates. Equation stands out the evidence about money growing, inflation and rates. In this study, the validity of fisher effect for China was tested over the period 1996:01 - 2015:03, the long run relationship between nominal interest rate and inflation rate was examined by using ARDL Bounds Testing Approach which was developed by Peseran et al. Before ARDL, theoretical background of Fisher Effect was explained. Following the literature survey, stationary situations were tested by Augmented Dickey Fuller unit root test. After that Autoregressive-Distributed Lag Bounds Test was applied on variables. According to result of study, the presence of fisher effect in China was supported.

Keywords : Interest Rate, Inflation, Fisher Effect, Error Correction Model, Co-integration Analysis, ARDL Bounds Test.

JEL Classification Codes : C12, C22, E31, E43.

Öz

Ekonomi biliminde Fisher Etkisi, uzun dönemli faiz ile enflasyon ilişkisi olarak bilinmektedir. Fisher'e göre, uzun dönemde milli gelir tam istihdam seviyesinde iken enflasyon oranında bir artış tamamen nominal faiz oranını etkileyecektir. Bu çalışmada, Çin için Fisher Etkisinin geçerliliği 1996: 01-2015: 03 dönemi için test edilmiştir. Nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki uzun dönemli ilişki, Peseran ve arkadaşları tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi Yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. ARDL testi öncesinde Fisher Etkisi'nin teorik arka planı incelenmiştir. Literatür araştırmasının ardından Augmented Dickey Fuller birim kök testi ile seriler durağanlaştırılmış ve durağan serilere ARDL (Autoregressive-Distributed Lag Bounds) testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda Çin Ekonomisinde Fisher Etkisinin varlığına ulaşılmıştır.

¹ This article is the revised and extended version of the paper presented in "Second International Annual Meeting of Sosyoekonomi Society" which was held by Sosyoekonomi Society and CMEE - Center for Market Economics and Entrepreneurship of Hacettepe University, in Amsterdam/The Netherlands, on October 28-29, 2016.

² Bu makale Sosyoekonomi Derneği ile Hacettepe Üniversitesi Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi tarafından Hollanda'nın Amsterdam şehrinde, 28-29 Ekim 2016 tarihlerinde düzenlenen "İkinci Uluslararası Sosyoekonomi Derneği Yıllık Buluşması"nda sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Anahtar Sözcükler : Faiz Oranı, Enflasyon, Fisher Etkisi, Hata Düzeltme Modeli, Eş Bütünleşme, ARDL Sınır Testi.

1. Introduction

The interaction between inflation and nominal interest rates - which is known as Fisher effect or Fisher Hypothesis- is one of the most debated topics among economists. Recognition of the interaction and the validity of Fisher Effect is important for market efficiency and rationality. Changing of the decision of Institutions and policy decision makers about monetary policies effect the future decision of economic actors through inflation and interest rates. For this reason, inflation and interest rates underlie the stability programs.

In this study terms of Fisher hypothesis and Fisher effect was used instead of each other in order to show to the readers that both usage was same meaning. The reader that in the first part of this study, which examined the relationship of inflation and nominal interest rates in China, theoretical background of Fisher Effect was explained in the light of Fisher's study (1930). Following to explanation of the financial liberalization and economic development in China, study was supported by detailed literature survey. In the last part, fisher effect was tested by ARDL model and reached the fact that it is concluded that the Fisher hypothesis is valid in China for the relevant terms. The results obtained from the study about fisher effect in China shows that nominal interest rate and inflation rate are co integrated. It is understood that the Fisher effect is supported for China Economy.

2. Theoretical Background of Fisher Effect

Relationship between interest rate and inflation is one of the most discussed problems in economics. According to Fisher (1930), nominal interest rate will be equal to the sum of the expected inflation and real interest rate in same term. According to Fisher, gross national product will be at the full employment level in the long run term. Because of this fact, increase in inflation is reflected fully in, while real rates remain same. (Fama, 1975: 17). Fisher equation is used to formulate the relationship between inflation and interest rates. Equation is given below (Fisher, [1930] 1961: 27).

$$i \equiv r^* + \pi \quad (1)$$

where i symbolizes nominal rates, r^* real rates and π inflation.

In a similar way;

Simply, Fisher effect shows that nominal interest rates (i_t) equal the sum of expected inflation (π_t^e) and real interest rates (r_t^e).

We can formulate fisher effect like below:

$$i_t = r_t^e + \pi_t^e \quad (2)$$

Under the rational expectation assumption, expected inflation is equal to the sum of actual inflation rate (π_t) and a random error term (ε_t). Formulization is like below:

$$\pi_t^e = \pi_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

(ε_t) In equation (3) denotes error correction term which means Where EC is the error correction part of the model and measures the speed at which prior deviations from equilibrium are corrected.

In some sources, Fisher hypothesis is examined by three different approaches as domestic Fisher Hypothesis, international Fisher hypothesis and generalized Fisher hypothesis. Domestic Fisher hypothesis is described that nominal interest rate is equal to the sum of real interest rate and expected interest rate. But domestic Fisher effect cannot be valid always due to change in domestic policy effects the real interest rates. Under the ceteris paribus assumption, the relationships between nominal interest rate, real interest rate and inflation rate can show as equation (4) below (Akıncı & Yılmaz, 2016: 36):

$$1 + r_t = \frac{1+i_t}{1+\pi_t} \quad (4)$$

In the equation (4), i_t shows the nominal interest rate, π_t shows the inflation rates and r_t shows the real interest rate. By considering r_t , we can reach the equation (5) as below:

$$r_t = \frac{i_t - \pi_t}{1 + \pi_t} \quad (5)$$

In the case where the denominator is ignored and the real interest rate is fixed, expected inflation of beginning period π_t^e is the determinant of nominal interest rate. So equation (6) is obtained as below:

$$i_t = r + \pi_t^e \quad (6)$$

Second type of Fisher effect is known as generalized Fisher effect. It describes, the nominal interest rate differences between the two countries equals difference of inflation rate of mentioned countries. Under the assumption of X and Y countries, generalized Fisher condition shows as below:

In the equation (7) i_x ve i_y is respectively.

$$i_x - i_y = \pi_x - \pi_y \quad (7)$$

In equation (7), i_x and i_y respectively represent the nominal interest rates of X and Y countries, π_x and π_y respectively represent the expected inflation rate of X and Y countries. Because Fisher believe that monetary and real sector are independent, the real rate of return is determined by financial factors and the fiscal rate of return is determined by monetary

factors (Akıncı & Yılmaz, 2016: 36). So that in equation (7) means in case of high expected inflation, nominal interest rate will be considerably higher.

Third type of Fisher effect is named international Fisher Effect which is explained the difference of nominal interest between two countries will reflect the information regarding the expected exchange rate changes in these countries. International Fisher effect consists of combining with generalized Fisher effect and relative purchasing power parity. Relative purchasing power parity is describing that expected inflation rates for both countries will be equal to the change in expected exchange rate. This situation shows as equation (8) below:

$$\pi_x - \pi_y = \frac{S_{t+1} - S_t}{S_t} \quad (8)$$

In equation (8), S_t and S_{t-1} respectively reflect current and next term spot exchange rates. When equation (7) and (8) is combined, international Fisher effect can be formed as equation (9) below:

$$\pi_x - \pi_y = i_x - i_y = \frac{S_{t-1} - S_t}{S_t} \quad (9)$$

According to equation (9), it can be said that countries with the high inflation rates causes the increasing of interest rates. As a parallel of this situation, exchange rate rises and National currency will lose value.

According to Hatemi-J and Irando (2008), despite the theoretical base, the Fisher hypothesis has not been powerfully encouraged empirically. Fama and Gibbon (1982), Huizinga and Mishkin (1986) and Kandel et al., (1996) reached that real interest rates were negatively concerned to the expected inflation rates. Nevertheless, great majority of economic literature accepts the Fisher Equation as stated in Fisher's original work. In this study, the Fisher effect will be tested by using 1996:01-2015:03 data sets for the China economy.

3. Financial Liberalization and Economic Development in China

The establishment of the People's Republic of China since 1949, China's economy has made rapid development. Especially since 1978 -the beginning of the reform and opening-up policy- China's economy it has grown over 9%. In 2002, China's gross domestic product 1 trillion 400 billion USD. In mentioned year, china ranked 6th following United States of America, Japan, Germany, Great Britain and France. The last 10 years, maintaining steady growth rate of 10%, China became known 'century of our new global power'.

Table: 1
Economic Indicators of China (2010-2015)

INDICATORS	2010	2013	2014	2015	2015 (Estimated)
Growth	10.6	7.7	7.4	6.8	6.3
Investment/ Gross National Product	47.2	46.5	46	44	43.4
Saving / Gross National Product	51.2	48	48.1	47.4	46
Unemployment (%)	4.1.	4	4.1	4.1	4.1
Inflation (%)	4.6	2.5	1.5	1.5	1.8
Current Balance / Gross National Product	4	1.6	2.1.	3	2.7
Increase in Export (%)	29.2	9.6	6.4	6.3	6.5
Public Debt (%)	36.2	39.3	40.7	42.8	45.6
Budget Balance /Gross National Product	-1.2	-1.1	-1.1.	-1.9	-2.4

Source: <<http://www.mahfiegilmez.com/2015/08/cin-ekonomisi.html>>, 28.09.2016.

According to Table 1, it is understood that investments and savings in China show a tendency to decrease. As a result of this situation, growth rate and current account surplus decrease. Beside, China prevents the unemployment problem by implementing the policies related to labor-intensive investments. In order to increase of falling growth rate, China implemented the expansionary fiscal policy. Because of this fact that China faced the growing budget deficit and growing public debt burden. This situation can be seen from Table 1. The most striking deterioration in the Table 1 is the export realizations. China's export growth rate has dramatically declined from 2010. Region economies such as Japan, Korea, Singapore, Hong Kong, Thailand, Taiwan, Malaysia, Indonesia, and Vietnam produce and sell the same productions. So that to become a rival to each other. According to Eğilmez (2015), Japan, one of the important rival of China began to lower the value of the Yuan through monetary expansion. Due to the strong yen, japan reclaimed the lost competitiveness against regional rivals. China's devaluation decision was taken in response to Japan's mentioned policies.

For many years, the United States of America blame China for keeping Yuan low levels and prompting the export.

In the region, in response to policies of devaluation and monetary easing by Central bank of Japan, China's Yuan Devaluations are thought as a battle of rates. In recent years, developments in China economy brought Financial Repression model on minds. According to McKinnon (1973) and Shaw (1973) claim that the opinion that a set of government regulations, laws, and non-market limitations block the financial mediator of an economy.

The policies that cause financial repression involve debt and ceiling of interest rate, high bank reserve requirements, capital controls, liquidity ratio requirements, limitation on market access into the financial area, limitation on credit using, and government ownership or domination of banks.

Slowing down of the economic growth in Euro Zone as a result of 2008 Global Crisis affect China economy badly. This situation caused decrease in demand for tradeable goods. Thanks to those developments, China authorities focused on increasing domestic demand. With the regulations and implementation of government, Chinese banks found an opportunity to use and make them use much more credits to their customers.

China's central bank reduced to the benchmark interest rates and the required reserve ratio applying by banks to support the economy. In 2015 of August, Yuan was devalued by 4.6 by China's Central Bank. In the first weeks of 2016 after the Chinese central bank to reduce the reference rate unexpectedly, Yuan fell to its lowest level in last 5 years. Due to credit rationing, shadow banking in China went forward.

4. Literature Survey

Garcia (1993) tested the Fisher effect for Brazil economy during 1973-1990. Garcia tested the model with Brazilian data by using interest rate data on non-indexed certificates of deposit from a sample of major Brazilian banks. He reached that data was steady for with the Fisher effect.

Phylaktis and Blake (1993) teste the Fisher Effect theory for Mexico, Argentina and Brazil. Mentioned countries were selected as high-inflation economies. Phylaktis and Blake used unit root test and cointegration techniques. As a result of study, found existance along-run relationship between nominal interest rates and inflation for Mexico, Argentina and Brazil.

Peng (1995) tested the fisher effect for OECD countries by using the data sets covering 1957-1994. The result of Peng's study, it was understood that there was a long run relationship between inflation and interest rates for France, the USA and England. Nevertheless, weak relationship existed for Germany and Japan.

Dutt ve Ghosh (1995) tested the existence of fisher effect for 1979:4 and 1993:2 for the Canadian Economy under the floating exchange rate regime. The authors concluded that the Fisher Effect was not valid for period they had examined.

Weidmann (1997) examined the Fisher Hypothesis for Germany by threshold co integration model. Mentioned study showed the full existence of Fisher hypothesis in Germany.

Carneiro, et al. (2002), used Johansen co-integration test the dates between 1980 and 1997 using nominal interest rates and the inflation rate for Argentina, Brazil and Mexico economies in order to examine fisher effect. According to the result of the study, The Fisher effect is valid for Brazil and Argentina.

Gül and Açıkalin (2007) tested the fisher effect for Turkey by using data over the period 1990-2007. Results of this study showed that the Fisher effect was valid for Turkey for the period examined.

Mishkin (1992) tried to Show the reason that there was powerful proof of a Fisher effect for some periods and not for others. At the end of study, he stood out that a Fisher effect could only come across in situation where inflation and interest rates displayed stochastic trends.

Papers on the Fisher effect for examples of Organization for Economic Co-operation and Development countries have been examined by Mishkin (1984), Peng (1995) and MacDonald and Murphy (1989).

Mishkin (1984) examined the validity of Fisher effect for seven Organization for Economic Co-operation and Development countries over the period 1967:2-1979:2. At the end of his study, he reached the conclusion that there was a close relationship between nominal interest rates and expected rates of inflation for the UK, the US and Canada but weaker fisher effect for Germany, the Netherlands and Switzerland.

Peng (1995) examined the relationships between interest rates and expected inflation for the United Kingdom, for the United States of America, Japan, Germany and France over the period 1957-1994. By Johansen (1988) and Johansen and Juselius (1990) methodology, he reached the long-run relationship between expected inflation and interest rates for the United Kingdom, the United States of America and France. However, it was reached that Expected inflation was found to have a much weaker impact on interest rates in Germany and Japan.

Mac Donald and Murphy (1989) tested the Fisher effect for the period 1955 to 1986 for the United States of America, Canada and Belgium. In the result of study, null hypothesis of no co integration could not be rejected for all countries.

Beyer and et al. (2009) tested the Fisher Effect for 15 developed countries over the periods between 1957:Q1 and 2007:Q4 by using Johansen cointegration test and dynamic least squares. At the end of study, he reached the result that inflation effects to interest rates positively. And there is a cointegration relationships among variables.

Ito (2009) examined the validity of Fisher Effect for Japan Economy over the periods 1987:01 and 2006:06 by time series analysis. According to result, Fisher effect is valid for the period 1987:10 and 1991:06. For this period, there is a cointegration relationships and inflation effects to the interest rates. But theory is not valid for 1987:10 and 2006:06. In japan economy for the 1987:10 and 2006:06 periods, fisher effect and cointegration relationship is not met which means inflation and interest rates do not effect each other's.

Incekara et al. (2012) tested the fisher effect for the Turkish Economy. By using the Johansen Cointegration Analysis, they reached the result that for the period of 1989: Q1 and 2011:Q4, the Fisher effect was valid in Turkey.

Bayat (2012) examined the nominal interest rate and consumer price index for Turkey as a parallel of Fisher effect. At the end of study, He revealed that there is no Fisher effect for Turkey in examined period.

Chen (2015) tested the Fisher Effect Theory and Fisher Paradox for China Economy for 1980-2012. After conducting the Granger Causality Test of "Fisher Effect" they reached

the result that China does not exist long- term stable relationship between interest rate and inflation rate.

Akıncı ve Yılmaz (2016) tested the Fisher effect for Turkish Economy over the periods 1980-2012. Johansen-Juselius cointegration test and Granger causality test is applied. Result of dynamic least squares analysis inflation rate, current account balance, external debt service, Money supply, exchange rate and process of economic growth have statistically significant effects on the interest rate.

5. Econometric Analysis for China Economy

In this part of study, the Fisher effect in China economy will be test by using ARDL bounds testing approach over the period 1996:01-2015:03. Nominal interest rates and inflation rates which were obtained from International Money Fund (IMF) and Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) web page will be used as variables in the analysis. For empirical analysis, Şimşek and Kadılar’s study (2006) has been used.

Table: 2
Symbol of Variables

R_t	Nominal Interest Rates
π_t	Inflation Rates
η_t	Error Term

Vector auto regression (VAR) is an econometric analysis used to get the linear interdependencies among multiple time series. Vector auto regression (VAR) models universalize the univariate auto regression (AR) models by letting for more than one evolving variable. In our study, equation is as given below.

$$R_t = \gamma_0 + \gamma_1 \pi_t + \eta_t \quad (10)$$

In equation (10), R_t shows nominal interest rates, π_t inflation rate which is based on gross national products deflator.

5.1. Augmented Dickey Fuller Unit Root Test

Before setting the logit model, we will examine if data lead to “spurious regression “problem or not by using Augmented Dickey Fuller unit root tests. Stationary of a time series means having a fixing variance and mean over time. In other words, a stationary time series is one whose statistical properties such as the mean, variance and autocorrelation, etc. are all constant over time (Gujarati, 1999: 712, 713). In the case of non-stationary series, time series includes the deterministic or stochastic trend. In this case, we can run into the spurious regression problem. Our Augmented Dickey Fuller equation below:

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta t + \gamma Y_{t-1} + c \sum \Delta Y_{t-1} + u_t \quad (11)$$

$$H_0: \gamma = 0$$

$$H_1: \gamma \neq 0$$

If H_0 is rejected, the variable Y is stationary at original level. If H_0 hypothesis is not rejected, Y variable is no stationary. In this case, we take the first difference of the series to achieve stationary. Table 3 shows the result of Augmented Dickey Fuller unit root test.

Table: 3
Results of Augmented Dickey Fuller Unit Root Result Test

Variables	Lag	ADF Values	Lag	First Differences
R_t	1	-2.09 **	1	-8.44 *
π	3	-1.17	3	-11.90 *

Note: (*) denote the rejection of the null hypothesis at first difference of variables for 1% level and (**) denote the rejection of the null hypothesis at level of variables for 5% level. McKinnon Critique values at 1% level and 5% level are respectively -3.421 and -2.312.

It is understood from the Augmented Dickey Fuller result that is a stationary at level and π is stationary at first difference for 5% significant level.

5.2. F Statistic for Determining Long Run Relationship and Johansen Co Integration Test

Significance of lagged level relationship can be determined by calculating the F statistics.

Null hypothesis refers if there is co-integration relationship among variables or not. It is shaped as below:

$$H_0: \lambda_1 = \lambda_2 = 0$$

$$H_1: \lambda_1 \neq 0, \text{ or } \lambda_2 \neq 0 \text{ See Peseran et al. (2001, 8).}$$

Table: 4
F Statistic for Long Run Relationship

The critical limit value						
d	10%		5%		1%	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
1	4.61	4.96	4.80	6.20	8.41	8.75
Calculated F statistic						
F_t 19.130						
F_{α} 1.661						

Firstly, F statistic was calculated under the condition that nominal interest rate is an independent variable. After that, inflation was accepted as an independent variable.

Johansen co integration test was developed Johansen (1988) and Johansen-Juselius (1990) to examine the existence of co integration relationship. Johansen methodology puts forward to test formulation as below:

$$\lambda_{Trace}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n (\ln(1 - \lambda_i)) \quad (12)$$

$$\lambda_{max}(r_1, r+1) = -T \ln(1 - \lambda_{r+1}) \quad (13)$$

....Based on Pesaran critical bounds vales if the calculated F statistics falls outside the critical bounds, a conclusive decision can be made regarding co integration without knowing the order of integration of the regresses. If the predicted F statistic is higher than the upper bound of the critical values then the null hypothesis of no co integration is rejected. Alternatively, if the estimated F statistic is lower than the lower bound of critical values, the null hypothesis of no co integration cannot be rejected (Hassan Ali, 2010: 18).

In the event of F statistic (19.130) is bigger than highest of critical (8.75) at 1% significant level, null hypothesis is rejected. That means there is a long run relationship among variables. In accordance with result, there is a long run relationship between interest rate and inflation. Result of Johansen co integration can be seen Table 5 below:

Table: 5
Johansen Co integration Results

Null Hypothesis	Test Statistic	1% Value	5% Value
H ₀ Hipotezi	(LR)		
r=0	71.21	33.34	26.64
r≤1	12.21	18.39	11.85

5.3. ARDL Bounds Testing Approach

The autoregressive distributed lag (ARDL) model was developed by Pesaran and Shin (1999), Pesaran et al. (2001) in order to consolidate I(0) and I(1) variables in same prediction under the assumption that all variables are stationary I(0), ordinary least square (OLS) is acceptable. However, if variables of model are non-stationary I(1) then it is preferable to do vector error correction model (VECM, Johanson Approach) as it is much simple model we can't predict.

We cannot estimate traditional ordinary least square on the variables in the event that any one of variable or all of variables are (1) because mentioned variable will not treat like constants which is required in OLS. But in this situation, ordinary least square erroneous Show higher t values than it should be which means it causes a spurious result. When R square of the analysis higher than the Durban Watson statistic, we face the spurious problem.

ARDL bounds testing involve two parts. In the first part, relationships among variables will be tested for long run by using equation (14) below:

$$\Delta R_t = a_0 + \sum_{i=1}^p b_i \Delta R_{t-i} + \sum_{i=0}^p c_i \Delta \pi_{t-i} + \lambda_1 R_{t-1} + \lambda_2 \pi_{t-1} + \varepsilon_t \quad (14)$$

Afterwards, short run relationships will be examined by using equation (14). The best way to use ARDL bounds testing is that the ARDL does not need that all the variables under study must be integrated of the same order and it can be applied when the underlying

variables are integrated of order one, order zero or fractionally integrated" (Belloumi, 2014: 19).

Table: 6
Selected ARDL (1,0)

Variables	coefficient	t statistic
R_{t-1}	0.621*	3.87
π_{t-1}	420.124*	3.07
C	0.312	-0.009
LM	2.02(0.721)	

5.4. Error Correction Model

In order to provide the consistence of error correction model, coefficient should be negative. Result of error correction model is.

Table: 7
Result of Error Correction Model

Variables	Coefficient	t statistic
$\Delta\pi_t$	374.214*	4.011
EC_{t-1}	-0.61*	-6.21

According to Table 7, the EC (Error correction) is statistically significant and negative. Coefficient of term is -0.61 which means that theoretically-driven approach beneficial for predicting both short and long terms effects of one-time series on another. Result means that 61% of the shock to the long run equilibrium disappears after one period.

Table: 8
ARDL Long Run Results

Variables	Coefficient	t statistic
π_t	711.12	4.12
C	-0.23	-0.31

According to obtained results in Table (8), long term inflation rate statistical has a strong and significant effect on nominal interest rates.

6. Conclusion

Investments and savings in China show a tendency decrease. As a result of this situation, growth rate and current account surplus decrease. Beside, China prevents the unemployment problem by implementing the policies related to labor-intensive investments. In order to increase of falling growth rate, China implemented the expansionary fiscal policy. Because of this fact that China faced the growing budget deficit and growing public debt burden. Before the empirical analysis, Theoretical background of Fisher effect was explained. Following, economic improvements in China economy was scrutinized by considering the regional issues. Study has been strengthened by literature survey which is including domestic and foreign literature.

According to reported by the National Bureau of Statistics of China, Inflation Rate averaged 5.48% from 1985 until 2016, reaching an all-time high of 28.40 in 1989. China is for this reason; Fisher effect has become more important issue for China.

In this paper, fisher the hypothesis of fisher was examined by Johansen co integration analysis and bound testing approach for the period between 1995:01-2013:03 for China. For this aim, nominal interest rates and inflation rate were used as variables. According to obtained results, coefficient of term is -0.61 which means that theoretically-driven approach beneficial for predicting both short and long terms effects of one-time series on another. Result means that 61% of the shock to the long run equilibrium disappears after one period.

It is concluded that the Fisher hypothesis is valid in China for the relevant terms. The results obtained from the study about fisher effect in China shows that nominal interest rate and inflation rate are co integrated. It is understood that the Fisher effect is supported for China Economy. Because of the fact that majority of studies doesn't support the Fisher effect, result of this paper become more important.

Three different conclusions can be drawn from the study. The first of these is that the monetary policies implemented in China could not be much more effective on long-term real interest rates. Second result is that according to the inflation expectations of economic agents, resources would be directed to the investments and mentioned relationships will be proportional. Last one is that inflationary press on the Chinese economy might be blocked by adjustments on interest rates.

References

- Akıncı, M. & Ö. Yılmaz (2016) "Enflasyon-Faiz Oranı Takası: Fisher Hipotezi Bağlamında Türkiye Ekonomisi İçin Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi", *Sosyoekonomi*, 24(27), 33-35.
- Bayat, T. (2012), "Türkiye'de Fisher Etkisinin Geçerliliği: Doğrusal Olmayan Eşbütünlüşme Yaklaşımı, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 38, 47-60.
- Beyer, A. & A.A. Haug & W.G. Dewald (2009), "Structural Breaks, Cointegration and the Fisher Effect", *European Central Bank Working Paper*, No: 1013.
- Belloumi, M. (2012), "The relationship between Trade, FDI and Economic growth in Tunisia: An application of autoregressive distributed lag model", Presented at the *15th Annual Conference on Global Economic Analysis*, Geneva, Switzerland.
- Carmeniro, F.G. & J.A. Divino & C.H. Rocha (2002), "Revisiting the Fisher Hypothesis for the Cases of Argentina, Brazil and Mexico", *Applied Economics Letters*, 9(2), 95-98.
- Chen, C. (2015), "'Fisher Effect' Theory and 'Fisher Paradox' in China's Economy", *Open Journal of Social Sciences*, 3, 80-85, doi: 10.4236/jss.2015.310012
- Cooray, A. (2002), *The Fisher Effect: a review of the literature*, Sydney, NSW: Macquarie Univ., Dep. of Economics, 1-25.
- Dritsakis, N. (2011), *Demand for money in Hungary: An ARDL Approach*, Department of Applied Informatics University of Macedonia Economics and Social Sciences.
- Dutt, S. & G. Ghosh (1995), "The Fisher Hypothesis: Examining the Canadian Experience", *Applied Economics*, 27, 1025-1030.

- Eğilmez, M. (2015), *Çin Ekonomisi*, <<http://www.mahfiegilmez.com/2015/08/cin-ekonomisi.html>>, 02.07.2016.
- Fama, E.F. (1975), "Short Term Interest Rates as Predictors of Inflation", *American Economic Review*, 65, 269-282.
- Fama, E. & M.R. Gibbons (1982), "Inflation, Real Returns, and Capital Investment", *Journal of Monetary Economics*, 9, 297-324.
- Fisher, I. [1930] (1961), *The Theory of Interest*, New York: Macmillan.
- Garcia, M.G.P. (1993), "The Fisher Effect in a Signal Extraction Framework: The Recent Brazilian Experience", *Journal of Development Economics*, 41, 71-93.
- Gujarati, D.N. (1999), *Temel Ekonometri*, (Trans. Ü. Şenesen & G.G. Şenesen), İstanbul, Literatür Yayınları.
- Gül, E. & S. Açıkalın (2007), "An Examination of the Fisher Hypothesis: The Case of Turkey", *Applied Economics*, 99(1), 87-90.
- Hassan, A. & M. Hisham (2008), *An Analysis of Growth and Inequality in Sudan: Cointegration and Causality Evidence (1956-2003)*, (March 2, 2008), Available at SSRN: <<http://ssrn.com/abstract=1530403> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1530403>>, 21.09.2016.
- Hatemi, A. & M. Irandoust (2008), "The Fisher Effect: A Kalman Filter Approach to Detecting Structural Change", *Applied Economics Letters*, 15(8), 619-624.
- Hatemi, A. (2009), "The International Fisher Effect: Theory and Application", *Investment Management and Financial Innovations*, 6(1), 117-121.
- Huizinga, J. & F.S. Mishkin (1986), "Monetary Policy Regime Shifts and the Unusual Behavior of Real Interest Rates", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 24, 231-274.
- Incekara, A. & S. Demez & M. Ustaoglu (2012), "Validity of Fisher effect for Turkish economy: Cointegration analysis", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 396-405.
- Ito, T. (2009), "Fisher Hypothesis in Japan: Analysis of Long-Term Interest Rates under Different Monetary Policy Regimes", *The World Economy*, 32(7), 1019-1035.
- Johansen, S. (1988), "Statistical analysis of cointegration vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(1), 231-54.
- Johansen, S. & K. Juselius (1990), "Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with application to the demand for money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 69-206.
- MacDonald, R. & P.D. Murphy (1989), "Testing for the Long Run Relationship between Nominal Interest Rates and Inflation Using Cointegration Techniques", *Applied Economics*, 21, 439-447.
- McKinnon, R.I. (1973), *Money and Capital in Economic Development*, Washington, DC: Brookings Institution.
- Mishkin, F. (1984), "Are Real Interest Rates Equal across Countries? An Empirical Investigation of International Parity Conditions", *Journal of Finance*, 39, 1345-1357.
- Mishkin, F.S. (1992), "Is the Fisher Effect for Real? A Reexamination of the Relationship between Inflation and Interest Rates", *Journal of Monetary Economics*, 30, 195-215.
- Kandel, S. & A. Ofer & O. Sarig (1996), "Real Interest Rates and Inflation: An Ex-ante Empirical Analysis", *Journal of Finance*, 51, 205-225.

Altunöz, U. (2018), "Investigating the Presence of Fisher Effect for the China Economy", *Sosyoekonomi*, Vol. 26(35), 27-40.

- Peng, W. (1995), "The Fisher Hypothesis and Inflation Persistence Evidence From Five Major Industrial Countries", *IMF Working Paper*, No. 95/118.
- Pesaran, M.H. & Y. Shin (1999), *An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis*, <<http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/pesaran/ardl.pdf>>, 29.09.2013.
- Pesaran, M.H. & Y. Shin & R. Smith (2001), "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship", *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phylaktis, K. & D. Blake (1993), "The Fisher Hypothesis: Evidence from Three High Inflation Economies", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 129, 591-599.
- Shaw, E. (1973), *Financial Deepening in Economic Development*, New York: Oxford University Press.

Sivil Toplum Kuruluşlarının Süryani Kültürü Kapsamında Bölgesel Ticarete Olan Etkileri: Ampirik Bir Çalışma

Nesrin DEMİR (<https://orcid.org/0000-0002-7337-9643>), Department of International Relations, İzmir Katip Çelebi University, Turkey; e-mail: nesrin.demir@ikc.edu.tr

Nezih Metin ÖZMUTAF (<https://orcid.org/0000-0003-1330-409X>), Department of Business Administration, İzmir Katip Çelebi University, Turkey; e-mail: nezih.metin.ozmutaf@ikc.edu.tr

The Effects of Non-Governmental Organizations (NGOs) on Regional Trade within the Scope of Assyrian Culture

Abstract

The main purpose of the research is to determine the effects of civil society organisations concerned with Assyrian culture on the regional trade. The questionnaire designed in this framework had been applied to 102 Assyrian individuals concerning 4 civil society organisations in the Southeast Anatolia (the city of Mardin and the district of Midyat) between October 2014 and February 2015. The questionnaire is composed of three parts and 37 propositions, which include socio-demographic factors, civil society and regional trade in general and civil society and regional trade with reference to the activities of the civil society organisations and Assyrian culture. Most of the participants share the opinion that the relationship of individuals and civil society organisations, the condition of the regional trade and the support and the ability to access for regional trade are not comprehended adequately.

Keywords : Civil Society, Trade, Assyrian Culture, Location Economics

JEL Classification Codes : F1, R1.

Öz

Araştırmanın temel amacı STK'ların Süryani kültürü kapsamında bölgesel ticarete olan etkilerinin belirlenmesidir. Bu çerçevede hazırlanan anket formu 2014-2015 tarihleri arasında Güney Doğu Anadolu Bölgesi (Diyarbakır, Mardin, Midyat) ağırlıklı olmak üzere 3 adet STK (Sivil Toplum Kuruluşu) kapsamında 102 Süryani kökene sahip bireye uygulanmıştır. Üç temel bölümden oluşan anket kapsamında; birinci bölümde sosyo-demografik, ikinci bölümde STK ve bölgesel ticarete yönelik yönelik ve üçüncü bölümde STK faaliyetlerinin Süryani kültürü kapsamında bölgesel ticarete etkilerini baz alan 37 önerme yer almıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu bölgede bireylerin STK'larla olan ilişkilerinin, bölgesel ticaretin durumunun, bölgesel ticarete desteğin ve bölgesel ticarete ulaşım olanaklarının yeterli düzeyde algılanmadığı fikrine sahiptir.

Anahtar Sözcükler : STK, Ticaret, Süryani Kültürü, Bölgesel Ekonomi.

1. Giriş

Genel olarak bakıldığında, Süryani toplumunun sosyolojik yapısını anlatmak için onların tarihsel geçmişini, kültürünü, inançlarını iyi bilmek gerektiği görülmektedir. Kadim bir medeniyet olan Süryaniler geçen binlerce yıl boyunca insanlık tarihine altın harflerle yazılacak birçok buluşun, mirasın ve gelişimin oluşmasına katkı sağladığını söylemek gerekmektedir. Yine Süryaniler'in tarihine bakıldığında buldukları coğrafyada okul, ev, manastır ve diğer kalıcı yapılarla yerleşik düzene geçmiş olan ve üst kültürü oluşturan şehirli bir toplum yapısına sahip oldukları görülmektedir.

Din olgusunun da bu medeniyette önemli bir yer tuttuğunu söylemek gerekmektedir. Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan Süryanilerin farklı zaman ve bölgelerde birçok maduriyet yaşadıkları da bir gerçektir. Bu maduriyetler, özellikle din ve siyaset kaynaklı olmuştur. Milattan önce Pagan inancına sahip olan Süryaniler, Milattan sonra ise, Hıristiyanlığı seçerek bugüne kadar gelmişlerdir.

Anadolu coğrafyasında binlerce yılın birikimini kapsayan muazzam bir kültür zenginliği içinde Süryanilerin de elbette katkısı vardır. Bu zenginliğin bir bölümünü Süryani kültürü kapsamında yer alan ticari faaliyetler oluşturmaktadır. Bu tür ticari faaliyetlerin bölgesel düzeyde ve ulusal açıdan ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamda büyük faydaları bulunmaktadır. Örneğin; bir yandan bölgesel halkın refah düzeyi artarken ülke ekonomisine katkı sağlamakta, diğer yandan sosyal ve kültürel açıdan uluslararası boyutlarda tanıtım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.

Günümüz toplumlarında da yine küreselleşme ve bilgi teknolojilerinde görülen gelişmelerle birlikte yerellikten küreselliğe doğru bir evrilme yaşanmaktadır. Diğer bir ifadeyle yerelin küreselle etkisi post modern bir şekilde dünya insanlığını etkisi altına almaktadır.

Tam da bu çerçevede, STK'ların hem bir paydaş olarak hem de sorun ve çözüm yollarını yerinden daha etkin ve etkili çözümlenmeye yöneltici çalışmaları önem kazanmaktadır.

Konuya Süryani kültürü açısından bakıldığında, STK'lar Süryani kültürü kapsamında bölgesel ticari süreçlerin geliştirilmesine tanıtımsal, sanatsal, kültürel, tarihsel, ekonomik, demokratik, özgürlükler ve sürdürülebilirlik açısından katkı sağlayıcı rol oynamaktadır.

Bu kapsamda üç temel kesim birbirleriyle paydaş bir yapıda sözü edilen sürece eklenmektedir. Bu paydaşlar devletin kurum ve kuruluşları, özel sektör işletmeleri ve STK'lardır. Gerçekten de devletin kurum kuruluşları, özel sektör işletmeleri ve STK'lar her konuda evrilme sürecine yön veren aktörler olarak insanlığın önünü açmaktadır.

STK'lar toplumların gelişmeleri için diğer sözü edilen aktörlerin yanında yer alırken zaman zaman da onlara pozitif yön verici olarak düzeltici bir rol üstlenmeyi de ortaya

koyabilmektedirler. Diğer bir deyişle diğer aktörlerin yetersiz ya da gereksiz sınırlayıcı olmaları durumunda STK'lar hakların geliştirilmesi konusunda pozitif etkiye sahip olabilmektedirler.

Bu pozitif ekilerden biri de etnik kökene dayalı ve kültürel öğeleri içeren ticari boyut olarak ifade edilebilir. Gerçekten de bazı etnik kültürel kökene dayalı ticari konuların (özellikle bu çalışma temelinde geleneksel el sanatları, turizm boyutu vb.) önemsenmesi, korunması, kaybolmalarının önüne geçilmesi ve geliştirilmesi gerek bölgeye ve gerekse insanlığa büyük katkıları da beraberinden getirebilmektedir. Bu bağlamda STK'ların örneğin dil, kültür, tarih, temel insani ve toplumsal öğeler, girişimcilik ve fonlar, inanç ve sosyal kapsam çerçevesinde katkıları öne çıkabilecektir.

Bu kapsamda, bu çalışmanın temel amacı STK'ların Süryani kültürü kapsamında bölgesel ticarete olan etkilerinin ampirik bir çalışma ile belirlenmesidir. Hazırlanan anket formu 2014-2015 tarihleri arasında Güney Doğu Anadolu Bölgesi (Diyarbakır, Mardin, Midyat) ağırlıklı olmak üzere 3 adet STK (Sivil Toplum Kuruluşu) kapsamında 102 Süryani kökene sahip bireye uygulanmıştır. Ulaşılma düzeyi Süryani nüfusunun son yıllarda azaldığı ve katılım için çekimser olma (siyasal, stratejik, kapalılık vb. nedenlerle) realitesi düşünüldüğünde önemli bir seviye olarak düşünülebilir.

2. Süryani Toplumuna Genel Bakış

Süryani toplumuna genel bakış başlığı altında dil, kültür, tarih, temel insani ve toplumsal öğeler, girişimcilik ve fonlar, inanç ve siyasal kapsam bağlamında açıklamalara yer verilmiştir.

Genel olarak bakıldığında, Süryani (Asuri-Arami-Keldani) halkının, Sami grubuna bağlı ve varlığını 6500 yıldır Ortadoğu'da sürdürmeye çalıştığı görülür. Yaşadıkları yer; Aramice/Süryanice'de 'nehirler ülkesi' anlamına gelen Bethnahrin kelimesinin Yunan dilindeki karşılığı olan Mezopotamya'dır. İlk ataları; yerleşim merkezleri olan Arap yarımadası ve Suriye steplerinden M.Ö. 4000 yıllarında çıkıp Fırat nehrini geçerek Mezopotamya içlerine yerleşmiş ve M.Ö. 2350 yıllarında Büyük Sargon önderliğindeki ilk devletlerini kurmuşlardır (Çelik, 2014: 13).

Dünya tarihinin en kadim milletlerinden biri olarak kabul edilen Süryaniler, M.S. 30'lu yıllarda özellikle Suriye bölgesinin yerlileri olan Putperest Aramiler olarak bilinirler ve Hıristiyanlığı benimseyerek 'Süryani' adını almışlardır. Tarihte Suriye bölgesindeki Bizans topraklarında bulunan Hıristiyan nüfusa genel olarak Yakubi (Süryani) denilirken, Irak bölgesindeki Sasani topraklarında kalan Hıristiyan nüfusa ise daha çok Nesturi deniliyordu. Süryani halkı içinde o dönemde felsefe, tıp gibi bilim dallarında ağırlıklı olarak okuryazar kimseler ve sanatçı aydınların olduğu bilinmektedir (Azimli, 2010: 31).

Bu dönemler boyunca, dini baskılar yanında milli ve siyasi baskılara da maruz kalmışlardır. Bunca baskıya ve göç etme zorunluluğuna rağmen yine de kültürel miraslarını

yeni nesillere aktarabilmiş ve kültürlerini bu kadar uzun süre canlı tutmayı başarmışlardır (Ürek, 2013: 97).

Aramiler Süryaniler'in atası olup tüm diğer uluslar gibi çekirdek bir yapıdan koca bir millet haline gelmişlerdir. Aramice dili varlığını sürdürmüş ve günümüzde bu dil Süryanice olarak isimlendirilmiştir (Abulfaraç, 2003: 20; Mikail, 2006: 12). Bu dil, en az 4000 senedir kesintisiz olarak Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde konuşulmaya devam etmekte olup dünyada bilinen en eski 3 dilden biridir (Rabo, 2013: 104). Süryaniler farklı bölgelerde Yunanca gibi başka diller de konuşmuşlardır. Antakya'daki Süryaniler buna örnektir, ama bu diğer bölgelerdeki Süryanilerle aralarında kültürel bir bölünmüşlük yaratmıştır (Ürek, 2013: 101).

Dini inanışa bakıldığında ise önceleri Pagan inancının hâkim olduğu görülürken Süryaniler'in, Hıristiyanlıkla erken tanışmasından sonra bu dine inanmaya başlamasının arkasında öne çıkan belirli nedenler vardır: İnançlarına göre Süryaniler'in İbrahim'le ortak soyu paylaşması, Süryani dilinin İbranice ile ortak bir dil ailesinden gelmesi, Süryaniler'in sahip olduğu mistik felsefelerinin İncil ile paralel olması, Süryaniler'in Hıristiyanlığın doğduğu bölgede yaşamaları önemli rol oynamıştır. Hıristiyanlık inancına geçmeleri kendi aralarında da nispeten homojen bir Süryani kimliğinin gelişimine de katkı sağlamıştır. Aynı zamanda, eski kültürlerinin ve felsefe ve astronomi alanlarındaki çalışmalarının yok olmasına da sebep olmuştur (Ürek, 2013: 105). XX. Yüzyılın başlarından beri zorunlu olarak ya da isteyerek anayurtlarından göç etmiş Süryaniler başka şehirlerde ya da ülkelerde kültürel asimilasyon tehlikesi yaşamaktadırlar.

Bu yüzden, Süryaniler, onları birleştiren dinleri konusunda hassastırlar ve inanç ve ibadet özgürlüğü onlar için büyük önem taşımaktadır. Süryaniler, Kudüs'teki ilk Hıristiyan cemaatinden sonra bu dini topluca kabul eden ilk halklardandır. Bu yüzden, Türkiye'de olan kilise ve manastırlar Hıristiyanlığın en eski kutsal mekânlarından sayılmaktadırlar (Rabo, 2013: 104). Bu bağlamda, inanç turizminin desteklenmesi de ekonomik gelişmeye açık bir alan olarak görülmektedir.

Süryaniler, siyasi güçten yoksun olmaları nedeni ile hep asimilasyon tehlikesi içerisinde yaşamışlardır (Ürek, 2013: 106-7). Bu bağlamda, Süryaniler MÖ. VIII. yy'da girdiği savaşıardan da bir kazanım elde edememişlerdir. Hıristiyan olduktan sonra ise, Mezopotamya'da sık sık baş gösteren savaşlar ve siyasi karışıklıklar içerisinde, ılımlı ve pasif bir politika izlemeyi tercih etmişlerdir. Yine de Süryaniler hep başka devletler altında toplumun ihmal edilen kesiminde yer almışlardır. Siyasi olarak güçsüz kalmışlar aynı zamanda da yaşadıkları devletin siyasi olarak ilgisini ve ekonomik olarak desteğini görmemişlerdir. Fakat 2011 yılında ilk defa bir Süryani milletvekilinin Türkiye parlamentosunda temsil edilmesi bir ilerleme olarak görülebilir (Nazımlalı, 2014: 168). Bu alanda, Süryani toplumu için geliştirilmeye açık bir alandır.

3. Süryani Kültürü Kapsamında Ekonomik Faaliyetler

Süryaniler yakın ve uzak bölgelerdeki ticaret yapmaktaydılar ve güçlü bir tarım faaliyetleri vardı. (Ürek, 2013: 106-7). Yerli halk için önemli bir tarım faaliyeti olan bağcılığın, insanların sosyal ve ekonomik hayatlarını şekillendirdiği ve Anadolu'da bir kültür olarak benimsendiği bilinmektedir (Öz, 2011: 288). Günümüzde, Süryaniler kuyumculuk/gümüşçülük, ticaret ve şarapçılık gibi eskiden gelen el işleri, tarım, ticaret ve turizm odaklı ekonomik faaliyetlere devam etmektedir.

Aynı zamanda, Süryaniler dernek, vakıf, ticaret/sanayi odası, esnaf odası gibi sivil toplum kuruluşlarına da üye olmaktadır. Yine de bu kuruluşlarda üst düzey görevler yürütenlere pek rastlanmadığı görülmektedir. Süryanilerin geçmişten beri gelen ticaret geleneği bölgesel anlamda yeterli destek almamaktadır. Aynı zamanda Süryanilerin yine geçmişten getirdikleri gümüşçülük ve altın işçiliği gibi alanların daha çok desteklenmesi bölgedeki üretime katma değer olarak geri döneceği söylenebilir.

Günümüzde, kendilerine özgü olan dilleri Süryanice, kültürel kimlikleri ve tarih konusundaki duyarlılıkları ile bölgenin renkli kültürel resmi STKlar tarafından desteklendiği müddetçe Süryaniler tarafından olumlu karşılanacağını söylemek mümkündür. Aynı zamanda, bu ortaklık, tarihi yapıları koruyarak ve kültür turizmini de geliştirerek ekonomiye de katkı sağlayacaktır.

Süryanilerin geçmişten bugüne temel geçim kaynaklarından olan ticaret sayesinde diğer dini ve kültürel topluluklara yüksek dereceli bir hoşgörü geliştirmişlerdir (Ürek, 2013: 106-7). Aynı zamanda, inançlara, insanlara ve değerlere saygı ve hoşgörü, ortak değerleri ortaya çıkartma, demokratik olma, bölgedeki diğer kimliklerle iletişim geliştirme, topluluk bilinci oluşturma, kültürel dayanışma, geriye doğru göçü özendirme ve sağlık hizmetlerinin iyileşmesi konularında STK'lar ile Süryanilerin hem bakış açıları hem de uygulama alanında birbirlerinden öğrenebilecekleri şeyler mevcuttur. Bu ortaklık, sonuç olarak üretim ve ticarete pozitif etki yapacağı düşünülebilir.

Bu bağlamda, STK'ların bölgedeki üreticilerin desteklemesi, özellikle şarap üreticiliği ve el sanatları konusunda bölge büyük bir değer taşımaktadır. Bu amaçla, ulusal ve uluslararası girişimciler bölgeye çekilebilir.

4. Süryani Kültürü Kapsamında STK'lar ve Faaliyetleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma

Süryani kültürü kapsamında STK örgütlenmeleri dernek, vakıf, federasyon gibi platformlarda öne çıkmaktadır. Bu bağlamda çeşitli tarihlerde çeşitli nedenlerle açılan ve fesh edilen STK'lar yer almaktadır.

2004 tarihli 5253 sayılı Dernekler Kanunu'na göre dernek kurulabilmektedir. Kanununun 30. maddesinde kurulmayı ya da faaliyetleri yasaklayıcı hükümler şunlardır:

(a) Tüzüklerinde gösterilen amaç ve bu amacı gerçekleştirmek üzere sürdürüleceği belirtilen çalışma konuları dışında faaliyette bulunamazlar.

(b) Anayasa ve kanunlarla açıkça yasaklanan amaçları veya konusu suç teşkil eden fiilleri gerçekleştirmek amacıyla kurulamaz.

(c) Askerliğe, millî savunma ve genel kolluk hizmetlerine hazırlayıcı öğretim ve eğitim faaliyetlerinde bulunamaz, bu amaçları gerçekleştirmek üzere kamp veya eğitim yerleri açamazlar. Üyeleri için özel kıyafet veya üniforma kullanamazlar.

2004 tarihli 5253 sayılı Dernekler Kanunu'nun 2/g fıkrasına göre federasyon ve onların oluşturduğu konfederasyon "üst kuruluş" ve f fıkrasına göre "derneklerin kendi aralarında veya vakıf, sendika ve benzeri sivil toplum kuruluşlarıyla ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere girişim, hareket ve benzeri adlarla oluşturdukları tüzel kişiliği bulunmayan geçici nitelikteki birliktelikleri" platform olarak tanımlanmaktadır.

Süryani kültürü kapsamında vakıfların yasal olarak statüsü cemaat vakıfları kapsamındadır. Cemaat vakfı 2008 tarihli Vakıflar Yönetmeliği'nin 3/d fıkrasında "Vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın mülga 2762 sayılı Vakıflar Kanunu gereğince tüzel kişilik kazanmış, mensupları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan 'Türkiye'deki gayrimüslim cemaatlere ait vakıfları" şeklinde tanımlanmaktadır ve yönetim kapsamında seçim gerekli koşullar arasında 30. maddeye göre T.C. vatandaşı olmak, onsekiz yaşını doldurmak, seçim çevresinde ikamet etmek ayrıca en az ilkokul mezunu olmak ve diğer yasal (mahkûmluk vb.) açıdan sakıncası olmama temel koşulları yer almaktadır.

Şu an için Türkiye'de bulunan 166 cemaat vakfından 10 adedinin Süryani kültürü kapsamında misyonlar gerçekleştirdiği resmi kayıtlarda yer almaktadır (T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü).

Süryani Kültürü kapsamında faaliyet gösteren STK'ların gerçekleştirdikleri temel görevler aşağıda yer almaktadır:

- İnsan hakları, kadın hakları, düşünce, vicdan ve dinsel özgürlük konusunda çalışmalar yapmak (İnanç Özgürlüğü)
- El sanatlarını korumak ve geliştirmek. Bu sanatlar arasında "*testi-çanak-çömlek, demircilik, bakırcılık, kalaycılık, kuyumculuk, kümüşçülük (Telkari), iğne oyası, midyat el nakışı, tohum iğnesi, yorgancılık, oyalık, boyacılık (sibbeğ), dericilik (dabbağ), sabunculuk, dokumacılık, şal-ü şapık (özel bir kumaş dokuması), kilimcilik, halıcilik (yün ve ipek), semercilik, keçecilik, tahta oymacılığı (kakmacılık), sedef işlemeciliği, halburculuk (gürgen ağacından), taş oymacılığı ve ahşap oymacılık (kapı, mimber, divan, takunya, taraki kanepeler, konsol, gelin sandığı vb.)*" yer almaktadır. Ayrıca gezilecek yerlere yönelik turistik, yöresel kıyafetler, festivaller ve müzikle ilgili sanatsal faaliyetlerde bulunmak (Mezopotamya).

- Tanıtım, eğitim, meslek edindirme, yayın (kitap, gazete, dergi vb.) çıkarma, tercüme yapma, süsleme ve organizasyon vb. çalışmalarda bulunmak (İstanbul-Ankara Süryani Ortodoks Metropolitiği).
- Kadın haklarını korumak, geliştirmek ve bu bağlamda sempozyum vb. düzenlemek (Surkadim).

Yukarıda da yer aldığı gibi Süryani kültürü kapsamında gerçekleştirilen STK faaliyetleri geniş boyutlu bir şekilde pek çok alanı içermektedir. Sözü edilen faaliyetler Süryani kültürü kapsamında ifade edilmekle birlikte Türkiye’de bölgesel ve ulusal aynı zamanda uluslararası kapsamda dünya insanlığına da katkılar sağlayabilir yargısı burada belirtilebilir.

Bu araştırmaya kapsamında yukarıda sözü edilen faaliyetler ve STK’lara yönelik olarak hazırlanmış olan anket formu bizzat Süryani kültürüne sahip bireylere uygulanmıştır. İlgili açıklamalar gereç ve yöntem bölümünde, ayrıca bulgular ve tartışma kısımlarında ayrıntılı olarak yer almıştır.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu bölümde araştırmanın amacı, veri toplama araçları, araştırmanın evren ve örnekleme, teorik modeli ve hipotezlerine yönelik açıklamalar yer almaktadır.

Araştırmanın temel amacı STK’ların Süryani kültürü kapsamında bölgesel ticarete olan etkilerinin belirlenmesidir.

Araştırmanın temel amacı kapsamında Türkiye’nin Güney Doğu Anadolu Bölgesi ağırlıklı olmak üzere STK’lar kapsamında Süryani kültürünün bölgesel ticarete olan etkileri katılımcı algıları çerçevesinde ortaya konulmuştur. Diğer bir deyişle devletin kurum kuruluşları ve özel sektör işletmeleri yanında önemli bir paydaş olarak temel misyonu Süryani kültürünü temel alan Güney Doğu Bölgesi STK’larının bölgesel ticarete olan etkileri bilimsel bir çerçevede değerlendirilmiştir.

4.2. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Araştırma için hazırlanan anket formu üç temel bölümden oluşmaktadır.

Anketin birinci bölümde, araştırmanın sosyo-demografik (bağımsız) değişkenleri olan yaş, cinsiyet ve meslek kapsamında 3 soru yer almaktadır.

Anketin ikinci bölümde, üye olunan STK, STK’daki görev, STK’daki üyelik süresi, bölgede bireylerin STK’larla ilişkilerinin yeterlilik düzeyi, bölgede ticaretin durumu, bölgesel ticarete desteğin yeterlilik düzeyi, bölgesel ticari desteğe ulaşım olanaklarının yeterlilik düzeyi ve bölgesel genenekselle üretimde öne çıkan mesleki alanlar şeklinde 8 soru yer almaktadır.

Anketin üçüncü bölümünde STK'ların bölgesel ticareti pozitif yönde etkileyeceği varsayılan faaliyetlerini içeren 37 önerme yer almıştır. Önermelere istatistiksel değerlendirmeler için 5'li Likert ölçeği kapsamında kesinlikle katılmıyorum için 1, katılmıyorum için 2, fikrim yok için 3, katılıyorum için 4, kesinlikle katılıyorum için 5 ağırlık değeri verilmiştir.

4.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

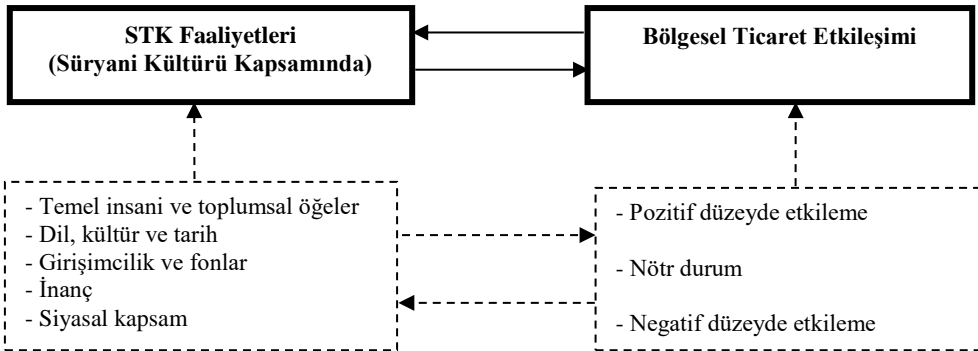
Araştırmaya yönelik olarak hazırlanan anket formu Türkiye'nin Güney Doğu Anadolu Bölgesi ağırlıklı olmak üzere 60 STK üyesi olan ve 42 STK üyesi olmayan Süryani kökene sahip bireylerle tek tek yüz yüze anket yöntemi ile 2014-2015 tarihleri arasında uygulanmıştır. Son yıllarda bölgede Süryani nüfusunun oldukça azaldığı ve varolan nüfusun çeşitli nedenlerle (siyasal, stratejik, kapalılık vb.) katılım konusunda çekimser bir yapıya da sahip olmaları düşünüldüğünde araştırmaya katılımın oldukça iyi olduğu ifade edilebilir. Burada anketlerin bireylerle tek tek yüz yüze yapıldığı ve önemli bir zaman ve emek harcadığı da ayrıca önemsenmesi gereken bir boyut olarak vurgulanabilir. Anketlerin tamamı analizlere dâhil edilmiştir.

Araştırmada istatistiksel analizler kapsamında SPSS yazılımı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında frekans dağılımları ve her bir önerme için tek örnek t testi gerçekleştirilerek bulgular ortaya konulmuştur.

4.4. Araştırmanın Teorik Modeli

Araştırmanın teorik modeli Türkiye'nin Güney Doğu Anadolu Bölgesi ağırlıklı olmak üzere STK faaliyetlerinin Süryani kültürü kapsamında bölgesel ticareti etkilediği varsayımı üzerine kurulmuştur. Diğer bir deyişle modelde; Süryani kültürü kapsamındaki STK faaliyetleri ile bölgesel ticaret arasında ilişkisellik ön görülmüştür (Bkz. Şekil 1).

Şekil: 1
Araştırmanın Teorik Modeli

Şekil 1’e göre “temel insani ve toplumsal öğeler”, “dil, kültür ve tarih”, “girişimcilik ve fonlar”, “inanç” ve “siyasal kapsam” çerçevesindeki STK faaliyetlerinin (Süryani kültürü kapsamlı) bölgesel ticareti etkileyeceği (pozitif / negatif / nötr) düşünülmüştür.

Temel insani ve toplumsal öğeler kapsamında; inançlara saygılı olma, insana saygılı olma, değerlere saygılı olma, ortak değerleri öne çıkarma, saygı ve sevgiyi vurgulama, demokratik olma, hoş görülme olma, görüş paylaşımında bulunma, topluluk bilinci oluşturma, kültürel dayanışma, geriye doğru göçü özendirme ve sağlık hizmetleri yer almaktadır.

Dil, kültür ve tarih kapsamında; dile sahip çıkma, dili zenginleştirme, dil eğitimi verme, çeviriler (Türkçe, İngilizce vb.), tanıtım (yazılı, sözlü, görsel) yapma, kültür turizmini geliştirme, kültür turizmi kapsamında tanıtımda bulunma, kültür turizmine yönelik ulaşımı geliştirme, tarihi mekânları koruma, tarihi mekânları restore etme, tarihi mekânlara sahip çıkma yer almaktadır.

Girişimcilik ve fonlar kapsamında; ulusal girişimcileri çekme, uluslararası girişimcileri çekme, ulusal fonları çekme, uluslararası fonları çekme yer almaktadır.

İnanç kapsamında; inanç özgürlüğü, ibadet özgürlüğü ve inanç turizmi yer almaktadır.

Siyasal kapsamda ise; siyasi erki bölgeye çekme, siyasi erke sorunları aktarma ve yerel yönetimlerle ortak çalışma yer almaktadır.

4.5. Araştırmanın Temel Hipotezi

Araştırmanın hipotezleri bağımlı değişkenler olan önermeler kapsamında ortaya konulmuştur. Bu çerçevede araştırmada yeralan 37 önermeye yönelik temel hipotezler aşağıda yer almaktadır:

H₀: STK’ların ... yönelik faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkilemez.

H₁: STK’ların ... yönelik faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkiler.

4.6. Bulgular

Bulgular üç temel başlık altında sunulmuştur. Bunlar “sosyo-demografik”, “mesleki, ticari ve STK eğilimleri” ve “önermeler kapsamında” bulgulardır.

Sosyo-Demografik Bulgular; araştırmaya katılanların (n=102) yaş (min =18 ve mak=64) genel yaş ortalaması ve standart sapması 37,0±12,23’dür. Cinsiyete göre yaş ortalaması ve standart sapması kadınlar (n=8) için 34,2±15,29 ve erkekler (n=76) için 37,6±11,70’dür.

Katılımcıların yaş dağılımı gruplar kapsamında birbirine yakın düzeyde ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo 1).

Tablo: 1
Yaş Dağılımı

Yaş Grubu	n	%
≤<29	36	35,3
30-39	32	31,4
>=40	34	33,3
Toplam	102	100,0

Mesleki, Ticari ve STK Eğilimleri Kapsamında Bulgular; Meslek grupları sekiz temel grupta toplanmıştır. Kuyumculuk/gümüşçülük, diğer, ticaret ve şarapçılık alanlarında katılım diğerlerine göre daha yüksektir (Bkz. Tablo 2).

Tablo: 2
Meslek Grupları Dağılımı

Meslek	n	%
Kuyumculuk, Gümüşçülük	36	35,3
Ağaç, Oymacılık	4	3,9
Şarapçılık	12	11,8
Turizm	2	2,0
Ticaret	20	19,6
Terzi	4	3,9
Diğer (öğrenci, ev hanımı, memur, müdür)	22	21,6
Kilise (papaz, görevli)	2	2,0
Toplam	102	100,0

Katılımcıların STK üyelikleri ise esnaf odası, dernek ve hiçbirini seçenekleri en fazla değeri almıştır (Bkz. Tablo 3).

Tablo: 3
Üye Olunan STK Türü

STK	n	%	Geçerli %	Geçerli Birikimli %
Dernek	26	25,5	28,3	28,3
Vakıf	4	3,9	4,3	32,6
Ticaret / Sanayi Odası	2	2,0	2,2	34,8
Esnaf Odası	28	27,5	30,4	65,2
Hiç biri	32	31,4	34,8	100,0
Toplam	92	90,2	100,0	
Boş	10	9,8		
Genel Toplam	102	100,0		

STK'lardaki konum kapsamında başkan, başkan yardımcısı ve üye kapsamında dağılım ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo 4).

Tablo: 4
STK'daki Konum

Görev Türü	n	%	Geçerli %	Geçerli Birikimli %
Başkan	5	4,9	8,9	8,9
Başkan yardımcısı	1	1,0	1,8	10,7
Diğer	5	4,9	8,9	19,6
Üye	45	44,1	80,4	100,0
Toplam	56	54,9	100,0	
Boş	46	45,1		
Genel Toplam	102	100,0		

STK'daki üyelik süresi ise dengeli bir şekilde dağılım göstermiştir (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5
STK'daki Üyelik Süresi Dağılımı

Üyelik Süresi (Yıl)	n	%	Geçerli %	Geçerli Birikimli %
≤<5	18	17,6	34,6	34,6
6-10	16	15,7	30,8	65,4
11>=	18	17,6	34,6	100,0
Toplam	52	51,0	100,0	
Boş	50	49,0		
Genel Toplam	102	100,0		

“Bölgede bireylerin STK'larla olan ilişkileri yeterli düzeyde midir?” sorusuna 96 birey yanıt vermiştir. Yanıt verenlerin büyük çoğunluğu “hayır” cevabını ortaya koymuşlardır (Bkz. Tablo 6).

Tablo 6
Birey STK İlişkileri

Yeterlilik Düzeyi	n	%	Geçerli %	Geçerli Birikimli %
Evet	4	3,9	4,2	4,2
Fikrim yok	20	19,6	20,8	25,0
Hayır	72	70,6	75,0	100,0
Toplam	96	94,1	100,0	
Boş	6	5,9		
Genel Toplam	102	100,0		

Bölgesel ticaretin durumu nasıldır?” sorusuna 100 birey yanıt vermiştir. Yanıt verenlerin yaklaşık olarak yarısı “geliştirilmeli” ve yarısı “iyi değil” cevabını vermiştir. “Çok iyi” seçeneği işaretlenmemiştir (Bkz. Tablo 7).

Tablo 7
Bölgesel Ticaretin Durumu

Seçenek	N	%	Geçerli %	Geçerli Birikimli %
Geliştirilmeli	52	51,0	52,0	52,0
İyi değil	48	47,1	48,0	100,0
Toplam	100	98,0	100,0	
Boş	2	2,0		
Genel Toplam	102	100,0		

“Bölgesel ticari destek yeterli midir?” soruna 100 birey cevap vermiştir. Yanıt verenlerin büyük çoğunluğu “hayır” cevabını vermişlerdir (Bkz. Tablo 8).

Tablo 8
Ticarete Destek

Seçenek	N	%	Geçerli %	Geçerli Birikimli %
Fikrim yok	4	3,9	4,2	4,2
Hayır	92	90,2	95,8	100,0
Toplam	96	94,1	100,0	
Boş	6	5,9		
Genel Toplam	102	100,0		

“Bölgesel ticari desteğe ulaşım olanakları yeterli midir?” sorusuna 94 birey yanıt vermiştir. Yanıt verenlerin büyük çoğunluğu “hayır” cevabını vermişlerdir (Bkz. Tablo 9).

Tablo: 9
Ticari Desteğe Ulaşım

Seçenek	n	%	Geçerli %	Geçerli Birikimli %
Evet	4	3,9	4,3	4,3
Fikrim yok	2	2,0	2,1	6,4
Hayır	88	86,3	93,6	100,0
Toplam	94	92,2	100,0	
Boş	8	7,8		
Genel Toplam	102	100,0		

“Geleneksel üretimde hangileri öne çıkmaktadır?” sorusuna katılımcıların birden fazla seçeneği işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Toplam olarak 136 işaretleme yapılmıştır. “Gümüş, altın işçiliği” en fazla, “dokumacılık” ikinci sırada ve “ağaç işçiliği” üçüncü sırada yer almıştır. Bunun dışında “diğer” seçeneği de yaklaşık olarak üçte bir oranında işaretlenmiştir (Bkz. Tablo 10).

Tablo: 10
Geleneksel Üretim Alanları

Alan	Yanıtlar	
	n	%
Gümüş, altın işçiliği	50	36,8
Ağaç işçiliği	16	11,8
Dokumacılık	22	16,2
Diğer	48	35,3
Toplam	136	100,0

Kuyumculuk-gümüşçülük, şarapçılık, ticaret ve diğer meslek grupları günümüzde birincil olarak “gümüş, altın işçiliğinin” öne çıkması gerektiğini vurgulamışlardır. Kuyumculuk-gümüşçülük, şarapçılık, turizm ağaç-oymacılık, ticaret ve diğer meslek grupları günümüzde ikincil olarak “diğer” işçiliklerin de öne çıkması gerektiğini belirtmişlerdir. “Dokumacılık” kuyumculuk-gümüşçülük, ticaret, terzi ve diğer meslek grupları tarafından önemsenerek üçüncül olarak öne çıkarılmıştır. “Ağaç işçiliği” ise kuyumculuk-gümüşçülük, ağaç-oymacılık, ticaret ve diğer meslek grupları tarafından dördüncü sırada önemsenmiştir (Bkz. Tablo 11).

Tablo: 11
Meslek Grupları ve Geleneksel Üretim Alanları

Geleneksel Alanlar	Meslek Grupları								Toplam
	Kuyumculuk Gümüşçülük	Ağaç, Oymacılık	Şarapçılık	Turizm	Ticaret	Terzi	Diğer (öğrenci, ev hanımı, memur, müdür)	Kilise (papaz görevli)	
Gümüş, Altın İşçiliği	32	0	2	0	4	0	11	1	50
	32,0%	,0%	2,0%	,0%	4,0%	,0%	11,0%	1,0%	50,0%
Ağaç İşçiliği	2	4	0	0	4	0	6	0	16
	2,0%	4,0%	,0%	,0%	4,0%	,0%	6,0%	,0%	16,0%
Dokumacılık	4	0	0	0	6	4	8	0	22
	4,0%	,0%	,0%	,0%	6,0%	4,0%	8,0%	,0%	22,0%
Diğer	10	0	12	2	9	0	14	1	48
	10,0%	,0%	12,0%	2,0%	9,0%	,0%	14,0%	1,0%	48,0%
Toplam	36	4	12	2	19	4	21	2	100
	36,0%	4,0%	12,0%	2,0%	19,0%	4,0%	21,0%	2,0%	100,0%

Önermelere Yönelik Bulgular; Önermelerin her biri için H_0 hipotezi reddedilmiş dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilmiştir (Bkz. Tablo 11-15).

Temel insani ve toplumsal öğelere yönelik olarak STK'ların faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. İnançlara, insana ve değerlere saygılı olma, ortak değerleri öne çıkartma, saygı ve sevgiye vurgu yapma, demokratik ve hoş görülme olma, görüş paylaşımında bulunma, topluluk bilinci oluşturma, kültürel dayanışma, geriye doğru göçü özendirme ve sağlık hizmetleri konusunda her türlü STK faaliyetin ticareti pozitif yönde etkiyeceği katılımcılar tarafından belirlenmiştir (Bkz. Tablo 12).

Tablo: 12
Temel İnsani ve Toplumsal Öğeler Kapsamında Önermelere Yönelik İstatistiksel Bulgular

Önermeler	Tanımlayıcı İstatistikler		T Testi		
	N	$\bar{X} \pm S$	t	sd	p
<i>STK'ların ... yönelik faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkiler</i>					
İnançlara saygılı olmaya	100	4,8±,38	47,135	99	,000
İnsana saygılı olmaya	102	4,8±,39	45,662	101	,000
Değerlere saygılı olmaya	102	4,8±,39	45,662	101	,000
Ortak değerleri öne çıkarmaya	100	4,7±,46	38,502	99	,000
Saygı ve sevgiyi vurgulamaya	102	4,7±,44	38,858	101	,000
Demokratik olmaya	96	4,7±,56	30,512	95	,000
Hoş görülme olmaya	102	4,8±,38	48,073	101	,000
Görüş paylaşımında bulunmaya	98	4,8±,37	48,943	97	,000
Topluluk bilinci oluşturmaya	102	4,7±,45	39,283	101	,000
Kültürel dayanışmaya	100	4,7±,41	42,754	99	,000
Geriye doğru göçü özendirmeye	102	4,2±,88	14,297	101	,000
Sağlık hizmetlerine	100	4,0±,92	11,301	99	,000

Dil, kültür ve tarihsel öğelere yönelik olarak STK'ların faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Dile sahip çıkma, dili zenginleştirme, dil eğitimi verme, çeviri yapma, tanıtım, kültür turizmini geliştirme, kültür turizmüne yönelik tanıtım yapma, kültür turizmüne yönelik ulaşımı geliştirme, tarihi mekânları koruma, restore etme ve sahip çıkma konusunda her türlü STK faaliyetin ticareti pozitif yönde etkiyeceği katılımcılar tarafından belirlenmiştir (Bkz. Tablo 13).

Tablo: 13
Dil, Kültür ve Tarih Kapsamında Önermelere Yönelik İstatistiksel Bulgular

Önermeler	Tanımlayıcı İstatistikler		T Testi		
	N	$\bar{X} \pm S$	t	sd	P
<i>STK'ların ... yönelik faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkiler</i>					
Dile sahip çıkmaya	96	4,3±,53	25,673	95	,000
Dili zenginleştirmeye	98	4,2±,70	16,959	97	,000
Dil eğitimi vermeye	94	3,5±1,0	5,608	93	,000
Çevirilere (Türkçe, İngilizce vb.)	98	3,8±,89	9,979	97	,000
Tanıtım (yazılı, sözlü, görsel) yapmaya	94	5,6±,33	3,487	93	,001
Kültür turizmini geliştirmeye	100	4,7±,45	38,115	99	,000
Kültür turizmi kapsamında tanıtımda bulunmaya	100	4,7±,46	36,911	99	,000
Kültür turizmüne yönelik ulaşımı geliştirmeye	100	4,6±,61	27,203	99	,000
Tarihi mekânları korumaya	100	4,6±,54	30,642	99	,000
Tarihi mekânları restore etmeye	100	4,6±,54	30,642	99	,000
Tarihi mekânlara sahip çıkmaya	100	4,7±,45	38,115	99	,000

Girişimcilik ve fonlara yönelik olarak STK'ların faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ulusal ve uluslararası girişimcileri çekme, ulusal ve uluslararası fonları çekme konusunda her türlü STK faaliyetin ticareti pozitif yönde etkiyeceği katılımcılar tarafından belirlenmiştir (Bkz. Tablo 14).

Tablo: 14
Girişimcilik ve Fonlar Kapsamında Önermelere Yönelik İstatistiksel Bulgular

Önermeler	Tanımlayıcı İstatistikler		T Testi		
	N	$\bar{X} \pm S$	t	sd	p
<i>STK'ların ... yönelik faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkiler</i>	100	4,3±,70	18,478	99	,000
Ulusal girişimcileri çekmesi	100	4,1±,88	12,473	99	,000
Uluslararası girişimcileri çekmesi	100	4,1±,88	12,473	99	,000
Ulusal fonları çekmesi	98	4,7±,75	2,983	97	,004
Uluslararası fonları çekmesi	94	3,9±,81	11,151	93	,000

İnançlara yönelik olarak STK'ların faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. İnanç ve ibadet özgürlüğü, inanç turizmi konusunda her türlü STK faaliyetin ticareti pozitif yönde etkileyeceği katılımcılar tarafından belirlenmiştir (Bkz. Tablo 15).

Tablo: 15
İnanç Kapsamında Önermelere Yönelik İstatistiksel Bulgular

Önermeler	Tanımlayıcı İstatistikler		T Testi		
	N	$\bar{X} \pm S$	t	sd	p
<i>STK'ların ... yönelik faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkiler</i>	100	4,5±,57	26,738	99	,000
İnanç özgürlüğüne	100	4,5±,57	26,738	99	,000
İbadet özgürlüğüne	100	4,5±,60	25,643	99	,000
İnanç turizmine	100	4,5±,57	27,169	99	,000

Siyasal kapsamda STK'ların faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Siyasi erki bölgeye çekme, siyasi erke sorunları aktarma ve yerel yönetimlerle ortak çalışma konusunda her türlü STK faaliyetin ticareti pozitif yönde etkileyeceği katılımcılar tarafından belirlenmiştir (Bkz. Tablo 16).

Tablo: 16
Siyasal Kapsamda Önermelere Yönelik İstatistiksel Bulgular

Önermeler	Tanımlayıcı İstatistikler		T Testi		
	N	$\bar{X} \pm S$	t	sd	p
<i>STK'ların ... yönelik faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkiler</i>	96	4,1±,85	13,381	95	,000
Siyasi erki bölgeye çekmeye	96	4,1±,85	13,381	95	,000
Siyasi erke sorunları aktarmaya	98	4,2±,76	15,805	97	,000
Yerel yönetimlerle ortak çalışması	94	4,3±,53	25,256	93	,000

5. Sonuç

Anadolu Coğrafyası içinde binlerce yılın birikimini içeren kültürel zenginliğin bir bölümünü Süryani kültürü kapsamında yer alan ticari faaliyetler oluşturmaktadır. Bu tür ticari faaliyetlerin bölgesel ve ulusal açıdan ekonomik sosyal ve kültürel bağlamda büyük faydaları bulunmaktadır.

Bu kapsamda STK'lar önemli bir aktör ve ticaret dolayısıyla da geleneksel sanatlar / meslekler önemli bir hale gelmektedir. Bu çerçevede çalışmada, STK'lar ve Süryani kültürü kapsamındaki ticaret konularına yer verilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun algıları bireylerle STK ilişkilerinin, bölgesel ticaretin, bölgesel ticarete desteğin ve bölgesel ticarete ulaşım olanaklarının yetersizliği yönünde belirlenmiştir. Dolayısıyla bu bulgulardan

hareketle bölgeye yönelik olarak STK ve Süryani kültürü kapsamında farkındalığı artırıcı çalışmaların yapılması önem arz edebilecektir.

Geleneksel sanatlar kapsamında araştırma bulguları, gümüş-altın işçiliğinin, dokumacılığın ve ağaç işçiliğinin önemsenmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla araştırmanın konusu olması sebebiyle STK'lar başta olmak üzere yerel, ulusal ve uluslararası açıdan konuya özen gösterilmesi de önemli kazanımları beraberinde getirebilecektir.

Araştırmanın en önemli bulguları ise, STK faaliyetlerinin nasıl bir biçimde gerçekleştirildiğinde, bölge ticaretine pozitif yönde etkisinin olacağına yönelik olumlu yönde bir algı görülmektedir.

Bu bağlamda STK'larca inançlara saygılı olma, insana saygılı olma, değerlere saygılı olma, ortak değerleri öne çıkarma, saygı ve sevgiyi vurgulama, demokratik olma, hoş görülü olma, görüş paylaşımında bulunma, topluluk bilinci oluşturma, kültürel dayanışma, geriye doğru göçü özendirme ve sağlık hizmetlerine verilen önem bölgesel ticareti pozitif yönde etkileyebileceği belirlenmiştir.

Benzer şekilde STK'larca dile sahip çıkma, dili zenginleştirme, dil eğitimi verme, çeviriler (Türkçe, İngilizce vb.), tanıtım (yazılı, sözlü, görsel) yapma, kültür turizmini geliştirme, kültür turizmi kapsamında tanıtımda bulunma, kültür turizmine yönelik ulaşımı geliştirme, tarihi mekânları koruma, tarihi mekânları restore etme, tarihi mekânlara sahip çıkılmasının da bölgesel ticareti pozitif yönde etkileyebileceği ortaya konulmuştur.

Diğer taraftan STK'ların ulusal girişimcileri çekme, uluslararası girişimcileri çekme, ulusal fonları çekme ve uluslararası fonları çekme faaliyetlerinde bulunulmasının da bölgesel ticareti pozitif yönde etkileyebileceği algısı da araştırma sonuçlarından bir diğeridir.

Araştırma sonucuna göre; STK'larca inanç özgürlüğü, ibadet özgürlüğü ve inanç turizmi konularında faaliyetlerde bulunulması da bölgesel ticareti pozitif yönde etkileyebilecektir.

Diğer taraftan STK'larca siyasi erki bölgeye çekme, siyasi erke sorunları aktarma ve yerel yönetimlerle ortak çalışma faaliyetlerinde bulunulması da bölgesel ticareti pozitif yönde etkileyebileceği de araştırma sonuçları arasında yer almaktadır.

Kaynaklar

- Abulfaraç, B. (2003), *Sırlar Odası*, Hollanda: Bar- Hebreaus.
- Altınışık, K. (2004), *5500 Yılın Tanıkları Süryaniler*, İstanbul: Matsis.
- Azimli, M. (2010), "Müslüman - Süryani İlişkilerine Giriş", içinde: *Süryaniler ve Süryanilik I*, Orient Yayınları, Ankara, 31-41.
- Çelik, T. (2014), *Turabdin'de Kalanlar*, Yeni Anadolu Yayıncılık, İstanbul.

- Çulhaoğlu, M. (2001), "Devlet, Sivil Toplum ve Demokratikleşme", içinde: *Sivil Toplum: Devletin Büyümesi*, YGS Yayınları, İstanbul, 19-65.
- Drucker, F.P. (1995), *Gelecek İçin Yönetim*, Çev: Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- Eusebius, K. (2008), *Dünya Tarihi*, New Jersey.
- Güder, N. (2005), *Sivil Toplumcumun El Kitabı*, STGP Yay., Ankara.
- Güneş, İ. (2004), "Sivil Toplum Kuruluşları", *Son Baskı Sanal Dergi*, 1(5), <<http://www.sonbaski.com/sayi7siviltoplum.htm>>, 20.05.2013.
- Kaya, Ö. (2008), *Sivil Toplum Kuruluşları ve Kalkınma*, TC. İç İşleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- Kocabaş, F. (2008), "Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşların İstihdam Yaratma Fonksiyonu", V. *Uluslararası STK'lar Kongresi*, Çanakkale.
- Mikail, B. (2006), *Dünya Tarihi (Chronicle)*, İsveç.
- Nazımlı, O. (2014), "A lump in the throat: claims to ethnic identity", *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 21(2), 168-184.
- Öz, E. (2011), "Kültepe Tabletlerine Göre Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da Üzüm Yetiştiriciliği ve Bağcılık", *Akademik Bakış*, 5(9) Kış, 285-294.
- Rabo, G. (2013), "Batı Diasporasında Süryaniler ve Süryani Kilisesi", *Mukaddime*, 7, 101-122.
- Tahincioğlu, Y. (2011), *Tarihleri, Kültürleri ve İnançlarıyla Süryaniler*, İstanbul: Butik.
- Ürek, M. (2013), "Süryaniler'in Tarihi ve Sosyolojik Yapısı", *Milel ve Nihal*, 10(2), 95-112.
- Özmutaf, N.M. & E. Aktekin (2014), "Sivil Toplum Kuruluşlarında Bilişim Teknolojilerinden Elde Edilen Bilgiler Çerçevesinde İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları: Yönetici ve Üye Perspektifi", *C.B.Ü. İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 191-204.
- Salamon, L.M. (1999), *America's Nonprofit Sector: A Primer*, New York: The Foundation Center.
- T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, *Türkiye'deki Farklı İnanç Gruplarına Yönelik Reformlar*, <<http://kdk.gov.tr/haber/turkiyedeki-farkli-inanc-gruplarina-yonelik-reformlar/523>>, 23.07.2015.
- T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Cemaat Vakıfların Cemaat Türlerine Göre Faaliyet Gösterdiği İl / İlçe Dağılımı*, <<http://www.vgm.gov.tr/db/dosyalar/webicerik241.pdf>>, 23.07.2015.
- İstanbul- Ankara Süryani Ortodoks Metropolitiği, *13. Dönem Vakıf Yönetim Kurulunun Faaliyet Planı*, <<http://www.suryanikadim.org/faaliyet.aspx>>, 23.07.2015.
- İnanç Özgürlüğü Girişimi, *Çalışmalarımız*, <<http://inancozgurlugugirisimi.org/hakkimizda/>>, 23.07.2015.

EKLER

STK'ların Süryani Kültürü Kapsamında Bölgesel Ticarete Etkisine Yönelik Anket Formu

Bu anketin amacı, sivil toplum kuruluşlarının (STK) Süryani kültürü kapsamında bölgesel ticarete olan etkilerinin belirlenmesidir. Anketler toplu olarak değerlendirileceği için ankete katılan bireylerin ve organizasyonların kimlik bilgileri kesinlikle gizli tutulacaktır. Anketi cevaplama süresi ortalama beş dakikadır. Her soruya tek bir cevap verdiğiniz için teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Nesrin DEMİR
e-Mail: nesrinturhan@yahoo.com

Doç. Dr. Nezih Metin ÖZMUTAF
e-Mail: nezih.metin.ozmutf@ikc.edu.tr

Adres: Kâtip Çelebi Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çiğli / İZMİR

1. Yaşınız:

2. Cinsiyetiniz 1 () Kadın 2 () Erkek

3. Mesleğiniz:

4. Varsa üye olduğunuz STK türü (birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz):

1 () Dernek

2 () Vakıf

3 () Sendika

4 () Ticaret ve sanayi odası

5 () Esnaf odası

6 () Kooperatif

7 () Hiç biri

6. Üye iseniz STK'daki göreviniz:

1 () Başkan

2 () Başkan Yardımcısı

3 () Sekreter

4 () Diğer:

5 () Düz üye

7. Üye iseniz süresi:(yıl)

8. Bölgede bireylerin STK'larla olan ilişkileri yeterli düzeyde midir?

1 () Evet

2 () Fikrim yok

3 () Hayır

9. Bölgesel ticaretin durumu nasıldır?

1 () Çok iyi

2 () Geliştirilmeli

3 () İyi değil

10. Bölgesel ticari destek yeterli midir?

- 1 () Evet
2 () Fikrim yok
3 () Hayır

11. Bölgesel ticari desteğe ulaşım olanakları yeterli midir?

- 1 () Evet
2 () Fikrim yok
3 () Hayır

12. Bölgesel geleneksel üretimde hangileri öne çıkmalı? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)

- 1 () Gümüş işçiliği
2 () Ağaç işçiliği
3 () Dokumacılık
4 () Diğer:

Önermeler					Kesinlikle Katlıyorum	Katlıyorum	Fikrim Yok	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
STK'ların ...yönelik faaliyette bulunması bölgesel ticareti pozitif yönde etkiler									
1	İnançlara saygılı olmaya	5	4	3	2	1			
2	İnsana saygılı olmaya	5	4	3	2	1			
3	Değerlere saygılı olmaya	5	4	3	2	1			
4	Ortak değerleri öne çıkarmaya	5	4	3	2	1			
5	Saygı ve sevgiyi vurgulamaya	5	4	3	2	1			
6	Demokratik olmaya	5	4	3	2	1			
7	Hoş görülü olmaya	5	4	3	2	1			
8	Görüş paylaşımında bulunmaya	5	4	3	2	1			
9	Topluluk bilinci oluşturmaya	5	4	3	2	1			
10	Kültürel dayanışmaya	5	4	3	2	1			
11	Geriye doğru göçü özendirilmeye	5	4	3	2	1			
12	Siyasi erki bölgeye çekmeye	5	4	3	2	1			
13	Siyasi erke sorunları aktarmaya	5	4	3	2	1			
14	Yerel yönetimlerle ortak çalışması	5	4	3	2	1			
15	Dile sahip çıkmaya	5	4	3	2	1			
16	Dili zenginleştirmeye	5	4	3	2	1			
17	Dil eğitimi vermeye	5	4	3	2	1			
18	Çevrilere (Türkçe, İngilizce vb.)	5	4	3	2	1			
19	Tanıtım (yazılı, sözlü, görsel) yapmaya	5	4	3	2	1			
20	Kültür turizmini geliştirmeye	5	4	3	2	1			
21	Kültür turizmi kapsamında tanıtımda bulunmaya	5	4	3	2	1			
22	Kültür turizmine yönelik ulaşımı geliştirmeye	5	4	3	2	1			
23	Tarihi mekanları korumaya	5	4	3	2	1			
24	Tarihi mekanları restore etmeye	5	4	3	2	1			
25	Tarihi mekanlara sahip çıkmaya	5	4	3	2	1			
26	Yöresel yemeklere sahip çıkmaya	5	4	3	2	1			
27	Yöresel giysilere sahip çıkmaya	5	4	3	2	1			
28	El sanatlarını geliştirmeye	5	4	3	2	1			
29	El sanatları eğitimi vermeye	5	4	3	2	1			
30	Ulusal girişimcileri çekmesi	5	4	3	2	1			
31	Uluslararası girişimcileri çekmesi	5	4	3	2	1			
32	Ulusal fonları çekmesi	5	4	3	2	1			
33	Uluslararası fonları çekmesi	5	4	3	2	1			
34	Sağlık hizmetine	5	4	3	2	1			
35	İnanç özgürlüğüne	5	4	3	2	1			
36	İbadet özgürlüğüne	5	4	3	2	1			
37	İnanç turizmine	5	4	3	2	1			
Diğer katkılarımız:									

Türkiye’de Katastrofik Sağlık Harcamaları ve Bu Harcamaları Belirleyen Faktörler: 2002-2014 Dönemi¹

Yağmur TOKATLIOĞLU (<https://orcid.org/0000-0003-0134-6321>), Department of Econometrics, Gazi University, Turkey; e-mail: yagmurkaya@gazi.edu.tr

İbrahim TOKATLIOĞLU (<https://orcid.org/0000-0002-8823-9352>), Department of Economics, Gazi University, Turkey; e-mail: tokatli@gazi.edu.tr

Catastrophic Health Expenditures in Turkey and the Determinants of These Expenditures: 2002-2014 Period²

Abstract

When households must pay fees or co-payments for health care, the amount can be so high in relation to their income that it results in “financial catastrophe” for the individual or the household. Such high expenditure can mean that people should cut down on necessities such as food and clothing, or are unable to pay for their children’s education. Catastrophic health expenditure occurs when a household’s total out-of-pocket health payments equal or exceed 40% of household’s capacity to pay or non-subsistence spending. In this study, it is aimed to find out general situation of catastrophic health expenditures and determine the factors that affect these expenditures of households in the period between 2002 and 2014 in Turkey. By using micro data set of Household Budget Survey, published by Turkish Statistical Institute, it is found that households incur in catastrophe is averagely 0.49% and households became poor after paying for health services is averagely 0.22% in the period between 2002 and 2014. The logistic regression results indicate that probability to make catastrophic health expenditure is determined by these factors: age, marital status, disability status, household size, access to healthcare services, income level, employment situation, educational level, gender, insurance status, and place of residence.

Keywords : Out-of-pocket Health Expenditures, Catastrophic Health Expenditures, Logistic Regression

JEL Classification Codes : I13, I18, C83.

Öz

Hanehalklarının sağlık hizmetlerine ulaşmak için katlandıkları maliyetin veya sağlık harcaması katkı payının gelirleri içerisinde yüksek bir paya sahip olması sonucunda bireyler veya hanehalkları “finansal katastrofi” yaşayabilmektedirler. Yüksek düzeydeki sağlık harcamaları bireyleri

¹ Bu makale Sosyoekonomi Derneği ile Hacettepe Üniversitesi Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi tarafından Hollanda’nın Amsterdam şehrinde, 28-29 Ekim 2016 tarihlerinde düzenlenen “İkinci Uluslararası Sosyoekonomi Derneği Yıllık Buluşması”nda sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² This article is the revised and extended version of the paper presented in “Second International Annual Meeting of Sosyoekonomi Society” which was held by Sosyoekonomi Society and CMEE - Center for Market Economics and Entrepreneurship of Hacettepe University, in Amsterdam/The Netherlands, on October 28-29, 2016.

gıda, giyinme veya eğitim gibi ihtiyaçlarına yönelik harcamaları azaltmak zorunda bırakabilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de 2002-2014 yılları arasında hanenin cepten yaptığı sağlık harcamasının, hanenin ödeme kapasitesinin veya geçimlik olmayan harcamalarının %40'ına eşit veya üzerinde olması durumu olarak tanımlanan katastrofik sağlık harcamalarının seyri ve bu harcamaları belirleyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. TÜİK'in 2002-2014 yılları arasında Hanehalkı Bütçe Anketi veri seti kullanılarak yapılan hesaplamalar sonucunda katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranı ortalama olarak %0.49 ve bu harcamalar nedeni ile yoksulluğa sürüklenen hane oranı ise ortalama olarak %0.22 olarak bulunmuştur. Yapılan lojistik regresyon analizine göre katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığını yaşı, medeni durumun, bireyin engelinin bulunmasının, hane büyüklüğünün, sağlık hizmetlerine ulaşım durumunun, gelirin, istihdamın, eğitimin, cinsiyetin, sigortalılık durumunun ve ikamet edilen yerin etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler : Cepten Yapılan Sağlık Harcaması, Katastrofik Sağlık Harcaması, Lojistik Regresyon.

1. Giriş

Sağlık harcamaları en genel haliyle, hastalıktan korunma, teğhis, tedavi ve bakım giderlerinden oluşmaktadır. OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)'ye göre genel olarak, sağlığı geliştirme veya koruma amacını benimseyen tüm koruma, geliştirme, bakım, beslenme ve acil programlar için yapılan harcamalar "Sağlık Harcaması" olarak kabul edilmektedir (Yılmaz & Yentürk, 2015: 5). Çeşitli ülkelerde, bu sağlık harcamalarının bir kısmı veya tamamı, belirli koşulları sağlayan hanehalkları için kamu tarafından üstlenilmektedir. Eğer hanehalkı, kamunun sağlık harcamalarının bir kısmını veya tamamını karşılamak için koyduğu kriterleri sağlayamıyorsa bu tür sağlık harcamalarını cepten, diğer mal ve hizmet tüketimini kısırarak yapmak zorundadır. Bunun yanında hiçbir ekonomide kamu, koşulsuz olarak hanehalklarının sağlık harcamalarının tümünü karşılamamaktadır. Hanehalkı bazen kamunun sağlık harcamalarını üstlenmek için belirlediği kriterleri sağlamış olsa da, sağlık hizmetine ulaşmak ya da kalitesini artırmak için bir takım sağlık harcamalarını cepten karşılamak durumunda kalabilmektedir. Hanehalkı, sağlık harcamalarının ister tümünü isterse de bir kısmını cepten yapıyor olsun, bu harcamaların kamu tarafından takip edilmesi, sağlık harcamalarının niteliği gereği oldukça önemlidir. Çünkü sağlık harcamalarının niteliği toplum sağlığını da etkilediği gibi, ertelenemez niteliği gereği haneyi yoksulluğu da sürükleyebilmektedir. Dolayısıyla hanehalklarının cepten yaptığı sağlık harcamaları, diğer mal ve hizmetler için yapılan harcamalarından farklı nitelikler taşımaktadır. Her şeyden önce sağlık harcamaları, yukarıda da belirtildiği gibi bazen ertelenemez nitelik taşıyabilmektedir. Böyle bir durumda hanehalkı yapması gereken sağlık harcamasını erteleyemediği için, eğer yeterli tasarrufu veya serveti yoksa sağlık harcamasını yapabilmek için diğer mal ve hizmet tüketimini azaltmakta ve buna bağlı olarak refahında azalma yaşamaktadır. Bunun dışında sağlık harcamaları bazen sürekli bir nitelik taşıyabilmekte ve talep esnekliği sifıra yaklaşmaktadır. Ancak sağlık harcamalarının belki de en önemli niteliği bazı hastalıkların tedavi maliyetlerinin oldukça yüksek olması nedeni ile hanehalkı bütçesinin çok önemli bir kısmını kapsamaktadır. Bu durumda ertelenemez nitelikteki sağlık harcaması hanehalkını sürekli bir yoksulluğa sürükleyebilmektedir. Sağlık harcamalarının bu katastrofik özellik taşıyabilme ihtimali, politika yapımcıların ilgisini

çekmiştir ve hanehalklarının bu türden bir finansal katastrofi içine düşmemeleri için politikalar geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu nedenlerle cepten yapılan sağlık harcamalarının katastrofik nitelik kazanması ve yoksulluk yaratma kapasitesinin sürekli olarak takip edilmesi, sosyal devlet anlayışına sahip politika yapıcılar için oldukça önemli görünmektedir.

Katastrofik sağlık harcaması yapan ve cepten yapılan sağlık harcamaları nedeni ile yoksulluğa düşen hanelere yönelik yardımların oluşturulması ve uygulanmasının yanında, katastrofik sağlık harcaması nedeniyle yoksulluğa düşebilecek hanehalklarının önceden tespiti de oldukça önemlidir. Bu yüzden katastrofik sağlık harcamalarının belirleyicilerinin ortaya konulması akademik olduğu kadar sosyo-politik de bir içerik taşımaktadır. Bu çerçevede bu çalışmada ilk önce Türkiye'de 2002-2014 yılları arasında katastrofik sağlık harcaması yapan ve cepten yaptığı sağlık harcamaları nedeni ile yoksulluğa düşmüş haneler belirlenecektir. Bunun için Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) için Xu (2005) tarafından geliştirilen yöntem kullanılacaktır. Daha sonra çalışmada katastrofik sağlık harcamalarının belirleyicilerini tespit etmek için lojistik regresyon yöntemi uygulanacaktır. Bu çerçevede çalışmanın bundan sonra yer alan ikinci bölümünde katastrofik sağlık harcamaları teorik olarak ele alınmış ve konu ile ilgili kavramlar tanımlanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'deki katastrofik nitelik taşıyan sağlık harcamalarının yıllar itibarı ile gelişimi ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde bu konuda gerek dünya genelinde gerekse de Türkiye üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Beşinci bölümde ise çalışmada kullanılan veriler ve yöntem üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümde ise model sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2. Katastrofik Sağlık Harcaması

Bir ekonomideki toplam sağlık harcamalarının finansmanı iki kanaldan sağlanmaktadır: kamu ve hanehalkları. Sağlık sisteminin kamu finansmanda vergiler ve primler kullanılırken ve hanehalkları sağlık harcamalarını cepten yaptığı ödemeler ile finanse etmektedirler. Bazen özel sektör sigorta şirketleri de sağlık harcamalarının finansmanında rol oynasalar da bu harcamaların kaynağı da hanehalklarının prim ödemelerinden karşılandığı için burada bu tür harcamalar cepten yapılan harcamalar içinde ele alınmaktadır. Bireyler tarafından yapılan ödemeler hem devletin sağlık sektörü ile ilgili belirlediği politikaları hem de hanelerin bütçelerini etkilediği için bu harcamaların boyutunun tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Sosyal devlet anlayışının yaygın olduğu ekonomilerde sağlık harcamalarının niteliği gereği kamu, bu tür harcamalara karşı hanehalklarına koruyucu programlar uygulamaktadır. Örneğin ülkemizde de uygulanan genel sağlık sigortası kapsamında çalışanlar, yapılacak sağlık harcamasının boyutuna nazaran düşük sayılabilecek bir prim ödeyerek sağlık harcamalarının önemli bir kısmından muaf tutulmakta ve bu miktar devlet tarafından karşılanmaktadır. Bunun yanında yine sağlık harcamalarının ne zaman ortaya çıkacağının çoğunlukla tahmin edilemez oluşu, hanehalklarının bu tür harcamalar için gelirlerinden belirli bir miktar "tedbir amaçlı pay" ayırmasına neden olabilmektedir. Sağlık sigortası sisteminin yaygın olmasının altında yatan temel neden de sağlık harcamalarının bu türden

özellikleridir. Sağlık sigortası sistemi ise ülkeden ülkeye farklılıklar göstermekle birlikte temelde devlet tarafından yürütölen veya geniş ölçüde kontrol edilen bir sistemdir. Kamusal mal niteliğindeki koruyucu hizmetleri de kapsaması nedeniyle sağlık hizmetleri, niteliği gereği, genellikle kamu tarafından sağlanan hizmetler niteliğindedir. Bu hizmetlerin sunulmasında ve kamu tarafından yürütölen sağlık sigortası programları ile finansmanında, vergiler kadar programa katılan hanehalklarının primleri de önemli bir rol oynamaktadır. Kamunun yürüttüğü sağlık hizmetleri ve sağlık sigortası sistemine alternatif olarak, yine çoğu ekonomide özel sektör sağlık hizmetleri ve sağlık sigortası uygulaması da bulunmaktadır. Hanehalklarının özel sağlık sigortası bulunması durumunda, sahip olduğu sağlık sigortası içeriğine de bağlı olarak belirli bir primi cepten karşılaması gerektiği gibi, satın aldığı sağlık hizmetleri içinde belirli bir miktar cepten ödeme yapması gerekmektedir. Kamunun sağladığı sağlık sigortası sisteminde de hanehalkları satın aldıkları sağlık hizmetleri için belirli bir miktar cepten ödeme yapsalar da genellikle bu ödemeler, özel sağlık sigortası ödemelerine göre oldukça düşüktür. Özel sağlık sigortası veya kamu sağlık sigortası koruma şemsiyesi altındaki bireylerin, cepten yaptıkları sağlık harcamaları nedeni ile finansal katastrofiye düşmeleri ender görölen bir durumdur. Finansal katastrofi, ileride de tanımlanacağı gibi temel olarak hanehalkının cepten yaptığı sağlık harcamalarının, ödeme kapasitelerinin %40'ından fazla olması durumudur. İster özel ister kamu sağlık sigortası sisteminde tanımlı olsun, hanehalklarının tüm sağlık harcamaları sigorta tarafından karşılanmamaktadır. Bazı durumlarda sigorta tarafından karşılanmayan ve bu yüzden cepten yapılan sağlık harcamalarının boyutu oldukça yüksek olabilmektedir. Örneğin belirli bir hastalığın tedavisi için geçici olarak başka bir şehre gitmek zorunda kalan bir ailenin, ulaşım, konaklama gibi sağlık hizmeti nedeni ile katlandıkları harcamalar sigorta kapsamına alınmamaktadır. Sağlık hizmetine ulaşmak için katlanılan bu harcamalar da bazen haneleri finansal katastrofiye düşürebilmektedir.

Politika yapıcılarının, sağlık harcamalarını yakından takip etmesinin ve katastrofik özellik taşımasını önlemek için tedbir almasının bir diğer nedeni de sağlık harcamalarının toplumsal ve sosyal geçişkenliğidir. Sağlık sistemi, koruyucu ve önleyici sağlık hizmetlerinden oluşmaktadır. Cepten yapılan sağlık harcamaları nedeniyle bireylerin bu hizmetlerden yararlanamamaları, en sonunda bireylerin bu sağlık problemi nedeni ile daha ağır bir finansal yük ile karşı karşıya gelmesine neden olabilir. Cepten yapılan sağlık harcamalarının, bireyler ve toplum üzerinde sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanılamaması, tedavi edilmeyen hastalık ve bilinçsiz ilaç kullanımı gibi dezavantajları vardır (Özgen vd., 2010: 18). Bu tür dezavantajlar toplumda genel olarak bir iş kaybı yarattığı gibi, toplumun tümünün sağlığına tehdit edecek durumların yaşanmasına da neden olmaktadır.

Tüm bunların yanında herhangi bir sağlık sigortası bulunmayan ve sosyal korunma altında olmayan hanelerin sağlık harcamaları ise genellikle katastrofik sağlık harcaması niteliğindedir. Tedavisi ertelenemez önemli bir hastalık söz konusu olduğunda veya uzun süreli ve yüksek maliyetli bir tedavi kaçınılmaz hale geldiğinde hanehalkları normal koşullarda tüketim sepetleri içinde yer almayan bu tedavi sürecini satın almak durumunda olacaklardır. Eğer hanehalklarının bu türden bir tedavi için yeterli birikimleri yoksa veya bu harcamaların önemli bir kısmını karşılayacak sigortaları (ister kamu ister özel) yoksa tedavi

sürecinin maliyetlerini cepten karşılamak zorunda kalacaklardır. Tedavi hizmeti talebi ortaya çıkmadan önce gelir-tüketim dengesini sağlamış hanehalkı böyle bir durumda diğer mal ve hizmet tüketimlerini azaltarak tedavi talebini karşılayacaktır. Böyle bir durumda hanenin önemli bir refah kaybına uğrayacağı açıktır. Hatta bazı durumlarda sağlık harcamasının niteliğine bağlı olarak hane temel gereksinim harcamalarını bile yapamayacak duruma düşebilmektedir. İşte bu türden sağlık harcamalarına "katastrofik sağlık harcaması" adı verilmektedir.

Literatürde önceleri katastrofik sağlık harcaması, hanenin cepten yaptığı sağlık harcamasının hane gelirinin belli bir oranından büyük olması olarak tanımlanmıştır (Wagstaff & Doorslaer, 2003: 923). Ancak bu yaklaşım, hesaplamalarda bazı eksikliklerin olabilmesi nedeniyle literatürde eleştirilere maruz kalmıştır. Hesaplamaların netlik kazanması için DSÖ katastrofik sağlık harcamasını, hanehalkının cepten yaptığı sağlık harcamasının, hanenin ödeme kapasitesinin %40'ını aşması durumu olarak tanımlamıştır (Xu vd., 2003: 111). Ödeme kapasitesini ise, hanehalkının toplam harcamalardan temel yaşam ihtiyaçları (kişinin fiziksel varlığını sürdürmesi için gerekli olan ihtiyaçları) için yaptığı harcamaların çıkartılmasından sonra kalan harcama büyüklüğü olarak tanımlamıştır (Xu, 2005: 2). Kişiler, cepten yaptıkları sağlık harcamaları nedeni ile sosyal varlığını sürdürmek için gerekli zorunlu harcamalarını (gıda, barınma, çocuklarının eğitimi gibi) kısmak zorunda kalıyorlarsa, bu tür harcamaların katastrofik nitelik taşıdığı söylenebilmektedir (Xu vd., 2007: 115).

Kısaca, sağlık harcamalarının katastrofik bir nitelik taşıyabilmesi için sağlık harcamasının cepten yapılıyor olması ve cepten yapılan sağlık harcamasının hanehalkı gelirinin veya tüketiminin belirli bir oranının üstünde olması gerekmektedir. Ayrıca her yüksek miktarda yapılan cepten sağlık harcaması katastrofik özelliğe sahip olmadığı gibi; az miktarda cepten yapılan sağlık harcaması da eğer hane gelirinin veya tüketiminin belli bir oranını aşıyorsa bu harcama o hanehalkı için katastrofik sağlık harcaması niteliğinde olacaktır. Cepten yapılan sağlık harcamaları, hanehalklarını kimi zaman yoksulluğa da sürükleyebilir. Ancak her sağlık harcaması yoksul hane yaratmamaktadır. Bazı haneler katastrofik sağlık harcaması yapmış olmasına rağmen yoksulluk çizgisinin üzerinde bir tüketim olanağına sahip olabilmektedirler (Tokathoğlu & Tokathoğlu, 2013: 12-13).

Bu çalışmada cepten yapılan sağlık harcaması, DSÖ yaklaşımına uygun olarak (Xu, 2005), sağlık hizmetine ulaşmak için katlanılan teşhis, tedavi, muayene, ilaç veya hastane masraflarının toplamı olarak tanımlanmaktadır. Ancak tanımdan da anlaşılacağı üzere, verilerin toplanmasından kaynaklanan sorunlar nedeni ile cepten yapılan harcamaları içinde sağlık hizmetlerine ulaşım sırasındaki harcamalar (ulaşım, gıda, konaklama, çalışmamaktan kaynaklanan gelir kaybı vb.) yer almamaktadır. Yine bu çalışmada katastrofik sağlık harcaması da hanehalkının cepten yaptığı sağlık harcamasının, hanenin ödeme kapasitesinin %40'ını aşması durumu olarak tanımlamıştır.

3. Türkiye'de Katastrofik Sağlık Harcamaları

Dünyada her yıl yaklaşık 44 milyon hanehalkı ya da 150 milyon kişi katastrofik sağlık harcaması ile yüz yüze gelmekte ve yaklaşık 25 milyon hane veya 100 milyon kişi cepten yapılan sağlık harcaması nedeni ile yoksulluğa düşmektedir (Xu vd., 2005: 1). Dolayısıyla tüm dünya nüfusu içerisinde cepten yapılan sağlık harcamasının neden olduğu katastrofik sağlık harcaması oranı yaklaşık %0.2 düzeyindedir.

Tablo: 1
Bölgeler İtbari İle Sağlık Harcamaları (%)

	Toplam Sağlık Harcaması / GSYH	Kamu Sağlık Harcaması/ Toplam Sağlık Harcaması	Özel Sağlık Harcaması/ Toplam Sağlık Harcaması	Kamu Sağlık Harcaması/ Toplam Kamu Harcaması	Sosyal Güvenlik Sağlık Harcaması/ Kamu Toplam Sağlık Harcaması	Cepten Yapılan Sağlık Harcaması/ Özel Sağlık Harcaması	Cepten Yapılan Sağlık Harcaması/ Toplam Sağlık Harcaması
Avrupa	9.5	75.4	24.6	15.5	50.7	69.4	17.1
Amerika Bölgesi	14.2	49.8	50.2	18.1	74.8	27.3	13.69
Afrika	5.5	47.8	52.2	10	10.5	60	31.33
Doğu Akdeniz	4.8	56.8	43.2	7.9	8.8	81.3	35.09
Güney Doğu Asya	4	37.1	62.9	6.1	9	85.7	53.9
Batı Pasifik Bölgesi	7.1	66.4	33.6	14.3	67.3	74.3	24.96
Dünya	9.9	60.1	39.9	15.5	61.7	45.5	18.15

Kaynak: WHO (2017).

Tablo 1'de tüm dünyada ve DSÖ'nün bölge sınıflandırmasına göre sağlık harcamalarına ait bazı oranlar bulunmaktadır. Buna göre toplam sağlık harcamalarının gayri safi yurt içi (GSYH) içinde payı dünya genelinde %9.9 iken, Amerika bölgesinde bu oran %14.2 olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında toplam sağlık harcamalarının GSYH içinde payının en düşük olduğu bölge ise %4 ile Güneydoğu Asya Bölgesi olmuştur. Bu oranlar da göstermektedir ki dünya nüfusunun önemli bir kesiminde kaliteli bir sağlık hizmeti almak hala çok zordur. Dolayısıyla bu harcama istatistikleri üzerinden yapılacak bir hesaplama aslında katastrofik sağlık harcamaları için yanılıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Dünya nüfusunun belirli bir kısmı -özellikle sağlık harcaması yapınca dip yoksulluğa sürüklenecek fakir kısmı- ihtiyaç duymasına rağmen sağlık hizmeti satın alamamakta ve sağlık harcaması yapamamaktadır.

Türkiye'de ise toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı dünya ortalamasının altındadır (%5.2). Türkiye bu ortalama ile Afrika ülkeleri ortalamasındadır. Açıktır ki Türkiye'nin GSYH'nın büyüklüğu Türkiye'deki sağlık harcamaları boyutunun Afrika'daki ülkelerin çok üstünde seyretmesini sağlamaktadır; ancak kişi başına düşen sağlık harcamalarına bakıldığında da benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de sağlık harcamaları 1999 yılından beri her yıl Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hesaplanmaktadır. TÜİK tarafından hesaplanan sağlık harcamaları, genel, devlet ve özel sektör harcamaları olarak üç başlık altında yayımlanmaktadır. Devlet sağlık harcamaları ise merkezi devlet, yerel devlet ve sosyal güvenlik sağlık harcamalarından oluşmaktadır. Özel sektör harcamaları ise hanehalkı sağlık harcamalarını ve özel sosyal sigorta (banka sandıkları), hanehalklarına hizmet eden kar amacı gütmeyen

kuruluşlar, KİT'ler, vakıf üniversiteleri, özelleştirme kapsamındaki kuruluşlar ve diğer işletmelerin yaptığı sağlık harcamalarını kapsamaktadır. Bu çerçevede Tablo 2'de yıllar itibariyle Türkiye'de sağlık harcamalarının gelişimi gösterilmektedir.

Tablo: 2
Türkiye'de Sağlık Harcamaları, (Milyon TL)

Yıllar	Toplam Sağlık Harcaması	Kamu Sağlık Harcaması	Özel Sektör Sağlık Harcaması	Hanehalkı Sağlık Harcaması	Hanehalkı/Özel Sektör Harcaması (%)	Hanehalkı/Toplam Sağlık Harcaması (%)
1999	4,985	3,048	1,937	1,449	74.81	29.07
2000	8,248	5,190	3,058	2,280	74.56	27.64
2001	12,396	8,438	3,958	2,832	71.55	22.85
2002	18,774	13,270	5,504	3,725	67.68	19.84
2003	24,279	17,462	6,817	4,482	65.75	18.46
2004	30,021	21,389	8,632	5,775	66.91	19.24
2005	35,359	23,987	11,372	8,049	70.78	22.76
2006	44,069	30,116	13,953	9,684	69.40	21.97
2007	50,904	34,530	16,374	11,105	67.82	21.82
2008	57,740	42,159	15,580	10,036	64.41	17.38
2009	57,911	46,890	11,021	8,142	73.88	14.06
2010	61,678	48,482	13,196	10,062	76.25	16.31
2011	68,607	54,580	14,028	10,590	75.49	15.44
2012	74,189	58,785	15,404	11,750	76.28	15.84
2013	84,390	66,228	18,162	14,156	77.94	16.77
2014	94,750	73,382	21,368	16,819	78.71	17.75
2015	104,568	82,121	22,446	17,315	77.14	16.55

Kaynak: TÜİK (1999-2015).

Tablo 2'den de görüleceği üzere, Türkiye'de yapılan sağlık harcamaları sürekli olarak artma eğilimindedir. Özel sektör sağlık harcamaları içinde hanehalklarının yaptığı harcamalar oransal olarak bazı yıllarda azalmış olsa da son yıllarda giderek artmış ve 2014 yılında en yüksek orana ulaşmıştır. Bunun yanında toplam sağlık harcamaları içinde hanehalklarının yaptığı harcamalar 1999-2014 yılları arasında nispi olarak azalmıştır. Bunun temel nedeni kamunu yaptığı sağlık harcamalarındaki artış hızının çok yüksek olmasıdır.

OECD ülkelerinin kişi başına düşen sağlık harcaması ortalama olarak 3,813.8\$ ve toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ortalama olarak %9'dur. Tablo 3'ten de görüleceği üzere OECD ülkeleri içinde kişi başına düşen sağlık harcamasının en düşük olduğu ülke 1,063\$ ile Türkiye ve en yüksek olduğu ülke 9,451\$ ile Amerika Birleşik Devletleri'dir. Yine aynı şekilde, OECD ülkeleri içinde toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının en düşük olduğu ülke %5.2 ile Türkiye ve en yüksek olduğu ülke ise %16.9 oranı ile Amerika Birleşik Devletleri'dir.

Tablo: 3
OECD Ülkelerinin Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması ve Toplam Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı, (2015)

Ülke	Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması (SGP, \$)	Toplam Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (%)
Avustralya	4,420.44	9.3
Avusturya	5,015.64	10.4
Belçika	4,611.25	10.4
Kanada	4,608.45	10.1
Şili	1,728.25	7.7
Çek Cumhuriyeti	2,463.67	7.5
Danimarka	4,942.80	10.6
Estonya	1,824.46	6.3
Finlandiya	3,983.54	9.6
Fransa	4,407.20	11.0
Almanya	5,267.14	11.1
Yunanistan	2,245.37	8.2
Macaristan	1,845.37	7.0
İzlanda	4,012.00	8.8
İrlanda	5,130.68	9.4
İsrail	2,532.51	7.4
İtalya	3,272.25	9.1
Japonya	4,149.77	11.2
Kore	2,487.94	7.2
Letonya	1,369.93	5.6
Lüksemburg	7,764.87	7.2
Meksika	1,052.07	5.8
Hollanda	5,342.67	10.8
Yeni Zelanda	3,590.17	9.4
Norveç	6,567.03	9.9
Polonya	1,676.68	6.3
Portekiz	2,631.35	8.9
Slovak Cumhuriyeti	2,063.75	7.0
Slovenya	2,643.85	8.4
İspanya	3,152.99	9.0
İsveç	5,227.83	11.1
İsviçre	6,934.68	11.5
<i>Türkiye</i>	<i>1,063.55</i>	<i>5.2</i>
Birleşik Krallık	4,003.00	9.8
Amerika Birleşik Devletleri	9,451.34	16.9

Kaynak: OECD (2016).

Bu rakamlar da göstermektedir ki, Türkiye'de toplam sağlık harcamalarının önemli bir kısmı kamu tarafından karşılanıyor olmasına rağmen, hanehalkları yeterli düzeyde sağlık hizmeti alamamaktadır. Dolayısıyla hanehalklarının sağlık hizmetlerinin satın alımı ile ciddi güçlükleri oluşabilmektedir. Kamu sağlık harcamalarının çok önemli bir bölümümü karşılıyor olsa da kamu tarafından karşılanmayan kısım katastrofik sonuçlar doğurabilecek niteliktedir.

Bu çalışmada Türkiye'de katastrofik sağlık harcaması yapan ve cepten yaptığı sağlık harcaması nedeni ile yoksulluğa düşen hanelerin tespiti için Xu (2005)'nin DSÖ için geliştirdiği yöntem kullanılmıştır. Buna göre katastrofik sağlık harcaması yapan haneler, cepten yapılan sağlık harcamalarının hanenin ödeme kapasitesi içindeki payının %40 ve daha fazla olduğu haneler olarak belirlenmiştir. Hanenin ödeme kapasitesi ise hanenin asgari geçim harcamaları dışında kalan harcamaları olarak tanımlanmaktadır. Hanenin ödeme kapasitesini hesaplayabilmek için ise önce hanenin asgari geçim harcamalarını bulmak gerekmektedir. Hanenin asgari geçim harcaması, haneyi oluşturan fertlerin fiziksel varlıklarını sürdürebilmek için yapmaları gereken en az harcama düzeylerinin toplamıdır. Böylece hanenin, fiziksel varlığını sürdürmesi için gerekli harcamalar dışında kalan

harcamalar, hanenin ödeme kapasitesini oluşturmaktadır. Bu harcama düzeyinin her bir hane için hesaplanması gerekmektedir. Xu (2005) çalışmasında asgari geçim harcamasını yoksulluk sınırı ile ilişkilendirilerek hesaplamaktadır. Yoksulluk sınırı şu yöntemle elde edilmektedir: Her bir hanenin yaptığı gıda harcamaları eşdeğer hane büyüklüğü ile bölünerek hanenin eşdeğer gıda harcamaları elde edilir. Bu eşdeğer gıda harcamaları %1'lik dilimlere bölünerek 45. ve 55. dilimler arasındaki haneler için gıda harcamaları ortalaması bulunur. Bu ortalama gıda harcaması yoksulluk sınırı olarak belirlenir. Bu yoksulluk sınırı, hanehalkı eşdeğer büyüklüğü ile çarpıldığında ise her bir hanenin asgari geçim harcaması elde edilmiş olur. Eğer hanenin toplam harcaması bu asgari geçim harcamasından düşük ise hane "yoksul" olarak tanımlanır.

Hanenin ödeme kapasitesi ise hanenin toplam harcamalarından asgari geçim harcamalarının çıkartılması ile bulunmaktadır. Eğer hanenin cepten yaptığı sağlık harcamaları ödeme kapasitesinin %40'ını veya daha fazlasını oluşturuyor ise bu haneler katastrofik sağlık harcaması yapan haneler olarak tanımlanmaktadır. Cepten sağlık harcaması yapmadan önce yoksul olmayıp, bu harcamalar sonunda yoksulluğa düşen hane oranlarına da çalışmamızda yer verilmiştir. Bu oran yine Xu (2005) tarafından geliştirilen yöntemle göre hesaplanmıştır. Bu yöntemle göre; yoksulluk sınırının üzerinde olan bir hanenin, cepten yaptığı sağlık harcaması sonucunda harcama düzeyi, asgari geçim harcamasının altında kalıyor ise bu haneler cepten yapılan sağlık harcaması nedeniyle yoksulluğa sürüklenmiş haneler olarak kabul edilir. Diğer bir ifade ile toplam harcama düzeyi asgari geçim harcamasından yüksek olan (yoksul olmayan) hanelerde, cepten yaptıkları sağlık harcamalarını toplam harcamalarından çıkartıldıktan sonra kalan harcaması asgari geçim harcamasının altında kalan (artık yoksulluk çizgisinin altına düşen) haneler ise "yoksullaşan" haneler olarak tanımlanmaktadır.

Yukarıda kısaca özetlenen yöntem çerçevesinde TÜİK tarafından derlenen Hanehalkı Bütçe Anketi mikro verileri ile yapılan analizde 2002-2014 yılları arasında elde edilen katastrofik sağlık harcaması yapan hane sayıları ve oranları, cepten yapılan sağlık harcaması nedeniyle yoksulluğa sürüklenen hane sayıları ve oranları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo: 4
Katastrofik Sağlık Harcaması Yapan ve Cepten Yapılan Sağlık Harcaması Nedeniyle Yoksulluğa Sürüklenen Hane Sayıları ve Oranları (Ham Veri)

Yıllar	Toplam Hane Sayısı	KSH Yapan Hane		Yoksulluğa Sürüklenen Haneler	
		Sayısı	Oranı (%)	Sayısı	Oranı (%)
2002	9,555	62	0.65	22	0.23
2003	25,764	188	0.73	73	0.28
2004	8,544	74	0.87	19	0.22
2005	8,559	56	0.65	25	0.29
2006	8,558	53	0.62	22	0.26
2007	8,548	62	0.73	23	0.27
2008	8,549	36	0.42	24	0.28
2009	10,046	50	0.50	27	0.27
2010	10,082	38	0.38	26	0.26
2011	9,918	18	0.18	14	0.14
2012	9,987	16	0.16	12	0.12
2013	10,060	23	0.23	15	0.15
2014	10,122	31	0.31	14	0.14

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Bunun yanında hanehalkına ait veriler ağırlıklandırılarak da aynı analiz yenilenmiştir. Bu analiz çerçevesinde elde edilen katastrofik sağlık harcaması yapan hane sayıları ve oranları, cepten yapılan sağlık harcaması nedeniyle yoksulluğa sürüklenen hane sayıları ve oranları Tablo 5'te verilmiştir.

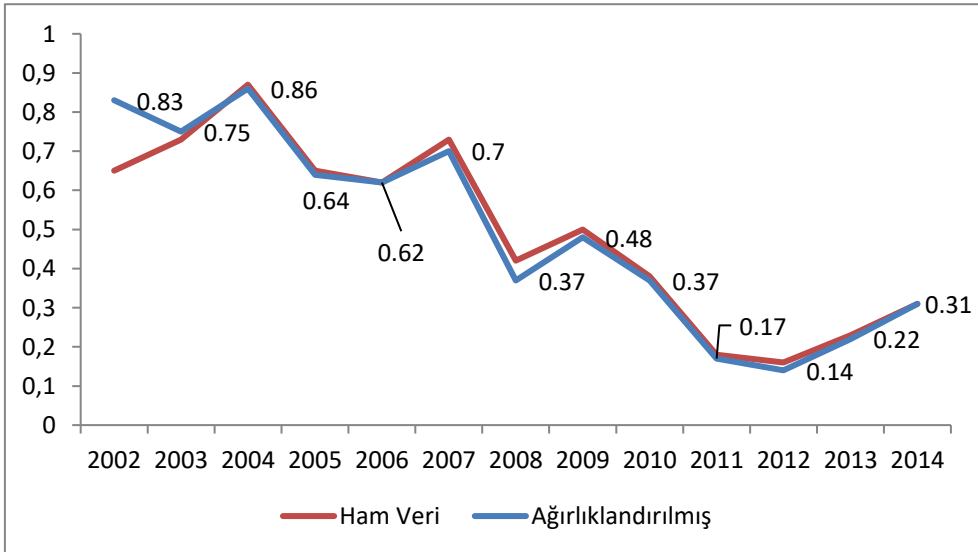
Tablo: 5
Katastrofik Sağlık Harcaması Yapan ve Cepten Yapılan Sağlık Harcaması Nedeniyle Yoksulluğa Sürüklenen Hane Sayıları ve Oranları (Ağırlıklandırılmış Veri)

Yıllar	Toplam Hane Sayısı	KSH Yapan Hane		Yoksulluğa Sürüklenen Hane	
		Sayısı	Oranı (%)	Sayısı	Oranı (%)
2002	16.446.599	136.843	0.83	62.353	0.38
2003	16.744.215	124.958	0.75	44.246	0.26
2004	17.096.720	147.109	0.86	46.597	0.27
2005	17.549.002	111.780	0.64	57.065	0.33
2006	17.689.552	109.229	0.62	60.046	0.34
2007	17.337.932	121.931	0.70	47.793	0.28
2008	17.794.199	65.443	0.37	57.591	0.32
2009	18.427.312	87.906	0.48	42.538	0.23
2010	18.808.166	70.404	0.37	39.513	0.21
2011	19.311.609	33.439	0.17	22.019	0.11
2012	20.005.100	27.447	0.14	20.113	0.10
2013	20.476.435	45.474	0.22	24.979	0.12
2014	21.372.094	65.311	0.31	26.544	0.12

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

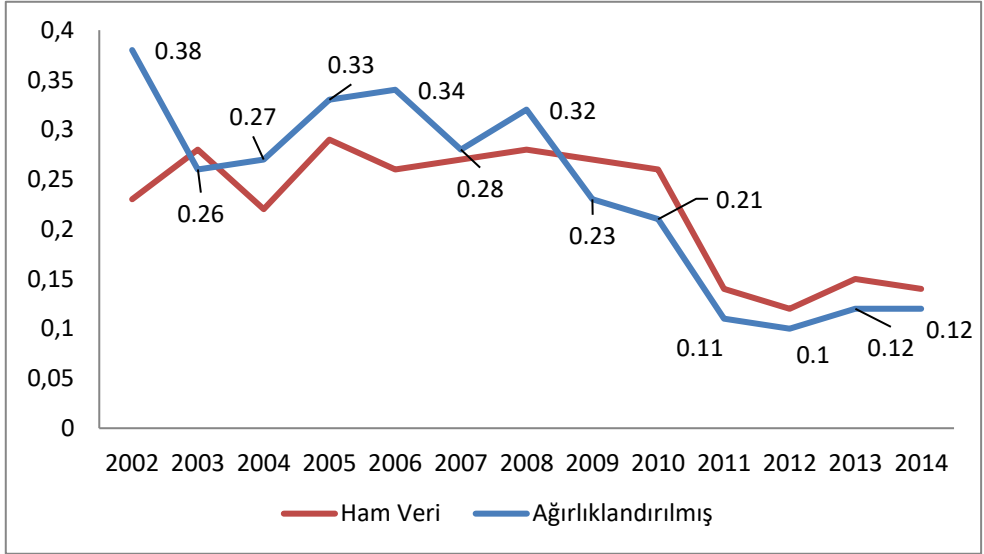
Bu veriler ışığında tablolardan da izlenebileceği gibi 2002-2014 yılları arasında katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranı ortalama olarak %0.49 ve yoksulluğa sürüklenen hane oranı ise ortalama olarak %0.22 olarak hesaplanmıştır. Yıllar itibarı ile katastrofik sağlık harcaması yapan hane sayılarında belirgin bir azalma gözlemlenmektedir.

Şekil: 1
2002-2014 Yılları Arası Katastrofik Sağlık Harcaması Yapan Hanelerin Oranı (%)

Yine yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular göstermektedir ki 2002-2014 yılları arasında cepten yaptığı sağlık harcamaları nedeni ile yoksulluğa düşen hanelerin oranı da yıllar itibari ile azalmaktadır.

Şekil: 2
2002-2014 Yılları Arası Cepten Yapılan Sağlık Harcaması Nedeni İle Yoksulluğa Düşen Hanelerin Oranı (%)

4. Literatür Taraması

İktisat literatüründe katastrofik sağlık harcamasının nedenlerini inceleyen çok sayıda ve özgün çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir kısmında logit regresyon kullanılmıştır. Literatürde katastrofik ve cepten yapılan sağlık harcamalarını belirleyicilerine yönelik çalışmaların 2000'li yıllardan sonra yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Her ne kadar bu çalışmalar Xu ve diğerleri (2003) çalışmasından sonra daha yaygın hale gelse de cepten yapılan sağlık harcamalarını inceleyen CHEEN (2002) çalışması da özgün bir çalışmadır.

The Central and Eastern European Health Network (2002) tarafından yapılan çalışmada Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Romanya'daki formal ve informal cepten yapılan sağlık harcamaları, bu harcamaların boyutu ve bu harcamaları etkileyen demografik ve sosyo-ekonomik faktörler incelenmiştir. Ayrıca çalışmada fakirlerin zenginlere göre, yaşlıların ise gençlere göre cepten sağlık harcaması yapma olasılıklarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, hane büyüklüğünün, eğitim seviyesinin, gelir düzeyinin ve hastalık insidansının artmasının, cepten yapılan sağlık harcamasını arttırdığı tespit edilmiştir.

Xu ve diğerleri (2003) tarafından yapılan çalışmada, 59 ülkenin hanehalkı anketleri kullanılmış ve katastrofik sağlık harcamalarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada orta-düşük gelirli ülkelerde ve Latin Amerika ülkelerinde katastrofik sağlık harcaması oranlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yoksulluk, sağlık hizmetlerine ulaşmanın zor olması ve finansal risklere karşı sosyal mekanizmaların yetersiz olması bu ülkelerde katastrofik sağlık harcamasını arttıran en önemli sebepler olarak belirtilmiştir. Çoğu orta gelirli ülkede, sigorta ve vergilerle finanse edilen sağlık sisteminin, sağlık hizmeti kullanım hızının gerisinde kaldığının üzerinde durulmuştur. Ayrıca çalışmada, etkin bir risk havuzlama sisteminin ülkelerin sağlık sistemlerinin adaletli ve etkin işleme için gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Li ve diğerleri (2012) tarafından Çin'de yapılan çalışmada, Dördüncü Ulusal Sağlık Hizmetleri Anketi kullanılmış ve kırdı ya da kentte yaşayan 55,556 haneye ulaşılmıştır. Çalışmada katastrofik sağlık harcamaları ve medikal giderler nedeniyle yoksulluğa sürüklenen haneler üzerinde durulmuştur. Hane reisinin kadın, işsiz veya az eğitilmiş olduğu haneler ile hanehalkında yaşlı, tüberküloz veya herhangi bir kronik ama bulaşıcı olmayan hastalığa yakalanmış ya da hastaneye yatırılmış en az bir ferdi olan hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sağlık sigortası olmayan hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma risklerinin daha yüksek olduğu, ekonomik durumun katastrofik sağlık harcaması yapma riski ile ters orantılı olduğu, kırsalda yaşayan hanelerin kentlerde yaşayan hanelere göre katastrofik sağlık harcaması yapma olasılıklarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

You ve Kobayashi (2012) tarafından Çin'de yapılan çalışmada, 18 yaşından büyük 9,860 birey tarafından oluşan veri seti ile cepten yapılan sağlık harcamalarını belirleyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, sağlık durumunu ciddi olarak belirtilen, 65 üstü, kronik hastalığı olan, yüksek gelir düzeyindeki, kentte yaşayan, orta ve doğu bölgelerde yaşayan bireyler ile hanehalkı reisinin ortaokul ve üstü eğitime sahip olduğu hanelerin daha fazla cepten sağlık harcama yaptıkları tespit edilmiştir. Li ve diğerleri (2012) tarafından yapılan çalışma katastrofik sağlık harcamalarını baz alan bir çalışmadır; ancak bu iki çalışmanın sonuçları yalnızca hanede hasta birey olması durumunda benzerlik göstermektedir. Gelir, eğitim ve yerleşim yeri değişkenlerinde iki çalışmanın sonuçları birbirine zıttır.

Minh ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmada, Vietnam'daki katastrofik sağlık harcaması ve bu harcamalar nedeniyle yoksulluğa sürüklenen hane oranlarının hesaplanması ve bu harcamaların sosyo-ekonomik göstergelerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada yaşlıların ve kırsal alanda yaşayanların katastrofik sağlık harcaması yapma ve yoksulluğa sürüklenme olasılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada Vietnam'daki finansal koruma araçlarının geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Rashad ve Sharaf (2015) tarafından yapılan çalışmada, Mısır'da cepten yapılan sağlık harcamalarının katastrofik etkisinin ve bu harcamalar nedeniyle yoksulluğa sürüklenen hanelerin oranının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada kentsel alanda yaşayan, herhangi

bir sağlık güvencesi bulunmayan, hane reisinin işsiz olduğu, hane reisin erkek olduğu, hanede yaşıyan birey sayısının az olduğu, hanede kronik hastalığı olan bireyin bulunduğu, hanede küçük yaşta bireyin bulunduğu hanelerin katastrofik sağlık harcama yapma olasılıklarının diğer hanelere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Adisa (2015) tarafından yapılan çalışmada, Nijerya'da yaşlı hanehalkları arasında katastrofik sağlık harcamalarının belirleyicilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada yaşlı hanehalkları arasında, katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranı %9.6 olarak bulunmuştur. Ayrıca alt gelir grubundaki, hanede yaşıyan birey sayısının az olduğu ve hane reisi erkek olan hanelerin risk altında bulunan gruplar olduğu belirtilmiştir.

Brinda, Kowal ve Attermann (2015) tarafından düşük ve orta gelirli ülkelerden biri olan Hindistan'da yapılan çalışmada 65 yaş ve üstü bireylerin sağlık hizmeti kullanımlarını, cepten yapılan ve katastrofik sağlık harcamalarını belirleyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada engelli olan ve düşük gelirli bireylerin daha fazla cepten sağlık harcaması yaptıkları tespit edilmiştir. Ayrıca diyabet, hipertansiyon, kronik akciğer hastalığı, kalp hastalığı ve tüberkülozu olan bireylerin daha fazla sağlık sunucularına gittikleri ve daha fazla cepten sağlık harcaması yaptıkları tespit edilmiştir. Hindistan'da 65 ve üstü bireylerde katastrofik sağlık harcaması yapma oranı %7 olarak bulunmuş. Ayrıca çalışmada erkeklerin ve kronik hastalığı olan bireylerin katastrofik sağlık harcaması yapma riskinin daha yüksek, sağlık sigortası olanların ise düşük risk grubunda olduğu tespit edilmiştir.

Buigut, Ettarh ve Amendah (2015) tarafından yapılan çalışmada, Kenya'daki bölgelerde katastrofik sağlık harcama yapma oranları ve bu harcamaları belirleyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada hanede çalışan birey olması ve bireyin sosyal güvenlik tarafından kapsanması katastrofik sağlık harcama yapma riskini azalttığı, kamu veya özel hastanelerden sağlık hizmeti almanın katastrofik sağlık harcama yapma riskini arttırdığı tespit edilmiştir.

Daha önce cepten yapılan sağlık harcamaları ile ilgili çalışmalar olsa da, Xu ve diğerleri (2003) çalışması katastrofik sağlık harcaması ile ilgili yapılan ilk çalışma olarak kabul edilmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi çalışmalarda kullanılan değişkenler benzerlik gösterse de, sonuçlar sosyo-ekonomik olarak benzer ülkeler de bile farklı çıkabilmektedir. Daha az sayıda olsa da literatürde Türkiye'deki cepten yapılan sağlık harcamalarını veya katastrofik sağlık harcamalarını belirleyen unsurları ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir kısmında loğit regresyon kullanılmıştır.

Yardım, Çilingiroğlu ve Yardım (2010) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranının hesaplanması ve bu harcamayı etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada kırsalda yaşıyan, hanesinde okul öncesi yaşta veya özürlü birey bulunan ve hane reisinin herhangi bir sağlık sigortasının olmadığı hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma riskinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hanenin gelir düzeyinin ve hane reisinin yeşil karta sahip olmasının

hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma riski üzerinde herhangi bir risk oluşturmadığı tespit edilmiştir.

Katastrofik nitelik taşımasa da sağlık harcamalarının belirleyicilerini inceleyen bir diğer çalışma Yıldırım, Yılmaz ve Korucu (2011) çalışmasıdır. Bu çalışmada, sağlık harcamalarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada gelir düzeyi, eğitim seviyesi ve yaşın artmasının cepten sağlık harcama yapma olasılığını arttırdığı ve bireylerin cepten harcama yaparken sosyal güvencelerine bağlı kalmadıkları tespit edilmiştir. Çalışmada, cepten yapılan sağlık harcamasının temel nedenin, hastaların hekime özel muayene ücreti ödemelerinin ya da hediye vermelerinin kendilerine daha kaliteli ve hızlı bir sağlık hizmeti sunacağını düşünmeleri olduğu belirtilmiştir.

Yereli, Köktaş ve Selçuk (2014) tarafından yapılan çalışmada cepten yapılan sağlık harcamalarının neden olduğu finansal katastrofi ve finansal katastrofiyi etkileyen faktörler ele alınmıştır. Çalışmada hane büyüklüğü, 2009 yılı ve sonrası dönemin ve gelir dilimlerin katastrofi üzerinde negatif yönlü etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca çalışmada, hanede hasta ve 65 yaş üzeri birey bulunan haneler ile kırdı yaşayan hanelerin finansal katastrofiye uğrama olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bahsi geçen çalışma Yardım, Çilingiroğlu ve Yardım (2010) çalışması ile farklı yıllar için yapılmış olsa bile iki çalışmanın sonuçları yerleşim yeri, hastalık durumu ve yaş değişkenlerinde paralellik göstermektedir.

5. Veri ve Yöntem

Çalışmamızda TÜİK tarafından yıllık olarak derlenen Hanehalkı Bütçe Anketi mikro veri seti kullanılmıştır. Katastrofik sağlık harcaması yapan ve cepten yapılan sağlık harcaması nedeniyle yoksulluğa sürüklenen haneler 2002-2014 yılları arası için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Katastrofik sağlık harcamasını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi için lojistik regresyon modeli kurulmuştur.

Hanehalkı Bütçe Anketlerinde, hanehalkı harcamaları COICOP (Classification of Individual Consumption by Purpose), sınıflandırması ile toplanmaktadır. Buna göre hanehalkının anket ayı içinde yaptığı tüm mal ve hizmet harcama verileri, COICOP sınıflandırması çerçevesinde 12 harcama grubu bazında toplanmaktadır. Bunlar gıda ve alkolsüz içecekler; alkollü içecekler, sigara ve tütün; giyim ve ayakkabı; konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar; mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri; sağlık; ulaştırma; haberleşme; eğlence ve kültür; eğitim hizmetleri; lokanta, yemek hizmetleri ve oteller; çeşitli mal ve hizmetlerden oluşmaktadır (TÜİK, 2011b: 9-10). Bu çalışmada tüm harcama verileri kullanılmakla beraber COICOP sınıflamasına göre 6. grupta bulunan sağlık harcamaları değişkeni çalışmanın odağı olmuştur. Sağlık harcamalarının içerisinde; eczacılıkla (ilaçla) ilgili ürünler, diğer tıbbi ürünler, tedavide kullanılan alet ve ekipmanlar, tıbbi hizmetler (doktor), dişçilik hizmetleri, medikal analiz laboratuvarlarının ve röntgen merkezlerinin hizmetleri, tıbbi yardımcılardan hizmetleri, hastaneyle ilgili olmayan diğer hizmetler, hastane hizmetleri kalemleri yer almaktadır (TÜİK, 2014).

Bu çalışmada, hem katastrofik sağlık harcaması yapan ve cepten yapılan sağlık harcaması nedeniyle yoksulluğa sürüklenen hane oranlarının hesaplanmasında hem de katastrofik sağlık harcamasını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amacıyla kurulan lojistik regresyon modelinin tahmininde STATA 13 programı kullanılmıştır.

Bağımlı değişkenin iki uçlu değişken olduğu modelleri tahmin etmede 4 farklı model kullanılmaktadır. Bunlar; Doğrusal Olasılık Modeli, Logit Modeli, Probit Modeli ve Tobit Modelidir. Bu çalışmada Logit Modeli kullanılmıştır. Doğrusal regresyonda olduğu gibi, lojistik regresyonda da bağımsız değişken değerlerine dayanarak tahminler yapılır; ancak Logit Modelin doğrusal regresyondan farklı özellikleri bulunmaktadır. Doğrusal regresyon analizinde tahmin edilecek olan bağımlı değişken, sürekli bir değişken iken, lojistik regresyonda bağımlı değişken ikili bir değişkendir (Akgül, 2005: 414). Doğrusal regresyonda bağımlı değişkenin değeri tahmin edilirken, lojistik regresyonda bağımlı değişkenin gerçekleşme olasılığı tahmin edilmektedir. Doğrusal regresyonda bağımlı değişkenin dağılımının normal dağılım olması gerekirken, lojistik regresyonda dağılıma ilişkin bir koşul bulunmamaktadır (Hosmer ve Lemeshow, 2000: 1-7). Lojistik regresyon modelinin parametreleri, analitik olarak elde edilemediğinden, parametreler iteratif bir yöntem olan maksimum olabilirlik tekniğiyle tahmin edilmektedir (Kalaycı, 2009: 273).

Bağımlı değişkeni Y_i , bağımsız değişkeni X_i olan doğrusal olasılık modeli (1) nolu denklemde gösterilmiştir.

$$P_i = E(Y | X_i) = \beta_0 + \beta_1 X_i \quad (1)$$

(1) nolu denklemde P_i , X_i veri iken, Y_i 'nin koşullu beklenen değeri, diğer bir deyişle olayın gerçekleşmesinin koşullu olasılığıdır.

Bağımlı değişkeni Y_i ve bağımsız değişkeni X_i 'in lojistik regresyon modeli (2) nolu denklemde gösterilmiştir.

$$P_i = E(Y | X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_1 + \beta_2 X_i)}} \quad (2)$$

Lojistik dağılım fonksiyonunda P_i , bağımsız değişkeni X_i veri iken i. bireyin belirli bir seçim yapma olasılığını göstermektedir. P_i , 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Bu fonksiyonda, P_i hem bağımsız değişkene göre hem de parametrelere göre doğrusal değildir (Gujarati & Porter, 2012: 554).

Bağımlı değişkenin gerçekleşmeme olasılığı ise şu şekilde gösterilebilir:

$$1 - P_i = \frac{1}{1 + e^{(\beta_1 + \beta_2 X_i)}} \quad (3)$$

(2) ve (3) nolu denklemler kullanılarak yapılan doğrusallaştırma işlemi sonucunda (4) nolu denkleme ulaşılır.

$$\frac{P_i}{1-P_i} = \frac{1+e^{(\beta_1+\beta_2X_i)}}{1+e^{-(\beta_1+\beta_2X_i)}} = e^{(\beta_1+\beta_2X_i)} \quad (4)$$

$P_i/(1-P_i)$ bahis oranıdır ve bağımlı değişkenin gerçekleşme olasılığının, gerçekleşmeme olasılığına oranı olarak tanımlanmaktadır.

(4) nolu denklemin logaritması alınırsa aşığıdaki sonuca ulaşılır.

$$L_i = \ln\left(\frac{P_i}{1-P_i}\right) = \beta_1+\beta_2X_i \quad (5)$$

(5) nolu denklemde bahis oranının logaritması hem katsayılara hem de parametrelere göre doğrusaldır ve L_i 'ye logit, modele ise logit model denir (Gujarati & Porter, 2012: 555).

Bu çalışmada katastrofik sağlık harcamalarını etkileyen faktörler, 2002-2014 yılları arasında seçilmiş bazı yıllar itibari ile lojistik regresyon modeli ile tahmin edilmektedir. Bu çerçevede 2002, 2007, 2010 ve 2014 yılları seçilmiştir. Bu yıllardan 2002 ulaşılabilir veri setinin başlangıç yılı olduğu için, 2014 ise bitiş yılı olduğu için seçilmiştir. 2007 yılının seçilmesi ise bu yılda yapılan bazı düzenlemeler nedeniyle seçilmiştir. Sağlıkta dönüşüm programı çerçevesinde 2007 yılında Sağlık Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve SGK arasında yapılan anlaşmayla birinci basamak sağlık hizmet ödemelerinin götürü bedel hizmet alım sözleşmeleriyle ödenmesine başlanmış ve birinci basamak sağlık hizmetlerinde faturalama kaldırılmıştır. Bunun yanında sosyal güvenlik kapsamında olmasalar bile tüm vatandaşlara birinci basamak hizmetlerinden ücretsiz yararlanma imkânı verilmiştir (Atasever, 2014: 70). Bu uygulama katastrofik sağlık harcamalarının azaltılması yönünde oldukça önemli bir uygulamadır. Bu yüzden bu uygulamanın etkilerini daha iyi görebilmek için 2007 yılı da çalışmaya dâhil edilmiştir. 2010 yılının seçilmesi yukarıda bahsi geçen uygulamaların ve diğer sağlıkta dönüşüm uygulamalarının etkisini ölçmemizi sağlayacak ara yıl olmasıdır. Ayrıca 2010 yılı Türkiye'nin 2008 krizinden çıkış yılıdır.

Bu çerçevede yukarıdaki alt başlıkta da dile getirilen literatürdeki diğer çalışmaların sonuçları da dikkate alınarak, Türkiye'de bu yıllarda gerçekleşen katastrofik sağlık harcamalarının belirleyicileri aşığıdaki değişkenler aracılığı ile tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda bağımlı değişken olarak hane katastrofik sağlık harcaması yapıyor ise 1, yapmıyor ise 0 olarak modele alınmıştır. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler ve bu değişkenlerin katastrofik sağlık harcama yapma olasılığını nasıl etkilediğine dair iktisadi beklentiler aşığıda maddeler halinde sıralanmıştır.

- Modelimizde, hane büyüklüğu 5 ve 5'ten büyük ve 5'ten küçük haneler bağımsız değişken olarak alınmıştır. Hane büyüklüğu arttıkça hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının artması beklenmektedir. Ancak hane büyüklüğünün artması hanelerin zorunlu harcamalarını arttırmalarına ve sağlık, eğitim gibi harcamalarını mecburi olarak azaltmalarına da yol açabilir. Bu pencereden bakıldığında da bu tip hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının

azalması beklenebilir. Çünkü bu hanelerin sağlığa ayıracakları bütçeleri olmadığı için, bu haneler hiç sağlık hizmeti almama yolunu tercih etmek zorunda kalabilirler. Bunun yanında birey sayısının çok olduğu hanelerde gelir getiren kişi sayısı da çok olabilmektedir. Böyle bir durumda sağlık harcamaları, katastrofik bir nitelik kazanmadan cepten karşılanabilmektedir. Dolayısıyla hanehalkı büyüklüğünün 5'ten büyük olduğu hanelerde eğer gelir getiren birey sayısı birden çok ise katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı da azalacaktır.

- Modelimizde, hanede 5 yaş ve altı birey ve 65 yaş ve üstü birey bulunup bulunmaması durumu bağımsız değişkenler olarak yer almıştır. Bu iki değişkenin bağımsız değişken olarak seçilmesinin nedeni, bu yaş gruplarındaki bireylerin diğer yaş gruplarına göre daha fazla ve sık sağlık hizmetlerine ihtiyaç duymalarıdır. Bu açıdan bakıldığı zaman, bu yaş grubundaki bireylerin olduğu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının artması beklenmektedir.
- Modelimizde, hane reisinin istihdam durumu bağımsız değişken olarak alınmıştır. Hane reisinin çalıştığı hanelerin bir sosyal güvenlik kapsamında olması, buna bağlı olarak da bu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının azalması beklenmektedir.
- Modelimizde, hane reisinin eğitim düzeyi lise ve üstü ve lise altı olmak üzere bağımsız değişken olarak alınmıştır. Eğitim düzeyinin arttığı bireylerin istihdam edilme ve buna bağlı olarak sosyal güvenlik kapsamında olmaları beklenmektedir. Bu nedenler bu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının azalması beklenmektedir.
- Modelimizde, hane reisinin sağlık sigortasının olup olmama durumu bağımsız değişken olarak alınmıştır. Hane reisinin sağlık sigortasının olması durumunda hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının azalması beklenmektedir.
- Modelimizde, hane reisinin cinsiyeti bağımsız değişken olarak alınmıştır. Ülkemizde çekirdek ailelerde hane reisi genellikle erkeklerdir. Bu nedenle çekirdek aile olan hanelerin reislerinin bir iş sahibi olması, sosyal güvenlik kapsamında olması ve buna bağlı olarak bu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının azalması beklenmektedir.
- Modelimizde, hane reisinin medeni durumu bağımsız değişken olarak alınmıştır. Hane reisinin medeni durumu evli olan hanelerde katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının daha yüksek olması beklenir. Bunun nedenlerinden biri de evlilik kurumunun diğer bazı başka akrabalık ilişkilerini de kapsamasıdır. Örneğin büyükanne ve büyükbabaların bakımı, çocuk ve anne sağlığı gibi konuların evli olan hanelerde söz konusu olmasıdır.

- Modelimizde, gelir grupları %20'lik dilimler halinde bağımsız değişken olarak alınmıştır. Gelir arttıkça hanelerin sosyal güvenlik kapsamında olmaları ve buna bağlı olarak bu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının azalması beklenmektedir.
- Modelimizde, hanenin yerleşim yerinin kır ya da kent olması durumu bağımsız değişken olarak alınmıştır. Kentte ikamet eden hanelerin sağlık hizmetlerine daha kolay ulaşmaları ve buna bağlı olarak bu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının azalması beklenmektedir. Bunun yanında kırsal kesimde yeterli sağlık hizmeti alınamaması, bu hizmetlerin elde edilebilmesi için ulaşım ve konaklama giderlerinin de yapılması kırsal kesimde yaşayan hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapılma olasılığını arttırmaktadır.
- Modelimizde, hanede günlük faaliyete engel fiziksel ya da zihinsel problemlili olan birey bulunması durumu bağımsız değişken olarak alınmıştır. Dezavantajlı gruba ait birey bulunan hanelerin daha fazla sağlık hizmetine ihtiyaç duymaları ve buna bağlı olarak bu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının artması beklenmektedir.
- Modelimizde, hanenin konutunun bulunduğu yer itibariyle sağlık merkezi hizmetlerine ulaşım durumunun zor ya da kolay olması bağımsız değişken olarak alınmıştır. Hanenin konutunun bulunduğu yer itibariyle sağlık merkezi hizmetlerine ulaşımı zor olan hanelerin daha fazla cepten sağlık harcaması yapması ve buna bağlı olarak katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının artması beklenmektedir.

Ancak bir sigorta kapsamında olsalar bile hanelerin gelir düzeylerinin arttıkça sigortaları tarafından kapsanmayan sağlık hizmetlerini de almaya gönüllü olacakları unutulmamalıdır. Başka bir deyişle, hanelerin gelir düzeyleri arttıkça daha iyi hizmet alacaklarını düşündükleri hekime ya da sağlık kuruluşlarına fazladan ödeme yapmaya razı olacaklardır. Bu durum da hanelerin daha fazla cepten sağlık harcaması yapmalarına neden olacaktır. Modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığını nasıl etkilediği tartışılırken bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Eğitim düzeyi daha yüksek olan haneler, çalışan bireylerin daha fazla olduğu ve buna bağlı olarak sağlık sigortası bulunan haneler bu kapsamda tekrar gözden geçirilmelidir. Özellikle kamu tarafından sunulan sağlık hizmetlerinin bu bireyler tarafından nasıl değerlendirildiği önem kazanmaktadır. Açıktır ki gelir düzeyi yüksek olan bir hane, kamu hastanesinde ileri görüntüleme tetkikleri için aylarca sıra beklemek yerine, cepten harcama yapıp özel klinikleri tercih edecektir.

Türkiye'de katastrofik sağlık harcamalarını belirleyen faktörlerin lojistik regresyon ile tahmininin yapılması için yukarıda da dile getirildiği gibi 2002, 2007, 2010 ve 2014 yılları Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılmıştır. Veri setleri düzenlenirken toplam harcaması ve gıda harcaması sıfır olan haneler tespit edilmiş ve bu haneler lojistik regresyon yapılırken veri setinden dışlanmıştır. Tablo 6'da hem ham hem de ağırlıklandırılmış veri seti

için analizde kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerin veri setindeki dağılımları 2014 yılı için verilmiştir.

Tablo: 6
Analizde Kullanılan Bağımsız Değişkenler ve Frekansları (2014)

Değişkenler	Tanımı	Ham Veri Seti		Ağırlıklandırılmış Veri Seti	
		n=10,116	%	n=21,355,498	%
Katastrofik sağlık harcaması yapan hane	Yok	10,085	99.69	21,290,187	99.69
	Var	31	0.31	65,311	0.31
Cepten yapılan sağlık harcaması nedeniyle yoksulluğa sürüklenen hane	Yok	10,102	99.86	21,328,954	99.88
	Var	14	0.14	26,544	0.12
Hanede yaşayan birey sayısı	<5	7,619	75.32	15,936,770	74.63
	≥5	2,497	24.68	5,418,728	25.37
Hanede 5 yaş ve altı birey	Yok	7,521	74.35	15,779,317	73.89
	Var	2,595	25.65	5,576,181	26.11
Hanede 65 yaş ve üstü birey	Yok	7,731	76.42	16,563,690	77.56
	Var	2,385	23.58	4,791,808	22.44
Hane reisinin istihdam durumu	Çalışmıyor	3,119	30.83	6,839,434	32.03
	Çalışıyor	6,997	69.17	14,516,064	67.97
Hane reisinin eğitim düzeyi	Lise altı	6,894	68.15	13,933,616	65.25
	Lise ve üstü	3,222	31.85	7,421,882	34.75
Hane reisinin sağlık sigortası	Yok	555	5.49	1,167,965	5.47
	Var	9,561	94.51	20,187,533	94.53
Hane reisinin cinsiyeti	Kadın	1,367	13.51	3,310,374	15.5
	Erkek	8,749	86.49	18,045,124	84.5
Hane reisinin medeni durumu	Evli değil	1,604	15.86	4,458,787	20.88
	Evli	8,512	84.14	16,896,711	79.12
%20'lik gelir dilimleri (Q1: En fakir) (Q5: En zengin)	Q1	2,024	20.01	4,082,623	19.12
	Q2	2,023	20.00	4,047,063	18.95
	Q3	2,023	20.00	4,190,112	19.62
	Q4	2,023	20.00	4,332,969	20.29
	Q5	2,023	20.00	4,702,731	22.02
Hanede günlük faaliyete engel fiziksel/zihinsel problemi olan birey	Yok	8,925	88.23	18,872,945	88.38
	Var	1,191	11.77	2,482,553	11.62
Hanenin sağlık merkezlerine ulaşım durumu	Zor	2,804	27.72	4,956,418	23.21
	Kolay	7,312	72.28	16,399,080	76.79

Lojistik regresyon modelinde katsayıların yorumu yapılırken, hesaplanan olabilirlik oranı olarak da adlandırılan odds oranı ($Exp(\beta)$) da kullanılmaktadır. Odds oranı, bağımlı değişkenin meydana gelme olasılığının bağımsız değişkene göre kaç kat artıracadı ya da azaltacağını göstermektedir. Diğer bir deyişle odds oranı, olma ihtimalinin olmama ihtimaline oranı olarak tanımlanır (Akgül, 2005: 414-415). Modellere ilişkin katsayılar ve odds oranları ekte sunulmuştur. Sözü geçen yıllara ait veri setleri düzenlenerek yukarıda gösterilen değişkenler aracılığıyla yapılan lojistik regresyon sonuçlarına ait marjinal etkiler Tablo 7'de verilmiştir. Değişkenlere ilişkin yorumlamalar bu marjinal etkilere göre yapılacaktır.

Tablo: 7
Lojistik Regresyon Sonuçları (Marjinal Etkiler)

Değişkenler	Kod	Tanım	Marjinal Etkiler			
			2002	2007	2010	2014
Bağımlı Değişken						
Katastrofik sağlık harcaması yapma durumu	0	Yok				
	1	Var				
Bağımsız Değişkenler						
Hanede yaşıyan birey sayısı	0	<5				
	1	≥5	-0.0024*	-0.0027*	-0.0078*	-0.0007*
Hanede 5 yaş ve altı birey	0	Yok				
	1	Var	0.0054*	0.0046*	-0.0049*	-0.0016*
Hanede 65 yaş ve üstü birey	0	Yok				
	1	Var	0.0082*	0.0044*	0.0014*	0.0004*
Hane reisinin istihdam durumu	0	Çalışmıyor				
	1	Çalışıyor	-0.0010*	-0.0012*	-0.0001*	-0.0015*
Hane reisinin eğitim düzeyi	0	Lise altı				
	1	Lise ve üstü	-0.0010*	-0.0008*	-0.0022*	-0.0015*
Hane reisinin sağlık sigortası	0	Yok				
	1	Var	-0.0004*	-0.0029*	0.0016*	-0.0025*
Hane reisinin cinsiyeti	0	Kadın				
	1	Erkek	0.0048*	-0.0032*	-0.0038*	-0.0044*
Hane reisinin medeni durumu	0	Evli değil				
	1	Evli	0.0008*	0.0006*	0.0058*	0.0058*
%20'lik gelir dilimleri	0	Q1				
	1	Q2	-0.0011*	-0.0030*	-0.0003*	0.0001**
	2	Q3	-0.0051*	-0.0023*	-0.0024*	0.0016*
(Q1: En fakir)	3	Q4	-0.0046*	-0.0068*	-0.0003*	-0.0004*
(Q5: En zengin)	4	Q5	-0.0069*	-0.0022*	-0.0048*	-0.0046*
Hanenin yerleşim yeri	0	Kır				
	1	Kent	-0.0034*	-0.0055*	-0.0013*	-
Hanede günlük faaliyete engel fiziksel/zihinsel problemi olan birey	0	Yok				
	1	Var	-	0.0041*	0.0048*	0.0020*
Hanenin sağlık merkezlerine ulaşım durumu	0	Zor				
	1	Kolay	-	-	-0.0012*	-0.0004*
* p<0.05 ** p<0.10						
Loglikelihood			-755774	-688084	-406060	-412060
LR chi-square			71450.31	75370.40	115047.42	62586.88
prob(chi-square)			0.00	0.00	0.00	0.00
Pseudo R ²			0.0451	0.0519	0.1241	0.0706
Hosmer-Lemeshow chi2(8)			9.06	2.86	6.54	8.16
p			0.337	0.94	0.58	0.41
Doğru Sınıflama Yüzdesi			%99.17	%99.30	%99.63	%99.69

Kurulan modellerin hepsi Ki-Kare istatistiğine göre anlamlıdır. (p=0.000)<(0.05) olduğu için H₀ hipotezi reddedilebilir ve lojistik regresyon modellerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Lojistik regresyondaki Pseudo R²'nin kullanımı, sıradan en küçük karelerdeki R² kullanımından farklıdır. Diğer bir deyişle Pseudo R², bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin açıklama gücünü vermemektedir. Lojistik regresyonda kullanılan R²'ler doğrusal regresyonda kullanılan R²'lere göre daha düşüktür. Bu nedenle sonuçlar lojistik model ile uyumlu iken Pseudo R² düşük çıkabilmektedir (Hosmer & Lemeshow, 2000: 167).

Tablo 7'den de görüleceği üzere tüm yıllarda hane büyüklüğü ile katastrofik sağlık harcaması yapma durumu arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Başka bir deyişle, hanede yaşıyan birey sayısı 5 ve 5'ten büyük olan haneler daha az katastrofik sağlık harcaması yapmaktadırlar. Hane büyüklüğü 5'ten küçük olan hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı 2010 yılına kadar giderek artmış, 2014 yılında azalışa geçmiştir.

Analiz sonuçlarına göre 2002 ve 2007 yıllarında hanesinde 5 yaş ve altı birey bulunan haneler daha fazla katastrofik sağlık harcaması yapmakta iken, 2010 ve 2014 yıllarında bu haneler daha az katastrofik sağlık harcaması yapmaktadır. Bu durumun temel nedeni, 2007 yılından itibaren anne ve çocuk sağlığını koruma ve geliştirmek için Sağlık Bakanlığı'nın yürüttüğü çalışmalar olmuştur. Hamilelik sırasında annenin ve doğum sonrasında çocuğun Sağlık Bakanlığı tarafından yakın takibe alınması, doğum sonrası çocuk için oluşabilecek sağlık problemlerini önemli ölçüde azaltmıştır.

Tüm yıllarda hanesinde 65 yaş ve üzeri birey bulunan hanelerin daha fazla katastrofik sağlık harcaması yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak tahmin sonuçları göstermektedir ki hanesinde 65 yaş ve üzeri birey bulunan hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı yıllar itibari ile azalmaktadır.

Tablo 7'ye göre, hane reisinin düzenli gelir elde ettiği haneler tüm yıllarda daha az katastrofik sağlık harcaması yapmaktadır. Hane reisinin istihdam edilmediği hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı yıllar arasında çok fazla değişmemekle birlikte, 2014 yılında bu olasılık en yüksek seviyededir.

Yapılan analize göre, hane reisinin eğitim düzeyinin lise ve üstü olduğu hanelerin diğer hanelere göre daha az katastrofik sağlık harcaması yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Hane reisinin eğitim düzeyinin lise altı olduğu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı 2002 yılından 2010 yılına kadar artmakta iken, 2014 yılında azalışa geçmiştir.

2002, 2007 ve 2014 yıllarında hane reisinin herhangi bir sağlık sigortası tarafından kapsanan hanelerin daha az katastrofik sağlık harcaması yaptığı sonucuna ulaşılmış iken, bu durum 2010 yılında tam tersi şekilde bulunmuştur. Ancak veri seti incelendiğinde, 2010 yılında katastrofik sağlık harcaması yapan hanelerin çok önemli bir kısmının SGK'ya kayıtlı aileler olduğu görülmüştür. Bu durumun o yıla ait istisnai bir durum olduğu, 2002-2014 yılları arasındaki tüm yıllar için yapılan analizde de görülmüştür. Hane reisinin herhangi bir sağlık sigortası tarafından kapsanmayan hanelerin, kapsananlara göre katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı 2014 yılında en yüksek seviyeye çıkmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, 2002 yılı hariç, hane reisinin erkek olduğu haneler daha az katastrofik sağlık harcaması yapma eğilimindedirler. 2007 yılından 2014 yılına kadar hane reisinin kadın olduğu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı giderek artmaktadır.

Hane reisinin evli olduğu hanelerin, diğer hanelere göre tüm yıllarda daha fazla katastrofik sağlık harcaması yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle 2010 ve 2014 yıllarında hane reisinin evli olduğu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı diğer yıllara göre önemli ölçüde artmıştır.

Gelir grupları incelendiğinde, gelir dilimi ile katastrofik sağlık harcaması yapma arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu gözükmemektedir. 2002, 2007 ve 2010 yılları incelendiğinde hanelerin gelir dilimi yükseldikçe ortalama olarak daha az katastrofik sağlık

harcaması yaptıkları göze çarpmaktadır. Yalnızca 2014 yılında 2. ve 3. gelir gruplarının 1. gelir grubuna göre daha fazla katastrofik sağlık harcaması yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. 2014 yılı diğer yıllar ile karşılaştırıldığında, 1. gelir grubunda bulunan hanelerin 5. gelir grubunda bulunan hanelere göre daha yüksek katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı ile karşı karşıya kaldıklarını görüyoruz.

Analiz sonuçlarına göre, kentte yaşayan haneler kırdı yaşayan hanelere göre daha az katastrofik sağlık harcaması yapmaktadırlar. Yerleşim yeri değişkeni 2014 yılı veri setinde olmadığı için bu yılda analize dâhil edilememiştir. Kırdı yaşayan hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı 2007 yılında en yüksek seviyede iken, 2010 yılında bu olasılık azalmıştır.

2002 yılı veri setinde mevcut olmadığı için bu yılda analize dâhil edilemeyen günlük faaliyete engel fiziksel ya da zihinsel problemi olan birey olması durumu ile hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapması arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Diğer haneler ile karşılaştırıldığı zaman, bu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığı 2010 yılında en yükseğe çıkmaktadır.

Tablo 7'de hanenin konutunun bulunduğu yer itibariyle sağlık merkezi hizmetlerine ulaşım durumunun kolay olduğu hanelerin, diğerlerine göre daha az katastrofik sağlık harcaması yaptığı gözükmemektedir. 2002 ve 2007 yılı veri setlerinde yer almadığı için bahsi geçen yıllarda analize dâhil edilemeyen bu değişkende, 2010 yılından 2014 yılına gelindiğinde konutunun bulunduğu yer itibariyle sağlık merkezi hizmetlerine ulaşım durumu zor olan hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının azaldığını görmekteyiz.

Tablo 7'de yer alan analiz sonuçları, yukarıda bahsedilmiş olan iktisadi beklentiler ile uyumlu çıkmıştır. Bu kapsamda katastrofik sağlık harcaması yapan haneler ile cepten yapılan sağlık harcaması nedeniyle yoksulluğa sürüklenen hanelerin tespiti ve bu harcamaların belirleyicilerinin önümüzdeki yıllar itibari ile genişletilmesi yararlı olacaktır.

6. Değerlendirme

Sağlık harcamalarının bir kısmı ertelenemez niteliktedir. Ertelenemez nitelikte olan sağlık harcamalarını eğer hanehalkı cepten yapmak zorunda kalıyorsa, bu harcamaları diğer mal ve hizmetlere yönelik harcamalarını kıskarak yapmak zorunda kalabilmektedirler. Böyle bir durum sonucunda finansal katastrofiğe düşmüş hanelerin yoksulluk riski de artmaktadır. Hatta bir kısım hanehalkı finansal katastrofiğe düştükleri için yoksul olabilmektedirler. Bu durum ancak kamu sağlık harcamalarının tüm hanehalklarını koşulsuz olarak kapsamaya ile tamamen ortadan kaldırılabilir. Ancak günümüzde hiçbir devlet, 18 yaş altı nüfus hariç bireylerin sağlık harcamalarının tamamını koşulsuz olarak karşılamamaktadır. Günümüzde devletler genellikle belirli koşulları sağlayan hanelerin, belirli sağlık harcamalarını sigorta kapsamına almaktadır. Bunun yanında yine bireyler özel sağlık sigortası yaptırmaktadırlar. Ancak özel sağlık sigortaları da bazı sağlık harcamalarını karşılamaktadır. Dolayısıyla sağlık harcamalarının katastrofik özellik taşıması ihtimali ve taşıması durumu, kamu politikaları açısından oldukça önemlidir. Katastrofik sağlık harcaması yapan hanelerin tespiti, hanelerin

cepten yapılan sağlık harcaması nedeni ile yoksulluğa sürüklenip sürüklenmediklerinin belirlenmesi, politikaların dizaynı için oldukça önemlidir. Bunun yanında hanehalklarının katastrofik sağlık harcaması yapmasını belirleyen etmenlerin ortaya konulması da katastrofik sağlık harcamalarının engellenmesi için oldukça önemlidir.

Bu çalışmada da yukarıda bahsedilen gerekçeler nedeni ile Türkiye'de 2002-2014 yılları arasında katastrofik sağlık harcaması yapan haneler ve cepten yapılan sağlık harcaması nedeni ile yoksulluğa düşen haneler tespit edilmiştir. Buna göre Türkiye'de 2002 yılında katastrofik sağlık harcaması yapan hanelerin toplam haneler içinde ki oranı %0.83, 2006 yılında %0.62 ve 2014'de de %0.31 olarak gerçekleşmiştir. Yine cepten yaptığı sağlık harcaması nedeni ile yoksulluğa düşen hanelerin toplam haneler içindeki oranı 2002 yılında %0.38, 2006 yılında %0.34 ve 2014'de de %0.12 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar da göstermektedir ki, Türkiye'de hayata geçirilen sağlıkta dönüşüm programı, hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma riskini düşürmekte ve cepten yapılan sağlık harcamalarının yoksulluğun bir nedeni olması ihtimalini azaltmaktadır. Bir yandan sağlık sisteminde yaşanan iyileşmeler, diğer yandan sosyal güvenlik şemsiyesinin toplumun daha geniş bir kesimini kapsaması, bu türden harcamaların oranını OECD ve AB ülkeleri ortalamasına çekmiştir. Özellikle yeşil kart uygulaması, katastrofik sağlık harcamalarını geniş ölçüde engellemiştir.

Çalışmanın bir diğer amacı da katastrofik sağlık harcamalarının belirleyicilerinin ortaya konulması olmuştur. Buna göre 2002-2014 yılları arasındaki seçilmiş bazı yıllarda (2002-2007-2010-2014) katastrofik sağlık harcaması yapan haneler için lojistik regresyon modeli kurularak bu harcamaların belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda hane içinde 5 yaş ve daha küçük ve 65 yaş ve üstü bireylerin bulunduğu, hane reisinin evli olduğu, hane içinde günlük hayatını sürdürme konusunda engeli olan bireylerin bulunduğu hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının diğer hanelere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında, hane büyüklüğünün 4 kişiden daha çok olduğu, sağlık hizmetlerine ulaşımın kolay olduğu, %20'lik gelir dilimleri içinde 2., 3., 4. ve 5. gelir diliminde bulunan, hane reisinin çalıştığı, hane reisinin eğitiminin lise ve üstü olduğu, hane reisinin erkek olduğu, hane reisinin sağlık sigortası bulunan ve kentsel alanda ikamet eden hanelerin katastrofik sağlık harcaması yapma olasılığının diğer hanelere göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu analizler de göstermektedir ki kayıtdışı çalışmanın azaltılması, eğitim durumunun yükseltilmesi, çocuk ve yaşlı bakım imkânlarının iyileştirilmesi ve engelli vatandaşların sosyal ve günlük hayata dâhil edilmesini sağlayacak politikalar katastrofik sağlık harcamalarını önemli oranda azaltacaktır. Bunun yanında katastrofik sağlık harcamalarının önceden kestirilemez oluşu, sağlık sigorta sisteminin yaygınlaşması ile bu harcamaların azalacağını göstermektedir.

Kaynaklar

Adisa, O. (2015), "Investigating determinants of catastrophic health spending among poorly insured elderly households in urban Nigeria", *International Journal for Equity in Health*, 14(79), 2-11.

- Akgül, Z. (2005), *Tıbbi Araştırmalarda İstatistiksel Analiz Teknikleri*, Ankara: Emek Ofset.
- Atasever, M. (2014), *Türkiye Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sağlık Harcamalarının Analizi: 2002-2013 Dönemi*, Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayın No: 983.
- Brinda, E.M. & P. Kowal & J. Attermann & U. Enemark (2015), "Health service use, out-of-pocket payments and catastrophic health expenditure among older people in India: The WHO Study on global AGEing and adult health (SAGE)", *J Epidemiol Community Health*, 69(5), 489-494.
- Buigut, S. & R. Ettarh & D.D. Amendah (2015), "Catastrophic health expenditure and its determinants in Kenya slum communities", *International Journal for Equity in Health*, 14(46), 2-12.
- Ekonomi Bakanlığı (2017), *Ekonomi Sunumu*, <https://www.hazine.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fSayfalar%2fEkonomi_Sunumu.pdf>, 13.08.2017.
- Gujarati, N.D. & D.C. Porter (2012), *Temel Ekonometri*, Çev: Ü. Şenesen & G.G. Şenesen, 5. Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Hosmer, D.W. & S. Lemeshow (2000), *Applied Logistic Regression*, Second Edition, Canada: John Wiley and Sons.
- Kalaycı, Ş. (2009), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 4. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Li, Y. & Q. Wu & L. Xu & D. Legge & Y. Hao & L. Gao & N. Ning & G. Wan (2012), "Factors affecting catastrophic health expenditure and impoverishment from medical expenses in China: policy implications of universal health insurance", *Bulletin of the World Health Organization*, 90(9), 633-712.
- Minh, V.H. & N.T.K. Phuong & P. Saksena, & C.D. James & K. Xu (2013), "Financial burden of household out-of-pocket health expenditure in Viet Nam: Findings from the National Living Standard Survey 2002-2010", *Social Science & Medicine*, 96, 258-263.
- OECD (2016), *Health Statistics*, <http://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=HEALTH_STAT>, 09.02.2017.
- O'Donnall, O. & E. van Doorslaer & A. Wagstaff (2007), *Analyzing Health Equity Using Household Survey Data: A Guide to Techniques and Their Implementation*, Washington D.C.: World Bank Institute Learning Resources Series.
- Özgen, H. & İ. Şahin & P. Yalçın (2010), *Türkiye'de Cepten Yapılan Sağlık Harcamalarının Katastrofik Harcamalara ve Yoksullaşmaya Etkisinin Değerlendirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Birimi, Ankara: Proje no: 08D12702001 (4714).
- Rashad, A.S. & M.F. Sharaf (2015), "Catastrophic and Impoverishing Effects of Out-of-Pocket Health Expenditure: New Evidence from Egypt", *Journal of Economics*, 5(5), 526-533.
- The Central and Eastern European Health Network (2002), *Formal and Informal Household Spending on Health: A Multicountry Study in Central and Eastern Europe Final Report*, Central and Eastern European Health Network, USA: Harvard School of Public Health and International Health System Group.
- Tokatlıoğlu, İ. & Y. Tokatlıoğlu (2013), "Türkiye'de 2002-2011 Yılları Arasında Katastrofik Sağlık Harcamalarının Yoksulluk Yaratma Kapasitesi", *Ekonomik Yaklaşım*, 24(87), 1-36.
- TÜİK (1999-2015), *Sağlık Harcamaları İstatistikleri*, <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084>, 09.02.2017.

- TÜİK (2002), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2003), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2004), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2005), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2006), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2007), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2008), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2009), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2010), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2011a), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2011b), *Hanehalkı Bütçe Anketlerinin Uygulama Yöntemi, Tanım ve Kavramlar, 2011 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2012), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2013), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- TÜİK (2014), *Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti*, Ankara.
- Wagstaff, A. & E. van Doorslaer (2003), "Catastrophe and Impoverishment in Paying for Health Care: With Applications to Vietnam 1993-98", *Health Economics*, 12(April), 921-34.
- WHO (2004), *What are the Equity, Efficiency, Cost Containment and Choice Implications of Private Health-Care Funding in Western Europe? WHO Regional Office for Europe's Health Evidence Network (HEN)*, Denmark.
- WHO (2017), Data Set, <<http://www.who.int/ictrp/network/trds/en/z>>, 26.04.2017.
- WHO (2010), *The World Health Report*, Sweden.
- Xu, K. (2005), "Distribution of Health Payments and Catastrophic Expenditures Methodology", *Discussion Paper*, Number 2, Geneva: World Health Organization.
- Xu, K. & D.B. Evans & K. Kawabata & R. Zeramdini & J. Klavus, & C. Murray (2003), "Household Catastrophic Health Expenditure: A Multicountry Analysis", *Lancet*, 362, 111-7.
- Xu, K. & D.B. Evans & G. Carrin, (2005), "Designing Health Financing Systems to Reduce Catastrophic Health Expenditure", *Technical Briefs for Policy-Makers*, Number 2, Geneva: World Health Organization.
- Xu, K. & D.B. Evans & G. Carrin (2007), "Protecting Households from Catastrophic Health Spending", *Health Affairs*, 26(4), 972-83.
- Yardim, M.S. & N. Cilingiroğlu & N. Yardim (2010), "Catastrophic Health Expenditure and Impoverishment in Turkey", *Health Policy*, 94(1), 26-33.
- Yereli, A.B. & A.M. Köktaş & I.Ş. Selçuk (2014), "Türkiye'de Katastrofik Sağlık Harcamalarını Etkileyen Faktörler", *Sosyoekonomi*, 22(22), 273-296.
- Yıldırım, J. & E. Yılmaz & N. Korucu (2011), "The Determinants of Out-of-pocket Payments: Evidence from Selected Hospitals in Ankara, Turkey", *Applied Economics Letters*, 18(12), 1159-1162.
- Yılmaz, N. & N. Yentürk (2015) *Türkiye'de Sağlık Harcamalarına Tarihsel Bir Bakış*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Çalışmaları Merkezi, Kasım, <<http://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/11/08/saglikHarcamalari.pdf>>, 04.10.2016.

You, X. & Y. Kobayashi (2011), "Determinants of out-of-pocket health expenditure in China: analysis using China Health and Nutrition Survey data", *Applied Health Economics Health Policy*, 9(1), 39-49.

EKLER

EK: 1 2002 Yılı Lojistik Regresyon Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>Kodu</i>	<i>Tanımı</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Odds Oranı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>p</i>	<i>Güven Aralığı</i>	
Bağımlı Değişken								
Katastrofik sağlık harcaması yapma durumu	1	Var						
Bağımsız Değişkenler								
Hanede yaşayan birey sayısı	1	≥5	-0.288	0.750	0.005	0.000	0.741	0.760
Hanede 5 yaş ve altı birey	1	Var	0.662	1.939	0.012	0.000	1.915	1.963
Hanede 65 yaş ve üstü birey	1	Var	1.003	2.726	0.017	0.000	2.693	2.759
Hane reisinin istihdam durumu	1	Çalışıyor	-0.124	0.883	0.006	0.000	0.872	0.895
Hane reisinin eğitim düzeyi	1	Lise ve üstü	-0.117	0.889	0.008	0.000	0.874	0.905
Hane reisinin sağlık sigortası	1	Var	-0.048	0.953	0.006	0.000	0.941	0.964
Hane reisinin cinsiyeti	1	Erkek	0.587	1.798	0.027	0.000	1.746	1.851
Hane reisinin medeni durumu	1	Evli	0.103	1.108	0.014	0.000	1.082	1.136
	1	Q2	-0.132	0.876	0.006	0.000	0.864	0.889
	2	Q3	-0.615	0.541	0.005	0.000	0.532	0.550
%20'lik Gelir dilimleri (Q1: En fakir)	3	Q4	-0.561	0.571	0.005	0.000	0.561	0.581
	4	Q5	-0.839	0.432	0.004	0.000	0.423	0.441
Hanenin Yerleşim Yeri	1	Kent	-0.419	0.658	0.004	0.000	0.650	0.666
Sabit			-5.144	0.006	0.000	0.000	0.006	0.006

EK: 2 2007 Yılı Lojistik Regresyon Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>Kodu</i>	<i>Tanımı</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Odds Oranı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>p</i>	<i>Güven Aralığı</i>	
Bağımlı Değişken								
Katastrofik sağlık harcaması yapma durumu	1	Var						
Bağımsız Değişkenler								
Hanede yaşayan birey sayısı	1	≥5	-0.382	0.682	0.005	0.000	0.673	0.692
Hanede 5 yaş ve altı birey	1	Var	0.663	1.941	0.013	0.000	1.915	1.968
Hanede 65 yaş ve üstü birey	1	Var	0.629	1.876	0.013	0.000	1.851	1.901
Hane reisinin istihdam durumu	1	Çalışıyor	-0.166	0.847	0.006	0.000	0.835	0.859
Hane reisinin eğitim düzeyi	1	Lise ve üstü	-0.119	0.888	0.007	0.000	0.874	0.903
Hane reisinin sağlık sigortası	1	Var	-0.414	0.661	0.005	0.000	0.651	0.671
Hane reisinin cinsiyeti	1	Erkek	-0.460	0.631	0.008	0.000	0.616	0.646
Hane reisinin medeni durumu	1	Evli	0.083	1.087	0.013	0.000	1.062	1.113
	1	Q2	-0.430	0.650	0.005	0.000	0.640	0.661
	2	Q3	-0.336	0.715	0.006	0.000	0.703	0.727
%20'lik Gelir dilimleri (Q1: En fakir)	3	Q4	-0.984	0.374	0.004	0.000	0.366	0.382
	4	Q5	-0.319	0.727	0.007	0.000	0.713	0.740
Hanenin Yerleşim Yeri	1	Kent	-0.787	0.455	0.003	0.000	0.449	0.461
Hanede günlük faaliyete engel fiziksel/zihinsel problemi olan birey	1	Var	0.588	1.800	0.015	0.000	1.771	1.829
Sabit			-3.679	0.025	0.000	0.000	0.025	0.026

EK: 3 2010 Yılı Lojistik Regresyon Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>Kodu</i>	<i>Tanımı</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Odds Oranı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>p</i>	<i>Güven Aralığı</i>	
<i>Bağımlı Değişken</i>								
Katastrofik sağlık harcaması yapma durumu	1	Var						
<i>Bağımsız Değişkenler</i>								
Hanede yaşayan birey sayısı	1	≥5	-2.112	0.121	0.002	0.000	0.116	0.126
Hanede 5 yaş ve altı birey	1	Var	-1.340	0.262	0.005	0.000	0.253	0.271
Hanede 65 yaş ve üstü birey	1	Var	0.389	1.476	0.013	0.000	1.450	1.502
Hane reisinin istihdam durumu	1	Çalışıyor	-0.021	0.979	0.009	0.020	0.962	0.997
Hane reisinin eğitim düzeyi	1	Lise ve üstü	-0.591	0.554	0.007	0.000	0.540	0.568
Hane reisinin sağlık sigortası	1	Var	0.445	1.561	0.025	0.000	1.513	1.610
Hane reisinin cinsiyeti	1	Erkek	-1.040	0.353	0.005	0.000	0.344	0.363
Hane reisinin medeni durumu	1	Evli	1.576	4.837	0.073	0.000	4.696	4.981
	1	Q2	-0.075	0.928	0.010	0.000	0.909	0.947
	2	Q3	-0.646	0.524	0.007	0.000	0.511	0.538
%20'lik Gelir dilimleri (Q1: En fakir)	3	Q4	-0.094	0.910	0.011	0.000	0.890	0.932
	4	Q5	-1.308	0.270	0.005	0.000	0.261	0.281
Hanenin Yerleşim Yeri	1	Kent	-0.363	0.696	0.006	0.000	0.684	0.708
Hanede günlük faaliyete engel fiziksel/zihinsel problemi olan birey	1	Var	1.294	3.647	0.031	0.000	3.586	3.708
Hanenin sağlık merkezlerine ulaşım durumu	1	Kolay	-0.326	0.722	0.006	0.000	0.710	0.735
Sabit			-5.543	0.004	0.000	0.000	0.004	0.004

EK: 4 2014 Yılı Lojistik Regresyon Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>Kodu</i>	<i>Tanımı</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Odds Oranı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>p</i>	<i>Güven Aralığı</i>	
<i>Bağımlı Değişken</i>								
Katastrofik sağlık harcaması yapma durumu	1	Var						
<i>Bağımsız Değişkenler</i>								
Hanede yaşayan birey sayısı	1	≥5	-0.217	0.805	0.009	0.000	0.789	0.822
Hanede 5 yaş ve altı birey	1	Var	-0.515	0.598	0.007	0.000	0.584	0.611
Hanede 65 yaş ve üstü birey	1	Var	0.125	1.133	0.011	0.000	1.112	1.155
Hane reisinin istihdam durumu	1	Çalışıyor	-0.495	0.610	0.006	0.000	0.599	0.621
Hane reisinin eğitim düzeyi	1	Lise ve üstü	-0.486	0.615	0.007	0.000	0.601	0.629
Hane reisinin sağlık sigortası	1	Var	-0.833	0.435	0.005	0.000	0.424	0.445
Hane reisinin cinsiyeti	1	Erkek	-1.439	0.237	0.003	0.000	0.232	0.243
Hane reisinin medeni durumu	1	Evli	1.898	6.672	0.097	0.000	6.485	6.864
	1	Q2	0.023	1.023	0.012	0.053	1.000	1.047
	2	Q3	0.528	1.696	0.019	0.000	1.660	1.733
%20'lik Gelir dilimleri (Q1: En fakir)	3	Q4	-0.147	0.863	0.012	0.000	0.841	0.886
	4	Q5	-1.528	0.217	0.005	0.000	0.208	0.227
Hanede günlük faaliyete engel fiziksel/zihinsel problemi olan birey	1	Var	0.643	1.902	0.019	0.000	1.866	1.939
Hanenin sağlık merkezlerine ulaşım durumu	1	Kolay	-0.140	0.869	0.008	0.000	0.854	0.884
Sabit			-4.862	0.008	0.000	0.000	0.007	0.008

Tokathoğlu, Y. & İ. Tokathoğlu (2018), "Türkiye'de Katastrofik Sağlık Harcamaları ve Bu Harcamaları Belirleyen Faktörler: 2002-2014 Dönemi", *Sosyoekonomi*, Vol. 26(35), 59-78.

Küresel Stagnasyon ve İktisadi Stagnasyon Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Alpaslan AKÇORAOĞLU (https://orcid.org/0000-0003-4368-9998), Department of Econometrics, Gazi University, Turkey; e-mail: akcora@gazi.edu.tr

Global Stagnation and a Comparative Analysis of Economic Stagnation Theories

Abstract

This article explores one of the most significant problems of contemporary global capitalism, namely ‘secular stagnation’, in the light of theories of the three different schools of economic thought (Neo-classical, Post-Keynesian and Radical Political Economy). In the age of stagnation, the ability of global capitalist system to maintain its stability and survival has declined significantly. The long-run stagnation has weakened the consensus among social classes, leading to a ‘political crisis’ and an increasing authoritarian tendency in contemporary capitalism. This paper divides modern orthodox theoretical explanations of stagnation into three categories: demand-sided theories (Summers/Krugman), supply-sided ones (Gordon) and theories denying the existence of stagnation (Bernanke & Rogoff). Although some leading orthodox economists accept that there has been a strong tendency of stagnation in advanced capitalist world since the start of this century, they neither consider stagnation to be a consequence of capitalist accumulation process nor one of neo-liberal variant of capitalism. In contrast, analyzing stagnation from a wider perspective with historical, social and political dimensions, heterodox theories have stronger theoretical foundations than those of orthodox theories. While Post-Keynesians argue that stagnation stems from structural/chronic demand deficiency caused by neo-liberalism enhancing income inequalities, radical political economists emphasize that stagnation is a ‘systemic’ problem inherent to monopoly, mature capitalism.

Keywords : Global Stagnation, Summers/Krugman Hypothesis, Post-Keynesian Economics, Radical Political Economy

JEL Classification Codes : E11, E13, O11, P16.

Öz

Bu makale üç farklı iktisadi düşünce okulunun (Neo-klasik, Post-Keynesyen ve Radikal Politik İktisat) teorileri ışığında çağdaş küresel kapitalizmin en önemli sorunlarından biri olan uzun-dönemli stagnasyon olgusunu incelemektedir. Stagnasyon çağında küresel kapitalist sistemin istikrarını koruyabilmesi ve hatta yaşamını sürdürebilmesi giderek zorlaşmaktadır. İktisadi stagnasyon sosyal sınıflar arasındaki odayşmayı zayıflatarak, bir ‘siyasal krize’ ve çağdaş kapitalizmde otoriterleşme eğilimlerinin artmasına neden olmuştur. Bu makalede stagnasyona ilişkin modern ortodoks teorik açıklamalar üç kategoriye ayrılmıştır: talep-yönlü (Summers/Krugman), arz yönlü (Gordon) ve stagnasyonu inkâr eden teoriler (Bernanke & Rogoff). Bazı önde gelen ortodoks iktisatçılar ileri

kapitalist dünyada bu yüzyılın başlangıcından itibaren güçlü bir stagnasyon eğilimi bulunduğunu kabul etmelerine karşın, ne stagnasyonun kapitalist birikim sürecinin bir sonucu olduğunu ne de kapitalizmin neo-liberal varyantının bir ürünü olduğunu düşünmemektedirler. Buna karşın, stagnasyon olgusunu daha geniş bir perspektiften ve tarihsel/sosyal/siyasal boyutlarını da dikkate alarak inceleyen heterodoks teoriler ortodoks teorilere oranla daha güçlü teorik temellere sahiptirler. Post-Keynesyenlere göre, gelir eşitsizliğini arttırarak yapısal/kronik bir talep yetersizliği yaratan neo-liberalizm stagnasyona neden olmaktadır. Buna karşın, radikal politik iktisatçılar stagnasyonun tekeli/olgun kapitalizme özgü “sistemik” bir sorun olduğunu vurgulamaktadırlar.

Anahtar Sözcükler : Küresel Stagnasyon, Summers/Krugman Hipotezi, Post-Keynesyen İktisat, Radikal Politik İktisat.

1. Giriş

Yirmi-birinci yüzyılın ilk çeyreğinde küresel kapitalist sistem artık çelişkilerini ve sorunlarını aşmakta büyük zorluklar yaşamaktadır. Küresel stagnasyon, çok yüksek borçluluk oranları, insanlığın dünya üzerindeki varlığını sonlandırabilecek çaptaki büyük bir ‘küresel ekolojik kriz’, yapısal finansal istikrarsızlık eğilimi, gelir eşitsizliklerinin çok aşırı boyutlara yükselmesi, demokrasinin oligarşiye dönüşmesi, emperyalist savaşların yarattığı kitlesel göç dalgaları gibi önemli sorunlar küresel kapitalizmin geleceğini tehdit etmektedir. İtalyan siyaset teorisyeni Antonio Gramsci’ye göre, “kriz, eskinin ölümü ve yeninin doğamaması durumudur ve bu ara dönemde çok çeşitli marazi belirtiler ortaya çıkabilir” (Gramsci, 1971: 276). Dolayısıyla, dünya sistemi eski dünya düzeninin yerini alabilecek bir alternatif sistemin ortaya çıkmadığı bir ‘ara dönem’ yaşıyor olabilir. Teknolojide büyük bir sıçramanın gerçekleşmesine (Dijital Devrim ve Yeni Ekonomi) ve küreselleşme olgusunun yoğunlaşmasına karşın, gelişmiş ülkelerde 1970’lerden itibaren iktisadi büyüme oranları düşmüş ve iktisadi stagnasyon eğilimi güçlenmiştir. Bu makale çağdaş küresel kapitalizmin en önemli sorunlarından biri olan uzun-dönemli stagnasyon olgusunu incelemektedir.¹ Ortodoks ve heterodoks (Post-Keynesyen ve Radikal Politik İktisat) iktisadi düşünce okullarının teorileri ışığında uzun-dönemli stagnasyon olgusu karşılaştırmalı olarak ve eleştirel biçimde analiz edilecektir. Modern ortodoks stagnasyon teorileri talep-yönlü (Summers/Krugman), arz-yönlü (Robert J. Gordon) ve stagnasyonu inkâr eden teoriler (Bernanke & Rogoff) olmak üzere üç farklı kategoride incelenmiştir. Ayrıca, ortodoks stagnasyon teorilerine yönelik eleştiriler ve heterodoks iktisatçıların stagnasyon literatürüne katkıları da analitik biçimde gözden geçirilmiştir. Günümüzdeki ana-akım stagnasyon tartışmalarında önemli radikal politik iktisatçıların stagnasyon literatürüne katkılarının dikkate alınmadığı görülmektedir. Neo-klasik iktisatçıların stagnasyon konusuna yönelik uzun süreli ilgisizliğine karşın, radikal ve Post-Keynesyen iktisatçılar kapitalizmde stagnasyon olgusunu yoğun biçimde incelemişlerdir. Heterodoks iktisatçılara göre,

¹ İktisat literatüründe iktisadi stagnasyon uzun bir yavaş büyüme dönemini ifade etmektedir. Standart makroiktisat literatüründeki bazı tanımlara göre, ‘yavaş büyüme’ ekonominin potansiyel büyüme oranının önemli ölçüde altında büyümesi olarak tanımlanmaktadır.

stagnasyon teorisinin modern ana-akım yorumları sosyal/tarihsel yönü olmayan zayıf teorik temellere sahiptirler. Diğer yandan, neo-klasik teoriler heterodoks teorilerin (özellikle radikal iktisadin) vurguladığı bazı önemli unsurları (modern kapitalizmde tekelleşme olgusu, sosyal sınıflar, neo-liberal kurumsal yapı, finans-egemen kapitalizm ve sosyal/siyasal güç ilişkileri) incelememektedirler.

Uzun-dönemli stagnasyon sorunu küresel kapitalist sistemin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Kapitalist sistemin istikrarını koruyabilmesi ve yaşamını sürdürebilmesi en azından ılımlı bir iktisadi büyüme süreci yaratabilmesine bağlıdır. Kar oranlarının ve nüfusun önemli bir bölümünün yaşam standartlarının birlikte artabilmesi için 'Kapitalizmin Altın Çağı' olarak adlandırılan dönemde (1945-1970) olduğu gibi hızlı iktisadi büyüme oranlarına (güçlü sermaye birikim süreci) gereksinim vardır. Uzun dönemli bir iktisadi büyüme ivmesi yaratamayan küresel kapitalist sistemin gelecek kuşaklara daha yüksek yaşam standartları sağlayabilmesi olanaksızdır. Stagnasyon eğiliminin güç kazandığı dünya ekonomisi koşullarında, küresel kapitalist sistemin krizi bütün diğer sosyal alanlara (siyaset, uluslararası ilişkiler, ekoloji, küresel jeopolitik, kültür, ahlak vd.) yayılmaya başlamış ve Gramsci'nin tanımladığı anlamda bir 'organik kriz' (yapısal kriz / hegemonya krizi) belirtileri ortaya çıkmıştır. Küresel iktisadi durgunluğun uzun bir dönem boyunca sürmesi bağımlı (alt) sosyal sınıfların kapitalist sisteme yönelik hoşnutsuzluğunu artırarak, sosyal güçler arasındaki odayşmayı (konsensus) zayıflatabilir. Gramsciye teoriye göre, yönetici sınıfın hegemonyası bağımlı sınıfların aktif rızası yerine daha fazla pasif toleransa dayanmaya başlarsa (ve dolayısıyla sınıflar arasındaki odayşma giderek zayıflarsa), devletin baskıcı yönü daha fazla belirginleşir ve sistem otoriter bir nitelik kazanır (otoriter kapitalizm). Bu koşullarda küresel kapitalist sistem siyasal istikrarsızlığın büyüdüğü kaotik bir düzene evrilebilir.

Bazı politik iktisatçılar en önemli marazi belirtilerinden biri stagnasyon olan dünya sistem krizinin sonucunda kapitalizmin bir çöküş sürecine girebileceğini vurgulamışlardır. Dünya sistemleri teorisyeni Immanuel Wallerstein'a göre, modern dünya kapitalist sistemi 1970'lerden itibaren beş yüzyıllık tarihi içinde ilk defa 'sistemik' bir krizin içine girmiştir (Wallerstein, 2013: 8-9). Dünya kapitalist sisteminin çelişkileri öyle bir noktaya ulaşmıştır ki artık hiçbir mekanizma sistemin normal işleyişini sağlayabilecek etkinliğe sahip değildir. Wallerstein'a göre, günümüzde geçerli sermaye birikim biçimi sürdürülebilir değildir ve buna ilaveten sermaye, işgücü ve çevre kısıtları da dikkate alındığında dünya kapitalist sistemi yirmi-birinci yüzyılda bir 'geçiş çağı' içinde bulunmaktadır (Wallerstein, 2013: 8-25). Diğer yandan, Alman politik iktisatçı Wolfgang Streeck'e göre, çağdaş kapitalizmin iç çelişkilerinin sürdürülemez biçimde yoğunlaşması nedeniyle kapitalist sistem bir toplumsal düzen olarak yok olma evresine girmiştir (Streeck, 2014: 45-48). Küresel kapitalist sistemin yıkılması ile sonlanacak bu nihai (terminal) sistem krizinin belirtilerinden üçü ileri kapitalist ülkelerde gözlemlenen kuvvetli uzun dönemli eğilimlerdir. Birbirlerini karşılıklı olarak kuvvetlendiren bu eğilimler şunlardır: iktisadi büyüme oranlarında kalıcı düşme (uzun-dönemli 'stagnasyon'), borçluluk oranlarında kalıcı artışlar ve iktisadi eşitsizliklerin uzun bir dönem boyunca yükselişte olması. Streeck'e göre, günümüzde dünya sistemi bir 'kapitalizm sonrası (post-kapitalist)' ara dönemin eşliğindedir ve bu ara dönemin

(interregnum) temel nitelikleri toplumsal entropi (öngörülemezlik), radikal belirsizlik ve bilinemezliktir (Streeck, 2016: 68-77).

Bazı önde gelen modern ana-akım iktisatçılar 1980’lerin ikinci yarısından itibaren iktisadi devresel hareketlerin oynaklığının çok azaldığını ve gelişmiş ülkelerin “büyük moderasyon” olarak adlandırdıkları istikrarlı bir döneme girdiğini ileri sürüyorlardı. Bu iktisatçılara göre, iktisadi döngüler neredeyse kapitalizmin geçmişine ait bir olgu haline gelmişti. Küresel krizden (2008) sonra modern ana-akım iktisatçıların bir bölümü kapitalizmin işleyişine yönelik bu iyimser düşüncelerini değiştirmişlerdir. Büyük küresel finansal krizin zirveye ulaşmasından sonra, gelişmiş ülkelerin önemli bir bölümü “Büyük Resesyon” olarak bilinen ve yavaş büyümenin egemen olduğu bir döneme girmişlerdir. Küresel krizden yaklaşık sekiz yıl sonra küresel iktisadi sistemin merkez ülkelerinde iktisadi toparlanmanın (recovery) oldukça zayıf ilerlediği görülmektedir (Teulings & Baldwin, 2014: 1). Küresel kriz sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisi İkinci Dünya savaşından beri gözlemlenen en zayıf toparlanma sürecini yaşamıştır. ABD ekonomisinin son 30 yılı incelendiğinde, toparlanma dönemine ilişkin ortalama büyüme oranının azalan (negatif) bir trend gösterdiği anlaşılmaktadır (Bailey & Bosworth, 2013: 2-3). ABD ile karşılaştırıldığında, Avrupa ekonomilerinin büyük bölümünde iktisadi büyüme oranı daha yavaş ve işsizlik oranı daha yüksektir. Ayrıca, bazı çevre Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde (Yunanistan) iktisadi depresyon hüküm sürmektedir. Dünyanın önemli iktisadi merkezlerinden biri olan Japonya ise 1990’lardan itibaren bir yavaş büyüme ve deflasyon sürecine girmiştir. Japonya hükümeti Yen’in değer kaybı ve genişletici kamu açıkları yardımıyla yeniden iktisadi büyüme sürecini başlatmaya çalışmaktadır. Ayrıca, Çin (ve kısmen Hindistan) gibi daha önceki dönemlerde çok hızlı büyüyen ve dünyanın iktisadi büyümesine önemli katkı veren yükselen ekonomilerin büyüme oranlarında da yavaşlama görülmektedir.

Yukarıda belirtilen makroiktisadi gelişmeler nedeniyle, Lawrence H. Summers gibi önde gelen modern ana-akım iktisatçılar günümüz gelişmiş ekonomilerinin iktisadi sorunlarının yalnızca geçici veya devresel nitelikte olmadığını düşünmüşlerdir. Bu bağlamda, Lawrence H. Summers Kasım 2013’de Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından düzenlenen bir konferansta yaptığı konuşmada gelişmiş ülkelerin bir “uzun-dönemli stagnasyon” sürecine girdiklerini ileri sürmüştür.² Summers’ın vurguladığı uzun-dönemli stagnasyon tezi küresel ekonominin 2008 öncesi potansiyel büyüme trendine döneceğine inanan modern ana-akım iktisat dünyasını sarsmıştır. Summers’a (2013) göre, 2008 sonrasında krizden çıkış için uygulanan bütün politika önlemlerine karşın “normal” büyüme

² Lawrence Summers bu önemli konuşmasını 8 Kasım 2013’te Stanley Fischer onuruna düzenlenen On Dördüncü Yıllık IMF Araştırma konferansında (Washington, DC) yapmıştır. Summers, Clinton yönetiminde Hazine Bakanlığı, Başkan Obama’nın baş ekonomi danışmanlığı ve Dünya Bankası baş ekonomistliği görevlerinde bulunmuştur.

oranlarına dönülebileceğine ilişkin gerçek bir kanıt yoktur ve dolayısıyla “yeni normal” uzun dönemli stagnasyon olabilir.

Makalenin ikinci bölümünde stagnasyona ilişkin modern ortodoks teorik açıklamalar sunulmakta, üçüncü bölümde Post-Keynesyen/neo-Kaleckiyeen teori tartışılmakta ve dördüncü bölümde ise radikal (neo-Marxian) politik iktisatçıların stagnasyona ilişkin teorik açıklamaları tartışılmaktadır. Son bölüm ise sonuçları özetlemektedir.

2. Küresel Stagnasyonu Açıklamaya Çalışan Modern Ortodoks Teoriler

2.1. Lawrence Summers’ın Alvin Hansen’in Uzun-Dönemli Stagnasyon Hipotezini Yeniden Formüle Etmesi

Uzun dönemli stagnasyon düşüncesi ilk olarak 1930’larda Keynes’in ABD’deki ilk önemli akademik takipçilerinden biri olan Alvin Hansen tarafından formüle edilmiştir. Bu düşünce 1940’ların başlarından itibaren ortodoks teorinin ilgi alanından bütünüyle çıkmış ve modası geçmiş eski bir kavram olarak kabul edilmiştir. Onlarca yıl sonra Summers, Hansen’in uzun dönem stagnasyon tezini yeniden keşfetmiş ve bu konuyu tekrar modern standart makroiktisadın araştırma gündemine taşımıştır. Hansen’in (1939: 1-15) düşüncesine göre, olgun gelişmiş ekonomilerde yatırım fırsatları (veya yatırım yapma dürtüleri/itkileri) azaldığından, tasarrufların tamamını emebilecek yeterli talep yoktur. Hansen’in savında yatırımın rolü merkezi önemdedir ve iktisadi büyüme ile çok yakından ilişkilidir. Yalnızca kuvvetli yatırım eğilimine sahip bir ekonomi tam istihdamı sağlayabilir.

Hansen’a göre, yeterli düzeyde yatırımı gerçekleştirebilmek için üç anahtar faktör bulunmaktadır: (i) teknolojik yenilikler, (ii) yeni bölgelerin ve kaynakların keşfedilmesi, (iii) nüfus büyümesi. Bu üç faktörün 1930’lar ABD ekonomisi için etkinliğini yitirmesi (büyük teknolojik yeniliklerin olmaması, düşük nüfus artış hızı ve coğrafi genişleme olanağının sona ermesi) nedeniyle Hansen şu sonuca ulaşmıştı: olgun ABD ekonomisinin uzun-dönemli bir stagnasyondan kaçınmasını sağlayacak yeterli dürtüler bulunmamaktadır (Backhouse & Boianovsky, 2015: 4-10). Hansen stagnasyonu yapısal (uzun-dönemli) bir olgu olarak görmüş ve bu nedenle maliye ve para politikaları ile stagnasyon sorununun aşılamayacağını ileri sürmüştür. Dolayısıyla, Hansen stagnasyondan çıkış için daha radikal politikalar uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.

Hansen’in teorisi bakımından dışsal bazı önemli olayların gerçekleşmesi (İkinci Dünya savaşı, nüfus patlaması, büyük kentleşme yatırımları ve kamu kesiminin hızla artan rolü) uzun-dönemli stagnasyonu önlemiştir. Summers, Hansen’in stagnasyona ilişkin öngörüsünün yanlış olmadığını, ancak zamanından önce (prematüre) formüle edildiğini düşünmektedir. Summers’a (2015: 61) göre, ekonominin depresyondan çıkması için olağanüstü olayların gerçekleşmesinin gerekmesi ve günümüzde küresel ekonominin içinde bulunduğu zayıflık Hansen’in teorisinin temel mantığının geçerliliğini yitirmediğini göstermektedir. Summers’ın stagnasyona ilişkin düşünceleri bir diğer önemli Yeni Keynesyen iktisatçı Paul Krugman tarafından desteklenmiş ve geliştirilmiştir. Krugman’a (2013) göre, stagnasyon artık geçici bir durum değildir ve ileri kapitalist ekonomiler

(özellikle ABD) için bir norm haline gelmiştir. Bu koşullar altında ABD ekonomisi yalnızca finansal köpükler sayesinde büyüebilmektedir.

2.2. Talep Yönlü Teorik Açıklamalar (Summers/Krugman Tezi)

Summers (2016a) ve Krugman (2014) gibi Yeni Keynesyen iktisatçılara göre, gelişmiş ülkelerin iktisadi büyüme hızlarındaki yavaşlamanın temel nedeni toplam talebin 2000’li yılların başından itibaren kronik olarak ‘yetersiz’ bir seyir izlemesidir.³ Krugman’a (2009: 181) göre, gelişmiş ekonomilerde uzun-dönemli “likidite tuzağının” yeniden ortaya çıkması ile birlikte “Depresyon Ekonomisi”ne geri dönlüştür. Dolayısıyla, yatırımların yetersizliğinin yarattığı yapısal (kronik) toplam talep eksikliği tam istihdama ulaşılmasını engellemekte ve çıktı açıkları (output gaps) süreklilik (kalıcılık) göstermektedir.

Bir uzun dönemli stagnasyon merkez bankalarının “sıfır alt sınırına” (Krugman’ın ifadesiyle Keynesyen likidite tuzağına) ulaşması anlamına gelir. Özel talep o kadar zayıf düzeydedir ki kısa-vadeli faiz oranının sıfır olduğu durumda dahi toplam harcamalar tam istihdam için gerekli olan düzeyin altında kalmaktadır (Krugman, 2014: 62). Stagnasyon koşullarında merkez bankasının “geleneksel politikaları” kullanarak (faiz oranlarını yükseltmek veya düşürerek) ekonomiyi uyarması artık olanaksızdır. Uzun dönemli stagnasyon durumunda sıfır alt sınır sorunu artık geçici devresel bir olgu olmaktan çıkmakta ve ekonominin “sürekli” bir özelliği olmaktadır (Krugman, 2014: 65-67).

Krugman’ın uzun dönemli “likidite tuzağı” savı Knut Wicksell’in oldukça eski “ödünç verilebilir fonlar piyasası” teorisine dayanmaktadır. Summers/Krugman uzun dönemli stagnasyon tezinin temelinde istenilen tasarrufların istenilen yatırımları kronik olarak aşması yatmaktadır (Summers, 2015: 61). Dolayısıyla, sermaye (ödünç verilebilir fonlar) piyasasının tam istihdam düzeyinde dengeye gelebilmesi için Wicksellyen doğal faiz oranının negatif olması gerekmektedir.⁴ Summers’a (2015: 61-62) göre, gelişmiş ülkelerin günümüzdeki temel problemi (negatif) reel faiz oranlarının (negatif) doğal reel faiz oranından daha yüksek olmasıdır. Gelişmiş ekonomilerin günümüzdeki para politikası koşulları (nominal faiz oranları yaklaşık sıfır ve enflasyon oranı halen %2’nin altında) ve maliye politikası sınırlılıkları (yüksek kamu borçlarını azaltma zorunluluğu) dikkate alındığında, reel faiz oranını daha da düşürerek doğal orana eşitlemek oldukça zordur. Bu düşük (negatif) doğal orana ulaşamayan bir ekonomi (negatif nominal faiz oranını

³ Summers, Krugman ve Stiglitz modern standart iktisat teorisinin Yeni Keynesyen sentez versiyonu içinde “ilerici” olarak kabul edilen iktisatçılardır. Bu iktisatçılar modern ortodoks teoriden dışlanmış bazı önemli konuları (stagnasyon, gelir eşitsizliği) gündeme getirmekte ve ortodoks teoriyi sınırlı düzeyde de olsa eleştirmektedirler. Diğer Yeni Keynesyenler (örneğin Gregory Mankiw, Kenneth Rogoff ve Stanley Fischer) ise ‘iktisadi muhafazakar’ olarak tanımlanabilir.

⁴ Knut Wicksell’in 1898’deki tanımına göre, doğal faiz oranı istikrarlı bir fiyat düzeyi ile uyumlu faiz oranıdır (Lubik & Matthes, 2015). Wicksell’den yaklaşık yüzyıl sonra Michael Woodford doğal faiz oranı kavramına yeniden dikkat çekmiş ve onu modern makroiktisadi düşünce (Yeni Keynesyen makroiktisat) ile ilişkilendirmiştir.

gerektiren) tam istihdama ulaşamayacak ve dolayısıyla uzun dönemli “stagnasyon tuzağına” düşecektir.

Diğer yandan, Don Patinkin likidite tuzağı nedeniyle tam istihdama ulaşamaması sorununa teorik bir çözüm önermiştir (Patinkin, 1948: 543). Patinkin’e göre, “reel balans (veya Pigou) etkisinin” işlemesi sonucunda (esnek ücretler ve fiyatlar varsayımı altında) ücretlerin düşmesi deflasyon yaratacak ve dolayısıyla tasarruf fonksiyonu dengesizlik açığını giderecek biçimde azalacaktır. Buna karşın, Ono (2001: 207-236) doyumsuz likidite tercihinin (likidite tuzağı) Pigou-Patinkin etkisini ortadan kaldıracak ve stagnasyonu kalıcı hale getireceğini modern ortodoks modeller çerçevesinde göstermiştir. Ayrıca, Barro (1974: 1116) Ricardiyen denklik teoreminin geçerli olduğu bir ekonomide hükümetin tahvil ihracı yoluyla bir Pigou etkisi yaratmasının teorik olarak mümkün olmadığını göstermiştir. Ampirik çalışmalar Pigou etkisinin sayısal değerinin çok küçük olduğunu göstermektedir. Nitekim, Pigou’da ileri sürdüğü tezin bir akademik egzersiz olduğunu ve gerçek dünyada rastlanma olasılığının çok az olduğunu kabul etmiştir (Pigou, 1974: 189).

Summers’a (2015: 62) göre, yatırım talebinin azalmasına neden olan bazı faktörler şunlardır: (i) nüfus büyüme hızı düştüğünde yatırım talebi azalmakta ve iktisadi büyüme oranı yavaşlamaktadır (bu hipotez Alvin Hansen tarafında da vurgulanmıştır). Demografik düşüş trendi ve muhtemelen teknolojik büyüme hızındaki yavaşlama yeni ve daha üretken işgücünün donanımı için gerekli yeni sermaye malları talebini azaltmaktadır. Ayrıca, Hansen’in belirttiği gibi, nüfus büyüme hızındaki yavaşlama doğal (reel) faiz oranının düşük düzeylere inmesine neden olabilir (Summers, 2015: 62). Genç bir nüfus ile karşılaştırıldığında, yaşlı bir nüfus daha az tüketme ve daha çok tasarruf etme eğilimi gösterir. Bu reel faiz oranının düşmesine neden olur⁵; (ii) sermaye mallarının görelî fiyatının düşmesi nedeniyle veri bir tasarruf düzeyi eskisine oranla çok daha fazla sermaye satın alabilmektedir. Dolayısıyla, özellikle teknolojik ürünler üreten firmaların fiziksel sermayeye yapmaları gereken yatırım giderek azalmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, önde gelen teknoloji firmalarının önemli bir “nakit fazlasını” yönetme sorunları bulunmaktadır.

Diğer yandan, tasarruf arzını arttıran önemli bazı faktörler şunlardır: (i) ileri kapitalist ekonomilerde artan gelir ve servet eşitsizliği ortalama tasarruf eğilimini arttırmaktadır (Summers, 2015: 62); (ii) yeni yükselen ekonomiler (özellikle Çin) artan oranda büyük rezervler biriktirmektedir; (iii) finansal kriz sonrası oluşan iktisadi ortam (artan belirsizlik, yüksek borç yükü ve muhafazakâr yatırım stratejileri) ve hükümetlerin rezerv biriktirme isteği ‘güvenilir varlıklar’ talebini attırması ve bu varlıkların faiz oranlarını düşürmüştür; (iv) finansal aracılık maliyetlerinin artışı, finansal kriz sonrası riskten kaçınma isteğinin büyümesi ve yeni finansal düzenlemelerin ilave yükü gibi gelişmeler nedeniyle, güvenilir varlıklar getiri oranları ile borçlanma maliyetleri arasındaki fark açılmıştır.

⁵ Samuelson tüketim-kredi modelinde doğal faiz oranı nüfus büyüme oranına eşittir.

Summers ve Krugman’a göre, “finansal köpükler” ekonomideki tasarruf fazlalığının emilmesi için bir alternatif yoldur. Finansal varlıkların fiyatının yükselmesi sonucunda bu varlıkları elinde bulunduranların karları yükseleceğinden, finansal kazançları artan yatırımcıların tüketim harcamalarında bir artış meydana gelebilir. Bu ek tüketim harcaması sermaye piyasasında ödünç verilebilir fonlar arz ve talebi arasındaki dengeyi yeniden kurabilir. Summers’a (2016a: 1) göre, ABD ekonomisi tam istihdama yaklaşabilmek için finansal köpüklere gereksinim duymakta ve köpüklerin yokluğunda ekonomi negatif doğal faiz oranına sahip olmaktadır. Finansal köpükler olmasaydı, uzun dönemli stagnasyon olgusu çok daha önce görünür hale gelebilir ve iktisatçılar için önemli bir ilgi alanı olabilirdi. Diğer yandan, küresel ekonomik krizden önceki (2003-2007) büyük finansal köpük dahi bir toplam talep fazlalığı yaratmak için yeterli olmamıştır (iktisadi büyüme oranları anormal düzeylere ulaşmamış ve enflasyonist baskı oluşmamıştır) (Krugman, 2013: 1). Dolayısıyla, bir uzun dönemli stagnasyon sürecinde finansal köpüklerin iktisadi büyümeyi arttırıcı etkisi ancak ılımlı düzeyde kalmaktadır.

Summers/Krugman yaklaşımının politika önerileri şunlardır:

(i) Krugman’ın stagnasyonu aşmak için önerdiği ilk çözüm yolu merkez bankası enflasyon hedefinin yükseltilmesi yoluyla reel faiz oranlarının düşürülmesidir (Krugman, 2014: 65). Eğer politika açıklaması kamuoyu bakımından “güvenilir” ise enflasyon hedefindeki (varsayalım ki %2’lik) bir artış, nominal faiz oranlarındaki %2’lik azalma ile aynı düzeyde bir uyarıcı etki yaratacaktır (reel faiz oranı etkisi). Buna karşın, gelişmiş ülke merkez bankalarının düşük enflasyon konusunda önemli bir itibara sahip olmaları nedeniyle, yüksek enflasyona dayalı yeni bir para politikası rejimine geçileceğine ilişkin açıklamaların (vaatlerin) kamuoyu tarafından inandırıcı bulunması oldukça güçtür (DeLong, 2015: 43-44). Ayrıca, iktisadi büyüme oranının çok altında kalan faiz oranlarına dayanan bir büyüme stratejisi büyük “finansal köpüklere” ve tehlikeli oranda borç birikimine yol açabilir (Summers, 2014: 64).

(ii) Bir diğer “geleneksel olmayan para politikası” ise uzun vadeli kamu ve kamu garantili menkul kıymetlerin yoğun biçimde satın alınmasına dayanan “miktar kolaylaştırması” (Quantitative Easing - QE) olabilir. QE merkez bankası parasının finansal sisteme enjeksiyonu ve dolayısıyla banka rezervlerindeki artış yoluyla para arzında, enflasyon beklentilerinde ve enflasyonda bir artış yaratmayı amaçlamaktadır. Buna karşın, QE politikasının dünya üzerindeki çeşitli uygulamaları bu mekanizmanın yalnızca “zayıf” biçimde işlediğini göstermektedir (DeLong, 2015: 45).

(iii) Krugman’a (2013: 1) göre, negatif doğal oranın kalıcı olduğu stagnasyon ortamında özel sektör yatırımlarının normale dönmesi için “geçici mali genişleme” yeterli olmayacağından, agresif ve uzun dönemli genişletici maliye politikasına gereksinim vardır. Gelişmiş ülkeler hükümetleri küresel tasarruf fazlasının yarattığı düşük faiz oranlarından yararlanarak borçlanmalı ve “kamu yatırımlarını” büyük çapta arttırmalıdır (Summers 2015: 64).

(iv) Summers'a (2015: 38) göre, gelir ve servet eşitsizliğini gidermek için agresif politikalar uygulanmalı ve böylelikle gelirlerin daha büyük oranda harcama eğilimi yüksek sosyal kesimlere aktarılması sağlanmalıdır.

2.3. Arz Yönlü Modern Ortodoks Teorik Açıklamalar (Gordon ve diğerleri)

Bu tip teorik açıklamalara göre, gelişmiş ekonomilerde yenilik (innovation) hızının düşmesi ve toplam arz yönündeki diğer bazı sınırlılıklar uzun-dönem potansiyel büyüme oranını düşürmüş ve dolayısıyla stagnasyona neden olmuştur. Gordon'a (2015: 54-55, 58) göre gelişmiş ekonomilerde (özellikle ABD) teknolojik ilerleme "düşük" tarihsel standart düzeyine inmiştir.⁶ Üretkenlik artışıdaki yavaşlamanın önemli nedenlerinden biri üçüncü endüstriyel "elektronik" devrimi ile ilişkilidir: bilişim sektörüne yapılan yatırımlar azalan getiriler aşamasına girmiştir (Gordon, 2015: 58). Ayrıca, teknolojik ilerleme hızı gelecek on yıllarda geçmişte olduğundan daha yavaş olacaktır. İktisadi sistemin talep yönlü çelişkileri üzerinde yoğunlaşan Summers/Krugman yaklaşımından farklı olarak, Gordon (2014: 50-51) arz yönlü sorunlara odaklanmaktadır. Teknoloji dışında potansiyel büyüme oranını yavaşlatan diğer dört "yapısal" sorun şunlardır: (i) demografi: nüfus artışı durağandır ve yaşam beklentisi hızla artmaktadır; (ii) eğitim: gelişmiş ülkelerde kitlesel eğitim devrimi tamamlanmıştır ve ortalama eğitim düzeyinde bir artış beklenmemektedir; (iii) eşitsizlik: 1980 yılından itibaren gelişmiş ülkelerin çoğunda gelir dağılımı en üst %10'luk gelir grubu lehine bozulmuştur; (iv) kamu borcu: yüksek kamu borçları cari kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesini sürdürülemez kılmaktadır.

Robert J. Gordon'ın öngörülerine göre, Amerikan ekonomisinin yirminci yüzyıl ortalarındaki (1945-70) "altın çağı" bitmiştir ve asla geri dönmeyecektir. Buna karşın, "tekno-iyimser" yazarlar Mokyr (2014) ve Glaeser (2014) karamsar teknoloji projeksiyonlarına şüpheyle yaklaşmakta ve bilgi teknolojisi (IT), biyoteknoloji, yapay zeka, robot teknolojisi (robotik), üç boyutlu basım gibi önemli gelişmelerin dünyayı devrimsel biçimde değiştireceğini ileri sürmektedirler. Mokyr'a (2014: 88) göre, üretkenlik istatistikleri ve GSYİH hesaplamaları bilgi teknolojisinin toplumların refahını artırıcı büyük etkisini yeterli biçimde yansıtmamaktadır.

Diğer yandan, finansal krizler ile bağlantılı "uzun devresel resesyonların" ve "histerezis" etkisinin ekonominin potansiyel büyüme oranını olumsuz biçimde etkilediği ileri sürülmektedir. Blanchard & Summers'a (1986) göre, her resesyondan sonra işsizlik daha yüksek düzeye sıçramış ve asla resesyon öncesi düzeyine geri dönememiştir. Glaeser (2014: 74) işsizlikteki resesyon-bağlantılı şokların iktisadi genişleme dönemlerinde bütünüyle tersine çevrilemediğini ileri sürmektedir (olumsuz etki kalıcıdır). İşsizlik nedeniyle beşeri sermaye değer kaybetmekte ve iş becerisi yitirilmektedir. Ayrıca, gelişmiş ekonomilerde

⁶ Gordon'a göre, 1930'dan önceki 30 yıl ve 1980'den sonraki yaklaşık 35 yılda (neo-liberal dönem) ABD toplam faktör üretkenliği yıllık olarak sadece %0.5 düzeyinde kalmıştır. Aradaki 50 yılda ise üretkenlik artışı yaklaşık olarak üç kat daha hızlıdır.

1980-2007 döneminde ortalama olarak %24 olan yatırım/hâsıla oranı 2009’da %19.5’e düşmüştür ve henüz kriz öncesi düzeyine dönmemiştir. Azalan yatırım kalıcı olduğu zaman potansiyel çıktı düzeyini aşağı çekebilir.

Bir başka yaklaşıma göre, büyük resesyonun derinliği ve iktisadi iyileşme sürecinin yavaşlığı politika problemleri (politika belirsizliği ve artan düzenlemeler) ile en iyi biçimde açıklanabilir. Aktivist para ve maliye politikaları piyasalarda istikrarı bozmakta, belirsizliği artırmakta ve sonuç olarak kriz sonrasında ekonomide güçlü bir iyileşmenin gerçekleşmesini engellemektedirler (Taylor, 2014: 641-48).

Ortodoks iktisatçıların bir bölümüne göre, üretim ve toplam faktör üretkenliği büyümesinin durağan kalmasının temel nedenlerinden biri gelişmiş ülkelerin (özellikle ABD’nin) altyapı, eğitim ve işgücünün yeniden eğitilmesi alanlarına yetersiz düzeyde yatırım yapmasıdır (Eichengreen, 2014: 44). Uzun dönemli stagnasyona karşı mücadelede bu tip kamu yatırımlarının toplam talebi destekleyecek biçimde kullanılmaması önemli bir politika hatası olarak görülmektedir.

2.4. Stagnasyonu İnkâr Eden Modern Ortodoks Teorik Açıklamalar

Bernanke’nin (2005) “*küresel tasarruf fazlası*” hipotezine göre, yükselen ekonomilerin (özellikle Çin) likit varlıklar biriktirme eğilimi istenilen yatırımların ötesinde bir küresel tasarruf fazlası yaratmış ve faiz oranlarını aşağı doğru çekmiştir. Dolayısıyla, finansal sermaye akımları (ve düşük faiz oranları) nedeniyle ABD’de konut sektörü ve hanehalkı tüketimi çok büyük oranda artmış ve iç tasarruflar düşmüştür. Buna karşın, Bernanke’nin hipotezinin hem teorik ve hem de ampirik olarak pek çok eleştiriye açık yönü bulunmaktadır. Küresel tasarruflar son 15 yıldır yaklaşık olarak küresel GSYİH’nın %23-24’ü düzeyinde istikrarlı bir seyir izlemektedir (Eichengreen, 2014: 43). Ayrıca, ekonomisini tüketim yönünde yeniden dengeleme sürecindeki Çin ekonomisi dikkate alındığında, gelecekte küresel tasarruf oranının daha da düşmesi beklenebilir. Diğer yandan, Çin’in ABD’ye ihracatının çok önemli bir bölümü (yaklaşık %76’sı) çok-uluslu şirketlerin şubeleri veya yabancılarla ortak girişimler tarafından üretilmektedir (Palley, 2016). Dolayısıyla, Çin’in ihracat kapasitesini belirleyen tasarruf davranışları değil, uluslararası firmaların üretim kararlarıdır (Palley, 2016: 17).

Rogoff (2015) Summers/Krugman yaklaşımının öne sürdüğü toplam talep eksikliğine dayalı depresyon ekonomisi kavramını ve on yıllar sürececek bir stagnasyon tezini reddetmektedir. Rogoff’a göre, gevşek regülasyon ve finansal aşırılık (köpükler) sürecinde küresel ekonomi bir borç “*süper döngüsüne*” girmiştir ve muhtemelen bu döngünün son aşamasındadır. Rogoff borç-birikim döngülerinin stagnasyona neden olduğunu ancak bu durumun “geçici olduğunu” ileri sürmektedir. Borç geri ödemeleri riskli borç miktarını sürdürülebilir düzeye indirdiğinde, ekonomi stagnasyon sorununu açacaktır (Rogoff, 2015: 1). Buna karşın, ampirik veriler Rogoff’un hipotezini desteklememektedir. ABD mali sektör-dışı borcu ve hanehalkı borcu 2011-2012 döneminden itibaren hızlı bir artış trendi göstermiştir (Palley, 2016: 15).

2.5. Ortodoks Stagnasyon Teorilerine Yönelik Heterodoks Eleştiriler

2.5.1. Post-Keynesyen Eleştiriler

(i) Summers/Krugman uzun dönemli stagnasyon tezi kapitalizmin ya da neo-liberalizmin eleştirisine dayanmamaktadır. Post-Keynesyen yaklaşıma göre, 1970'lerden itibaren küresel iktisadi sistem neo-liberal ideoloji doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. İktisadi eşitsizlikleri dramatik oranda arttıran neo-liberal politikalar büyük stagnasyona neden olmuştur. Lawrence Summers 2013 yılına kadar olan süreçte neo-liberal sistemin önde gelen savunucularından biri olmuş ve ortodoks teorinin Yeni Keynesyen sentez versiyonuna bağlı kalmıştır (Palley, 2014: 1).

(ii) Summers ve Krugman agresif maliye politikalarının kronik toplam talep eksikliğini giderebileceğini ileri sürmektedirler. Buna karşın, egemen iktisadi paradigma ve küresel iktisadi mimari değişmediği sürece agresif maliye politikaları stagnasyonun temel nedenini (artan gelir eşitsizliği) ortadan kaldırmayacaktır (Palley, 2014: 1).

(iii) Summers/Krugman sıfır alt sınır (likidite tuzağı) hipotezinin iktisadi mantığı yanlıştır ve negatif nominal faiz oranları toplam talep eksikliğini gideremeyeceği gibi sorunu daha da büyütebilir (Palley, 2016: 2).⁷ Keynes'e göre yatırım talebi (ve yatırımın marjinal etkinliği) yatırımcıların doğal güdülerine (animal spirits) ve geleceğin belirsizliğine ilişkin algılara bağlı olarak değişir. Dolayısıyla, stagnasyon dönemlerinde faiz oranları ne kadar düşerse düşsün, yatırımları arttırmak çok zordur.

(iv) Summers/Krugman tezine göre, faiz oranları ödünç verilebilir fonlar piyasasında oluşmakta ve bu piyasa tam istihdam tasarruf ve yatırımını düzenleme ve dengeleme işlevini yerine getirmektedir. Keynes (1936: 242) böyle bir düzenleme mekanizmasının var olmadığını ve faiz oranlarının para piyasası likidite tercihine göre belirlendiğini belirtmektedir.

(v) Keynes'e (1936: 242-43) göre ödünç verilebilir fonlar piyasası olmadığı için kapitalist bir parasal ekonominin Wicksellyen doğal faiz oranını gerçekleştirebilecek herhangi bir mekanizması da bulunmamaktadır.⁸

(vi) Krugman sıfır alt sınırı kavramını likidite tuzağı olarak tanımlayarak teorisinin Keynesyen niteliğe sahip olduğu izlenimini vermek istemiştir. Buna karşın, Summers/Krugman stagnasyon teorisi klasik ödünç verilebilir fonlar teorisi ile nominal faiz

⁷ Keynes'e (1936) göre, toplam talep eksikliği sıfır alt sınırı nedeniyle değil, para dahil üretilmemiş değer stoklama varlıklarının bulunması dolayısıyla oluşmaktadır.

⁸ Benzer biçimde, Karl Marx da kapitalist bir ekonomide "ortalama faiz oranından" söz edilebileceğini, ancak "doğal faiz oranının" var olmadığını vurgulamıştır (Marx, 1972: 362).

oranı tabanının birleştirilmesine dayanmaktadır ve dolayısıyla Keynesyen temellerden yoksundur (Palley, 2016: 20).

(vii) Ortodoks yaklaşımların pek çoğunda potansiyel (veya doğal) büyüme oranı toplam talep dinamiklerinden bağımsız olarak düşülmekte ve dolayısıyla potansiyel geribesleme ve içsellik kanalları yadsınmaktadır (Hein, 2015: 5, 12).

2.5.2. Radikal Politik İktisadın Eleştirileri

Modern ortodoks uzun dönemli stagnasyon tezleri sorunun “özünü” incelemekten kaçınmaktadır. Uzun dönemli stagnasyon olgusunun kapitalizme özgü derin ve yapısal bir kusur olmadığı düşünülmektedir (Magdoff & Foster, 2014: 1-2). Neo-klasik teorik açıklamalara göre, kapitalizmin temel sorunu ya yanlış makroiktisat politikaları ve likidite tuzağından kaynaklanan kronik toplam talep eksikliğidir ya da düşük üretkenlik büyümesinden kaynaklanan toplam arz sınırlılıklarıdır. Buna karşın, radikal (neo-Marxian) iktisat yaklaşımı stagnasyon sorununun özünde sermaye birikim sürecinin çelişkilerinin bulunduğu vurgulamaktadır (Foster, 2014: 75-83). Radikal iktisatçılara göre, kapitalist sistemin mantığı içinde zorunlu olarak bir ‘stagnasyon eğilimi’ bulunmaktadır. Radikal politik iktisadın teorik açıklamaları daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Diğer yandan, Summers (2016b), Krugman (2016), Stiglitz (2016) gibi önemli ortodoks iktisatçılar stagnasyonun nedenleri konusunda radikal iktisat teorilerini destekleyen açıklamalar yapmaktadırlar. Stagnasyonun ardındaki temel gücün tekelleşme ve yüksek karlar olduğuna yönelik radikal görüş modern ortodoks iktisatçılar Summers ve Krugman tarafından da benimsenmiştir. Stiglitz’e (2016: 1) göre, gelir eşitsizliğinin hızla büyümesi karşısında bireysel getirileri marjinal ürünlere eşit varsayan liberal düşünce okulunun kapitalist ekonominin işleyişini açıklama gücü çok azalmıştır. Radikal düşünce okulunun başlangıç noktası ise güç kavramıdır ve bu kavram tekelci kontrol uygulama kapasitesini veya işgücü piyasalarında çalışanlar üzerinde kurulan otoriteyi de kapsamaktadır. Gücün oluşumunun nedenleri, nasıl korunduğu ve güçlendirildiği ve piyasaların rekabetçi olmasını engelleyen diğer özellikler gibi konular radikal iktisadın temel ilgi alanları arasındadır. Stiglitz (2016: 1-2) makalesinde bu düşünce okulunun kesin adını vermese de, günümüz iktisadi sisteminin işleyişini daha iyi açıklayan radikal iktisadi düşünce okulunun yükselişte olduğunu vurgulamaktadır.

3. Post-Keynesyen/Neo-Kaleckiyen Büyüme ve Stagnasyon Teorisi

Neo-klasik teoriden farklı olarak, Post-Keynesyen/neo-Kaleckiyen modellerin çok güçlü politik iktisat uzantıları vardır ve bölüşüm politikası (eşitlikçi ya da eşitsizliği arttırıcı) iktisadi büyüme sürecini derinden etkilemektedir. Birinci nesil ücret-yönlü neo-Kaleckiyen modellerde (Rowthorn-Dutt Modeli) gelir dağılımındaki değişimler uzun-dönem büyüme dengesi üzerinde tek yönlü etkiler yaratmaktadır. Artan ücret payları daha yüksek kapasite kullanımına, daha yüksek sermaye birikimine, daha yüksek iktisadi büyümeye ve ayrıca daha yüksek kar oranına neden olmaktadır çünkü yatırım fonksiyonunda güçlü bir hızlandırıcı etkisine yer verilmektedir (Rowthorn, 1982; Dutt, 1984). İkinci nesil neo-

Kaleckiyan modeller yatırım fonksiyonunu değiştirerek iki durumun söz konusu olabileceğini öngörmüşlerdir. Bu modellerde uzun dönem büyüme 'ücret yönlü' veya 'kar yönlü' olabilir (Marglin & Bhaduri, 1990: 153-86). Fonksiyonel gelir dağılımında işgücü faktörü lehine bir değişme (artan ücret payı) kapasite kullanımını, istihdamı ve üretimi (büyüme) artırıyor, bu tip bir talep rejimi 'ücret-yönlüdür'. Aksi durumda ise 'kar-yönlü' bir talep rejimi söz konusudur.

Neo-Kaleckiyan modellere göre, ücret-yönlü talep ve büyüme rejimine sahip ekonomilerde neo-liberal politikaların neden olduğu eşitsiz gelir dağılımı ekonomide yapısal bir toplam talep eksikliği yaratarak, iktisadi büyümede yavaşlamaya ve stagnasyona neden olabilir. Eğer bir ekonomi ücret-yönlü büyüme rejimine sahipse ve neo-liberal (sermayelehine) politikalar uygulanıyorsa, stagnasyondan kaçınmak ve büyüme gerçekleştirebilmek için "dışsal uyarıcılara" yönelmek gerekecektir. Neo-liberalizm uygulamada ya finansal köpüklere ve artan borçlanmaya yönelmiş (finans-yönlü veya borç-yönlü büyüme) ya da ihracat fazlalarına dayalı 'merkantilist' bir strateji izlemiştir (Lavoie & Stockhammer, 2012: 22).

Post-Keynesyen iktisatçılar finansal denetimsizliğin ve finans sektörünün artan öneminin neo-liberal büyüme modelindeki merkezi rolünü vurgulamakta ve bu süreci "finansallaşma" veya "finans-egemen kapitalizm" olarak adlandırmaktadırlar. Post-Keynesyen iktisatçılar ileri kapitalist ekonomilerde finansın artan egemenliğinin 'uzun-dönemde' iktisadi büyüme olumsuz etkilediğini ileri sürmektedirler (Hein, 2015: 35-36). Artan karlara karşın, firmalar karlarını finansal spekülasyona yönlendirdikleri için gelişmiş ekonomilerde özel yatırımlar neo-liberal dönemde yavaş bir büyüme trendine sahip olmuştur.⁹ Finansallaşmanın iktisadi büyüme uzun-dönemde olumsuz biçimde etkilemesine neden olan başlıca iki temel kanal bulunmaktadır. Birincisi, gelir eşitsizliğini artırarak gelire finanse edilen tüketici talebini sınırlaması. İkincisi, finans-dışı şirketlerin sermaye stokuna yapılan reel yatırımların uzun dönemli karları yerine, finansal yatırımların kısa-dönemli yüksek karlarını tercih etmesidir (finansallaşmanın yatırımcıların doğal güdülerini üzerindeki olumsuz etkisi). Ayrıca, artan kar payı ödemeleri ve hisse geri-alımları iç finansman araçlarını aşındırmaktadır (iç finansman araçları üzerindeki olumsuz etki). Buna karşın, finansın egemenliği kısa ve orta dönemde iktisadi büyüme artırıcı etki yapmaktadır. Finansallaşma bir yandan servete-dayalı ve borçla-finanse edilen tüketimi arttırmakta ve diğer yandan aşağıdaki paragrafta açıklandığı gibi uluslararası sermaye piyasalarının serbestleşmesi toplam talep üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir (Hein, 2015: 36).

Post-Keynesyenlere göre, finansal sektörün denetimsizliği (deregülasyon) sürdürülebilir bir iktisadi büyüme kalıbı yerine aşırı yükselme ve çöküş döngüleri yaratmıştır (Hein, 2012: 9-36). Uluslararası finansal denetimsizlik iki ortakyaşama dayalı (symbiotic)

⁹ Örneğin bakınız (Tori & Onaran, 2016).

büyüme rejiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur: uluslararası sermaye girişlerine dayalı borç-yönlü büyüme rejimi ve uluslararası sermaye çıkışlarına dayalı ihracata-yönelik model (Lavoie & Stockhammer, 2012: 22). Borç-yönlü büyüme rejimi istikrarsız bir mekanizmaya dayanır. Kredi genişlemesi sermaye girişleri ile finanse edilmektedir. Kredi genişlemesi durduğunda (finansal köpük patladığında), iktisadi büyüme süreci krize girecektir. İkinci bir istikrarsız büyüme mekanizması iktisadi büyümenin artan net ihracata dayanmasıdır. Buna karşın, ihracata-yönelik büyüme modeli bazı ülkelerde yüksek cari işlemler fazlalarının ve diğer bazı ülkelerde ise yüksek dış açıkların oluşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, küresel dengesizliklerin artmasına neden olan asimetrik bir uluslararası ekonomik ve finansal sistem ortaya çıkmaktadır.

Stagnasyona ilişkin olarak Post-Keynesyen ve radikal politik iktisat yaklaşımı arasındaki en önemli analitik fark şudur: radikal iktisatçılar stagnasyonu kapitalizme özgü zorunlu “sistemik” bir olgu olarak görmekte, buna karşın Post-Keynesyenler stagnasyonun neo-liberal iktisat politikalarının bir sonucu olduğunu ileri sürmektedirler. Radikal iktisatçılar kapitalist sistem içinde stagnasyon sorununun aşılamayacağını düşünürlerken, Post-Keynesyenler sosyal refah devleti aracılığıyla “eşitlikçi” gelir dağılımı politikaları izlenmesini, işgücü lehine politikalar uygulanmasını (sendikaların güçlendirilmesi), küreselleşmenin reforme edilmesini (Küresel Keynesyenizm) ve küresel sermaye ve finansın denetim altına alınmasını önermektedirler (Palley, 2014: 1).

Post-Keynesyen büyüme ve bölüşüm teorisinde “sosyal sınıflar” merkezi bir öneme sahiptir ve ayrıca “sosyal eşitlik” sürdürülebilir hızlı kapitalist büyüme için zorunlu bir unsurdur. Radikal politik iktisat yaklaşımından farklı olarak, Post-Keynesyenler iktisat politikalarının sınıflar-arası güç ilişkilerinden bağımsız olarak belirlendiğini düşünmektedirler. Post-Keynesyenlere göre, emek ve sermaye birbirlerinden bütünüyle farklı çıkarları olan karşıt sınıflar olmadığından, ortak hedef (sosyal adaletin sağlandığı hızlı büyüme) adına sınıflar-arası uzlaşma sağlanabilir.

4. Radikal (Neo-Marxian) Politik İktisat ve Stagnasyon Teorisi

4.1. Radikal İktisatta Stagnasyon Teorisinin Kökenleri: Kalecki-Steindl Yaklaşımı¹⁰

Radikal politik iktisat Marx’ın kapitalizm analizinin çağdaş dünya koşullarını da dikkate alarak yaratıcı biçimde geliştirilmesidir. “Radikal” terimi kapitalizmin teoride ve uygulamada reddedilmesini ifade ederken, “politik iktisat” terimi klasik iktisatçıların ve özellikle Marx’ın temsil ettiği iktisadi düşünce geleneğine dönülmesini ifade eder. Bu iktisat doktrini çağdaş kapitalizmin Marxian analizi ve eleştirisi üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, diğer bazı yaklaşımların (Keynesyenizm, neo-Rikardiyen iktisat ve kurumsal iktisat) etkileri

¹⁰ Kalecki ve Steindl hem radikal (neo-Marxian) iktisadı (Sweezy & Baran) ve hem de Post-Keynesyen (Joan Robinson) iktisadi düşüncüyü derinden etkilemiş iktisatçılardır.

de önemlidir. Radikal politik iktisat heterojen bir yapıdır. Radikal iktisada ilişkin önemli bir katkı Sweezy ve Baran'ın neo-Marxian "tekelci sermaye teorisi"dir. Neo-Marxian radikal politik iktisadın stagnasyon teorisinin kökenleri Michal Kalecki ve Josef Steidl'in çalışmalarına kadar uzanmaktadır.

Kalecki'ye (1965: 161) göre, modern kapitalizmde tekelleşme derecesinin artması sonucu sömürü yoğunlaşmakta, tasarruf fazlalığı ve yatırım yetersizliği oluşmaktadır. Artan endüstriyel yoğunlaşma (Michal Kalecki'nin ifadesiyle "kapitalizmin artan tekelci niteliği") kar payının artmasına, toplam talep yetersizliğinin yarattığı stagnasyonist eğilimlerin güçlenmesine ve sonuçta iktisadi büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır (Kalecki, 1991: 335). Yüksek tasarruf potansiyeline ve üretken kapasiteye sahip bir ileri kapitalist ekonomide, yatırımlar tam istihdam üretim düzeyine ulaşılmadan kesilme eğilimi gösterecektir. Sermaye birikim sürecinde kapitalistler çok büyük kapasite fazlası (kullanılmayan kapasite) ile karşılaştıklarından dolayı potansiyel net yatırımlarını gerçekleştirmeyecekler ve bir "stagnasyon tuzağı" ortaya çıkacaktır. "Yatırımın trajedisi yararlı olduğu için krize neden olmasıdır. Şüphe yok ki pek çok kişi bu teoriyi paradoksal bulacaktır. Ancak paradoksal olan teori değil, onun konusu - yani kapitalist ekonomidir" (Kalecki, 1939: 149).

Kalecki'nin teorik analizi üretimin ve talebin sınıfsal yapısına ve Marx'ın yeniden üretim şemalarından esinlenen basit bir modele dayanmaktadır. Kalecki'nin (1939) teorisinde sermaye malları talebi yeniden yatırılan gayrisafı karlara eşit varsayılırken, ücret malları talebi toplam ücretlere eşittir. Hızlı bir sermaye birikimi ilkinde (gayri safi kârlar) ikincisine (toplam ücretler) oranla çok daha hızlı büyümeyi gerektirdiğinden, üretim kapasitesi ile tüketim kapasitesi arasındaki fark açılır (Kalecki, 1968). Dolayısıyla, aşırı-sömürüden kaynaklanan bir aşırı-birikim krizi ortaya çıkmaktadır. Bu koşullar altında yatırım hâlihazırda varolan sermaye stoku tarafından engellenmekte ve kapitalist genişleme artan biçimde (Hansen'in deyişiyle) "kendiliğinden" (spontaneous) veya gelirden bağımsız talep kaynaklarına bağlı duruma gelmektedir.

Kapitalist bir ekonomide uzun dönemli sürekli büyüme zorunlu değildir. Bir uzun dönemli yukarı doğru hareketin kalıcı olabilmesi için spesifik 'gelişme faktörlerine' gereksinim vardır (Kalecki, 1965: 161). Dolayısıyla, toplam talebe otonom ilavelerde bulunabilecek dışsal uyarıcıların (teknolojik yenilikler, büyük çaplı kamu harcamaları, kapitalizm-öncesi piyasalar) yokluğunda, ileri kapitalist bir ekonomi muhtemelen yavaş büyüme, artan işsizlik ve fazla kapasite kalıbına göre hareket edecek ve sermaye oluşumu sıfır net yatırım düzeyi etrafında dalgalanacaktır.

Kalecki'nin iktisadi dinamikler teorisinin stagnasyon uzantılarından esinlenen Steidl (1952), modern kapitalizmde artan tekelleşmenin sermaye birikim sürecine etkilerini ayrıntılı biçimde inceleyerek stagnasyona ilişkin önemli öncü teorik çalışmalardan birini gerçekleştirmiştir. Josef Steidl'in teorisi modern kapitalist ekonomilerin uzun-dönemde toplam talep kısıtları ile karşılaşacağı ve iktisadi büyüme bağlamı içinde dahi tasarrufların yatırımlara uyum göstereceği düşüncesine dayanır (Hein, 2015: 13). Potansiyel büyüme fiili talep-yönlü büyüme bakımından içseldir. Ayrıca, kurumların, güç ilişkilerinin ve iktisat

politikalarının stagnasyon ve uzun dönemli büyüme üzerindeki etkileri gözönüne alınmaktadır.

Steindl’in stagnasyon teorisinin temelini oluşturan “içsel kapitalist gelişme teorisi” endüstrilerin oligopolleşmesinin kapitalist birikim süreçlerini ve makro-dinamiklerini nasıl etkilediğini incelememize olanak tanımaktadır. Kapitalist gelişme sürecinde, daha önceden rekabetçi olan endüstrilerde yenilikçi ve en üretken firmaların piyasa paylarını arttırmasıyla birlikte oligopolistik endüstrilere (mutlak yoğunlaşma) doğru bir geçiş yaşanacaktır (Hein, 2015: 14-15). Oligopolistik endüstrilerdeki (büyük) firmalar normal üstü karlar kazandıkları için negatif talep şokları ve teknolojik yenilikler fiyatların düşmesine neden olmayacak ve marjinal firmalar piyasadan dışlanacaktır.¹¹ Oligopolistik endüstrilerde fiyatlar katıdır ve talepteki bir düşme kapasite kullanım oranlarında bir azalmaya neden olacaktır.¹² Aşağı doğru fiyat katılıkları nedeniyle işgücü tasarruflu teknolojik ilerleme kazanç sınırlarını (mark-up) veya kar marjlarını arttıracaktır. Oligopolle ilişkin mikroiktisadi düzeydeki bu eğilimler makroiktisadi düzeyde bir stagnasyon eğilimi yaratacaktır (Steindl, 1952: 15).

Steindl’in (1976: xv) oligopolistik endüstrilere ilişkin iki temel savı şunlardır: (i) ya kar marjlarını arttırma eğiliminden ya da yatırımdaki bir düşme karşısında kar marjının katı kalmasından dolayı oligopolistik piyasalarda kapasite kullanım oranı düşük düzeyde kalacaktır; (ii) oligopol fonların dengesiz dağılımına neden olmaktadır, çünkü karları onları kullanma konusunda isteksiz davranacaklardır. Bu iki gelişme nedeniyle (karlar artsa dahi) fazla kapasiteden dolayı oligopoller kendi endüstrilerine yatırım yapma konusunda artan biçimde isteksiz davranacaklardır (elde edilen karların “eksik yeniden yatırılması”). Dolayısıyla, yatırım ve toplam talepteki bir düşme kendi kendini kuvvetlendirecek ve “Harrodyen” istikrarsızlık sürecine benzer biçimde giderek daha düşük kapasite kullanımına ve yatırım ve toplam talepte daha büyük bir azalmaya neden olacaktır (Steindl, 1979: 1-14).

Özetle, oligopoller toplam talepteki düşmeler karşısında yüksek gayri-safı karlarını (ve aşırı artık değer oranlarını) sürdürmek için fiyatlarını aşağı çekmek yerine kapasite kullanım oranlarını azaltmakta ve stagnasyonun kronik koşulu ortaya çıkmaktadır: (yatırım talebinin başlıca belirleyicisi olan) kapasite kullanım oranının azalması yatırımların kronik biçimde daralmasına neden olmaktadır.¹³ Dolayısıyla, yatırım talebinin kronik stagnasyonu

¹¹ Oligopolistik firmaların normal üstü karlarının iki nedeni şunlardır: (i) ilgili endüstride üretime başlayabilmek için asgari (minimum) sermaye dolayısıyla ortaya çıkan giriş engelleri, (ii) egemen oligopolistik firmaların stratejik fiyat davranışı.

¹² Oligopolistik piyasalarda fiyat dışı diğer rakabet tipleri geçerlidir: (i) pazarlama faaliyetleri, (ii) ürün çeşitlendirmesi.

¹³ Modern tekelci kapitalizmde gayri-safı kar marjları artış eğilimi göstermesine karşın, kapitalistlerin net gelirlerinin payı artmayabilir. Kapasite kullanım düzeyinin düşmesi gayri-safı kar marjlarındaki artışı telafi edebilir ve toplam gelir içinde karların payını değiştirmeksizin çalışanların potansiyel gelirinin fazla kapasite içinde israf edilmesine neden olabilir (Steindl, 1979).

ile birlikte artan 'eksik istihdam açığı' modern kapitalizmin karakteristik bir özelliği olmuştur.

Steindl'a (1985: 67) göre oligopollerin egemen olduğu modern kapitalizmde kapasite kullanım oranındaki bir düşme yalnızca "dışsal" talep kaynaklarındaki (kamu açıkları veya ihracat fazlaları) bir artış tarafından engellenebilir (Kalecki'nin ifade ettiğine benzer bir argüman). Diğer yandan, Steindl (1976: xv) büyük firmaların yatırım kararlarında temkinli davranma (riskten kaçınma) stratejilerinin ileri kapitalist ekonomilerde stagnasyon eğilimini güçlendirdiğini ileri sürmektedir. Büyük oligopolistik firmalar genellikle yüksek risk almaktan kaçınmakta, borçlanma konusunda isteksiz davranmakta ve dolayısıyla yatırım yapma güdülerini zayıflatmaktadır.

4.2. Radikal Politik İktisadın Stagnasyon Yaklaşımı: Tekelci Sermaye Teorisi

Kalecki ve Steindl'in stagnasyona ilişkin teorik çalışmalarından ilham alan Paul Baran ve Paul Sweezy modern tekeli kapitalizmin temel probleminin stagnasyon eğilimi olduğunu ileri sürmüşlerdir (Toporowski, 2016: 43-47).¹⁴ Baran ve Sweezy'nin teorisine göre, Marx'ın ondokuzuncu yüzyıl serbest rekabet çağı birikim rejimine ilişkin "kar oranlarının düşüş eğilimi yasası" yirminci yüzyıl başlarında daha kısıtlı rekabete dayalı tekeli kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte önemini yitirmiştir (Baran ve Sweezy, 1966: 5-8). Tekelci kapitalizm aşamasında "iktisadi fazlanın büyüme eğilimi yasası" geçerlidir (burada iktisadi fazla veri bir üretim düzeyinde çıktı ile sosyal olarak gerekli üretim maliyetleri arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır) ve kritik iktisadi sorun fazlanın emilmesidir. Sweezy'nin daha önceki çalışmalarında kapitalist depresyon analizi eksik tüketimci bir yaklaşımla ele alınırken, tekeli sermaye teorisinde eksik yatırımın yarattığı toplam talep yetersizliğine vurgu yapılmaktadır (Toporowski, 2016: 45).

Tekelci kapitalizmde büyük firmaların üretkenliği ve kar marjlarını hızlı biçimde arttırmakta, ancak yaratılan üretken kapasite fazlasını ve yüksek tasarruf potansiyelini emebilecek toplam talebin yetersizliği nedeniyle tam istihdama ulaşılmadan yatırımların durdurulması eğilimi ortaya çıkmaktadır (Baran & Sweezy, 1966: 52-78). Marx bu durumu Kapital'in üçüncü cildinde (üçüncü bölüm) "kapitalist üretimin gerçek engeli sermayenin kendisidir" biçiminde özetlemiştir (Marx, 1972). Sweezy'ye (2004: 80) göre tekeli kapitalizmde kapasite fazlası ve iktisadi fazlanın emilmesi (kronik toplam talep yetersizliği) sorunlarını derinleştiren temel nedenler şunlardır: (i) tekeli örgütlenme sınıf mücadelesinde sermayeye işgücüne oranla çok daha büyük avantaj sağlamakta ve dolayısıyla tekeli sermayenin sömürü oranını arttırarak, onun daha yüksek bir birikim oranına ulaşma eğilimini güçlendirmektedir; (ii) büyük firmaların fiyat kararları üzerindeki kontrolü ortalama kar oranına doğru bir eğilim yerine bir kar oranları hiyerarşisi yaratmaktadır (yoğunlaşmanın en fazla olduğu endüstrilerde en yüksek). Karlarının önemli bir bölümünü

¹⁴ Baran ve Sweezy ayrıca Marx, Veblen, Keynes ve Hansen'in çalışmalarından da önemli oranda yararlanmışlardır.

sermaye birikimine (yatırıma) ayıran tekeli sermaye ekonomide yaratılan artık değerden en büyük payı almakta ve dolayısıyla bu durum yüksek bir birikim hızını olanaklı kılmaktadır; (iii) tekeli endüstriler daha yüksek karlarını sürdürebilmek için üretken kapasitenin büyümesini yavaşlatma stratejisi izlemektedirler.

Tekelleşmenin yarattığı bu gelişmeler kapitalist sistemin tasarruf potansiyelinin (kapasite fazlasının) artmasına ve buna karşın karlı yatırım fırsatlarının azalmasına neden olmaktadır (Sweezy, 2004: 78-85). Tekelleşme üretken kapasiteyi ve karları arttırırken, üretkenliğe oranla ücretlerin büyümesini sınırlamakta (işgücünün sömürü oranını arttırmakta) ve dolayısıyla toplam talep yetersizliği sermayenin genişlemesini sınırlamaktadır (Foster, 2014: 12). Aşırı-sömürü ve eksik istihdam koşullarında büyüyen kapasite fazlası yatırımlara ilişkin beklenen karları azalmakta ve potansiyel net yatırımı engellemektedir. Firmaların varolan kapasitelerinin önemli bir bölümü atılken, kapitalistlerin yeni yatırımlara girişmeleri beklenemez. Dolayısıyla, diğer şeyler eşitken tekeli kapitalizmde gelir düzeyi ve istihdam rekabetçi kapitalizmde olduğundan daha düşük olacaktır (Sweezy, 2004: 80-85).

İleri kapitalist ekonomilerde stagnasyon eğilimini kuvvetlendiren bir başka unsur ise Hansen’ın vurguladığı ve Sweezy tarafından neo-Marxian anlayışla yeniden ele alınan “endüstriyel olgunluk” sorunudur. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda endüstrileşmenin gelişimi sonucunda muazzam bir birikmiş sermaye stoku ortaya çıkmıştır. Bu birikmiş büyük sermaye stoku ekonominin yaklaşık olarak bütün normal talep gereksinimlerini görel olarak küçük bir net yatırımla (yıpranmış fiziksel sermayenin yenilenmesinin ötesinde) karşılayabilecek durumdadır. Dolayısıyla, sermaye zengin bir topluma geçiş uzun dönemde fazlanın emilmesi koşullarını daha da kötüleştirilmektedir (Magdoff & Foster, 2014: 4).

Marx’ın kapitalist ekonomilerin birikim rejimine ilişkin eleştirisi Mark Blaug tarafından “birikim paradoksu” olarak adlandırılmıştır (Blaug, 1996: 245). Paul Sweezy bu birikim paradoksunu tekeli kapitalizmde sermayenin “aşırı-birikim eğilimi” olarak tanımlamaktadır (Foster & McChesny, 2009: 13). İleri kapitalist ülkelerde tekeli kapitalizm aşamasında aşırı-birikim olgusu kuvvetli, kalıcı ve artan bir eğilim olarak ortaya çıkmış ve dolayısıyla etrafında devresel hareketlerin gerçekleştiği trend (uzun dönem) büyüme oranı yavaşlamıştır (Sweezy, 1980). Tekeli-olgun kapitalizmde stagnasyon eğilimi sürekli olarak varolan “sistemik” bir sorundur ve onu yaratan temel çelişki sistemin üretim sürecinde yaratılan çok büyük fazlayı emme kapasitesinin yetersizliğidir. Kapitalizm ve iktisadi büyümeye ilişkin “hızlı büyümenin normal ve iktisadi krizin istisna olduğu” biçimindeki geleneksel argüman tekeli kapitalizm çağında geçerliliğini yitirmiştir. Baran & Sweezy’ye (1966: 108) göre, tekeli-olgun kapitalist ekonominin normal durumu stagnasyon ve istisnai durumu ise hızlı büyümedir. Dolayısıyla, Baran ve Sweezy kapitalizmin “altın çağı” olarak bilinen 1945-1970 dönemindeki hızlı ve istikrarlı iktisadi büyüme olgusunu özel tarihsel

faktörlerin birlikte yarattığı yüksek uyarıcı etkiye bağlamaktadır.¹⁵ Kapitalizmin bu altın çağını yaratan tarihsel faktörlerin etkisi (azalan getiriler özellikleri dolayısıyla) zaman içerisinde giderek azalmış ve altın çağ yerini Joan Robinson'ın ifadesiyle "kasvetli-kurşuni çağa" bırakmıştır (Robinson, 1962: 54).

Baran ve Sweezy'ye göre, genel tekelci sermaye fazlası üç biçimde emilebilir: (i) tüketilebilir, (ii) yatırım yapılabilir, (iii) israf edilebilir (Baran & Sweezy, 1966: 79). Gelir arttıkça kapitalist talep içinde kapitalist tüketimin oranı giderek azalır ve dolayısıyla fazlanın yatırıma ayrılmak istenen bölümü (payı) artma eğilimine girer. Buna karşın, eğer ücretlere-dayalı nihai talep yaratılan yeni üretken kapasite ile aynı oranda artmazsa, yatırımlar sınırlanacak (yetersiz kalacak) ve uzun bir dönem boyunca genişlemesi mümkün olmayacaktır. Yatırımların toplam talebe bağlı olması dolaylı olarak ücret ve sınıf mücadelesine bağlı olması anlamına gelir ki sosyal güçler dengesi ve kurumsal yapı bu bakımdan önemlidir (Foster, 2014: 12).

İktisadi fazlanın tüketim ve yatırım yoluyla içsel olarak emilememesi nedeniyle, Baran ve Sweezy'ye göre kapitalist sistem artan biçimde "iktisadi israfa" yönelmektedir.¹⁶ Tekelci kapitalizm aşamasında kaynakların (artan iktisadi fazlanın) önemli bir bölümü sosyal refahın artırılmasına katkıda bulunmayan (üretken olmayan) yatırımlara yönlendirilmektedir (iktisadi israf). Baran (1957: 22-23) tekelci kapitalizmde yaratılan iktisadi israfı "potansiyel fazla" (israf edilmiş fazla) olarak tanımlamakta ve herhangi bir harcamanın sosyal refahı arttıracığı düşüncesini eleştirmektedir. Paul Baran'a göre, "israf ve akıl-dışılık (irrasyonelite)" çağdaş kapitalizmin tam anlamıyla özünü oluşturmaktadır. İktisadi israf biçimleri şunlardır: (i) büyük çapta satış çabası (reklamlar, piyasa araştırması, satış fırsatlarını geliştirme, çeşitli satış personeli harcamaları, hakla ilişkiler, lobcilik, gösterişe yönelik üretim, ürün görünümü tasarımı, paketleme, planlı biçimde kullanılamazlık (modasını geçirme), model değiştirme); (ii) savaş, militarizm ve emperyalizm; (iii) potansiyel iktisadi fazlanın finansal sektöre yönlendirilmesi (finans, sigortacılık ve emlak piyasası).

Tekelci kapitalizmde fiyat rekabeti önemini kaybetmiş ve onun yerine yeni piyasalar açmayı, yeni ve daha sadık tüketiciler bulmayı ve piyasa payını genişletmeyi amaçlayan yeni bir rekabet biçimi ortaya çıkmıştır (Wrenn, 2016: 63-64). Fazla fonların önemli bir bölümü pazarlama faaliyetlerine aktarılmaktadır. Tekelci kapitalizm çok fazla sayıda yeni tüketim malı üretmek konusunda çok başarılı olmasına karşın, bu mallar pek çok durumda gerçek

¹⁵ Bu özel tarihsel faktörler şunlardır: (i) savaş sonrası yüksek düzeyde tüketici likiditesi; (ii) savaşta yıkıma uğramış Avrupa ve Japon ekonomilerinin yeniden inşası; (iii) ikinci büyük otomobil endüstrisi dalgası; (iv) satış çabalarının büyümesi (reklam stratejileri); (v) Asya'daki iki büyük bölgesel savaşa (Kore ve Vietnam) ilişkin yüksek askeri harcamalar.

¹⁶ Baran ve Sweezy "israf" kavramını Veblenci anlamda (zenginliğin israfına yönlendirilmesi) kullanmaktadırlar. Thorstein Veblen "The Theory of the Leisure Class" başlıklı kitabında kapitalist toplumda zenginliğin topluma yararına kullanılması yerine, israfına yönlendirilmesini (gösterişçi tüketim) eleştirmiştir.

ihtiyaçların değil fakat yapay olarak üretilmiş isteklerin karşılanmasına yöneliktir (Wrenn, 2016: 67-68).

İleri kapitalist ülkelerde endüstriler olgunlaştıkça ve piyasalar üretilen ürünler bakımından doygunluğa ulaştıkça, ürünleri ve sermayeleri için karlı açılım fırsatları arayan firmalar artan biçimde ürünlerini ihraç etmeye ve ülke dışına yatırım yapmaya yönelmişlerdir. Bu hedef ve diğer bazı önemli hedefler (hammadde kaynaklarının kontrolü, düşük ücretlerden yararlanmak, düşük işgücü güvenliği ve çevre standartlarının sağladığı avantajlar) kapitalizmin temel bir niteliği olan emperyalist güdüyü güçlendirmektedir. Kapitalist ekonominin doğal işleyişi sonucu gelişen bu emperyal süreç bir yandan ileri kapitalist ülkelerin firmalarına ülke içinde bulunmayan karlı açılım fırsatlarını sağlamakta ve diğer yandan endüstrilerin gereksinim duyduğu hammaddelerin piyasalarının kontrolü yoluyla kar oranlarını arttırmaktadır. Tekelci kapitalizmin yeni düzeni artan biçimde küreselleşmiş ve bütünleşmiştir. Bu küresel bütünleşme uluslararası işbölümüne, küresel işgücü arbitrajına (üçüncü dünyadaki emeğin “süper sömürüsü”), emperyalist devletlerin stratejik doğal kaynaklara serbest erişimine ve ulusötesi sermayeye açık siyasal rejimlere dayanmaktadır. Neo-emperyal sistem başlangıcından itibaren dünya hiyerarşisinin en üstünde yer alan merkezin (metropoller) sermaye birikim gereksinimlerine göre tasarlanmıştır (Foster, 2014: 160-92). Buna karşın, küresel ölçekte piyasalar için rekabet, küresel stagnasyon (dünya düzeyinde kapasite fazlasının büyümesi) ve üçüncü dünya piyasalarındaki sömürüden elde edilen iktisadi fazlanın hızla büyümesi yatırım fırsatı arayan sermaye miktarını arttırmıştır (Magdoff, 2006: 3). Dolayısıyla, sermayenin dışa doğru genişlemesi ileri kapitalist ülkelerde sermayenin aşırı-birikimi eğiliminde önemli bir azalma sağlayamamıştır.

Militarizm (askeri harcamaların hızlı artışı) ve emperyalizm kullanılmayan üretken kapasiteyi harekete geçirerek tekelci kapitalist ekonominin büyümesine katkıda bulunmaktadır. Kamu harcamaları artışı ABD’de büyük oranda (üretken olmayan) askeri harcamaların artışı biçiminde gerçekleşmektedir (Foster et al. 2008: 3-5). Kalecki’ye (1943: 138-45) göre tekelci sermaye sivil kamu harcamalarının arttırılmasına karşı çıkma eğilimindedir, çünkü bu tip harcamalar mallar piyasasına ve özel kar alanına müdahale niteliği taşımaktadır. Buna karşın, tekelci sermaye açısından askeri harcamalar hem bu tip olumsuzluklar yaratmaz ve hem de özel karları arttırır. ABD hükümetleri iktisadi fazlanın emilmesini sağlamak için genellikle silahlanma ve savaşa yönelik kamu harcamalarını arttırır ve bir “silahlanma-emperyalizm kompleksi” oluşturmuştur (Foster, 2014: 136).

Neo-emperyal küresel sistemin gereksinimleri her zaman otomatik biçimde ve barışçıl olarak sağlanamamaktadır. Dolayısıyla, küresel kapitalizmin kolektif emperyalist merkez lehine korunması aynı zamanda “dünyanın askeri olarak kontrolünü” de gerektirmektedir (Amin, 2015: 34). Dünya emperyalist sisteminin hegemonik devleti konumundaki ABD bu neo-emperyal düzeni askeri müdahaleler aracılığıyla üçüncü dünya ülkelerindeki yerel (ulusal) muhaliflere ve bazı “hasım” devletlerin (Çin, Rusya, İran) dış tehditlerine karşı aktif olarak korumaktadır (Amin, 2015: 23-36). Bu bağlamda, askeri harcamalar ikili bir rol oynamaktadır: (i) yatırımları uyararak iktisadi fazlanın emilmesi, (ii) sömürgelelere ihtiyacı olmayan ancak daha karmaşık ve etkin bir neo-emperyal küresel düzeni

korumak. Buna karşın, askeri harcamalar ve emperyalist savaşlarla kapitalist ekonomilerin büyümesini sağlama stratejisinin günümüz koşullarında oldukça sınırlı bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Foster, 2015: 1-22).

Tekelci kapitalizmde yaratılan iktisadi fazlanın emilmesi için kullanılabilecek “en önemli” potansiyel alan “finans sektörüdür”. Radikal iktisatçılar (Paul Sweezy & Harry Magdoff & John B. Foster) tekelci kapitalizmde üretim ve reel ekonomi alanındaki artan zayıflığın finans sektörünün büyümesi ile telafi edilmeye çalışıldığını vurgulamışlar ve bu yeni tarihsel aşamayı analiz etmek amacıyla “tekelci-finans sermayesi teorisini” geliştirmişlerdir. Bu konu bir sonraki alt bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

4.3. Stagnasyon ve Tekelci-Finans Sermayesi Teorisi

Harry Magdoff ve Paul Sweezy tekelci kapitalist sistem içinde finans sektöründeki hızlı büyümenin stagnasyona karşı mücadelede en önemli faktör haline geldiğini ve bu durumun niteliksel olarak yeni bir tarihsel gelişmeyi temsil ettiğini belirtmişlerdir (Magdoff & Sweezy, 1987: 13). Finansal genişlemeler geçmişte tipik olarak iktisadi devresel hareketlerin zirvelerine denk gelen kısa-dönemli olgularken, 1980’ler ve 1990’lar boyunca reel ekonomideki dalgalanmalardan daha bağımsız bir karakter kazandıkları görülmüştür (Sweezy, 1994: 1-11). Kapitalist ekonominin finansal sektörü artık üretimin, istihdamın ve yatırımın gereksinimlerine bağlı değildir (Foster & Magdoff, 2009: 121, 129). Finans 1980’lerden başlayarak artan biçimde özerk (otonom) bir para kazanma biçimi olmuş ve bu özellikle türev piyasaların büyümesi ile kendini göstermiştir. Bir türev finansal aracın değeri diğer bir finansal aracın değerinden türemektedir. Dolayısıyla, türev finansal araçlar kazançları ve kayıpları büyütme eğilimi göstermektedir.

Sweezy ve Magdoff gibi önemli radikal iktisatçılara göre, tekelci-kapitalist ekonominin üretken temelini üzerinde çok büyük ve sürekli genişleyen bir “finansal üst-yapı” ortaya çıkmıştır (Magdoff & Foster, 2014: 5-6). Sweezy’nin “sermaye birikiminin finansallaşması” olarak nitelendirdiği bu sürecin arkasındaki temel mantık tekelci kapitalizmin neo-Marxian eleştirisi bakımından oldukça açıktır. Reel ekonomide büyüyen iktisadi fazla ve dolayısıyla yatırım fırsatlarının azalması karşısında, şirketler ve servet sahipleri finansal piyasalarda spekülasyon fırsatları arayışına girmekte ve sermaye/tasarruf fazlasını finansal sektöre yönlendirmektedirler (Magdoff & Foster, 2014: 6). Karl Marx Kapital’in üçüncü cildinde bu durumu şöyle ifade etmiştir: “bütün üretim alanı sermayeye doymuş olabilir” ve dolayısıyla karlar artan biçimde spekülasyon alanına yönelebilir (Marx, 1972). Finansal kurumlar bu spekülasyon fırsatlarına yönelik talep artışını karşılamak üzere çok sayıda finansal araç geliştirmişlerdir: türev araçlar, opsiyonlar, gelecek sözleşmeleri (futures). Ayrıca, tekelci-finans kapitalizmi artan biçimde merkez bankalarına bağımlı hale gelmiştir. Bu kırılğan sistemin kredi krizine girme veya finansal yıkım riski belirlediğinde, son ödünç verme organı olma işlevini üstlenen merkez bankalarının mümkün olduğu kadar hızlı biçimde piyasaya müdahale etmeleri beklenmektedir (Magdoff & Foster, 2014: 5). Bu yeni finansal mimari hızlı biçimde küreselleşmiş (finansal küreselleşme) ve kapitalist ekonomi içinde üretim ve finans alanları arasındaki denge ikincisi lehine değişmiştir (Foster, 2010: 3-4).

Finansın kapitalist sistem içindeki artan rolü yalnızca finansal şirketlerin büyümesi ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda finans-dışı şirketlerin finansal yan kuruluşları ve faaliyetleri de önemli ölçüde artış göstermiştir. Bu gelişmeler sonucunda finansal ve finans-dışı şirketler arasında ayırım yapabilmek zorlaşmıştır. ABD’de başlıca büyük endüstriyel şirketlerin özvarlık finansmanından borç finansmanına geçmeleri ve kendi finansal yan kuruluşlarını geliştirmeleri yeni bir “finansal-endüstriyel kompleks”in ortaya çıkmasına neden olmuştur (Foster & McChesny, 2009: 13-15).¹⁷

Finansal genişlemenin üretken sektör ve dolayısıyla iktisadi büyüme üzerindeki sınırlı da olsa olumlu etkileri şu iki biçimde gerçekleşir: (i) finansal sektördeki istihdam ve kar artışının üretken sektör ürünlerine olan talebi arttırması biçimindeki doğrudan etki, (ii) finansal varlıklardaki değer artışının yarattığı dolaylı etki. Bu dolaylı etki “servet etkisi” olarak bilinir ve sermaye kazançlarının belirli bir bölümünün kapitalist (lüks) tüketime ayrılmasından kaynaklanır (Magdoff & Foster, 2014: 5-6). Kapitalist tüketimin büyümesi ise tüketim talebini ve dolayısıyla iktisadi büyüme hızını arttıracaktır. Buna karşın, finansın büyümesi potansiyel olarak toplumun yararlanabileceği önemli miktarda bir iktisadi fazlanın spekülatif aktivitelere aktarılması sonucu yitilmesi (yani israf edilmesi) anlamına gelmektedir. Finansallaşma süreci bir yandan finansal istikrarı bozan uzun dönemli yeni çelişkiler (spekülatif köpükler) yaratırken, diğer yandan da gelir ve servetin daha büyük ölçüde kutuplaşmasına neden olmaktadır (Despain, 2015: 48-49).

Magdoff ve Sweezy stagnasyon ve finansal genişleme arasında “ortak-yaşama dayalı (simbiyotik) bir ilişki” olduğunu vurgulamaktadırlar (Magdoff & Foster, 2014: 1-24). Tekelci kapitalizmde gözlemlenen uzun-dönemli finansal genişleme süreci kapitalist ekonominin finansallaşması olgusunu ortaya çıkarmış ve tekelci sermaye “tekelci-finans sermayesine” dönüşmüştür (Magdoff & Foster, 2014: 5-8). Tekelci kapitalizm evresinde reel birikim sürecinin kötü işleminin yarattığı tarihsel sonuç finansallaşma olmuştur. Fazla kapasiteyi emebilecek diğer güçlü dışsal uyarıcıların bulunmaması nedeniyle, ileri kapitalist ekonomiler (özellikle ABD) finansal köpüklerin büyümesine artan biçimde bağımlı hale gelmişlerdir (Foster & McChesny, 2009: 1-20). Finansal köpüklere bağımlı bir kapitalist ekonomi derin stagnasyon ve finansal coşkunluk dönemleri arasında büyük iniş ve çıkışlar göstermektedir. Yüksek spekülasyona dayalı olarak finansal köpüğün genişlemesi sürecinde ılımlı bir iktisadi büyüme ivmesi yakalanmakta ancak köpüğün patlaması ile birlikte stagnasyon olgusu daha da derin biçimde yeniden ortaya çıkmaktadır (Foster & McChesny, 2009: 13-15) Bu nedenle, tekelci finans-kapitalizmde iktisadi büyüme süreci büyük istikrarsızlık göstermektedir. Ayrıca, tekelci-finans kapitalizmde artan biçimde daha sık görülen finansal krizler sistemin zorunlu bir unsuru haline gelmiş ve ölçekleri yanında küresel etkileri de büyümüşdür (Magdoff & Foster, 2014: 15).

¹⁷ Özvarlık finansmanı bir şirketin hisse satışı yoluyla sermayesini arttırmasıdır. Borç finansmanı ise şirketin kredi alması veya borç senedi (tahvil) ihracı yoluyla sermaye arttırımını gerçekleştirmesidir.

Foster'a (2010: 10) göre tekелci sermaye kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde bir evreyi (stage) temsil ederken, tekелci-finans sermayesi ise tekелci kapitalizmin bir aşamasıdır (phase). Eğer kapitalizmin evreleri (merkantilizm, ondokuzuncu yüzyıl rekabetçi kapitalizmi ve yirminci yüzyıl tekелci kapitalizmi) iktisadi dönüşümün sermaye birikiminde bütün yeni ilerleme araçlarının temelini oluşturduğu dinamik dönemler olarak tanımlanırsa, tekелci-finans sermayesi kapitalizmin evrelerinden biri olarak sayılamaz (Foster, 2010: 10). Tekelci-finans kapitalizmi aşamasında sermaye birikimi sistemin merkezinde durgunluğa (stagnasyon) girmiş olduğundan, ılımlı bir iktisadi büyümeyi sağlayabilmek için artan biçimde spekülative finansa bağımlı hale gelmiştir. Dolayısıyla, bu birikim aşamasının temel niteliği "stagnasyon-finansallaşma tuzağıdır" (Foster & McChesny, 2009: 13-15). Buna göre, finansal genişleme sistemin sürdürülebilmesi için temel çıkış yolu konumuna gelmesine karşın, ekonominin yapısal zayıflığını ortadan kaldırabilme kapasitesine sahip değildir. Sistemin devamı için her seferinde daha büyük bir spekülative finansal genişlemenin yaratılması gerekmektedir (bu bakımdan uyuşturucu madde bağımlılığına benzetilebilir) (Foster & McChesny, 2009: 13-15). Her kriz kısa bir finansal daralmaya yol açmakta ancak bu daralmayı daha büyük finansal aşırılıklar izlemektedir. Diğer bir dışsal uyarıcı olan askeri harcamalar ekonomide toplam talebi arttırmak bakımından önemli bir rol oynamaya devam etmesine karşın, yarattığı etki bakımından finansal spekülative genişleme ile karşılaştırıldığında ikincil önemdedir (Foster, 2015: 1-22).

Tekelci-finans kapitalizmi koşullarında birikim paradoksunun yoğunlaştığı görülmektedir (Foster & McChesny, 2009: 1-20). Reel veya üretken ekonomi alanında derinleşen aşırı-birikim eğilimi karşısında giderek artan biçimde spekülative finansal varlıkların fiyatlarının yükselmesinin yarattığı ikincil etki yoluyla üretim alanında büyümeyi sağlamaya çalışmak kapitalist birikim sürecinde daha ileri bir çelişkiyi temsil etmektedir (birikim paradoksunun yoğunlaşması). Bu kapitalist sistemin artan "akıl-dışlılığını" gösteren bir işarettir (Foster & McChesny, 2009: 13). Burada vurgulanması gereken bir önemli olgu ise finansallaşma sürecinin üretimde sınırlı bir büyüme yaratmasına karşın, finansal kazançlarda çok daha büyük oranda bir artışa neden olmasıdır. Dolayısıyla, finansallaşma süreci finans ve üretim alanları arasındaki açığın hızla artmasına yol açmaktadır (Foster, 2010. 3-4). Finansın üretken sektör aleyhine sürekli biçimde genişlemesi gösteriyor ki finansallaşma yoluyla üretim alanına ilişkin bir sorun olan stagnasyonu ortadan kaldırmak olanaksızdır. Gerçekte, finansallaşma uzun dönemde stagnasyonu daha da derinleştirmektedir.

Ayrıca, gelişmiş ülkelerin bazılarında (ABD, İngiltere, Japonya) finansal genişlemeye ek olarak, borç ile finanse edilen tüketim de durgun talebi uyarmak amacıyla yoğun biçimde kullanılmaktadır (Sweezy et al., 2002: 8-10). Finansallaşma hane-halklarının kredi olanaklarına erişimini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, küresel düzeyde finansal piyasaların serbestleştirilmesi (uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi) sermaye girişlerinin artmasına ve büyük cari işlemler açıklarının kısa dönemde de olsa sürdürülebilmesine olanak tanımaktadır. Büyük sermaye girişleri ise kredi genişlemesinin uyardığı tüketim harcaması artışlarına ve ılımlı iktisadi büyümeye neden olmaktadır (Sweezy et al., 2002: 1-14). Üretken ekonomi hızla büyüyen borçlara ve finansal spekülative köpüklere neredeyse bütünüyle bağımlı hale gelmektedir. ABD'de borçlar 1980 yılında

GSYİH'nın yaklaşık %150'si kadarken, günümüzde (2016) bu oran %350'ye çıkmıştır. Sonuçta, borcu hızlı biçimde birikimi, finansal sektör borçlarının toplam içindeki payının hızlı artışı ve büyümenin finansal köpüklere bağlı yapısı gelişmiş ekonomilerin (özellikle ABD) kırılganlığını artırmaktadır (Magdoff & Foster, 2014: 5-6).

4.4. Radikal İktisatçılara Göre Sistem İçinde Stagnasyondan Çıkış Mümkün Mü?

Radikal politik iktisatçılar tekelci kapitalizmin birikim çelişkisini sistemin mantığı içinde çözebilecek ve sistemin egemen güçleri tarafından kabul edilebilir bir stagnasyondan çıkış yolu olmadığını ileri sürmektedirler. Buna karşın, tekelci-olgun kapitalizmdeki bu kuvvetli stagnasyonist eğilimi aşmak veya hafifletmek amacıyla sistemi koruyucu veya reforme edici nitelikte bazı politikalar önerilmiştir.

Bazı ilerici iktisatçılar stagnasyondan çıkış için *finansal sistem reformunu* ve finansal sistemin ciddi biçimde denetimini (regülasyon) önermektedirler. Bu öneri şu yanlış varsayıma dayanmaktadır: kapitalizmin yakın dönemdeki iktisadi yavaşlamasının nedeni sermaye birikim sürecinin kendisinin zayıflığı değil, finansal sistemdeki aşırı-spekülatif faaliyetlerdir (Magdoff & Foster, 2014: 7). Bu yanlış varsayım finansallaşmanın 1980-2007 dönemindeki hızlı artışının ABD ekonomisinin aynı dönemdeki ılımlı büyümesinde önemli rol oynadığı gerçeğini göz ardı etmektedir. Palley (2012: 76-78) bu olguyu “finansal reform paradoksu” olarak adlandırmaktadır. Bu tip reformlar bir yandan hızlı finansal genişleme olanaklarını daraltarak finansal sisteme istikrar kazandırırken, diğer yandan stagnasyon eğilimini derinleştirmektedir. Krugman (2013) da artan finansal regülasyonun zorunlu olarak iyi bir şey olmadığını, çünkü herhangi bir harcama artışının ekonomi için iyi olduğu bir dönemde borçlanma ve kredi verme faaliyetlerinin sınırlanmasının büyüme üzerinde olumsuz etkilerinin olacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle, kapitalizmde finansal reform yerine finansal denetimsizlik (deregülasyon) yönünde güçlü bir kurumsal yanlılık oluşmaktadır.

Diğer yandan, özellikle Summers ve Krugman'ın önerdiği kamu yatırımlarını arttırarak toplam talebi ve dolayısıyla istihdamı arttırmayı amaçlayan eski-stil *Keynesyen büyüme politikaları* küresel finansal-kapitalist sınıf ve dünya finansal piyasaları bakımından kabul edilebilir değildir (Magdoff & Foster, 2014: 7-22). Neo-liberal kapitalist sistem içinde sosyal ve siyasal güçler dengesi gözönüne alındığında, kamu yatırımlarının arttırılmasına dayalı büyük çaplı bir mali genişleme politikasını uygulamak oldukça zordur. Neo-liberal tekelci kapitalizm çağında egemen kapitalist sınıf kendi yerleşik çıkarları ile çelişen ve dolayısıyla piyasanın rolünü sınırlayan kamu faaliyetlerini engelleyebilecek siyasal güce sahiptir. Tekelci-finans kapitalizminde egemen siyasal güç yapısı toplumsal eşitsizliği azaltmaya yönelik kamu harcamalarının (ücretsiz sağlık hizmetleri, düşük gelirli için konut inşaatı, yoksulluğun azaltılması vb.) arttırılmasına karşı direnç göstermektedir (Despain, 2015: 39-55). İleri kapitalist ülkelerde “yeni” sosyal demokrasinin 1990'larda eşitlikçi gelir dağılımı politikalarını terk ederek neo-liberalizmi (üçüncü yol) benimsemesi sınıflar-arası dengenin tekelci kapitalist sınıf lehine nasıl değiştiğini gösteren önemli işaretlerden biridir. Ayrıca, örgütlü emeğin gücü 1970'lerden itibaren önemli oranda azalmış

ve dolayısıyla ilerici kamu politikalarının uygulanması konusunda siyasi baskı yapabileme kapasitesi çok zayıflamıştır.

Etkin talebi ve dolayısıyla iktisadi büyümeyi arttırması nedeniyle Keynesyen yaklaşımla da uyumlu olan bir başka ilerici strateji ise *gelir eşitsizliğini azaltmayı* amaçlayan kamu politikalarının uygulanması yoluyla stagnasyondan çıkıştır. Varolan kapitalist sistemin sınırları içinde eşitsizliği azaltıcı öneriler (yüksek gelir gruplarının daha büyük oranda vergilenmesi ve bu fonların sosyal amaçlar için kullanılması, asgari ücretin arttırılması vb.) sınıf-temelli sermaye birikimi temel sorunundan kaçınmakta ve sistemin ılımlı biçimde iyileştirilmesine yönelik reform çabaları olmanın ötesinde fazla bir anlam taşımamaktadırlar. Radikal politik iktisatçılara göre, gelir eşitliğine yakın bir politika önerisinin kapitalizmdeki ücret-kar sistemi ile uyumu olanaksızdır (Magdoff & Foster, 2014: 17-20).

Radikal iktisatçılara göre *teknolojik yenilikler* tekeli-olgun kapitalizmin stagnasyondan çıkabilmesi için yeterli olmayacaktır. Kapitalizmde (ve onun tekeli aşamasında) üretim teknolojisinin sabit bir biçimde gelişmesi sistemin yalnızca üretken potansiyelini arttıracak ve aşırı-birikim eğilimlerini yoğunlaştıracaktır (Foster, 2010: 3-4). Sistemin stagnasyondan kaçınmasını yalnızca bütün bir ekonomiyi dönüştüren nitelikteki "çığır açan yeniliklerin" bulunması sağlayabilir (Foster, 2010: 3-4). Bu tip yenilikler var olan gelir kısıtlarından bağımsız olarak yeni yatırım için çok büyük çapta talep yaratabilirler. Devrimci nitelikteki bir yeniliğin toplam iktisadi-coğrafi etkileri bakımından buhar makinesi, demiryolu ve otomobil ölçeğinde olması gereklidir. Bilgi teknolojisindeki ilerlemelerin (1980 ve 1990'lardaki bilgisayar devrimi ve internet) yeni sermaye yatırımlarını uyarma başarısı daha önceki çığır açan yeniliklerin çok gerisinde kalmış ve kapitalizmin yüksek büyüme oranlarına ulaşmasını sağlayamamıştır (Foster et al., 2001: 1-15).

Kapitalizmin tarihi içinde böylesine büyük çapta teknolojik yenilikler nadiren ortaya çıkmaktadır. Cowen'e (2014: 1-290) göre böyle bir devrimci teknolojik yenilik günümüzdeki üretim süreçlerinin çok ileri düzeyde "robotizasyonu" olabilir. Buna karşın, makinelerin ve robotların hemen hemen her şeyi yaptığı bir dünya stagnasyonist bir dünya olacaktır (Collins, 2013: 28). Bu durum modern kapitalist sistem içinde zorunlu bir çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır: makinelerin ve robotların geliştirilmesi yoluyla yaratılan teknolojik yenilikler sonucunda daha az kişinin çalışmasının gerektiği bir ekonomi ortaya çıkacaktır.¹⁸ Bu gelişmeler sonucunda, işsizlik anormal düzeylere yükselecek, yüksek işgücü arz fazlası işgücünün fiyatını (yani ücretleri) aşağı doğru çekecek, büyük bir çoğunluğun gelirleri azalacak ve gelir eşitsizliği büyüyecektir (Collins, 2013: 40). İleri teknolojik yenilikleri üreten firmaların sahiplerinin (kapitalistler) karlarını önemli oranda arttırdıkları ve nüfusun

¹⁸ Oxford Üniversitesi'nin bir araştırmasına göre, yapay zeka ve hareketli robotlar teknolojilerindeki ilerlemelerden dolayı gelecek 20-30 yıl içinde ABD'deki bütün işlerin yaklaşık yarısının kaybedilme riski vardır (Frey & Osborne, 2013).

büyük bölümünün işsiz kalacağı bir dünya ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla, yapay zeka çalışmalarıyla akıllı robotların geliştirilmesi ve üretime uygulanması toplam harcamaları büyük ölçüde azaltarak modern kapitalizmi bütünüyle durgun (stagnant) bir iktisadi sisteme dönüştürebilir. Bu koşullarda, geleceğin “robotik devrimine” dayalı ekonomisine uygun bir iktisadi sistem olmayan kapitalizm varlığını sürdüremeyebilir ve yerini alternatif bir sisteme bırakabilir (Collins, 2013: 47-48).

Net *ihracatı arttırmak* yoluyla stagnasyondan çıkış ise yalnızca az sayıda ülke (Almanya, Doğu Asya vb.) için geçerli olabilecek bir stratejidir. Mantıksal ve matematiksel olarak dünyadaki her ülkenin net ihracatçı olması olanaksızdır.

5. Sonuç

Sovyet sisteminin 1990’ların başında çökmesinin ardından Batılı liberal entelektüeller alternatifsiz ve rakipsiz kalan kapitalizmin büyük ve kalıcı bir küresel zafer kazandığını düşünüyorlardı. Kapitalizmin bu ‘pirik’ (pyrrhic) zaferinin geçici ve aldatıcı bir zafer olduğu ve büyük sorunları olan kapitalizmin gerçekte tarihsel bir gerileme (düşen iktisadi büyüme hızları) süreci içinde bulunduğu günümüzde daha iyi anlaşılmıştır. Batılı liberal düşünürler (örneğin Francis Fukuyama) kapitalist sistemi tarihsel gelişmenin geçici bir aşaması olarak değil; tam tersine insan toplumlarının evriminin en son aşaması olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla, liberal düşünceye göre, insanlığın gelecekte kapitalizmi aşması ve post-kapitalist bir toplum aşamasına geçmesi beklenmemelidir. Buna karşın, Karl Marx’a ve Marxian politik iktisatçılara göre, kapitalizm kendisinden önceki dünya sistemleri gibi ‘tarihsel bir sistem’ olduğundan, insan toplumlarının tarihsel gelişiminin yalnızca belirli bir evresine tekabül etmektedir. Soğuk Savaşın sona ermesinden yaklaşık otuz yıl sonra kapitalizmin çelişkileri ve yarattığı sorunlar o kadar büyük boyutlara ulaşmıştır ki bazı politik iktisatçılar günümüzde kapitalizmin uzun ve derin bir ‘sistem krizine’ girdiğini ileri sürmektedirler. Burjuva uygarlığı gezegenimizin ekolojik dengesini eşi görülmemiş boyutlarda bozmuş ve insan ırkının (homo sapiens) yeryüzü üzerindeki yaşamını sonlandırma potansiyeli taşıyan büyük bir doğa tahribatına neden olmuştur (insan uygarlığının sonu). Dünya sistem krizinin bu makale açısından en önemli yönü, kapitalist sistemin iktisadi dinamizmini kaybetmesi ve ileri kapitalist ülkelerin bir uzun dönemli iktisadi stagnasyon çağına girmesidir. Kapitalizm daima büyük gelir eşitsizlikleri yaratsa da, toplumun büyük bölümünün refah düzeyi ve istihdam olanakları yükseldiği sürece kapitalist sisteme yönelik kitlesel bir tepki oluşmayacaktır. Buna karşın, ücretlerin artmadığı ve işsizliğin yükseldiği uzun dönemli bir stagnasyon süreci kapitalist sistemin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açacaktır. Sisteme ve siyasal/iktisadi elitlere yönelik tepkinin büyümesi (kitleselleşmesi) bir ‘siyasal krizin’ doğmasına neden olabilir. Stagnasyon biçiminde kendini gösteren çağdaş kapitalizmin uzun yapısal krizi içinde henüz küresel sistemi tehdit eden güçlü bir anti-kapitalist sol siyasal hareketin doğmamış olmasına karşın, küreselleşme karşıtı ve milliyetçi/popülist siyasal partilerin ve liderlerin seçimleri kazanarak iktidara geldikleri görülmektedir. Küresel neo-liberal kapitalizmin öncülüğünü ve liderliğini yapmış ABD’de küreselleşme karşıtı bir siyasal figürün (Trump) başkanlık seçimini kazanması dünya kapitalizminin derin iktisadi krizinin siyasal sistemde bir meşruiyet krizi yarattığını göstermektedir.

Ortodoks iktisatçılar kapitalist sistem içinde kuvvetli bir iktisadi stagnasyon eğilimi olduğunu kabul etmemişler ve dolayısıyla Alvin Hansen'ın 'uzun dönemli stagnasyon' teorisine on yıllar boyunca ilgisiz kalmışlardır. Summers ve Krugman gibi bazı önde gelen modern ortodoks iktisatçıların ileri kapitalist ülkeler için uzun-dönemli stagnasyon kavramını gündeme getirmeleri de gösteriyor ki stagnasyon artık inkar edilemez biçimde çağdaş küresel kapitalizmin en önemli sorunlarından biridir. Bu iki önemli modern ana-akım iktisatçının stagnasyon olgusunu teşhis etmeleri kapitalizmin güçlü büyüme dinamiklerine sahip bir sistem olduğuna inanan ortodoks iktisat çevrelerini sarsmış ve yoğun bir tartışmayı başlatmıştır. Buna karşın, Summers ve Krugman'ın Keynesyen temellerden yoksun basit teorik formülasyonları ve tarihsel/sosyal/siyasal boyutları olmayan neo-klasik kavramlara dayalı analizleri heterodoks iktisatçılar tarafından eleştirilmiştir. Summers/Krugman yaklaşımına göre, çağdaş ileri kapitalizmde politika otoritelerinin doğru makroiktisat politikaları (genişletici maliye politikası gibi) uygulaması ile toplam talep yetersizliğinden kaynaklanan uzun-dönemli stagnasyon sorunu kolaylıkla çözülebilir. Diğer yandan, hem ortodoks iktisatçıların büyük çoğunluğu ve hem de heterodoks iktisatçılar üretkenlik (teknolojik gelişme) artışındaki yavaşlamanın stagnasyona neden olduğu yönündeki teorik açıklamaları reddetmektedirler, çünkü ileri kapitalizmin sorunu üretkenliğin artırılması değil, iktisadi fazlayı emebilecek talebin yaratılmasıdır.

Radikal (Neo-Marxian) ve Post-Keynesyen iktisatçılar kapitalizmin uzun dönemde hızlı büyümesini engelleyen bazı kısıtları vurgulamışlardır. Post-Keynesyenlere göre kapitalist bir ekonominin uzun dönem iktisadi büyüme sürecinde karşılaştığı temel kısıt sürdürülebilir talebin yaratılmasıdır. Dolayısıyla, sürdürülebilir talep büyümesini yavaşlatan faktörler (özellikle gelir eşitsizliğini arttıran neo-liberal politikalar) stagnasyona neden olmaktadır. Uzun-dönemli stagnasyonu kapitalizmin 'neo-liberal varyantının' yarattığı bir sorun olarak kabul eden Post-Keynesyenlere göre, sermaye-emek uzlaşmasına dayalı Sosyal Demokratik Keynesyenizm kapitalist sistem içinde stagnasyon sorununun çözülmesini sağlayabilir. Post-Keynesyen yaklaşıma göre, stagnasyon sorununun aşılması için neo-liberal politikalar bütünüyle terk edilmeli ve küresel kapitalist sistem radikal ve eşitlikçi biçimde reforme edilmelidir. Stagnasyondan kaçınmak için "ücret-yönlü" büyüme stratejisi benimsenmeli ve dolayısıyla gelirin karlardan ücretlere ve yukarıdan aşağıya yeniden dağıtılması hedeflenmelidir. Ayrıca, bu ücret-yönlü büyüme stratejisi "Küresel Keynesyen Yeni Düzeni" de içermelidir. Bu yeni Keynesyen dünya düzeni içinde uluslararası finansal piyasalar sıkı biçimde denetlenmeli ve küresel (bölgesel) düzeydeki dengesizlikler giderilmelidir. Buna karşın, neo-Marxian yaklaşım açısından Post-Keynesyenlerin en önemli yanlıgısı devletin sınıflardan bağımsız ve tarafsız bir kurum olduğunu düşünmeleri ve dolayısıyla kapitalist devletin çalışan sınıf lehine radikal reformlar yapabileceğine inanmalarındır.

Diğer yandan, Radikal iktisatçılar kapitalist ekonominin sistemik olarak hızlı büyüme eğilimine sahip olmadığını vurgulamışlardır. Kapitalizmde kuvvetli bir iktisadi büyüme sürecinin ortaya çıkabilmesi için bazı özel tarihsel (dışsal) gelişme faktörlerine gereksinim vardır. Neo-Marxian iktisatçılar kapitalizmde iktisadi büyüme sürecini sınırlandıran ve karşılıklı olarak birbirini etkileyen iki kısıtı vurgulamaktadırlar: (i) kapitalist büyüme sürecinin zorunlu olarak yarattığı 'tüketim yetersizliği'; (ii) oligopolistik piyasalarda fiyat

oluşumu sürecinin ve kar maksimizasyonu davranışının kapasite kullanım oranını ve yatırım talebini kısıtlaması. Oligopolistik piyasaların egemen olduğu ileri kapitalizmde üretkenlik, kar marjları ve emek sömürü oranı büyük bir hızla artarken, ekonomideki kapasite fazlasını ve yüksek tasarrufları (iktisadi fazla) emebilecek toplam talebin yetersizliği karlı yatırım fırsatlarının azalmasına neden olmaktadır. Neo-Marxian (Sweezy ve Baran) iktisatçılara göre, ne ortodoks iktisat teorisi ve ne de geleneksel Marxian teori yirminci yüzyıldan itibaren kapitalist dünyanın tarihsel gelişimi içinde artan biçimde önem kazanan stagnasyon olgusunu yeterli biçimde açıklayamamaktadır. Dolayısıyla, neo-Marxian tekelci sermaye teorisi stagnasyon konusunda iktisat teorisine önemli bir katkı yapmaktadır. Neo-Marxian iktisatçıların tanımladığı tekelci kapitalizmdeki stagnasyon çıkmazı günümüzde daha da derinleşmiştir. Bununla birlikte, sistem kendisini yeniden üretecek yeni yollar bulmuş ve stagnasyon çıkmazına karşın, tekelci/oligopolcü sermaye hızlı finansal gelişme sayesinde paradoksal biçimde daha da zenginleşmiştir. Buna karşın, tekelci-finans kapitalizmi stagnasyon sorununu çözmek yerine derinleştirmekte ve ekonomi büyüeyebilmek için kumarhane ekonomisinin' finansal köpüklerine giderek daha fazla bağımlı hale gelmektedir.

Radikal politik iktisadın stagnasyon teorisinin bazı önde gelen modern ana akım iktisatçıları (özellikle Summers, Krugman ve Stiglitz) da etkilediği ve radikal teorinin bazı kavramlarını kullanmaya başladıkları görülmektedir. Uzun-dönemli stagnasyon olgusunu daha geniş bir perspektiften ve tarihsel/sosyal/siyasal boyutlarını da dikkate alarak inceleyen radikal teorinin ortodoks teorilere oranla daha güçlü teorik temellere sahip olduğu ileri sürülebilir. Diğer yandan, küresel neo-liberal kapitalizm içinde stagnasyondan çıkışın olanaksız olduğunu düşünen radikal iktisatçılara göre, dışsal büyüme faktörlerinin tükendiği çağdaş kapitalizmde stagnasyon yalnızca kısa bir dönem için ertelenebilir.

Kaynaklar

- Amin, S. (2015), "Contemporary Imperialism", *Monthly Review*, 67(3), (July-August).
- Baily, M.N. & B. Bosworth (2013), "The United States Economy: Why such a Weak Recovery?", *Paper prepared for the Nomura Foundation's Macro Economy Research Conference: Prospects for Growth in the World's Four Major Economies*, September 11, 2013, The Brookings Institution, Washington D.C.
- Baran, P.A. (1957), *The Political Economy of Growth*, New York: Monthly Review Press.
- Baran, P.A. & P.M. Sweezy (1966), *Monopoly Capital*, New York: Monthly Review Press.
- Backhouse, R.E. & M. Boianovsky (2015), "Secular Stagnation: the History of a Macroeconomic Heresy", *The Blanqui Lecture* (Meetings of the European Society for the History of Economic Thought, Rome, 14 May 2015).
- Barro, R.J. (1974), "Are Government Bonds Net Wealth?", *Journal of Political Economy*, 82(6), 1095-117.
- Bernanke, B.S. (2005), "The Global Saving Glut and the U.S. Current Account Deficit", *the Sandridge Lecture*, Virginia Association of Economics, Richmond, VA., March 10.
- Blanchard, O. & L.H. Summers (1986), "Hysteresis and the European Unemployment Problem", S. Fischer (ed.), *NBER Macroeconomics Annual*, 1, Cambridge: MIT Press, 15-78.
- Blaug, M. (1996), *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Collins, R. (2013), "The End of Middle-Class Work: No More Escapes", in I. Wallerstein & R. Collins & M. Mann & G. Derluigan & C. Calhoun (eds.), *Does Capitalism Have A Future?*, Oxford: Oxford University Press, 27-49.
- Cowen, T. (2014), *Average Is Over: Powering America Beyond the Age of the Great Stagnation*, New York, NY: Dutton.
- DeLong, B. (2015), "The Scary Debate Over Secular Stagnation", *The Milken Institute Review*, Fourth Quarter, 34-51.
- Despain, H.G. (2015), "Secular Stagnation: Mainstream Versus Marxian Traditions", *Monthly Review*, 67(4), September.
- Dutt, A. (1984), "Stagnation, Income Distribution and Monopoly Power", *Cambridge Journal of Economics*, 8, 25-40.
- Eichengreen, B. (2014), "Secular Stagnation: A Review of the Issues", in: C. Teulings. & R. Baldwin (eds.), *Secular Stagnation: Facts, Causes and Cures*, London: CEPR, 41-6.
- Foster, J.B. (2016), "Monopoly Capital at the Half-Century Mark", *Monthly Review*, 68(3).
- Foster, J.B. (2015), "The New Imperialism of Globalized Monopoly-Finance Capital: An Introduction", *Monthly Review*, 67(3) (July-August).
- Foster, J.B. (2014), *The Theory of Monopoly Capitalism: An Elaboration of Marxian Political Economy*, New York: Monthly Review Press.
- Foster, J.B. (2010), "The Age of Monopoly-Finance Capital", *Monthly Review*, 61(9) (February).
- Foster, J.B. & H. Magdoff & R.W. McChesney (2001), "The New Economy: Myth and Reality", *Monthly Review*, 52(11), (April).
- Foster, J.B. & F. Magdoff (2009), *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*, New York: Monthly Review Press.
- Foster, J.B. & R.W. McChesney (2009), "Monopoly-Finance Capital and the Paradox of Accumulation", *Monthly Review*, 61(5), (October).
- Foster, J.B. & H. Holleman & R.W. McChesney (2008), "The U.S. Imperial Triangle and Military Spending", *Monthly Review*, 60(5), (October).
- Frey, J.B & M.A. Osborne (2013), "The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?", *Working Paper*, Machines and Employment Workshop, Oxford University.
- Glaeser, E.L. (2014), "Secular Joblessness", in: C. Teulings & R. Baldwin (eds.), *Secular Stagnation: Facts, Causes and Cures*, London: CEPR, 69-80.
- Gordon, R.J. (2014), "The Turtle's Progress: Secular Stagnation Meets the Headwinds", in: C. Teulings & R. Baldwin (eds.), *Secular Stagnation: Facts, Causes and Cures*, London: CEPR, 41-59.
- Gordon, R.J. (2015), "Secular Stagnation: A Supply-Side View", *American Economic Review*, Papers & Proceedings 2015, 105(5), 54-9.
- Gramsci, A. (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, Q. Hoare and G. Nowell-Smith (eds.), London: Lawrence and Wishart.
- Hansen, A.H. (1939), "Economic Progress and Declining Population Growth", *American Economic Review*, 29, 1-15.
- Hein, E. (2015), "Secular Stagnation or Stagnation Policy? Steindl after Summers", Levy Economics Institute of Bard College, *Working Paper*, 846, Annandale-on-Hudson, New York.

- Hein, E. (2012), *The Macroeconomics of Finance-dominated Capitalism and Its Crisis*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Kalecki, M. (1939), *Essays in the Theory of Economic Fluctuations*, New York: Russell and Russell.
- Kalecki, M. (1943), "Political Aspects of Full Employment", in: M. Kalecki (ed.), *Selected Essays on The Dynamics of the Capitalist Economy 1933-1970*, Cambridge: Cambridge University Press, 138-45.
- Kalecki, M. (1965), *Theory of Economic Dynamics*, New York: Augustus M. Kelley.
- Kalecki, M. (1991), "Class Struggle and Distribution of National Income", J. Osiatynski (ed.), *Capitalism: Economic Dynamics*, Vol. 2 of Collected Works of Michal Kalecki, Oxford: Clarendon Press, 96-103.
- Keynes, J.M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan.
- Krugman, P. (2009), *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, New York: W.W. Norton & Company.
- Krugman, P. (2013), *Secular Stagnation, Coalmines, Bubbles, and Larry Summers*, The New York Times, November 16, 2013.
- Krugman, P. (2014), "Four Observations on Secular Stagnation", in: C. Teulings & R. Baldwin (eds.), *Secular Stagnation: Facts, Causes and Cures*, London: CEPR, 61-8.
- Krugman, P. (2016), "Robber Baron Recessions", *New York Times*, April 18, 2016.
- Lavoie, M. & E. Stockhammer (2012), "Wage-led Growth: Concept, Theories and Policies", *ILO Working Paper*, International Labor Organization, Conditions of Work and Employment Series, 41, Geneva.
- Lubik, T.A. & C. Matthes (2015), "Calculating the Natural Rate of Interest: A Comparison of Two Alternative Approaches", *Economic Brief*, Federal Reserve Bank of Richmond, October, EB15-10.
- Magdoff, F. (2006), "The Explosion of Debt and Speculation", *Monthly Review*, 58(6) (November).
- Magdoff, F. & J.B. Foster (2014), "Stagnation and Financialization: The Nature of the Contradiction", *Monthly Review*, 66(1) (May).
- Magdoff, H. & P.M. Sweezy (1987), *Stagnation and the Financial Explosion*, New York: Monthly Review Press.
- Marglin, S. & A. Bhaduri (1990), "Profit Squeeze and Keynesian Theory", in: S. Marglin & J. Schor (eds.), *The Golden Age of Capitalism. Reinterpreting the Postwar Experience*, Oxford: Clarendon, 153-86.
- Marx, K. (1972), *Capital*, Volume. 3, London: Lawrence and Wishart.
- Mokyr, J. (2014), "Secular Stagnation? Not in Our Life", in: C. Teulings & R. Baldwin (eds.), *Secular Stagnation: Facts, Causes and Cures*, London: CEPR, 83-9.
- Ono, Y. (2001), "A Reinterpretation of Chapter 17 of Keynes's General Theory: Effective Demand Shortage under Dynamic Optimization", *International Economic Review*, 42(1), 207-236.
- Palley, T.I. (2016), "Zero Lower Bound (ZLB) Economics: The Fallacy of New Keynesian Explanations of Stagnation", *IMK Working Paper*, 164, Macroeconomic Policy Institute, Hans-Böckler-Stiftung, Düsseldorf.
- Palley, T.I. (2014), "Explaining Stagnation: Why It Matters", *MRzine*, <<http://mrzine.monthlyreview.org/2014/palley270214.html>>, 27.02.2014.

- Palley, T.I. (2012), *From Financial Crisis to Stagnation: The Destruction of Shared Prosperity and the Role of Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Patinkin, D. (1948). "Price Flexibility and Full Employment", *The American Economic Review*, 38, 543-64.
- Pigou, A.C. (1974). "Economic Progress in a Stable Environment", *Economica*, 14, 189-90.
- Robinson, J. (1962), *Essays in the Theory of Economic Growth*, London: Macmillan.
- Rogoff, K. (2015), "Debt Supercycle, Not Secular Stagnation", *VOX, CEPR's Policy Portal*, April 22, 2015.
- Rowthorn, R. (1982), "Demand, Real Wages and Economic Growth", *Studi Economici*, (18), 3-54.
- Steindl, J. (1952), *Maturity and Stagnation in American Capitalism*, Oxford: Blackwell.
- Steindl J. (1976), "Introduction", in J.Steindll (ed.), *Maturity and Stagnation in American Capitalism*, 2nd edition, New York and London: Monthly Review Press.
- Steindl, J. (1979), "Stagnation Theory and Stagnation Policy", *Cambridge Journal of Economics*, 3, 1-14.
- Steindl, J. (1985), "Distribution and Growth", *Political Economy: Studies in the Surplus Approach*, 1, 53-68.
- Stiglitz, J. (2016), "Monopoly's New Era", *Project Syndicate*, <<http://project-syndicate.org>>, 13.05.2016.
- Streeck, W. (2014), "How Will Capitalism End?", *New Left Review*, 87, 35-64.
- Streeck, W. (2016), "The Post-Capitalist Interregnum: The Old System Is Dying, but a New Social Order Cannot Yet Be Born", *Progressive Review*, 23(2), 68-77.
- Summers, L.H. (2013), "Why Stagnation Might Prove to be the New Normal", *The Financial Times*, December 15, 2013.
- Summers, L.H. (2014), "Reflections on the 'New Secular Stagnation Hypothesis'", in: C. Teulings & R. Baldwin (eds.), *Secular Stagnation: Facts, Causes and Cures*, London: CEPR, 27-38.
- Summers, L.H. (2015), "Demand Side Secular Stagnation", *American Economic Review: Papers and Proceedings*, 105(5), 60-5.
- Summers, L.H. (2016a), "The Age of Secular Stagnation: What It Is and What to Do About It", *Foreign Affairs*, February 15, 2016.
- Summers, L.H. (2016b), "Corporate Profits Are Near Record Highs. Here's Why That Is a Problem", *Washington Post Wonkblog*, <<http://washingtonpost.com>>, 30.03.2016.
- Sweezy, P.M. (1980), "The Crisis of American Capitalism", *Monthly Review*, 32(5), (October).
- Sweezy, P.M. (1994), "The Triumph of Financial Capital", *Monthly Review*, 46(2), (June).
- Sweezy, P.M. (2004), "Monopoly Capitalism", *Monthly Review*, 56(5), (October).
- Sweezy, P.M. & H. Magdoff & J.B. Foster & R.W. McChesney (2002), "The New Face of Capitalism: Slow Growth, Excess Capital, and a Mountain of Debt", *Monthly Review*, 53(11).
- Taylor, J.B. (2014), "Rapid Growth or Stagnation: An Economic Policy Choice", *Journal of Policy Modeling*, Special Issue, 36(4), 641-48.
- Teulings, C. & R. Baldwin (2014), "Introduction", in: C. Teulings & R. Baldwin (eds.), *Secular Stagnation: Facts, Causes and Cures*, London: CEPR, 1-23.

- Toporowski, J. (2016), "Kalecki and Steindl in the Transition to Monopoly Capital", *Monthly Review*, 68(3), (July).
- Tori, D. & Ö. Onaran (2016), "Financialization and the Global Race to the Bottom in Accumulation", *UNCTAD Working Paper*, forthcoming.
- Wallerstein, I. (2013), "Structural Crisis, or Why Capitalists May No Longer Find Capitalism Rewarding", in: I. Wallerstein & R. Collins & M. Mann & G. Derluguian & C. Calhoun (eds.), *Does Capitalism Have A Future?*, Oxford: Oxford University Press, 8-26.
- Wrenn, M.V. (2016), "Surplus Absorption and Waste in Neoliberal Monopoly Capitalism", *Monthly Review*, 68(3), (July).

Türkiye’de Yükseköğrenim Finansmanının Özelleştirilmesi

Semen SON-TURAN (<https://orcid.org/0000-0002-7457-8417>), Department of Business Administration, MEF University, Turkey; e-mail: sons@mef.edu.tr

Privatization of Higher Education Finance in Turkey

Abstract

This study aims at developing a model for the privatization of higher education finance in Turkey. While the primary target is the NEET (Not in Education, Employment, or Training) population, it offers a broad range of potential solutions involving asset securitization for higher education financing. Data is driven from secondary sources. The paper presents an interdisciplinary approach for privatizing higher education finance involving the labor market, higher education institutions and the Turkish capital market and constitutes a unique contribution to the Turkish higher education finance literature.

Keywords : Securitization, Financial Markets, Privatization of Higher Education Finance, Financing Higher Education

JEL Classification Codes : I22, I23, G10.

Öz

Çalışmanın amacı, Türkiye’ye uygun bir yükseköğrenim özel finansman modeli geliştirmektir. Bu modelin uygulanmasıyla, güçlü ve nitelikli bir işgücü piyasasına katkıda bulunmak üzere, öncelikle “ne istihdam edilen ne de eğitim gören” (NEET) bireylerin faydalanması hedeflenmektedir. Çalışma, ikincil veri kaynaklarından faydalanmaktadır. Yükseköğrenim borçlarının menkul kıymetleştirilmesini konu alan çalışmadaki menfaat sahiplerinin fonksiyonu ve sistemin işleyişi interdisipliner bir çerçevede sunulmaktadır. Çalışma, Türkçe yükseköğrenim finansmanı alanında özgün katkılar içermektedir.

Anahtar Sözcükler : Menkul Kıymetleştirme, Yükseköğrenim Finansmanı, Finansal Piyasalar, Yükseköğrenim Finansmanının Özelleştirilmesi.

1. Giriş

Yükseköğrenim görmüş güçlü bir işgücü piyasasının varlığıyla, doğrudan ve dolaylı olarak, fayda sağlayan çeşitli paydaşlar mevcuttur. Bunların başında devlet gelmektedir. Devlet, eğitim sistemini kamu idarelerince yönetmektedir. Türkiye'de yükseköğretimden sorumlu kamu tüzel kişiliğine ve kanunla kendisine verilen görev ve yetkiler çerçevesinde özerkliğe sahip kurum ise YÖK olup, teşkilatlanması, görev, yetki, sorumlulukları ve çalışma prensipleri 1981'de çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile düzenlenmiştir. Şu anda Türkiye'deki mevcut yükseköğretim hem devlet hem de vakıf üniversitelerince sağlanmaktadır. 2015-2016 akademik yılı itibarıyla önlisans, lisans, lisansüstü ve doktora programlarına kayıtlı yaklaşık öğrenci sayıları sırayla, 2.3 milyon, 3.9 milyon, 417 bin ve 86 bin kişi olup toplamda yaklaşık 6.7 milyon öğrenci yükseköğrenim görmektedir. 2014-2015 akademik yılı toplam mezun sayıları ise yaklaşık 802 bin olup bunların %91'i devlet, %9'u vakıf üniversitesi ve küçük bir bölümü (3.533 kişi) vakıf meslek yüksekokulu mezunudur.

OECD 2016 Tek Bakışta Eğitim Raporu'na göre, Türkiye'de yükseköğretime ayrılan bütçe 2008-2013 yılları arasında iki kattan fazla artmış ve öğrenci başına yapılan harcama USD 10.637 olmuştur. Yükseköğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci sayısı da bu yıllar arasında %56 oranında artmış olup bu seviyede eğitim gören öğrenci başına harcamalardaki artış %32 olmuştur. Bu olumlu gelişmeye rağmen, Türkiye halen yükseköğrenim gören öğrenci başına yapılan harcama açısından yaklaşık olarak USD 15.722 olan OECD ortalamasının altında kalmaktadır. Türkiye'deki yükseköğretime harcamalarının önemli kısmı kamu finansmanı yoluyla sağlanmaktadır. Kaliteli eğitimin sağlanması için istikrarlı finansman kaynakları yaratmak önemlidir¹. OECD'nin sürdürülebilir büyüme yolundaki tavsiyelerinden bazıları tasarrufu artırmak, büyümeyi toplumun tüm katmanlarını ve sektörleri içerecek şekilde kapsayıcı hale getirmek, yapısal sorunlar kaldırarak nitelikli üretimi güçlendirmek ve küresel değer zincirleri arasındaki yerini almak üzere mesleki eğitim ve AR-GE'ye yatırımı artırmak yönündedir (OECD Economic Surveys, 2016). Türkiye'deki işsizlik oranı olumlu bir eğilim gösterse de halen OECD ortalamasının oldukça üstündedir. 2015 son çeyreğinde Türkiye'deki istihdam oranı %47.8 iken OECD ortalaması %60.2' idi. Özellikle gençler Türkiye'de işsizlik açısından önemli bir risk grubu oluşturmaktadır. Ülkemizdeki 15-29 yaşları arasındaki genç bireylerin yaklaşık %30'u NEET (ne istihdam edilen ne de eğitim gören) kategorisinde yer almaktadır. Bu veriler 2007 yılına göre çok daha olumlu ise de yaklaşık %15 olan OECD ortalamasının önemli ölçüde üstündedir².

¹ OECD Education at a Glance (2016), <<http://www.oecd.org/edu/education-at-a-glance-19991487.htm>>, 25.11.2017.

² OECD Employment Outlook (2016), <<https://www.oecd.org/turkey/Employment-Outlook-Turkey-EN.pdf>>, 25.10.2017.

Vakıf üniversitesi sayısı ve eğitim talep eden gençlerin çoğalmasıyla birlikte, devlet üniversitelerinin yanısıra vakıf üniversitelerine de talep artmaktadır. Bu durum yüksek okullarının doluluk oranlarına da yansımıştır. Örneğin 2015 yılında devlet üniversitelerinin toplam kontenjanı %1,5 artarak 648.781'e yükselmiş, vakıf üniversitelerinin toplam kontenjanı ise %14,8 oranında artarak 153.965'e çıkmıştır. Yerleştirme sonuçları talebin arttığını açıkça göstermektedir: 2015 yılında toplam 784.950 aday bir lisans ya da önlisans programına yerleşmiş ve kontenjan doluluk oranı 2014'e göre %2,7 artarak %95,3'e yükselmiştir. Devlet üniversitelerinin kontenjan doluluk oranları ise lisans ve önlisans programlarında %99 ile %97 iken, vakıf üniversitelerinde bu oranlar %91 ve %89 olarak gerçekleşmiştir (Eğitimajansı, 2015).

Ülkemizde ücretsiz eğitim veren devlet üniversitelerinde eğitim gören ve özellikle özellikle evlerinden uzakta yaşayan öğrencilerin yurt fiyatı veya ev kirası, ulaşım giderleri, kırtasiye ve kitap masrafları gibi birçok yan masrafı vardır. Bununla birlikte, üniversitelerin büyük çoğunluğunun İstanbul gibi yaşam pahalılığı çok yüksek bir metropolde olduğunu unutmamak gerekir. Vakıf üniversitelerinin tercih edilmesi durumunda bunların üstüne TL 4.000-55.000 aralığında değişen³ yıllık öğrenim ücretleri eklenmektedir ve bir çok ailenin bütçesini yıllarca zorlamaktadır. Ne denli zorlayabileceğini ise Erkut (2012) çeşitli parametrelerle yükseköğrenim maliyetlerinin geri dönüşünü konu alan çalışmasındaki model ile göstermiştir. Modelinde %7 enflasyon ve enflasyonla birlikte artan TL 26.000 yıllık eğitim ücreti, 5 yıllık bir eğitim süresi ve eğitim finansmanın "kurmaca" borcunun faizi ise %9 olarak hesaplanırken, öğrencinin net başlangıç maaşı (enflasyon +%2 yıllık artışla) TL 2.500 ve maaşının %40'ı geri ödeme oranı olarak varsayılmıştır. Bu koşullar altında bir öğrencinin yaklaşık 40 yaşına geldiğinde, yani 18 yıl borç ödedikten sonra, tüm borcunu bitirmiş olacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ancak yükseköğrenim ve kalkınma arasındaki ilişkinin farkında olan birçok devlet eğitimin maliyetini sürdürülebilir kaynaklarla finanse ederek tüm vatandaşlarının nitelikli eğitimden eşit koşullarla faydalanabilmeleri ve iş hayatına kazandırılabilmelerini amaçlanmakta ve bunun için çalışmaktadır.

Nitekim Hükümet'in 2016 Eylem Planı da⁴, kaliteli yükseköğretimin ve gençleri istihdam piyasasına katılmaları yönündeki teşviğin önemini vurgulamaktadır. Örneğin, devletin planladığı reformlar arasında sanayinin, kamunun ve üniversitelerin altyapı ve insan kaynağı imkanlarının yer alacağı ve işbirliği fırsatlarının sunulacağı Kamu-Üniversite-Sanayi işbirliği portalı oluşturmak ve üniversite öğrencilerinin, kredi ve bursları kesilmeden, kısmi süreli çalışma yoluyla istihdama katılabilmelerini sağlayacak düzenleme yapmak da bulunmaktadır. Ayrıca üniversitelerin öğretim kalitesini ve araştırma kapasitesini artıran,

³ *Hürriyet* (2015), 2015-2016 Özel Üniversite ücretleri ne kadar? Özel Üniversite burs olanakları neler?, <<http://www.hurriyet.com.tr/2015-2016-ozel-universite-ucrreleri-ne-kadar-ozel-universite-burs-olanaklari-neler-29726102>>, 25.10.2017.

⁴ *T.C. Başbakanlık Eylem Planı*, <<http://reformlar.gov.tr/ui/pdf/2016-hukümet-eylem-planı.pdf>>, 20.09.2017.

girişimcilik ve yenilikçilik alanında faaliyetlere yoğunlaşan, bilimsel özerkliği, rekabeti, topluma ve insana karşı sorumluluğu odağına koyan bir çerçeveye kanun hazırlanması da öngörülmüştür.

YÖK'ün 2016-2020 Stratejik Planı da bu doğrultuda oluşturulmuş olup 2003 yılında %27 olan yükseköğretim brüt okullaşma oranının 2014 yılında %80'e (%40'lık bir net yükele öğretim okullaşma oranına tekabül etmektedir) yükseldiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, hızla artan genç nüfusun yükseköğretime yönelik talebi de beraberinde getireceği söylenmektedir. YÖK'ün yaptığı PESTLE (politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, yasal ve çevresel) Analizi sonucundaki sosyal tespite göre *yükseköğretimde kamu kaynakları dışındaki finansman payını artırma gereksinimi* de bulunmaktadır⁵.

Maliye Bakanlığı'nın bütçe ödenek ve gerçekleştirmeleri açısından eğitim hizmetlerinin bütçedeki payı (*gerçekleşme/GSYİH yüzdesine göre*), genel kamu hizmetleri ve sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinden sonra en büyük üçüncü kalem olarak yer almaktadır (MB Genel Faaliyet Raporu, 2015). Buradan da anlaşılmaktadır ki Merkezi Yönetim Bütçesi'nden eğitime ve yükseköğretime ayrılan pay zaten oldukça yüksektir. Dolayısıyla, kamu finansmanını artırmak yerine özel kesim finansman arayışına gitmek artan yükseköğretim talebini karşılamaya yönelik daha kalıcı bir çözüm gibi görünmektedir.

2. Menkul Kıymetleştirme (Securitization) ve Varlığa Dayalı Menkul Kıymet (VDMK)

Menkul kıymetleştirme, kredi kartı alacakları, ticari krediler, konut kredileri gibi borçlardan kaynaklanan likiditesi düşük alacakların bir havuzda toplanarak finansal yapılandırma (structured finance) teknikleriyle "paketlenmek" suretiyle yeni bir sermaye piyasası aracı (VDMK) oluşturmak olarak tanımlanabilir. Burada sözü edilen menkul kıymetleştirilmiş olan alacaklardan (*muhasebe terminolojisiyle genel anlamda varlıkları ifade eder*) doğan nakit akışları, bir bono/ tahvil gibi işlem gören VDMK'nin yatırımcısına alacak hakkı sağladığından, anapara ve kupon (faiz) ödemelerini karşılamaktadır.

Kredi kullandıran kaynak şirket (originator) ya da fon kurucusu, bir özel amaçlı kuruluş (*special purpose entity*) kurarak nakit akışları menkul kıymetleştirilecek alacaklardan doğan hakkını bu işletmeye devretmek zorundadır. SPK mevzuatına göre ihraç edilecek enstrüman VDMK ise bu ihracı yapacak olan özel amaçlı işletme Varlık Finansman Fonu (VFF) adını alır. Böylece alacak hakkını oluşturan varlıklar VFF'ye devredildiğinden tüm ilişkili riskler de kurucu veya kaynak şirketten VFF'ye devrolmuş olur. VFF bir banka veya finans kurumu tarafından kurulduysa Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)'dan uygun görüş alınır. Muhasebesel anlamda, kredi kullandıran kuruluş alacakları bilançosunun aktifinde gösterir ve bunları VFF'ye devrederken kendi aktifinden çıkarır.

⁵ YÖK Stratejik Plan (2015), <<http://www.yok.gov.tr/doc>>, 20.09.2017.

Artık bu varlıklar VFF’ye aittir. VFF sözkonusu alacakları, ilgili SPK izinlerinin alınmasıyla birlikte, menkul kıymetleştirir ve bir yatırım bankası ile uygun piyasa fiyatı ve satış şartları çerçevesinde (Borsa’da) halka arz eder. Böylece VDMK artık ikincil piyasada işlem görmeye başlar. Kredi alacaklarından sağlanan nakit akışları (borçlunun ödeyeceği anapara + faiz ödemeleri) tahsilatçı kuruluş ve VFF aracılığıyla menkul kıymeti elinde bulunduran yatırımcı hesabına aktarılır. Öğrenim kredisine dayalı menkul kıymetler yatırımcıların satın alabileceği ve mevcut öğrenim borcuna dayalı, geleneksel sabit getirili borçlanma araçları (örneğin bono) gibi düzenli kupon ödemesi yaparlar. Bu yolla alacaklı (borç veren) riskini birçok yatırımcı arasında çeşitlendirebilmektedir. Borçlar önce havuzlarda toplanıp sonra risk seviyelerine göre “paketlenip” bu paketlerden yeni menkul kıymet olarak piyasaya sürülebilmektedir. Böylece kredi veren kuruluşlar öğrencinin vadesi geldiğinde borcunu ödememe riskini (default risk) yatırımcılar arasında dağıtmış ve böylece daha çok kredi hacmi yaratmış olur. Bu döngü çalıştıkça daha çok kredi yaratılır, öğrenciler bu kredilerden daha uygun koşullarda yararlanabilir, yatırımcılar farklı yatırım araçlarına yatırım yaparak portföylerini çeşitlendirebilir ve borç verenler menkul kıymetleştirme ve tahsilat işlemlerinden düzenli nakit akışı sağlayabilir. Bu açıdan bu VDMK’lar aslında ipotek kredilerine benzemektedir ancak önemli bir farkları vardır: mortgage kredilerinin teminatı vardır (borca konu olan konut) ama bu menkul kıymetlerin teminatı yoktur, dolayısıyla öğrenim borcu ödenmezse ve güvence sağlayan bir kuruluş yoksa yatırımcı herhangi bir ödeme alamaz.

Aslında kavram olarak menkul kıymetleştirme 1970’lerde ABD’de konut ipotek kredilerinin (mortgage) kamu kurumlarının desteğiyle biraraya getirilmeye başladığı sırada popülerlik kazanmıştır. Bunu birkaç yıl sonra başka gelir sağlayan varlıkların bir araya getirilip menkul kıymetleştirilmesi izlemiştir. Menkul kıymetleştirme (asset securitization) sermaye piyasası araçları içinde nispeten yeni bir teknik olmakla birlikte sermaye piyasalarında önemli rol oynamaktadır. Menkul kıymetleştirmenin özellikle gelişmekte olan piyasalarda popülerlik kazanmasının altında yatan ana sebep ise nispeten daha kolay ve ucuz finansman imkânı sağlamasıdır.

Varlığa dayalı menkul kıymet (VDMK) ihracı, Türkiye’de 31 Temmuz 1992 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan, Sermaye Piyasası Kurulu’nun Seri III., No.14 “Varlığa Dayalı Menkul Kıymetlerin Kurul Kaydına Alınmasına ve Genel Finans Ortaklarının Kuruluş ve Faaliyet İlkelerine Dair Esaslar Tebliği” ile uygulamaya girmiştir. İlgili mevzuat birkaç kez değiştirilip son güncel halini 2014 yılında almıştır. 1992-1997 yılları arasındaki dönemde VDMK ihracının toplam menkul kıymet ihracına oranı %55 iken, toplam ikinci el piyasa işlem hacmine oranı %0,4 olmuştur. Ürünün ikincil piyasasında istenilen başarıyı yakalayamayışının nedenleri arasında VDMK’ların kısa vadeli ihraç edilmesi ve organize bir piyasada işlem görmemesi gibi faktörler sayılabilir. Yatırımcıların kısa vadeli menkul kıymetleri elde tutma arzusu ve ikinci el işlemlerin ihraç eden banka tarafından yapılması sonucunda ikinci el piyasa işlemleri sınırlı kalmıştır (Alptekin, 2009).

Menkul kıymetleştirme ile ilgili son düzenlemeleri içeren SPK tebliği 2014 yılında yayımlanmıştır. Sermaye Piyasası Kurulu’nun (SPK) 27.08.2008 tarihli Seri:III, No:35 sayılı tebliği ile 04.08.2007 tarihli Seri:III, No:34 sayılı tebliği yürürlükten kaldıran ve yeni

düzenlemeleri içeren III-58.1 sayılı "Varlığa veya İpoteğe Dayalı Menkul Kıymetler Tebliği" 09.01.2014 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Fon portföyüne dâhil edilebilecek varlıkların niteliği Madde 16(1)'de belirtilmiş olup bunların arasında banka tüketici kredileri, konut kredileri ve finansman şirketlerince verilen krediler ve finansal kiralama alacakları yer almaktadır.

Türkiye'de ilk varlık finansman fonunu kuran Aktif Bank'tır. Bu çalışmada önerilen sisteme benzese de özellikle garantör olarak PTT A.Ş.'nin yer alması açısından ayrılmaktadır. Burada hâlihazırda emeklilik nakit akışları vardır, hâlbuki öğrenim kredisi alan öğrencinin mezuniyetinden sonra ne zaman borcunu ödeyeceği nakit akışlarını sağlayacağı sistemdeki asıl bilinmez ve en büyük risktir. Bu sebeple garantör olarak tek başına veya başka kuruluşlarla birlikte devletin önerilen sistemde yer alması elzemdir. Türkiye'de şu ana dek öğrenim kredisi ne sabit getirili menkul kıymet aracı olarak ne sermaye finansmanı modeli ne de herhangi bir kitlesel fonlama platformu aracılığıyla özel yatırımcı ile buluşturulmuştur. Ülkemizde mevduat bankalarının öğrenim kredisi altında sundukları kredi aslında geleneksel tüketici kredisinden farklı değildir ve benzer şekilde fiyatlanır ve teminatlanır. Bu açıdan yükseköğrenim gören öğrenci için erişim imkânı sınırlıdır. Yükseköğretim finansmanının özelleştirilmesi, en genel ifadeyle, yükseköğretimin kamu kaynaklı finansmandan özel kesim finansmanına doğru kayması anlamına gelmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de yükseköğretim borcuna dayalı bir menkul kıymetin (varlığa dayalı menkul kıymet, ya da kısaca "VDMK") oluşturularak sermaye piyasasında (Borsa İstanbul) yatırımcılara sunulması suretiyle Türkiye için "Risk ve Maliyet Paylaşımlı bir Özel Finansman Sistemi" önerisi getirilmektedir. Böylece devletin finansman yükünü hafifletmek ve öğrenciye sunulan finansman olanaklarını çeşitlendirmenin yanısıra, Borsa İstanbul'un borsacılık faaliyetlerinde büyüme yaratmak amacıyla ürün ve hizmet çeşitliliğini artırmak, finansal okuryazarlığını geliştirmek ve yatırımcı tabanını geliştirmek arasında yeralan stratejik temalar da⁶ bu çalışmanın çözüm önerisiyle örtüşmüş olacaktır. Yükseköğretim finansmanının sermaye piyasalarına entegrasyonu, paydaş sayısını artırarak risk ve maliyet paylaşımını sağlayacaktır.

Sistem yapısı itibarıyla, borçların geri ödenmeme (default) riskisini çeşitlendirmek suretiyle diğer paydaşlara da transfer etmekte ayrıca devlet üzerindeki finansman yükünü de hafifletmektedir. Bu sayede;

1. Yükseköğretim finansmanını çeşitlendirerek, artan genç nüfusun ileride artarak talep edeceği yükseköğretim kredisinin devletin üzerinde yaratacağı olası yük hafifletilecek ve merkezi bütçeden ayrılacak kısmı pay başka öncelikli alanlara kaydırılarak ekonominin altyapısı güçlendirilebilecektir.

⁶ *Borsa İstanbul Faaliyet Raporu 2015*, <http://www.borsaistanbul.com/kurumsal/yayinlar/faaliyet_raporlari>, 25.10.2017.

2. Yükseköğretim finansman çeşitleri artıkça, verilen krediler miktar ve kapsam olarak da artacak ve böylece gerek devlet, gerek küresel anlamda birçok mecrada yinelenen eşitlikçi, etkin ve kaliteli eğitimin sağlanması hedeflerine daha da yaklaşılarak Türkiye'deki yüksek eğitimli gençlerin oranı OECD ülkeleri arasında daha iyi sıralara yükselebilecektir. En iyi senaryoyla, zamanla işsizlik azalacak, işgücü kalitesi artacak, iş memnuniyeti artabilecektir.
3. Sermaye piyasası ve yatırımcıların da yükseköğretim finansmanı modeline dâhil edilmesi ve yeni menkul kıymet araçlarının geliştirilmesiyle birlikte, hem yatırımcı tabanı genişletilecek, finansal sistemimize sıcak para akışı olacak hem de yükseköğretimde maliyet paylaşımının yanısıra risk paylaşımı sağlanacaktır. Buna karşılık sosyal sorumluluk bilinci çerçevesinde yatırımcılara fonlarını değerlendirme olanağı sunulurken, piyasa faizinin üstünde de aldıkları riske karşılık, yatırım yapmış olma fırsatı verilmiş olacaktır.
4. Bankalar, finansal araçlar, sigorta ve rating şirketleri sisteme dâhil edilecek ve hizmet bedeli geliri alabilecektir.
5. Her paydaş için bir kazan-kazan ortamı yaratılacağından ekonomiye duyulan güven artacak ve bu olumlu iş iklimi uluslararası rating ajanslarının ülke notumuzu yükseltmesine neden olup yabancı yatırımcıyı da yeniden ülkemize çekip yeni sermaye girişlerini sağlayacaktır.
6. Devlet eliyle kurulacak merkezi denetleme sistemi sayesinde kredi (geri ödememe) riski, maaş ödemesinin kaynağında kesinti yapılacağından, en asgari düzeye indirilmiş olacaktır. Benzer şekilde, hemen işe girmeyip askeri hizmete veya lisansüstü programlara devam eden veya çeşitli sebeplerden çalışmayacak kişilerin borcu biriken fonlarla ve korunma (hedging) stratejilerinden garantilenmiş sermaye piyasalarından gelen nakit akışlarıyla karşılanmış olacaktır.

Mevcut çalışma, gerek konusu gerekse de interdisipliner bakış açısıyla Türkiye'deki yükseköğrenim finansmanını konu alan ve finans, ekonomi ve eğitim yazını içinde öncü bir çalışma niteliğindedir.

3. Türkiye'de Yükseköğrenim Finansmanının Durumu

3.1. Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu (YURTKUR)

YURTKUR, 1961 yılında 351 sayılı Kanun ile kurulmuş bir tüzel kişilik olup Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlıdır. YURTKUR'un görevleri arasında yükseköğretim öğrencilerine barınma hizmeti sunmanın yanısıra, yükseköğretim öğrencilerine burs ve öğrenim kredisi bulunmaktadır. Kurum 2004 yılına kadar kaynak yetersizliğinden dolayı her öğrenciye öğrenim ve katkı kredi verememekteydi. 2004'te yürürlüğe giren 5102 sayılı Kanun ile çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarınca verilmekte olan burs, kredi ve nakdi yardımların tamamının YURTKUR tarafından tek yetkili olarak verilmesi esası getirilerek

YURTKUR ihtiyaç sahiplerinin tamamına belli kriterler çerçevesinde burs ya da kredi etkin bir şekilde tahsis edilmeye başlanmıştır⁷. 2014 yılında bir öğrenciye ödenen aylık burs, ve öğrenim kredisi miktarı 300 TL, 2015 yılında 330 TL olmuştur. Yüksek lisans öğrencileri bu tutarların iki katını alabiliyorken, doktora öğrencileri ise üç katını alabilmektedir. 2015 yılında 353.476 öğrenciye burs, 1.000.483 öğrenciye öğrenim kredisi ödemesi yapılmıştır. 2015 yılında 3.6 milyar TL öğrenim kredisi ödemesi yapılmış olup, 1962 yılından 2015 yılı sonuna kadar öğrencilere verilen öğrenim kredisi miktarı toplam olarak 19.9 milyar TL'dir. Tahsilatlara baktığımızda ise 2015 yılında yaklaşık olarak 1.4 milyar TL tutarında tahsilat yapılabilmektedir, 2004-2015 arasında ise yapılabilen tahsilatlar toplamı yaklaşık olarak 7.8 milyar TL'dir. Buna karşılık aynı dönemde verilen öğrenim kredisi toplamı yaklaşık 19 milyar TL'yi bulmaktadır⁸. Bu yıllar arasında verilmiş olan kredi tutarlarına ait detaylar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo: 1
Yükseköğretim Kredisi Tutarı ve Yararlanan Öğrenci Sayısı

Yıl	Öğrenim Kredisi (TL)	Öğrenci Sayısı
2004	533.981.848	522.670
2005	680.058.722	537.031
2006	844.550.724	569.276
2007	961.674.342	572.552
2008	1.036.282.403	578.009
2009	1.213.653.195	587.131
2010	1.335.319.841	611.903
2011	1.646.005.525	592.582
2012	1.942.806.159	667.359
2013	2.250.046.014	706.512
2014	2.936.490.053	872.063
2015	3.680.181.647	1.000.483
Toplam	19.061.050.473	7.817.571

2015 yılını incelediğimizde YURTKUR'dan elde ettiğimiz veriler şöyledir: Burs alan öğrenci sayısı 353.476 ve aldıkları burs miktarı yaklaşık olarak 1.3 milyar TL iken, yaklaşık 1 milyon öğrenci yaklaşık olarak 3.7 milyar TL öğrenim kredisi almıştır. Aynı yıl yapılan tahsilat tutarı ise yaklaşık 1.4 milyar TL'dir. YURTKUR'un merkezi yönetim bütçesinden geliri yaklaşık olarak 2014 yılında 4.4 milyar TL, 2015 yılında 5.5 milyar TL'dir. Tüm gelirler toplamı ise yaklaşık olarak 2014 ve 2015 yıllarında 5.9 milyar TL ve 7.8 milyar TL'dir.

⁷ YURTKUR Stratejik Plan (2015), <<http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/925/Yuksekokrenim+Kredi+ve+Yurtlar+Kurumu+2014-2018>>, 25.10.2017.

⁸ YURTKUR Faaliyet Raporu (2015), <<http://yurtkur.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/KYK/FaaliyetRaporlari/2015-faaliyet-raporu-1.pdf>>, 25.10.2017.

Tablo: 2

2015 yılı YURTKUR Gelirleri ile Yükseköğretim Harcamaları ve Öğrenci Verileri⁹

Merkezi Bütçe'den Gelen Katkı (TL)	5.493.499.942
Gelirler Toplamı (TL)	7.795.183.437
Burs Tutarı (TL)	1.260.020.390
Kredi Tutarı (TL)	3.680.181.647
Toplam Burs ve Kredi Tutarı (TL)	4.940.202.037
Burs ve Kredi alan öğrenci sayısı	1.353.959
2015 yılı yeni kayıtlar	1.535.409

Burada temel olarak, şimdilik burs ve kredi tahsis etmede zorluk görünmemekteyse de (gerek öğrenci sayısı gerekse de gelirlere bakıldığında), önceki verilerle birlikte ele alındığında tahsis edilen kredilerin tahsilatında zorluk yaşandığı göze çarpmaktadır. Nitekim Kredi ve Yurtlar Kurumu'nun faaliyet raporunda¹⁰, "Borçlarını zamanında ödemeyen borçlulardan öğrenim kredisinden 947 bin 173 kişinin evrakları ilgili vergi dairelerine gönderilmiştir" denilirken bu kişilerin işsiz değil 1962 yılından bu yana halen bir iş yerinde sigortalı olarak çalışan, erteleme talebinde bulunmayan ve borçlarını zamanında ödemeyen borçlular olduğu vurgulanmıştır¹¹.

4. Yazın Taraması

Ülkemizde yükseköğrenim finansmanı konusunda yazın henüz fazla gelişmemiş olsa da çeşitli değerli katkılar içeren çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Teker ve Teker (2014)'in çalışması, yükseköğretim banka kredisini konu alan ve bu kredilerin arzında öğrencilerin başarısı ve gelecekteki finansal durumlarını hesaba katan bir geri ödeme planı önermektedir. Tosun (2017) Türk kamu yüksek öğretim kurumlarında öğrencinin katkı payı ve öğrenim ücretinin ekonomik analizini yapmış ve farklı yükseköğretim kurumlarından farklı fayda elde edilebileceğinden aynı katkı payı/ öğrenim ücreti tahsil edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Caner ve Ökten (2013) ise farklı sosyoekonomik katmanlardan gelen öğrencilerin Türkiye'de yükseköğretime erişimde eşit fırsatlar yakalayıp yakalayamadıklarını araştırmakta ve daha yüksek gelirli ve eğitimli ailelerden gelen öğrencilerin devletten daha yüksek finansman katkısı alan üniversitelere gidebilme şanslarının daha yüksek olduğunu tespit etmektedir. İktisadi bir maliyet-fayda analizini ise Gölpek (2015) yapmakta ve eğitime yapılan yatırımın geri dönüş oranları ve yükseköğretime talebi incelemektedir. Son-Turan (2016)'ın geliştirdiği ve mezunların biraraya getirilerek, öğrenci borçlanma aracı olarak yapılandırılmış kitlesel bir fonlama havuzuna yatırımını öngören inovatif ve sürdürülebilir bir system olan "A-CSDF" modelini konu almaktadır. Akça'ya göre (Akça, 2012), yükseköğretimin finansmanı ülkeler bazında değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bazı

⁹ *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi (2016) Yükseköğretim İstatistikleri*, <<https://istatistik.yok.gov.tr>>, 25.10.2017.

¹⁰ *YURTKUR Faaliyet Raporu (2014)*, <<http://yurtkur.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/KYK/FaaliyetRaporlari/2014-faaliyet-raporu-28-01-2015.pdf>>, 25.10.2017.

¹¹ *Gençlik Bakanlığı Açıklaması Haberi*, <<http://www.karar.com/gundem-haberleri/genclik-bakanligindan-kyk-kredi-borcu-icra-hakkinda-aciklamasi-44207#>>, 25.10.2017.

ülkeler finansmanında yükseköğretim hizmetini kamusal mal olarak kabul ettiği için kamu kaynaklarıyla finanse etmektedir. Bazı ülkelerde de yükseköğretim hizmeti yarı kamusal mal olarak düşünüldüğü için öğrencilerin değişik şekillerde yükseköğretimin finansmanına katkıda bulunması istenmektedir (Mutluer, 2008: 14-15).

Küresel yazın, borçluların gelirlerine kıyasla mevcut borç yükleri ve geri ödememe kararları arasında güçlü ilişkiler tespit etmiştir (Dynarsky, 1994; Gross & Cekic & Hossler & Hillman, 2009). Öğrenim kredileri konusundaki risk ve bilinmezliklerle ilgili makaleler şu tespitlerde bulunmuştur: (1) Öğrenciler kendi kapasitelerinin tamamen bilincinde olmadığından muhtemelen seçtikleri eğitim dalına duydukları ilgiden de emin değiller. Bu durumda kesin olarak mezun olup olmayacaklarını da bilememekteler. (2) Mezun olsalar bile, öğrenciler seçtikleri eğitim dalında gösterecekleri mesleki başarıyı bilememektedir. Bunun sebebi ise mesleki başarının sadece kendi yetenek ve bilgilerine bağlı olmayıp aynı iş için rekabet eden mezunların bilgi ve yeteneklerine de bağlı olmasıdır. (3) Eğitime yatırımın gelecek değerine dair bilinmezlikler vardır. Eğitimin başında iyi bir yatırım olarak görünen okul veya eğitim alanı, değişen istihdam piyasası koşulları doğrultusunda mezun olduğunda kötü bir yatırıma dönüşebilir. (4) Birçok öğrenci adayı, özellikle de daha fakir ailelerden gelen kişiler, yeni mezun maaşları konusunda çok fazla bilgi sahibi olmayabilir (Barr, 2001; Palacios, 2004; Chapman, 2006). Yazarın Türkiye özelinde tespit ettiği diğer konular ise şöyledir: (5) Öğrenciler aile baskısı veya arkadaş/çevre baskısı nedeniyle sevmedikleri veya ilgi duymadıkları alanlara yönlendirilmektedir. (6) Özellikle vakıf üniversitesi ücretleri yıldan yıla enflasyon artışı gibi nedenlerle değişebilmekte, veya öğrenci kısmi veya tam bursunu başarısız performansı veya bölüm değiştirmesi sonucu yitirebilir, bu durumda sürpriz masraflarla karşı karşıya kalabilir. (7) Zaman zaman çıkarılan aftan yararlanma ümidini besleyen yeni mezunlar ödemelerini bilinçli olarak geciktirebilir. (8) Son-Turan (2016)'ın tespit ettiği gibi, öğrenciler borç yönetimi ve finansal farkındalık konusunda yetersiz ya da borçlarını ödeme konusunda isteksiz olabilir. Bu gibi bilinmezlikler hem borç veren hem borçlular için birçok riski barındırmaktadır.

Yükseköğrenim finansmanı literatürünün bir diğer altbaşlığı ipotek tipi ve gelire bağlı kredi sistemleri ile ilgilidir. Gelire bağlı sistemlerde mezun belirli bir gelir eşğine geldiğinde geri ödemeler başlamaktadır. Etkin bir tahsilât mekanizmasının varlığı halinde tercih edilebilecek bir sistemdir. Türkiye'de uygulanan sistem ipotek tipidir Öğrenci kredilerinin geri ödemeleri mezuniyeti takiben 1-2 yıl içinde başlar. Bu süre OECD ülkeleri içinde en kısa süredir¹². Ne var ki metropollerdeki yaşam pahalılığı da dikkate alındığında, bireyler maaşlı bir işe girmiş olmaları bile, bu durum onların hemen geri ödeme kapasitesine ulaştığı anlamına gelemez.

¹² OECD Bir Bakışta Eğitim 2014, <https://mtegm.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2016_03/10103306_26015947_eag_turkiye_ulke_notu.pdf>, 25.10.2017.

Bu sebeple yükseköğretim borçlarını hafifletmek ve dolayısıyla geri ödeme kolaylığı sağlamak için alternatif çözümler geliştirilmiştir.

Örneğin, ABD'de bağışlar da yükseköğretim finansmanı için önemli bir kaynak teşkil etmekte olup 2014 yılında, bağışların büyük bölümü vakıf/dernek ve mezun bağışları olmak üzere, toplamda yaklaşık 37 milyar USD'yi bulmuştur (CAE, 2015). Özellikle mezunların bağışperver olmasında birçok faktörün yanısıra, üniversitelerin de bağış toplama ve bağış kültürünü oturtmada yıllar boyunca oluşturduğu ve vergi kolaylıklarını da barındıran bir sistemin varlığının da altını çizmek gerekir. Mezun bağışlarının yanısıra, bağış yapılan yükseköğretim kurumlarıyla herhangi bir mezuniyet ilişkisi olmayan kişilerin de ABD'de yükseköğretim bağışları içinde üçüncü büyük segmenti oluşturduğu bilinmektedir. (CAE, 2015).

Türkiye'de ise Son-Turan (2016)'ın çalışmasında belirttiği gibi, bu tür üniversite bağış verilerine topluca ulaşmak mümkün değildir. Yazar çalışmasında, bağış yapma tutumu hakkında bilgi verebilecek bir kaynak olan, üniversitelerin bağış talep etme/ toplama kabiliyeti konusundaki önemli bir gösterge olan üniversite websitelerini ve mezun derneklerinin faaliyet raporlarını incelemiştir. Bu araştırma sonucunda ise üç büyük metropoldeki üniversiteler haricinde Türkiye'nin orta ve doğusuna doğru gidildikçe ne devlet ne de vakıf üniversitelerinin bağış çekiciliğini artırmak için günümüz en önemli mecralarından olan İnternet ortamındaki kurumsal kimliklerine henüz çok fazla önem vermedikleri anlaşılmaktadır.

Üniversitelere yapılan doğrudan bağışlara dair tek elde toplanmış bir veritabanı olmasa da TÜSEV'in bağışçılık ve hayırseverlik üzerine hazırladığı rapor, Türkiye'nin hayırseverlik ve bağış kavramları karşısındaki tutumuna ışık tutmaktadır. TÜSEV'in sözkonusu raporunu hazırlayan Çarkoğlu (2016)'ya göre 2015 yılı itibariyle Türkiye'de hayırseverlik faaliyetleri açısından olumlu bir tabloyla karşılaştığımızı söylemek mümkün olmamakla birlikte, sosyal sermaye eksikliğinin bu tabloda önemli bir rolü vardır. "Hayırseverlik" denildiğinde hayırseverler açısından Türkiye'de akla ilk gelen faaliyet alanı "eğitim" olmamakla beraber, açıkça sorulup "öğrenci okutmak, burs vermek, okul ve yurt binası yaptırmak" olarak örneklendiğinde halkın çok büyük bir kısmı bunları hayırseverlik faaliyeti olarak gördüğünü belirtmektedir.

5. Dünyada Yükseköğretim Finansmanı ve Sermaye Piyasası

Eskiden yükseköğretimin ücretsiz olduğu, Avustralya, Çin, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde de üniversite eğitimi artık fiyatlandırılmaktadır. Fiyatlı eğitimi zaten norm haline getirmiş olan Kanada, Japonya ve ABD gibi ülkelerde ise yükseköğretim ücretleri hızla artmaktadır. Bu verilere mukabil, öğrenim fiyatlarında maliyet paylaşımı (cost sharing) gittikçe artan bir olgu haline gelmekle birlikte bu olguyu destekleyecek ve eğitime erişimde eşitlik, erişebilirlik ve etkinlik sağlanmasına imkân kılacak ölçüde bono ihraçları, girişim sermayesi ve hayırseverlik faaliyetleri gibi mekanizmalar aynı hızla gelişmemektedir (Hahn, 2015).

ABD'de ilk varlığa (*daha ziyade mortgage, taşıt kredisi ve kredi kartı alacakları*) dayalı menkul kıymetleştirme işlemleri 1970'lerin başına rastlamaktadır. Öğrenim borçlarının menkul kıymetleştirilmesi ise 1972'de bir kamu iktisadi teşebbüsü olarak öğrenim kredisi veren ilk kuruluş olan Sallie Mae (veya SLM Corporation)'nin daha sonra özelleştirilip elindeki borçları menkul kıymetleştirilmesiyle başlamaktadır. Bu borçlar 2010'a kadar ABD Hükümeti'nin Federal Family Education Loan Programı (FFELP) tarafından teminat altına alınmıştır, dolayısıyla geri ödenmeme durumunda ilgili platform sözkonusu borcu yeniden sigortalıyor ve finanse etmekteydi. Ancak bu programın sona ermesi üzerine öğrenim borçlarının devlet teminatı altında olmaksızın banka ve kredi kuruluşların haricinde innovative kitlesel kaynaklandırma (peer-to-peer lending) hizmetleri sunan girişimci şirketler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar arasında SoFi ve Lending Club en büyükleri ve eskileri olup öğrenim borcu menkul kıymetleri piyasasında önemli bir pay sahibi olmuştur. ABD Eğitim Bakanlığı, borçlanma maliyetini özel kredi sağlayan kuruluşlara göre daha düşük tutabildiğinden ve bunu kredi çeken öğrencilere yansıtılabildiğinden ve daha kolay kredi verme ve borç yapılandırma koşulları sağladığından, öğrenciler öncelikle alabilecekleri kadar kamu kredisi alıp yetmeyen tutarlar için özel kredileri tercih etmektedir. Dolayısıyla öğrenim borcu piyasası iki ana kaynağa sahiptir: Federal hükümetin sunduğu krediler (toplam kredilerin %80'ini oluşturmaktadır) ve özel öğrenim kredileri (toplam kredilerin %20'ini oluşturmaktadır). Federal fonlar hükümet tarafından desteklenmekle birlikte krediyi hakedecek kişiler ve kredi miktarı açısından kısıtlıdır. Özel krediler ise federal hükümetin haricinde başka kredi kurumları tarafından arz edildiği için federal şartlara bağlı değildir ve farklı koşulları vardır. Bunun sonucunda özel krediler, federal krediler tüketildikten sonra öğrencilerin başvurduğu "ek" krediler olarak görülmektedir. Bununla birlikte, özel krediler, hükümet garantisi altında olmadığından daha yüksek oranlarla fiyatlandırılıp daha detaylı bir kredi riski yönetim mekanizmasına sahip olmaktadır. Özel kredi arz eden kuruluşlar, kredi taleplerini sadece FICO puanlarına göre değil, öğrencinin kredibilitesiyle de birlikte değerlendirmektedir. Bunların yanısıra, kişilerin öğrenim gördüğü program ve üniversite gibi kriterleri de göz önünde bulundurulmaya başlanmıştır. FFEL programları Direct Lending Program ile 2010 yılında ikame edilmiştir. Bu program çerçevesinde öğrenciler üniversiteleri vasıtasıyla doğrudan (başka bir aracı olmaksızın) Eğitim Bakanlığı'na borçlanabilmektedir. Bu şekilde üniversiteler, 4 yıl süreyle 31 bin USD'yi aşmayacak şekilde, öğrencinin eğitim süresince ihtiyaç duyacağı kredi miktarını belirlemekte ve öğrenciyi borçlandırabilmektedir (FSR Insights, 2013).

Johnstone ve Marcucci (2010) az gelişmiş ülkeleri inceleyen çalışmalarında, yükseköğrenim kredi sistemlerinde en önemli eksiklerden biri olarak kredilerin bankaların tasarruf sahipleri vasıtasıyla değil yatırımcı vasıtasıyla, sermaye piyasasıyla işbirliği sonucu, finansman sağlama konusundaki yetersizliğini tespit etmiştir. Şili Hükümeti'nin 2005 yılında uygulamaya koyduğu 20.027 sayılı yasa ile hem devlet hem de yükseköğretim kurumları garantörlük görevini üstlenmiş ve krediler menkul kıymetleştirilip sermaye piyasası yatırımcılarına sunulmuştur. 2006 yılında hayata geçen bu sistem sayesinde 21.000 adet öğrenci kredi olanaklarından yararlanabilmiştir (Ismail & Serguieva, 2009).

Yükseköğrenimin sermaye piyasalarına girmesi ya devlet vasıtasıyla hazine bonusu ihracı ya da üniversitelerin kendi bonolarını ihraç etmesiyle mümkündür. 2001 yılında

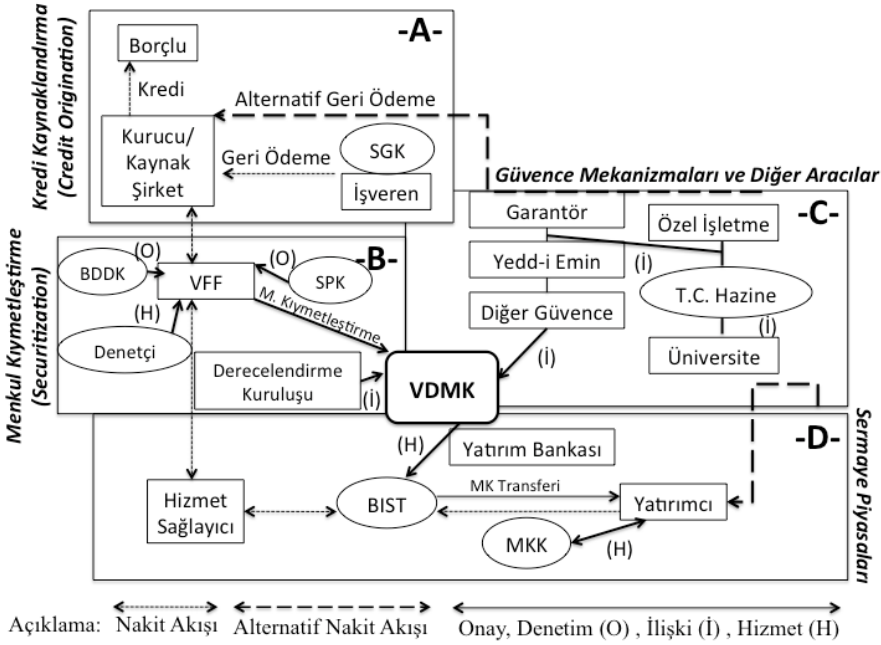
Macaristan Maliye Bakanlığı Öğrenci Borcu Merkezi (SLC)'yi kurmuş ve 2007 yılına gelindiğinde 234.000 öğrenciye yaklaşık 780 milyon USD tutarında kredi kullanılabilmektedir. SLC bu krediyi, devlet teminatıyla çıkarıp sermaye piyasası yatırımcılarına sunduğu bonolar sayesinde kullanılabilmektedir. Bu sistem yükseköğretime katılımı desteklemiş gibi görünmektedir. UNESCO İstatistik Enstitüsü'ne göre yükseköğretim kayıtları 2000-2005 yılları arasında %42 artmıştır. Meksika'da ise farklı bir özelleştirme sistemi mevcuttur. Burada Universidad de las Americas de Puebla, Universidad Autonoma de Nuevo Leon, Universidad Autonoma del Camen, and Benemerita Universidad Autonoma de Puebla gibi bazı üniversiteler kredi notu almaktadır. Bu derecelendirme notları sayesinde yatırımcılar üniversitelerin ihraç ettikleri bonoların ödenmeme (default) riski hakkında fikir edinebilmektedir. Ünlü derecelendirme kuruluşu Moody's hâlihazırda Kanada ve İngiltere'deki üniversiteler için de derecelendirme yapmaktadır (Hahn, 2015).

6. Sonuç

Risk ve maliyet paylaşımli ve gelire bağıli geri ödemeli bir Yükseköğrenim Özel Finansman Sistemi, mevcut kamu finansmanı sisteminden birçok açıdan ayrılmaktadır. Temel farklılıklar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Paydaş sayısı artırılarak maliyet ve risk paylaşımı getiren bu sistemle, devlet, üzerinde genç ve yükseköğretimi artarak talep edecek nüfusun ihtiyaç duyacağı finansmanı sağlama baskısını kısmen transfer edebilecektir.
2. Önemli bir paydaş olan sermaye piyasası yatırımcıya (piyasa riskinin üzerinde risk oranıyla) daha yüksek getiri vadeden yeni menkul kıymetler yaratarak yükseköğretim özel finansman kredi havuzlarının büyümesini ve sürekliliğini sağlayacaktır.
3. Mevcut ipotek tipi geri ödeme sistemi, bu çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere gelire bağıli ödeme sistemine kıyasla, mezun borçluyu daha çok zorlamaktadır. Bu sebeple önerilen bu sistem gelire bağıli geri ödeme prensibini esas alarak, işverenin SGK'ya yaptığı maaş kesintileriyle mezun kişinin borcunu ödememe riskini bertaraf edecektir. Ödememe riski ise ilgili mevzuat çerçevesinde kurucu/kaynak şirket ya da onların tayin edeceği sigorta kuruluşu tarafından teminat altına alınacaktır.
4. Devlet istediği ölçüde risk altına girebilir. İsterse VDMK / VFF garantörü olarak menkul kıymetin yatırımcıya vadesi gelen (kupon ve anapara) ödemelerini yapamaması durumunda yükümlülüğü üstlenir, isterse farklı ortaklık yapıları içinde (Üniversiteler, MYO'lar veya özel kişiler ile birlikte) KİT veya farklı statülerde bir "Öğrenim Borcu Üst Kurulu" oluşturabilir ve riskini sınırlı tutar. Şekil 1 sistemin içerdiği süreçleri ve Tablo 3 ilgili açıklamaları göstermektedir.

Şekil 1
Türkiye'de Öğrenim Kredisini Menkul Kıymetleştirme ve Güvenceli Geri Ödeme Sistemi

Tablo: 3
Türkiye'de Öğrenim Kredisi Menkul Kıymetleştirme ve Güvenceli Geri Ödeme Sistemi (İngilizce ve Türkçe) Açıklamaları

Terim	İngilizce Karşılık	Açıklama
Kurucu/ Kaynak Şirket	VFF founder / Loan Originator	VFF kurucusu, kaynak şirket ve kredi sağlayıcısı sıfatı, tek bir kurum veya farklı kurumlar altında (örneğin bankalar konsorsiyumu) toplanmış olabilir.
Özel Şirket	Company	Garantör (sigorta şirketi) ve/veya kurucu olarak sisteme dahil olabilir. Kurucu veya kurucu niteliğini haiz tüzel kişiler tarafından, nakit akımlarının karşılanması yönelik olarak ihraç öncesinde kısmen veya tamamen garanti veya 3/6/2007 tarihli ve 5684 sayılı Sigortacılık Kanununda tanımlanan sigorta şirketleri tarafından sigorta teminatı verilebilir (III-58.1 Madde 9(1)).
BDDK	Banking Regulation and Supervision Agency	VFF kurucusunun banka, finansal kiralama şirketi veya finansman şirketi olması halinde, Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu'nun uygun görüşü alınır.
BİST	İstanbul Stock Exchange	Yatırımcıların menkul kıymet alım satımı yaptıkları platform Türkiye'de Borsa İstanbul'dur.
Borçlu (Öğrenci)	Debtor (Student)	Yükseköğretim gören öğrencisi, Yükseköğretim kurumu ile ilişkisi olan kişidir.
Denetçi	Auditor	VFF'yi SPK Tebliği'nin zorunlu tuttuğu 6 ayda bir denetimden geçirecek bağımsız denetim kuruluşu.
Derecelendirme Kuruluşu	Rating Agency	SPK'nin uygun bulduğu ve VDMK'ya derecelendirme notu veren kuruluş.
Diğer Güvence Mekanizmaları	Other Credit Enhancements	Çeşitli içsel ve dışsal güvence mekanizmaları işleyişe dahil edilebilir. Örneğin, destekleme kredisi, kefalet senedi, garantör.
Garantör	Guarantor	Bu sistem şemasında devlet, üniversite ya da özel bir kurum garantör olarak ek güvence sağlayabilir, kredinin ödenmemesi durumunda devreye girebilir.
Hizmet Sağlayıcı	Service Company	Nakit akışlarının borçlu-alacaklı arasında transferini sağlar.
İşveren	Employer	Mezun borçlunun çalıştığı kurum.
MKK	Custodian/ Depository	Sermaye Piyasası Kanunu çerçevesinde sermaye piyasası araçlarının kaydedilmesi sürecinde kaydi sistemi kurmak ve işletmekle yetkili Türkiye'nin Merkezi Kayıt Kuruluşu'dur.
SGK	Social Security Institution	16 Mayıs 2006 tarihinde kabul edilen 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile Bağkur, SSK ve Emekli Sandığı kurumlarının devredilmesi ile kurulmuş, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın ilgili bir kuruluşudur. Amacı, sosyal sigortacılık ilkelerine dayalı, etkin, adil, kolay erişilebilir, aktüeryal ve mali açıdan sürdürülebilir, çağdaş standartlarda sosyal güvenlik sistemini yürütmektir.
SPK	Capital Markets Board	Sermaye Piyasası Kurulu: 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile verilen görevler ile bu Kanunun emrettiği uygulamaların yerine getirilmesini ve öngörülen neticelerin sağlanmasını teminen gerekli olan iş ve işlemleri yapar.
T.C. Hazine	Republic of Turkey Treasury	20.12.1994 tarihinde 4059 sayılı kanun ile kurulan T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı'nın temel hizmetlerinden biri hazine işlemlerini yürütmek, Devlet giderlerinin gerektirdiği nakdi sağlamak, Devletin genel bütçe ile ilgili yurt dışı ödemelerini yapmak, iç ödemeler ve dış ödemeler saymanlıkları kurmak ve yönetmek, Devlete ait para, kıymetli maden ve değerleri muhafaza etmek, yönetmek ve namlandırmak. Garantör veya kurucu olarak sisteme dilediği ölçüde dahil olabilir.
Üniversite	University	Üniversite ya da Meslek Yüksek Okulu garantör ve/veya kurucu olarak sisteme dahil olabilir.
VDMK	Asset Backed Security	Varlığa Dayalı Menkul Kıymet
VFF	Special Purpose Entity	Varlık Finansman Fonu, ihraç edilen varlığa dayalı menkul kıymetler karşılığında toplanan paralarla, VDMK sahipleri hesabına inanca mlkiyet esaslarına göre oluşturulan malvarlığıdır. Fonun Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kurulması zorunludur. Fonun tüzel kişiliği yoktur. Fon malvarlığı kurucunun, hizmet sağlayıcının ve kaynak kuruluşun malvarlığından ayrıdır.
Yatırım Bankası	Investment Bank	SPK kaydına alınacak VDMK'nın en iyi gayret aracılığı veya aracılık yüklenimi suretiyle halka arz yoluyla satışını yapan kuruluş.
Yedd-i Emin	Trustee	Güvence mekanizmalarından biridir. VDMK işlemlerinde çeşitli görevler üstlenebilir, devlet, üniversite ya da özel bir kuruluş olabilir.

Şekil 1'deki sistem birçok paydaşı içermekte olup ayrıntıları, A, B, C ve D olmak üzere, dört kutuda gösterilmiştir. A kutusu, kredinin oluşumu (credit origination) ve geri ödenmesini, B kutusu menkul kıymet oluşturma sürecini, C kutusu olası güvence mekanizmalarını ve diğer araçları, D kutusu ise varlığa dayalı menkul kıymetin halka arz edilmesini ve BİST'in ikinci el piyasasında işlem görmesini temsil etmektedir. Temelde, menkul kıymetleştirme işlemlerinde bir satıcı kredi alacaklarını bir havuzda toplayacaktır ve (farklı kurumlarla konsorsiyum kurarak ve/veya bir yedd-i emini de devreye sokarak) bir özel amaçlı kuruluş (SPE) olan varlık finansman fonunu kuracaktır. Bu aşamadan sonra yatırım bankaları devreye girer ve çeşitli aracılık seçenekleriyle halka arz edilecek kredi alacaklarına dayanan bu yeni menkul kıymet için uygun bir fiyat belirleyecektir. VDMK özel bir kuruluş tarafından çıkarılıyorsa, kurumsal bir bono, devlet bir kamu iktisadi

teşebbüs kurarak (örneğin YURTKUR'a benzer statüde bir Öğrenci Özel Kredi Merkezi) destek olursa bir KİT bonusu ya da devlet doğrudan kendisi bono ihraç etmeyi tercih ederse bir hazine bonusu veya vadesi daha uzunsa bir devlet tahvili niteliğindedir. Bu aşamalardan sonra geleneksel finansal ürünlerden farklı bir işleyiş söz konusu değildir. Derecelendirme kuruluşu belli aralıklarla VDMK'nın risk sınıflandırması yapacaktır. Yatırımcılar menkul kıymetleri satın alacaktır, MKK saklama görevini üstlenecektir, yatırımcıdan gelen nakit akışları servis sağlayıcıları aracılığıyla veya doğrudan VFF'den geçerek kaynak kuruluşu yönlendirilip taze krediler yaratılacaktır. Aynı şekilde öğrenci/mezunların geri ödemeleri yatırımcıya kupon ve anapara ödemesi olarak yansıtılır. Sistemde bir aksaklık olursa iç ve dış güvence sağlayıcıları (garantör, sigorta şirketi, vb.) sözleşme şartlarına göre devreye girecektir. Kredinin geri ödeme şartları iş bulma ve maaş şartlarına bağlı olarak ne denli makulse borcun geri ödenmeme riski o ölçüde azalacaktır. Bu bağlamda, mevcut ipotek tipi geri ödeme sistemi yerine belli bir maaş eşliğine ulaşıldığında geri ödemeler başlatılabilirse, bununla birlikte, geri ödemeler örneğin SGK-İşveren maaş kesintisi olarak etkin bir tahsilât mekanizmasına bağlanırsa, finanman sistemi sürdürülebilirliğini sağlayacaktır.

Sistem hernekadar karmaşık görünse de buradaki önemli nokta, devletin sisteme, istediği ölçüde, garantör ya da kurucu olarak iştirak edebileceğidir. Söz konusu sistemin işlerliğinin önemli bir faktörü öğrenim kredilerinin "varlık" veya "marka değerini" yükselterek yatırımcılara çekici hale getirmektedir. Elbette burada söz konusu VDMK bono/tahvillerinin sağlayacağı yüksek faiz oranları önemli bir karar kısıtıdır. Kurucu, kaynak şirket ve hizmet sağlayıcılarının repütasyonu ve güvenilirliği önemlidir. Bu bağlamda kredi tahsis kriterleri ne kadar mantığa ve gerçeklere uygunsuz ödenmeme riski o denli azalmaktadır. Aynı şekilde araçların güvenilirliği nakit akışların tam ve zamanında yatırımcıya ulaşmasını sağlayacaktır. SPK Tebliği'ne göre bu fonlar 6 ayda bir bağımsız denetimden geçirilmek zorundadır. Bu da yatırımcı için bir güven unsurudur. Sigorta şirketlerinin varlığı, hükümet gibi güvenilir kurumların kefaleti de VDMK'nin risk derecelendirmesini olumlu yönde etkileyecektir.

Aktif Bank tarafından kurulan Türkiye'nin ilk Varlık Finansman Fonu (VFF) 20 Ekim 2011 tarihinde 187 milyon TL tutarında ihraç edilen Türkiye'nin ilk gerçek Varlığa Dayalı Menkul Kıymeti (VDMK), başta sigorta ve portföy yönetim şirketleri olmak üzere, Türk Sermaye Piyasalarında yoğun ilgi görmüş ve 2013 yılı sonuna kadar Aktif Bank'ın kurucusu olduğu VFF'ler tarafından ihraç edilen VDMK'ların toplamı 1.4 milyar TL'ye ulaşmıştır. 2013 yılı sonu itibarıyla ilk VFF'nin ihraç ettiği VDMK'lar tamamen itfa edilmiş olup toplamda 5 ayı VFF daha bulunmaktadır¹³.

Bu çalışmada önerilen sistemi Türkiye açısından biraz daha somutlaştırmak adına PTT kredilerinin dayanak varlık olarak kullanılarak PTT emeklilerinin borçlarına dayanan

¹³ Aktif Bank Faaliyet Raporu (2013), <<https://www.aktifbank.com.tr/tr/Documents/2013FaaliyetRaporu.pdf>>, 25.10.2017.

Aktif Yatırım Bankası A.Ş.'nin (1) No'lu Varlık Finansman Fonu incelenebilir. Fon'a ait 31.12.2016 tarihli yatırımcı raporunda VFF'ye devredilecek kredilere bazı kriterler getirilerek ödenmeme riski sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda VFF'ye alınacak kredilerde şu şartlar aranmaktadır: 1. İlk taksidin ödenmiş olması 2. Gecikmiş taksidinin bulunmaması 3. Kredi son taksidinin en son VDMK vadesinden önce ödenecek olması 4. Kredi borçlularına kredi vadesine kadar üçüncü taraflarca hayat sigortası poliçesi düzenlenmiş olması. Bu yatırım araçlarının piyasada başarılı olup olmadığı önerdiğimiz sistemin gelecekteki başarısına (VDMK'lara rağbet açısından) ışık tutabilir. Aktif Bank kendi sitesinde şu bilgileri vermektedir: *Aktif Bank tarafından kurulan Aktif Yatırım Bankası A.Ş. Varlık Finansman Fonlarının malvarlığı Aktif Bank'ın PTT aracılığıyla emekli maaşı alan gerçek kişilere kullandığı kredilerden oluşturulmuştur. Söz konusu kredilerin geri ödemeleri, kredi borçlularının muvafakati dâhilinde, PTT aracılığıyla ödenecek olan emekli maaşının içinden, kredi taksit tutarının PTT tarafından kesilmesi ve alacaklı Banka'ya ödenmesi suretiyle yapılmaktadır. Tüm kredili müşterilere kredi süresi boyunca hayat sigorta poliçesi düzenlenmektedir. VDMK ihracına ilişkin tüm süreç, hizmet sağlayıcı ve garantör olarak Aktif Bank ve Fon portföyünü oluşturan krediler ihraç sürecinden önce JCR Eurasia Rating firması tarafından değerlendirilerek yerel para biriminde en yüksek not olan "AAA" ile notlandırılmış olup uluslararası para biriminde ise Türkiye'nin kredi derece notu ile eş değer olan "BB" ile notlandırılmıştır.*¹⁴

Bu çalışmada, artan nüfusun talep edeceği yükseköğrenim finansmanına mukabil devlet üzerinde artacak finansman yükünü hafifletmek ve riskini çeşitlendirmek amacıyla sermaye piyasalarına halka arz yoluyla bankalar tarafından kaynaklandırılacak ve gelire bağlı geri ödeme prensibini benimseyecektir, çeşitli paydaşları içeren bir özel finansman sistemi önerilmektedir.

Bu sayede kredi kaynağını sermaye piyasasında yaratılacağından devlet ilave finansman arayışı içine girerken ne merkezi bütçedeki YURTKUR payını artırmak ne de bankaların mevduatlarından kaynaklandırmak üzere tasarrufa dayalı nispeten riskli bir yapı tercih etmek durumunda olacaktır. Böylece sermaye maliyeti düşecektir. Diğer yandan, sisteme entegre olacak hizmet sağlayıcılar ve tahsilat kuruluşları ilişkili giderleri üstleneceğinden devlet bu maliyet kalemini de asgariye indirecektir. Bunun yanısıra profesyonel hizmet veren kuruluşlar ve gelire bağlı geri ödeme sistemi, borçların geri ödenmeme riskini düşürecek ve sistemin daha etkin işlenmesini sağlayacaktır. Ödemelerin özel kuruluşlarca sigortalanmasıyla birlikte gene devlet borçların göç, ölüm, v.b. sebeplerle ödenmemesi durumunda sorumluluğunu da asgari düzeye indirmiş olacaktır.

Öğrenim borcu sistemlerinin başarısı bazı temel prensiplere dayanmaktadır. Bu bağlamda, hakkaniyetli erişim, doğru ve uygun bir kredilendirme süreci ve etkin tahsilât

¹⁴ Aktif Bank Websitesi, <<http://www.aktifbank.com.tr/tr/ozel-bankacilik/yatirim-urunleri/varliga-dayali-menkul-kiymetler>>, 25.10.2017.

yapısı, ihtiyaç tespitinin nesnel ve şeffaf kriterlere dayanması önemlidir. Sermaye piyasası yatırımcıları, risk-getiri tercihleriyle birlikte, yatırım yapmayı düşündükleri veya portföylerinde bulunan menkul kıymetlerinin gerek bağımsız denetim raporları gerekse de derecelendirme raporlarını dikkatle izlemekte ve alım veya tutma kararlarını bu doğrultuda vermektedirler. Dolayısıyla öğrenim kredisine dayalı menkul kıymetin yatırımcı açısından çekici bulunması için varlık değerinin azami seviye olması gerekmektedir. Yatırımcı, kaynak/ kurucu, garantör ve diğer hizmet sağlayıcı ve aracılı yakından takip edecektir. Devletin kısmi veya münferit desteği riski azaltacağından menkul kıymeti yatırımcı gözüyle daha değerli hale getirebilecektir.

Söz konusu öğrenim kredisine dayalı menkul kıymeti bir sabit getirili menkul kıymet gibi borsa yoluyla halka arz etmenin haricinde borsaya başvurmadan özel yatırımcılara da sunmak mümkündür. Amerika'da bu modele en iyi örnek MyRichUncle olmuştur. Ancak 2000-2009 arası varlığını sürdürmüş bir öğrenci borçlarına dayalı finansal varlıklaştırma örneği olan ve zamanında NASDAQ Borsası'na kote olan MRU Holding'in MyRichUncle hizmetinin başarısızlıkla sonuçlanan faaliyetleri maalesef birçok borçluyu mağdur etmiştir. Sistemin kaynaklarını Merrill Lynch ve Goldman Sachs gibi iflas eden önemli yatırım bankalarına borçlu olması, başarısızlığının temel sebepleri arasındadır.

Son zamanlarda yaygınlaşan kitlesel kaynaklandırma yoluyla İnternet platformu üzerinden çeşitli kitlelere ulaşabilen girişimci şirketler ABD'de öğrenim kredisi piyasasında da faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunların en tanınmışları olan SoFi ve Lending Club sadece öğrenim borcu sağlamakla kalmıyor, öğrencilerin mevcut borçları için geri finansman sağlamaktadır. Organize (sermaye) piyasaları dışında çalışan bu tarz sistemlerin Türkiye'ye hukuki ve yapısal uygunluğu araştırılmalıdır.

Bunların haricinde özsermaye finansmanına (equity financing) da gene borsa veya özel yatırımcılara çeşitli platformlar vasıtasıyla erişmek suretiyle başvurulabilir. Bu yöntemle bono-benzeri bir finansal araç yerine, hisse ihraç edilmektedir. Öğrenim finansmanı hissesi ise öğrencinin gelecekte kazanacağı tahmini maaşlarının bugünkü değerlerinin toplamı şeklinde değerlendirilebilir. Ancak mevcut küresel konjonktürel belirsizlikte bu hesaplamaların sapmaları oldukça yüksek olacaktır, dolayısıyla bu tarz bir model ülkemiz için uygun olmayacaktır.

Bununla birlikte, sistemi sermaye piyasaları dışında finanse etmenin farklı yolları da mevcut olup bazı ülkeler tarafından denenmiştir. Örneğin, Gana 1988 yılında Dünya Bankası'nın da desteğiyle (ve hükümetin bütçesinden yeterli kadar finansman ayıramaması veya ayırmak istememesi ve banka kredisi sağlamak için gerekli garantileri vermemesi nedeniyle), önemli bir kamusal tasarruf aracı olan sosyal sigorta ve emeklilik fonunu finansman kaynağı olarak kullanmıştır.. Ancak bu deneme başarısızlıkla sonuçlanmış olup önemli ölçüde ödenmeyen borçlar emeklilik için birikimlerini bu fona yönlendiren tasarruf sahiplerinin geleceğini tehlike atmıştır. Bu gibi örnekler, finansman ihtiyacını sermaye piyasalarına yönlendirmenin önemini vurgulamaktadır. Hükümet sponsorluğunda veya garantisinde bir özel finansman sistemi menkul kıymetlerin risk derecelendirmesi ve

müşterek sorumlu paydaşların dâhil edilmesiyle daha iyi sonuçlar verebilir (Johnston & Marcucci, 2010).

ABD örneğindeki federal öğrenim kredilerinin tüketilip sonra özel kaynaklara başvurulması gibi, önerdiğim sistem çerçevesinde, Türkiye'de de ihtiyaç sahibi öğrenciler, devletin düşük faizli (YURTKUR) öğrenim kredilerini tükettikten sonra ilave kredi arayışı için (veya mevcut kredilerin refinansmanı için) alternatif kanalları tercih edebilir.

Sistem kurulurken, IFC gibi uluslararası finansman kuruluşlarından destek istenebilir. Örneğin Ürdün'de IFC, Omnix International Group ve Cairo Amman Bank ile birlikte üniversite öğrencilerinin harçlarına finansman kredisi bulmak üzere bir girişim başlattığını duyurmuştu (Jonstone & Marcucci, 2010).

Sistemin içinde yaratılan bu öğrenim kredilerine bağlı menkul kıymetlerin yatırımcı için nasıl daha çekici hale getirilebileceği hususunun gelecek araştırma konuları içinde önem kazanacağı düşünülmektedir.

Yapılandırılmış finansal ürünler (özellikle subprime mortgage kredileri) yaşanan 2007/08 küresel krizinin patlak vermesinde en önemli etken gibi görülse de, Türkiye'de bu piyasa henüz emekleme aşamasında olduğundan gerekli risk yönetim mekanizmaları ve şeffaf bilgilendirme ile birlikte sisteme öncelikle nitelikli yatırımcıların dâhil edilmesi durumunda (SPK Tebliği III-58.1 Madde 7(13): VİDMK ihraçlarında Kurul, satışın yalnızca nitelikli yatırımcılara yönelik olarak yapılmasını talep edebilir) kriz yaratabilecek bir potansiyel barındırılmamaktadır.

Kaynaklar

- Alptekin, E. (2009), "Menkul Kıymetleştirme ve Finans Krizindeki Rolü", *AR&GE Bülteni*, 11-16.
- Akça, H. (2012), "Yükseköğretimin Finansmanı ve Türkiye İçin Yükseköğretim Finansman Modeli Önerisi", *Yönetim ve Ekonomi*, 19(1), 91-104.
- Barr, N. (2001), "Funding higher education: policies for access and quality", House of Commons Education and Skills Committee, *Post-16 Student Support*, Session 2, 24.
- CAE (2015), *Council for Aid to Education Report*, <<http://cae.org>>, 25.10.2017.
- CAF (2014), *Charities Aid Foundation World Giving Index 2014 Report*, <<https://www.cafonline.org/about-us/publications/2014-publications/world-giving-index-2014>>, 25.10.2017.
- Caner, A. & C. Okten (2013), "Higher education in Turkey: Subsidizing the rich or the poor?", *Economics of Education Review*, 35, 75-92.
- Chapman, B. (2006), "Income related student loans: concepts, international reforms and administrative challenges", in: *Cost-Sharing and Accessibility in Higher Education: A Fairer Deal?* (79-103), Springer Netherlands.
- Crawford, C. & W. Jin (2014), "Payback time? Student debt and loan repayments: what will the 2012 reforms mean for graduates", Institute for Fiscal Studies, *IFS Report*, 93.
- Dynarski, M. (1994), "Who defaults on student loans? Findings from the national postsecondary student aid study", *Economics of Education Review*, 13(1), 55-68.

- Erkut, E. (2012), *Paralı Eğitimin Parasını Çıkarmak*, <<http://www.erhanerkut.com>>, 25.10.2017.
- FSR Insights (2013), PwC, <<https://www.pwc.com/us/en/financial-instruments-and-credit/publications/assets/pwc-private-student-loan-market-challenges-opportunities.pdf>>, 25.10.2017.
- Gross, J.P. & O. Cekic & D. Hossler & N. Hillman (2009), "What Matters in Student Loan Default: A Review of the Research Literature", *Journal of Student Financial Aid*, 39(1), 19-29.
- Gölpek, F. (2015), "Who Earnings After Four Years' Education in Turkey: The Society or the Individual?", *Eğitim ve Bilim*, 40(177).
- Eğitimajansı (2015), *33 Üniversite Tüm Kontenjanlarını Doldurdu*, <<http://www.egitimajansi.com/haber/33-universite-tum-kontenjanlarini-doldurdu-haberi-43046h.html>>, 25.10.2017.
- Hahn, R. (2015), "The Private Financing of Higher Education", *International Higher Education*, (50), 18-29.
- Johnstone, D.B. & P.N. Marcucci (2010), *Financing higher education worldwide: Who pays? Who should pay?*, JHU Press.
- Mutluer, K. (2008), *Türkiye'de Yükseköğretimin Başlıca Sorunları ve Sorunlara Çözüm Önerileri*, Maliye Bakanlığı, SGB Yayınları No. 2008/380, Ankara.
- Palacios, M. (2004), *Investing in human capital: a capital markets approach to student funding*, Cambridge Univ Pr.
- Son-Turan, S. (2016), "Reforming Higher Education Finance in Turkey: The Alumni Crowdfunded Student Debt Fund 'A-CSDF' Model", *Eğitim ve Bilim*, 41, (184).
- Teker, S. & D. Teker (2014), "Higher education financing: A proposed model for Turkey", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 849-853.
- Tosun, M.U. (2017), "Türk Kamu Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenci Katkısı ve Öğrenim Ücretinin Ekonomik Analizi", *Sosyoekonomi*, 25(32), 11-30.

2008 Küresel Krizinin Bireysel Emeklilik Fonları Oynaklığı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği¹

Orkun ÇELİK (<https://orcid.org/0000-0002-8594-6852>), Department of Economics, Ege University, Turkey; e-mail: orkun.celik@ege.edu.tr

Deniz ERER (<http://orcid.org/0000-0001-9977-9592>), Department of Economics, Ege University, Turkey; e-mail: denizerer@hotmail.com

Elif ERER (<http://orcid.org/0000-0002-2238-4602>), Department of Economics, Ege University, Turkey; e-mail: elif_erer_@hotmail.com

The Effect of 2008 Global Crisis on Volatility of Private Pension Funds: A Case of Turkey²

Abstract

The aim of study is to analysis the effect of global crisis on private pension system in Turkey. This is covered 05.01.2014-18.11.2016 (Weekly) period and is employed by ARMA(9,8)-EGARCH(1,1) model. It is infered from the results that global financial crisis increased the volatility of private pension funds. This situation states that global financial crisis affected negatively private pension funds.

Keywords : Global Crisis, Saving, Private Pension

JEL Classification Codes : D14, E21, J32.

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2008 yılında ortaya çıkan küresel krizin, Türkiye'deki bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmanın dönem aralığı 05.01.2014-18.11.2016 (Haftalık) dönemini kapsamaktadır. ARMA(9,8)-EGARCH(1,1) modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, küresel krizin bireysel emeklilik fonları oynaklığını artırdığı görülmüştür. Bu durum, küresel krizin bireysel emeklilik fonlarını olumsuz etkilediğini ifade etmektedir.

Anahtar Sözcükler : Küresel Kriz, Tasarruf, Bireysel Emeklilik.

¹ Bu çalışma, 360 derece Gençlerle 4.Uluslararası Öğrenci Kongresinde sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

² This article is the edited version of the paper presented in the 360 degree 4th International Student Congress.

1. Giriş

En basit tanımıyla oynaklık, fiyatlarda ortaya çıkan ani hareketler olarak tanımlanmaktadır (Akay & Nargeleçekenler, 2006: 5). Piyasa oynaklığı ise, getirilerin standart sapmasındaki değişimler olarak tanımlanmaktadır. Bu değişimlerin anlaşılmasının önemi ise piyasa katılımcıları tarafından incelenen risk-getiri ilişkisine bağlıdır. Yani, bir yatırım kararı verileceği zaman, rasyonel piyasa katılımcıları genellikle, aynı risk düzeyinde, kendilerine daha yüksek getiri sağlayan varlıkları tercih edecektir (Srnicek, 2014: 23).

Bu açıdan finansal varlıkların oynaklığı analizi, akademisyenler, politikacılar ve piyasa katılımcıları için birkaç nedenden dolayı önemlidir. İlki, yukarıda da belirtildiği gibi, finansal varlıkların oynaklığının tahminlenmesi, portföy risk yönetim kararının rasyonel bir şekilde yapılmasına yardımcı olması nedeniyle iktisadi birimler açısından önemlidir. İkincisi iktisadi birimlere, yatırımlarındaki risk tutarının bir ölçütü olması nedeniyle oynaklık, ciddi anlamda önemli olmaktadır. Dahası, teorik açıdan da, oynaklığın türev piyasaların fiyatlanmasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Son olarak oynaklık, ekonominin geneli için de bir önem arz etmektedir. Danielsson vd (2017) yapmış oldukları çalışmada finansal piyasalardaki oynaklık düzeyi, finansal krizlerinde önemli bir belirleyici olduğunu sonucuna ulaşımlardır. Özellikle düşük oynaklık düzeyinin, kredi hacminin aşırı büyümesine ve böylece düşük risk düzeyinin giderek daha riskli bir yapıya dönüşmesine neden olmaktadır. Öte yandan politikacılar da, ekonominin ve piyasanın hassasiyetinin bir ölçüsü olarak piyasa oynaklıklarının tahminlerine güvenmektedir. Engle (1982)'in son derece önemli çalışmasından beri, tüm bu nedenler oynaklığın, büyük bir ilgiyle modellenmesine ve incelenmesine neden olmuştur (Ayuso vd, 1996; Poon & Granger, 2003; Ruiz, 2014: 16).

Yapılan son çalışmalar, bir değişkenin oynaklığının yalnızca kendi dinamiklerine bağlı olmadığını, diğer değişkenlerin oynaklıklarına da bağlı olabileceğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, finansal piyasalar ve varlıkların oynaklıkları arasında bir ilişki bulunabilmektedir. Finansal piyasaların serbestleşmesi nedeniyle, piyasalar günden güne birbirlerine bütünleşik olmakta ve bir şok, finansal kanallar aracılığıyla bir piyasadan diğerine geçebilmektedir (Kamışlı vd., 2016: 339).

2008 yılında Amerika konut piyasasında meydana gelen krizin, finansal kanallar aracılığıyla önce finans piyasalarını daha sonra reel piyasaları etkisi altına alması, finansal piyasalar arasında bir ilişki olduğunun da önemli bir göstergesidir. Dünya genelini etkisi altına alan küresel krizin üzerinden uzunca bir zaman geçmesine rağmen, yaratmış olduğu iktisadi ve sosyal tahribatların incelenmesiyle ilgili literatür gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalar da, krizin bu ülkelerin hem finans, hem de reel piyasalarını da olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir (OECD, 2010b; Chandrasekhar, 2011; Cömert & Çolak; 2014).

Bu durum, krizden çıkma sürecini geciktirmekte olup, etkilerini uzun vadeye yaymaktadır. Özellikle tasarruf yetersizliğine bağlı olarak cari açığın krizle birlikte derinleşmesi çözüm yollarından biri olarak düşünülen, bireysel emeklilik sisteminin bu süreçte nedenli etkilendiğini de merak konusu haline getirmektedir. Çünkü bu süreçte yerli

ve yabancı yatırımcıların, geleceğe yönelik planları ve tasarruf eğilimlerinin de etkilendiği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı da, Türkiye’de bireysel emeklilik sistemi içerisinde elde edilen fonlarının oynaklığı bu süreçten ne denli etkilendiğini analiz etmektir. Bu kapsamda ikinci bölümde, konuyla ilgili literatüre yer verilecektir. Üçüncü bölümde, küresel krizin dünyada ve Türkiye’deki bireysel emeklilik fonları üzerindeki etkisi, güncel rakamlarla incelenecektir. Dördüncü ve beşinci bölümde çalışmanın yöntemi ve elde edilen ampirik bulgulara yer verilecektir. Son bölümde ise, elde edilen ampirik bulgulardan yola çıkarak, politika önerilerinde bulunulacaktır.

Bu çalışmanın özgün değeri olarak, küresel krizin Türkiye’de ki bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkisini ampirik bir şekilde inceliyor olması ve gelecek çalışmaların oluşumuna da katkı sağlayacağı, düşünülmektedir.

2. Literatür

Konuyla ilgili literatür incelediğinde, Türkiye için bireysel emeklilik fonlarının oynaklığı ile ilgili bir çalışmaya rastlanmasa da, bireysel emeklilik fonları ve küresel krizin finansal piyasa oynaklıkları üzerindeki etkisini gösteren birçok yerli ve yabancı çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar ise sırasıyla şöyledir.

Kay (2009), Arjantin’de bireysel emeklilik sisteminin yapısını ve politik riskin bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada politik riskin bireysel emeklilik sistemi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Angabini ve Wasiuzzaman (2011), 2000-2010 dönemi için küresel krizin, Malezya borsasının oynaklığı üzerindeki etkisini incelemiştir. GARCH ve ARIMA yöntemlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, finansal krizin oynaklık üzerinde artırıcı bir etkisi olduğu ve koşullu varyansın kalıcılığında da bir miktar düşüş olduğu görülmüştür.

Schwert (2011), Amerika için 1802-2010 (aylık), 1885-2010 (günlük) ve 1982-2010 dönemler arası borsa oynaklıklarını incelemiştir. Ayrıca İngiltere ve Japonya’yı da karşılaştırma yapmak amacıyla dikkate almıştır. Buna göre, kriz sonrası dönemde borsa oynaklığının beklendiği gibi gerçekleştiği ve bu dönemde borsa oynaklığının özellikle finans sektörü hisselerinde tarihin en yüksek düzeyine ulaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Fakat bu etki uzun süreli olmamıştır. İngiltere ve Japonya’da da oynaklık kriz döneminde nispeten kısa süre yaşanmıştır.

Musalem ve Pasquini (2012), 1990-2007 dönemi için 27 ülkede bireysel emeklilik fonlarının performansı ile ülkenin özel emeklilik endüstrisi ve emeklilik planının yapısı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, yönetilen varlıkların daha çok olduğu sistemlerde getirilerin daha yüksek olduğu, mesleki planların bireysel emeklilik planlarından, çeşitli fonlara sahip sistemlerin tek fona sahip sistemlerden daha fazla getiri

sağladığı, daha eski sistemlerde emeklilik sistemi oynaklığının daha düşük olduğu bulunmuştur.

Bayar ve Kılıç (2014), Türkiye için küresel krizin, bireysel emeklilik sistemi üzerine olan etkisini incelemiştir. Çalışmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Buna göre, kriz süresince bireysel emeklilik fonlarının toplam net varlık değerindeki artış hızının azaldığı ve hisse senedi ağırlıklı emeklilik fonların negatif getiriler sağladığı görülmüştür. Bu nedenle, emeklilik yatırım fonlarının portföy dağılımlarında hisse senedinden tahvile bir kayma olmuştur. Ayrıca, bireysel emeklilik sistemindeki katılımcı sayısı artış hızının önemli oranda azaldığı tespit edilmiştir.

Selim ve Çelik (2014), 32 OECD ülkesi için bireysel emeklilik fonlarının belirleyicilerini incelemiştir. Panel veri analizi yöntemi kullanılmış olup, 2005-2011 dönem aralığı dikkate alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, nüfus, sağlık harcamaları ve istihdam oranı aksine, hane halkı tüketim harcamaları, kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla, erkeklerin ortalama emeklilik yaşı ve 2008 küresel krizi, bireysel emeklilik fonlarını negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca, enflasyon ve kısa dönem faiz oranının bireysel emeklilik fonları üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sakthivel vd (2014) 2005-2012 (günlük) dönemi için Hindistan'da küresel krizin, borsanın oynaklığı üzerindeki etkisini incelemiştir. GJR GARCH modelinden yararlanılmıştır. Buna göre, kriz öncesi döneme kıyasla kriz sonrası dönemde ortalama getirilerin oynaklığı artmıştır. Ayrıca kriz, ortalama getirileri ve Hindistan borsası oynaklığını olumsuz etkilemiştir.

Gökçen ve Yalçın (2015), 2004-2012 dönemi için Türkiye'de bireysel emeklilik fonlarını etkileyen faktörleri panel veri analizi yöntemiyle incelemişler ve söz konusu fonların performanslarını karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda BIST100 endeksi, devlet tahvili, dolar/TL endeksi, Amerika devlet tahvili değişkenlerinin bireysel emeklilik fonlarını pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Bu durum, düşük maliyetli fon ihtiyacına olan talebin arttığını ifade etmektedir.

Kesgingöz (2016) Türkiye için küresel krizin, yoksulluğun ve emeklilik kararları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Buna göre, küresel kriz nedeniyle Gini katsayısı artmış, asgari ücret, yoksulluk sınırı ve kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla azalmıştır. Ayrıca kriz gelir dağılımını da olumsuz etkilemiş, bu durum yoksulluğu derinleşmesine yol açmıştır. Bu da bireyleri emekli olma tercihini etkilemiştir. Kriz döneminde kamu emeklilik sistemindeki emekli sayısını arttığı gözlenmiştir. Türkiye'de sıkça yaşanan ekonomik krizler ve gün geçtikçe ağırlaşan sosyal güvenlik koşulları nedeniyle bireysel emeklilik sistemine olan ilgi giderek artmıştır.

Kamışlı vd (2016), 2001-2015 (günlük) dönemi için Türkiye'de küresel krizin, Borsa İstanbul indeksleri arasındaki oynaklık yayılımı üzerindeki etkisini incelemiştir. Hafner and Herwartz nedensellik testinden yararlanılmıştır. Buna göre, kriz öncesi dönemde sanayi ve finans sektörü arasında çift yönlü oynaklık yayılımı olduğu fakat hizmet sektöründen sanayi

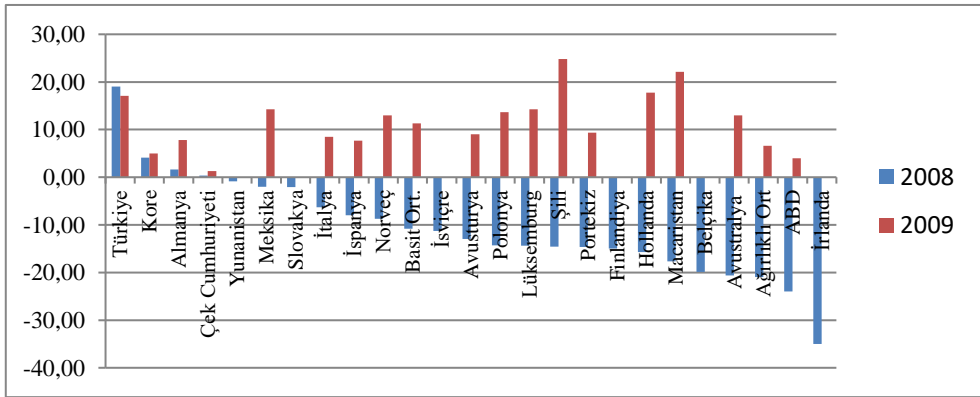
sektörüne tek yönlü bir yayılma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kriz sonrası dönemde, getiri indeksleri arasında bir yayılma etkisinin bulunmamaktadır. Ayrıca kriz, sektör getiri indeksleri arasındaki oynaklık bağına değiştirmektedir.

Sosa ve Ortiz (2017), NAFTA ülkeleri (Amerika, Kanada ve Meksika) için 2003-2015 (günlük) dönemi, küresel krizin hisse senedi piyasası oynaklığı ve bulaşma etkisini incelemiştir. Buna göre, krizin süreci boyunca asimetrik oynaklığın olduğu ve oynaklığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

3. Küresel Krizin Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Fonları Üzerine Etkisi

Emeklilik politikaları üzerine yapılan çalışmalar göstermektedir ki, hem kamu hem de özel kesim emeklilik programları, küresel krizin ve ekonomik resesyonun sonuçlarından etkilenmişlerdir (Natali, 2011: 9). Özellikle küresel krizin finansal boyutu, özel emeklilik fonlarını oldukça derin bir şekilde etkilemiştir. 2008 yılında OECD ülkelerinde özel emeklilik fonu yatırımlarının reel değerinin yüzde 23 oranında azaldığı görülmüştür. Bu ise, 5.4 trilyon dolarlık bir kayba eşdeğerdir. Aynı zamanda birçok kişinin emeklilik tasarrufu ve diğer varlıklarından önemli bir kısmının değer kaybettiğini ifade etmektedir (Whitehouse, 2009: 1).

Grafik: 1
OECD Ülkelerinde Emeklilik Fonlarının Nominal Yatırım Getiri Oranları (%)

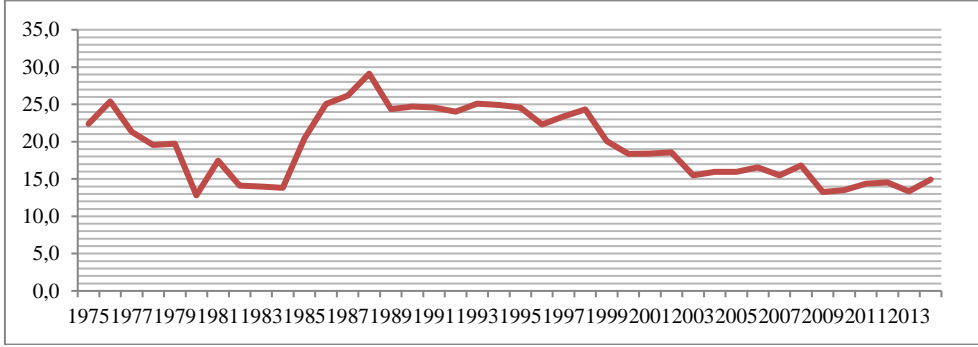
Kaynak: OECD (2010a)'dan alınan veriler tarafımızca düzenlenmiştir.

Grafik 1'de görüldüğü gibi, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki emeklilik fonlarının getiri oranlarında küresel kriz döneminde önemli azalışlar gözlenmiştir. Türkiye'de ki emeklilik fonların getiri oranı 2008 yılında yüzde 19 oranında iken, 2009 yılında yüzde 17,10 düzeyine gerilemiştir.

Ülkeler arasında getiri oranlarında farklılıklar kısmen, düzenleyici çevre kadar, portföy kompozisyonundaki farklılıklarla açıklanmaktadır. Ayrıca, ekonomik koşullardan

kaynaklı işsizlik oranının artması emekli tasarruf miktarını azaltacak ve böylece gelecekteki emeklilik gelirini negatif etkileyecektir (Antolín & Stewart, 2009: 4).

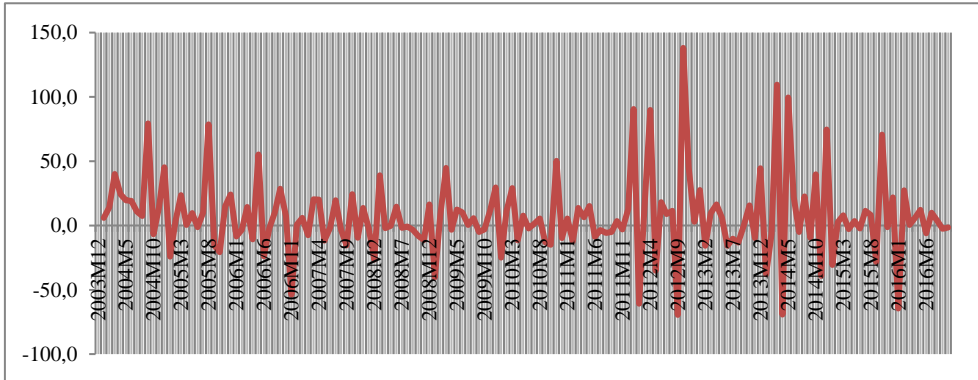
Grafik 2
Türkiye'nin Tasarruf Oranları (%) (1975-2014)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2017)'ndan alınan veriler tarafımızca düzenlenmiştir.

Grafik 2'de ise, Türkiye'nin yıllara göre tasarruf oranlarının seyri gösterilmiştir. 1980 ve 1988 yılları arasında politika belirsizlikleri ve yüksek enflasyona nedeniyle tasarruf oranlarında keskin bir şekilde artış görülmüş ve 1988'den bugüne kadar ki süreçte azalma eğiliminde olmuştur (Sancak & Demir, 2012: 173). Türkiye'de 2004 ve sonrası dönemde gelindiğinde yurtiçi tasarruflar ve bireysel emeklilik katkı payları artmıştır. Yurt içi tasarruflar 2003'ten 2008 küresel krizine kadar mevcut durumu korurken, küresel kriz sonrası azalma eğilimine girmiştir (Çoban & Çoban 2016: 13).

Grafik 3
Türkiye'nin Bireysel Emeklilik Fonlarının Değişim Oranı (%-Aylık) (2003-2016)

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM) (2017)'dan alınan veriler tarafımızca düzenlenmiştir.

Küresel krizle birlikte dünya genelinde piyasa dinamiklerinin değişmesi ve özellikle türev piyasalarının daha kırılgan bir hal alması, tasarruf sahiplerini de güvenli limanlara yöneltmiştir. Bu durumdan Türkiye gibi ülkelerde oldukça sert bir şekilde etkilenmiştir. Grafik 3'te Türkiye'de ki bireysel emeklilik fonlarının değişim oranları gösterilmekte olup, özellikle kriz sonrası dönemde emeklilik fonlarının oynaklığında büyük değişimler gözlenmiştir.

4. Yöntem

Oynaklık kavramı, varlık getirilerinin koşullu varyansını ifade etmektedir. Bu kavram, özellikle opsiyon ticaretinde ve risk yönetiminde önemlidir. Oynaklık modellemesi finansal bir pozisyonun riske maruz değerinin hesaplanmasında temel bir yaklaşımdır. Oynaklık modellerinin önemli bir özelliği oynaklık kümelemesidir. Oynaklık kümelemesi, oynaklığın belirli zaman dönemlerinde yüksek, diğer dönemlerde düşük olarak değişmesidir. Ayrıca, oynaklık sürekli bir şekilde zaman boyunca değişmektedir. Diğer bir ifadeyle, oynaklık sıçramaları nadiren meydana gelmektedir. Oynaklık sabit bir aralık içinde değişmektedir, yani oynaklık durağandır (Tsay, 2002:88).

Sabit ortalama ve varyanslı olmadıklarından dolayı çoğu ekonomik zaman serilerinin modellenmesinde koşullu değişen varyans modellerinden yararlanılmaktadır. Finansal serilerin koşullu değişen varyansını tahmin etmek amacıyla oluşturulan ilk model Engle (1982) tarafından önerilmiştir. ARCH yöntemi olarak adlandırılan bu modele daha sonra alternatif birçok model geliştirilmiştir. Bu alternatif modellerden biri Bollerslev (1986) tarafından geliştirilen GARCH modelidir. GARCH modelinde asimetri etkisi göz önüne alınmamaktadır. GARCH modelinin bu eksikliğini gidermek amacıyla, asimetri etkisini dikkate alan modeller geliştirilmiştir (Nelson, 1991; Christie, 1982; Schwert, 1989). Asimetri etkisini dikkate alan koşullu varyans modellerinden birisi EGARCH yöntemidir. EGARCH modeli Nelson (1991) tarafından geliştirilmiştir. Eğer σ_t^2 t zamanında verilen bilginin şartlı varyansı ise, pozitif olmak zorundadır. GARCH modeli, bunu σ^2 'yi pozitif rassal değişkenlerin doğrusal bir kombinasyonu şeklinde ifade ederek sağlamaktadır. σ^2 'nin pozitif olmasını sağlamak için diğer bir yöntem, gecikmeli z_t ve zamanın bir fonksiyonu olarak $\ln(\sigma_t^2)$ 'yi doğrusallaştırmaktır.

$$\ln(\sigma_t^2) = \alpha_t + \sum_{k=1}^{\infty} \beta_k g(z_{t-k}), \beta_1 \equiv 1 \quad (1)$$

Burada z_t standartlaştırılmış artıktır. EGARCH modeli borsa getirileri ve oynaklık değişimleri arasındaki asimetrik ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bunu sağlamak için, $g(z_t)$ 'nin değeri z_t 'nin işaretine ve büyüklüğünün bir fonksiyonu olmak zorundadır. $g(z_t)$, şartlı varyans sürecinin $\{\sigma_t^2\}$ hisse senedi fiyatlarındaki artış ve azalışlara asimetrik tepki verilmesine izin vermektedir ve şartlı varyansın her zaman pozitif olmasını da sağlamaktadır (Nelson, 1991: 350-351). EGARCH(1,1) modeli aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\ln(h_t^2) = \alpha_0 + \alpha \left| \frac{e_{t-1}}{h_{t-1}} \right| + \delta \frac{e_{t-1}}{h_{t-1}} + \beta \ln(h_{t-1}^2) \quad (2)$$

Burada standartlaştırılmış hatalar e/σ kullanılır. ARCH etkisi karesel hatalar yerine standartlaştırılmış hataların mutlak değeri ile gösterilir. Eğer kaldıraç etkisi varsa, δ 'nın negatif olması beklenir (Kirchgassner & Wolters, 2007: 257 - 258). EGARCH modeli genel olarak aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$\ln(h_{j,t}^2) = \omega_j + \beta_j \ln(h_{j,t-1}^2) + \delta \frac{e_{t-1}}{\sqrt{h_{t-1}^2}} + \alpha \left[\frac{|e_{t-1}|}{\sqrt{h_{t-1}^2}} - \sqrt{\frac{2}{\pi}} \right] \quad (3)$$

α parametresi modelin simetrik, yani GARCH etkisini göstermektedir. β piyasada meydana gelen herhangi bir şeye bakılmaksızın şartlı oynaklıktaki sürekliliği ölçmektedir. β nisbi olarak büyük olduğunda, oynaklığın piyasadaki bir krizi takiben ortadan kalkması (die out) uzun zaman almaktadır. δ parametresi asimetriyi veya kaldıraç etkisini ölçmektedir. Eğer $\delta = 0$ ise, model simetriktir. $\delta < 0$ olduğunda, pozitif şoklar (iyi haberler) negatif şoklardan (kötü haberler) daha az oynaklık yaratır. Eğer $\delta > 0$ ise, pozitif değişiklikler negatif değişikliklerden daha çok istikrar bozucudur (destabilizing) (Su, 2010: 8-9).

5. Ampirik Bulgular

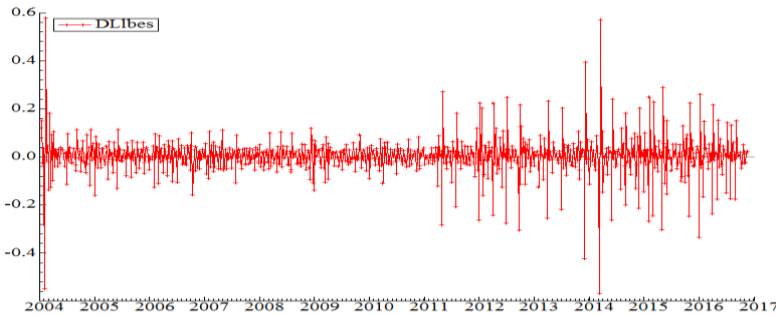
5.1. Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmanın amacı, Amerika'da ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkileyen küresel krizin, Türkiye'de bireysel emeklilik fonları üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaçla 05.01.2004-18.11.2016 dönemine ilişkin haftalık bireysel emeklilik sistemi fonları kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo: 1
Çalışmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Açıklamalar

Kısaltmalar	Açıklamaları
Lbes	Bireysel emeklilik fonlarının logaritması
Dummy	2008 küresel krizin etkisini gösteren kukla değişken

Grafik: 4
Bireysel Emeklilik Fonlarına İlişkin Büyüme Oranlarının Zaman İçindeki Seyri

Grafik 4 incelendiğinde, küçük değişimlerin küçük değişimleri; büyük değişimlerin büyük değişimleri takip ettiği görülmektedir. Bu durum oynaklık kümelemesi olarak adlandırılmaktadır. Grafik 4'ten hareketle, bireysel emeklilik fonlarının 2008 krizinden sonra oynaklığının arttığı söylenebilmektedir.

Bireysel emeklilik fonlarına ilişkin tanımlayıcı istatistikler, Tablo 2'de yer almaktadır:

Tablo 2
Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler	İstatistik Değerleri	Tanımlayıcı İstatistikler	İstatistik Değerleri
Ortalama	10,433	Standart Sapma	1,055
Medyan	10,424	Çarpıklık	-0,464
Maksimum Değer	12,918	Basıklık	3,329
Minimum Değer	6,488	Jarque-Bera	31,701

Tablo 2 incelendiğinde, lbes serisine ilişkin en yüksek değer 12.918, en düşük değer ise 6.488 olduğu görülmektedir. Bu serinin sola çarpık olduğu ve normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir.

5.2. Bulgular

2008 küresel krizinin bireysel emeklilik sistemi fonları üzerindeki etkisini gösteren model kurulmadan önce, lbes serisine ilişkin ADF ve Phillips-Perron birim kök testleri uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 3'de yer almaktadır. Tablo 3 incelendiğinde, hem sabit terimli hem de sabit terim ve trendli birim kök test sonuçlarına göre lbes değişkeninin düzey değerinde durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 3
ADF ve Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF		Phillips-Perron	
	Sabit Terimli	Sabit Terim ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit Terim ve Trendli
Lbes	-4,094 (15)	-5,628 (15)	-17,093(21)	-29,660(20)
Kritik değerler	%1 -3,438	%1 -3,969	%1 -3,438	%1 -3,969
	%5 -2,865	%5 -3,415	%5 -2,865	%5 -3,415
	%10 -2,568	%10 -3,130	%10 -2,568	%10 -3,130

*Not: Parantez içindeki değerler Akaike bilgi kriterine göre belirlenen gecikme uzunluğunu göstermektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Δ değişkenlerin birinci dereceden farkını göstermektedir.*

Çalışmada, 2008 küresel krizin bireysel emeklilik sistemi fonlarının oynaklığı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla, alternatif koşullu oynaklık modelleri denenmiş ve Akaike ve Swartz bilgi kriteri en düşük, log-olabilirlik değeri en yüksek olan ARMA(9,8)-EGARCH (1,1) modeli seçilmiştir. ARMA(9,8)-EGARCH(1,1) modeline ilişkin tahmin sonuçları Tablo 4'de yer almaktadır. Tablo 4 incelendiğinde, asimetri etkisini gösteren α_2 katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, negatif haberler pozitif haberlere göre oynaklık üzerinde nispeten daha fazla etkiye sahiptir. 2008 küresel krizine ilişkin kukla değişkeni gösteren α_4 katsayısı pozitif ve 0.05 önem düzeyi için anlamlıdır. Bu durum,

bireysel emeklilik sistemi fonlarına ilişkin riskin 2008 küresel kriz dönemi boyunca arttığını ifade etmektedir.

Tablo: 4
ARMA(9,8)-EGARCH(1,1) Model Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata
	Ortalama Denklemi	
a_0	19,72777	9,516285**
a_1	-0,454779	0,152963***
a_2	0,751962	0,076154***
a_3	0,577148	0,134128***
a_4	-0,154442	0,055434***
a_5	0,671536	0,051775***
a_6	0,631952	0,105145***
a_7	-0,395216	0,085092***
a_8	-0,610902	0,089581***
a_9	-0,020093	0,049035
b_1	0,492015	0,153853***
b_2	-0,613589	0,078687***
b_3	-0,488109	0,125282***
b_4	0,121698	0,058835**
b_5	-0,569856	0,058981***
b_6	-0,434374	0,088677***
b_7	0,351883	0,052232***
b_8	0,386871	0,076667***
Varyans Denklemi		
α_0	-0,162222	0,073215**
α_1	0,315000	0,136915**
α_2	0,192949	0,097426**
α_3	0,924551	0,031067***
α_4	0,168811	0,082272**
T-DIST. DOF	2,262252	0,196898***
Akaike	1,181179	
Schwarz	1,322552	
Log olabirlik	-444,9281	
Hannan-Quinn	1,235507	

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir.

$$lbes_t = a_0 + a_1 lbes_{t-1} + a_2 lbes_{t-2} + a_3 lbes_{t-3} + a_4 lbes_{t-4} + a_5 lbes_{t-5} + a_6 lbes_{t-6} + a_7 lbes_{t-7} + a_8 lbes_{t-8} + a_9 lbes_{t-9} + b_1 \varepsilon_{t-1} + b_2 \varepsilon_{t-2} + b_3 \varepsilon_{t-3} + b_4 \varepsilon_{t-4} + b_5 \varepsilon_{t-5} + b_6 \varepsilon_{t-6} + b_7 \varepsilon_{t-7} + b_8 \varepsilon_{t-8} + \varepsilon_t, \log h_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \left| \frac{\varepsilon_{t-1}}{h_{t-1}} \right| + \alpha_2 \frac{\varepsilon_{t-1}}{h_{t-1}} + \alpha_3 \log h_{t-1}^2 + \alpha_4 \text{Dummy} + \varepsilon_t$$

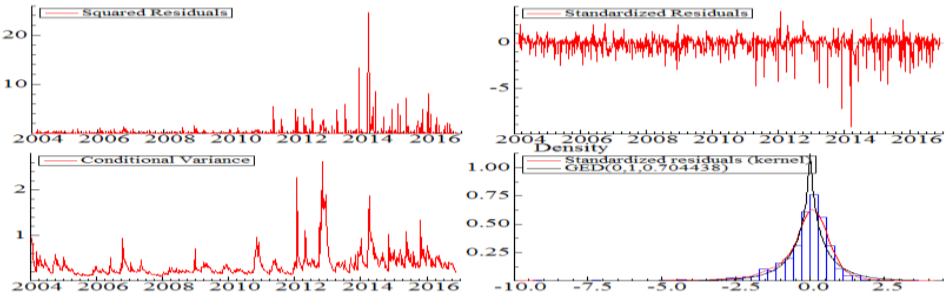
Tablo 5’de ise, ARMA(9,8)-EGARCH(1,1) modelinin geçerliliğini sınamak amacıyla yapılan diagnostik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo: 5
ARMA(9,8)-EGARCH(1,1) Modelinin Artıklarına İlişkin Diagnostik Test Sonuçları

Diagnostik Testler	Test İstatistiği	p değeri
Box-Pierce Q(5)	3,62215	0,2226
Box-Pierce Q(10)	3,96502	0,7675
ARCH(5)	0,43657	0,8316
ARCH (10)	0,70146	0,4599

Grafik 5'te ARMA(9,8)-EGARCH(1,1) modelinden elde edilen standartlaştırılmış artıklar ve koşullu varyansa ilişkin grafikler yer almaktadır. Buna göre, 2008 küresel krizin etkileri açık bir şekilde görülmektedir. Gerek koşullu varyans gerekse standartlaştırılmış artıklara ilişkin grafikler incelendiğinde, küresel krizin bireysel emeklilik sistemi fonlarının riskini arttırdığı söylenebilmektedir.

Grafik: 5
ARMA(9,8)-EGARCH(1,1) Modeline İlişkin Grafikler

6. Sonuç

Bu çalışmada 05.01.2014-18.11.2016 dönemi için Türkiye'de bireysel emeklilik fonlarının 2008 küresel kriz sürecinden nasıl etkilendiğini incelenmiştir. İlk olarak, bireysel emeklilik sistemi fonlarına ilişkin getiri serisi oluşturulmuştur. Daha sonra, bireysel emeklilik sistemi oynaklık değerlerini elde etmek amacıyla çeşitli koşullu oynaklık modelleri denenmiş ve Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri ve katsayıların anlamlılıklarına göre en uygun oynaklık modelinin ARMA(9-8)-EGARCH(1,1) modeli olduğu görülmüştür.

Yapılan analiz sonuçlarına göre bireysel emeklilik fonlarının oynaklığı üzerinde asimetri etkisi olduğu, diğer bir ifadeyle negatif haberlerin oynaklığı daha fazla etkilediği bulunmuştur. 2008 küresel finansal krizi bireysel emeklilik sistemi fonlarının oynaklığını arttırıcı bir etki yaratmıştır. Söz konusu fonların riski küresel kriz ile birlikte artmıştır. Ayrıca elde edilen sonuçlar, Bayar ve Kılıç (2014), Selim ve Çelik (2014) ve Kesgingöz (2016)'ün çalışmasını destekler nitelikte olup, krizin Türkiye'de ki bireysel emeklilik sistemini olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Türkiye'de bireysel emeklilik fonlarında yüksek derecedeki bu oynaklık, sisteme ve ekonomiye olan güveninde bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü emeklilik sistemi, toplum tarafından güvenli bir yatırım limanı olarak değerlendirilmediği sürece, en ufak bir dışsal şok durumunda yüksek derecede değişimler gözlenebilecektir. Bu noktada yapılması gereken, özellikle ekonomi de bireysel gelir farklılıklarının giderilmesi, gelir düzeylerinin artırılması ve böylece bireysel ve toplumsal tasarruf politikalarının teşvik edilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Akay, H.K. & M. Nargeleçekenler (2006), "Finansal Piyasa Volatilitesi ve Ekonomi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61(4), 5-36.
- Angabini, A. & S. Wasiuzzaman (2011), "Impact of the Global Financial Crisis on the Volatility of the Malaysian Stock Market", *International Conference on e-Business, Management and Economics, IPEDR*, 3, IACSIT Press, Hong Kong.
- Antolín, P. & F. Stewart (2009), "Private Pensions and Policy Responses to the Financial and Economic Crisis", *OECD Working Papers on Insurance and Private Pensions*, No. 36, OECD publishing, doi:10.1787/22438687.
- Ayuso, J. & S. Nunez & M. Perez-Jurado (1996), *Volatility in Spanish Financial Markets: The Recent Experience*, <<https://www.bis.org/publ/confp01d.pdf>>, 17.11.2017.
- Bayar, Y. & M. Kılıç (2014), "Küresel Finansal Krizin Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemine Etkileri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 246-264.
- Bollerslev, T. (2002), "Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity", *Journal of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Chandrasekhar, C.P. (2011), "Financial Liberalisation and Fragility in Developing Countries: The Indian Experience", *Journal für Entwicklungspolitik*, XXVII 2-2011, 28-46.
- Christie, A.A. (1982), "The Stochastic Behavior of Common Stock Variance: Value, Leverage and Interest Rate Effects", *Journal of Financial Economics*, 10, 407-432.
- Cömert, H. & S. Çoban (2014), "The Impacts of the Global Crisis on the Turkish Economy and Policy Responses", *ERC Working Papers in Economics* 14/17, December/ 2014, <<http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series14/1417.pdf>>, 17.11.2017.
- Çoban, O. & A. Çoban (2016), "Historical Development of Individual Pension System: A Theoretical Analysis", *Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking (JEIEFB) An Online International Research Journal* (ISSN: 2306-367X), 5(2), 1992-2008.
- Danielsson J. & M. Valenzuela & I. Zer (2017), *Learning from History: Volatility and Financial Crises*, <<http://www.riskresearch.org/files/DanielssonValenzuelaZer2015.pdf>>, 17.11.2017.
- Emeklilik Gözetim Merkezi (2017), <<http://www.egm.org.tr/>>, 01.02.2017.
- Engle, R.F. (1982), "Autoregressive Conditional Heteroskedasticity with Estimates of the Variance of UK Inflation", *Econometrica*, 50(4), 987-1008.
- Gökçen, U. & A. Yalçın, (2015), "The Case Against Active Pension Funds: Evidence from the Turkish Private Pension System", *Emerging Markets*, 23, 46-67.
- Kalkınma Bakanlığı (2017), <<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>>, 01.02.2017.
- Kamışlı, M. & S. Kamışlı & G. Sevil (2016), "The Effects of Crises on Volatility Spillovers between Borsa Istanbul Sector Indexes", *Advances in Economics and Business*, 4(7), 339-344.
- Kay, S. (2009), "Political Risk and Pension Privatization: The Case of Argentina (1994-2008)", *International Social Security Review*, 62(3), 1-21.
- Kesgingöz, H. (2016), "Türkiye'de Yaşanan 2008 Ekonomik Krizinin Yoksulluk ve Emeklilik Kararları Üzerine Etkisi", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 6(1), 126-158.

- Kirchgassner, G. & J. Wolters (2007), *Introduction to Modern Time Series Analysis*, Berlin, Heidelberg: Springer Verlag Berlin Heidelberg.
- Musalem, A.R. & R. Pasquini (2012), "Private Pension Systems Cross-Country Investment Performance", *Social Protection and Labor Discussion Paper*, No: 1214.
- Natali, D. (2011), "Pensions After the Financial and Economic Crisis: A Comparative Analysis of Recent Reforms in Europe", *ETUI Working Paper* 2011.07, <<https://www.etui.org/content/download/5206/51958/.../11+WP+2011+07+WEB.pdf>>, 01.02.2017.
- Nelson, D. (1991), "Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach", *Econometrica*, 59(2), 347-370.
- OECD (2010a), *Pension Markets in Focus*, <<http://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/45637367.pdf>>, 01.02.2017.
- OECD (2010b), *Conflict and Fragility: Resource Flows to Fragile and Conflict-Affected States*, <<http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/4310161e.pdf?expires=1511017149&id=id&accname=ocid194724&checksum=BF2F056BEB0E7D4A6E8288558D117BA2>>, 17.11.2017.
- Poon, S-H. & C.W. Granger (2003), "Forecasting Volatility in Financial Markets: A Review", *Journal of Economic Literature*, XLI, 478-539.
- Ruiz, N.V. (2014), *Volatility in Financial Markets: The Impact of The Global Financial Crisis*, Universitat de Barcelona, PhD Thesis, <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/65063/1/NVR_PhD_THESIS.pdf> 17.11.2017.
- Sakthivel, P. & K. VeeraKumar & G. Raghuram & K. Govindarajan & V.V. Anand (2014), "Impact of Global Financial Crisis on Stock Market Volatility: Evidence from India", *Asian Social Science*, 10(10), 86-94, ISSN 1911-2017 E-ISSN 1911-2025.
- Sancak, E. & N. Demirci (2012), "Ulusal Tasarruflar ve Türkiye’de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 159-198.
- Schwert, G. (1989), "Why Does Stock Market Volatility Change Over Time?", *Journal of Finance*, 44, 1115-1153.
- Schwert, G.W. (2011), "Stock Volatility during the Recent Financial Crisis", *European Financial Management*, 17(5), 789-805, doi: 10.1111/j.1468-036X.2011.00620.x.
- Selim, S. & O. Çelik (2014), "Bireysel Emeklilik Fonlarını Belirleyen Faktörler: OECD Örneği", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(28), 188-208, ISSN: 2148 - 3043.
- Sosa, M. & E. Ortiz (2017), "Global Financial Crisis Volatility Impact and Contagion Effect on NAFTA Equity Markets", *Estocatica: Finanzasyriego*, 7(1), 67-88, ISSN 2007-5383.
- Srnica, S. (2014), *Impact of Economic Crisis Announcements on BRIC Market Volatility*, Charles University, Master Thesis, <<https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/63097>>, 17.11.2017.
- Su, C. (2010), *Application of EGARCH Model to Estimate Financial Volatility of Daily Returns: The Empirical Case of China*, <https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/22593/1/gupea_2077_22593_1.pdf>, 02.02.2017.
- Tsay, R. (2002), *Analysis of Financial Time Series Financial Econometrics*, John Wiley Sons. Inc.

Çelik, O. & D. Erer & E. Erer (2018), "2008 Küresel Krizinin Bireysel Emeklilik Fonları Oynaklığı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", *Sosyoekonomi*, Vol. 26(35), 139-152.

Whitehouse, E. (2009), *Pensions During the Crisis: Impact on Retirement Income Systems and Policy Responses*,
<[http://www.actuaries.org/EVENTS/Congresses/Cape_Town/Papers/Pensions,%20Benefits%20and%20Social%20Security%20\(PBSS\)/240_final%20paper_Whitehouse.pdf](http://www.actuaries.org/EVENTS/Congresses/Cape_Town/Papers/Pensions,%20Benefits%20and%20Social%20Security%20(PBSS)/240_final%20paper_Whitehouse.pdf)>,
01.02.2017.

Türkiye’de İşgücüne Katılımda Bölgesel Farklılıklar¹

Selcen ÖZTÜRK (<https://orcid.org/0000-0003-2011-2360>), Department of Economics, Hacettepe University, Turkey; e-mail: selcen@hacettepe.edu.tr

Regional Differences in Labour Force Participation in Turkey²

Abstract

Main purpose of this study is to analyse the regional dynamics in labour force participation rates in Turkey. The main determinants of labour force participation is analysed via dynamic system GMM methodology, using regional statistics from Turkish Statistical Institute. The estimation results are checked for robustness using different definitions of regions and with the aid of regional dummies. The findings of the study support the working hypothesis of this study and reveals different dynamic processes for regions. Therefore, policies aiming to increase labour force participation rates should acknowledge region/time specific dimensions.

Keywords : Labour Force Participation, Regional Development, Dynamic Panel Data, GMM

JEL Classification Codes : R11, R23, J21, C23.

Öz

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de işgücüne katılım oranlarında bölgesel dinamiklerin analiz edilmesidir. Çalışma kapsamında TÜİK’ten elde edilen bölgesel istatistikler kullanılarak işgücüne katılımın temel belirleyeni sistem GMM modeli kullanılarak tahmin edilmiştir. Söz konusu tahmin, hem farklı bölgeler hem de farklı bölge tanımları dikkate alınarak bölgesel kukla değişkenler yardımıyla sağlamlık sınamalarına tabi tutulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular, işgücüne katılımın bölgeler arasında farklı dinamik süreçlerinin olduğuna yönelik hipotezi desteklemektedir. Bu nedenle, işgücüne katılım oranlarını artırmaya yönelik politikalar bölge/zaman boyutlarından farklı düşünülmemelidir.

¹ Bu makale Sosyoekonomi Derneği ile Hacettepe Üniversitesi Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi ile Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından Türkiye’nin Ankara şehrinde, 28-29 Nisan 2017 tarihlerinde düzenlenen “Üçüncü Uluslararası Sosyoekonomi Derneği Yıllık Buluşması”nda sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² This article is the revised and extended version of the paper presented in “Third International Annual Meeting of Sosyoekonomi Society” which was held by Sosyoekonomi Society and CMEE - Center for Market Economics and Entrepreneurship of Hacettepe University and, Faculty of Economics and Administrative Sciences of Hacettepe University, in Ankara/Turkey, on April 28-29, 2017.

Anahtar Sözcükler : İşgücüne Katılım, Bölgesel Kalkınma, Dinamik Panel Veri, GMM.

1. Giriş

Kalkınma kavramını nasıl tanımladığımız gerek akademik yazın gerekse politika yapıcıları açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Ancak, kalkınma kavramına ilişkin tanımlama ve düşünce sistematığı açısından iktisat yazınında bir tutarlılık olduğunu söylemek oldukça zordur. Sistematik anlamda kalkınma tanımının normatif mi yoksa pozitif mi olması gerektiği veya kavramsal olarak ise kalkınma nedir ve kimin için kalkınma sorularına ilişkin ortak bir cevap bulunmamaktadır (Pike vd. 2006). Bu nedenle bu çalışma çerçevesinde ilk olarak kalkınma kavramı ve konusunun hangi açıdan incelenmekte olduğu tanımlanacak ve daha sonra işgücüne katılım oranı ve kalkınma arasındaki ilişki irdelenecektir.

Günümüzde kalkınma ve büyüme ayrımı teoride net olarak yapılmakla birlikte, pratikte hala kavram karmaşası yaşandığı gözlenmektedir. Büyüme kavramı, iktisat yazınında çoğunlukla, istihdam, iş üretimi, gelir, enflasyon gibi niceliksel kavramlarla ilişkilendirilirken, kalkınma kavramı sürdürülebilirlik, beşeri sermaye, rekabet edebilirlik, refah gibi daha niteliksel kavramların hâkim olduğu alanlarda tanımlanmaktadır (Grabowski vd. 2007). Ancak pratikte bu iki kavram, çoğu zaman eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Örneğin Onuncu Beş Yıllık Kalkınma planının temel hedefleri arasında; uzun vadeli kalkınma için “GSYH’nın 2 trilyon dolara ve kişi başı gelirin 25 bin dolara çıkarılması”, “işsizliğin yüzde 5’e düşürülmesi”, “enflasyonun tek haneli rakamlara düşürülmesi” ifadeleri yer almaktadır. Kuşkusuz plan içerisinde kalkınma odaklı hedeflere de değinilmiştir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi pratikte kalkınma ve büyüme kavramları iç içe şekilde kullanılabilir. Öte yandan günümüzde ekonomik kalkınma için ekonomik büyümenin gerekli koşul olduğu anlayışı oldukça yaygındır. Ancak açıktır ki ekonomik büyüme niceliksel bir büyümeden bahsederken, kalkınma gelişmeyi konu almaktadır. Bu açıdan bakıldığında büyümeyi kalkınmanın ön koşulu olarak nitelendirmek son derece yanıltıcı olabilmektedir (Pike vd. 2006; Haughton & Counsell, 2004; Stimson vd. 2006).

Öte yandan kalkınma kavramını tanımlamaya ilişkin zorluklar kalkınmanın ülke/bölge ve zaman kavramlarıyla yakından ilişkili olmasına bağlıdır. Örneğin, “eski” ekonomi olarak tanımlanabilecek sanayi devrimi öncesi dönemlerde teknolojik gelişmenin kalkınma üzerindeki rolünün -doğal olarak- anlaşılabilmiş olması, “eski ekonomi” ve “yeni ekonomi” arasında kalkınma kavramının ciddi şekilde farklılaşmasına yol açmaktadır (Stimson vd. 2006). Günümüzde teknolojik gelişim ve değişim hızına uyum sağlamak ve bu anlamda dünya ile rekabet edebilmek kalkınma açısından oldukça önemsenen bir kavram haline gelmiştir. Bu açıdan kalkınma kavramı incelenen bölge/ülke ve zamandan bağımsız olarak düşünülmemeli ve her defasında -kavramsal kargaşanın önüne geçmesi açısından- yeniden tanımlanmaya ihtiyaç duyabilmektedir.

Bu çalışma Türkiye’de işgücüne katılımın bölgesel farklılıklar üzerinden incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde konu ile ilgili literatür özeti

sunulmakta, üçüncü bölümde Türkiye'de işgücüne katılımın zaman içindeki değişmesi incelenmekte, dördüncü bölümde çalışma kapsamında kullanılan veri ve yöntem tartışılmaktadır. Analiz sonuçları bulgular başlığı altında sunulduktan sonra, son bölümünde yapılan yorum ve tartışmalarla makale sonuçlandırılmaktadır.

2. Literatür Özeti

İşgücüne katılım oranları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki özellikle 2008 küresel krizi sonrasında sıklıkla tartışılmaktadır. ABD ve Avrupa merkezli, gelişmiş ülkelerde işgücüne katılım oranlarındaki düşüşler küresel kriz ile ilişkilendirilmekte ve bu düşüşte en büyük etkenin ümidi kırılan ve işgücüne katılımdan vazgeçen bireyler olduğu vurgulanmaktadır (Fujita, 2014; Aaronson et al. 2014).

Ancak bu çalışmanın da temel konusunu oluşturan işgücüne katılım ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin daha karmaşık ve endojen bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. İşgücüne katılım ve kalkınma, eğitim düzeyi, fırsat eşitliği, rekabet gibi ortak paydalara sahiptir. Bu bağlamda, eğitim düzeyini etkileyen tüm politikaların doğrudan veya dolaylı olarak kalkınmayı etkileyeceği, öte yandan kalkınma düzeyindeki gelişme veya gerilemelerin de çeşitli faktörler aracılığıyla işgücüne katılım oranlarını etkileyeceği söylenebilir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) düzenli olarak yayınladığı insani gelişmişlik endeksinin bileşenleri bize kalkınma kavramının temelinde yatan faktörler hakkında bilgi vermektedir. Bu faktörler üç boyutta analiz edilmektedir. Bu boyutlar; yaşam kalitesi, bilgi düzeyi ve birikimi ve yaşam standardı olarak sınıflandırılmaktadır. Yaşam kalitesine ilişkin temel göstergeler; doğumda yaşam beklentisi, bilgiye ilişkin temel göstergeler; beklenen eğitim süresi ve yaşam standardına ilişkin temel göstergeler ise gelir dağılımını ölçen Gini endeksidir (UNDP, 2016). Bu göstergelerin yanı sıra; cinsiyet eşitliği, evrensellik, sürdürülebilirlik, işbirliği, eğitim-sağlık vb. hizmetlere erişimde fırsat eşitliği, bilgi teknolojisi, küresel ve yerel farklılıkların giderilmesi gibi kavramlar üzerinde durulmaktadır.

İşgücüne katılımın belirleyicilerini konu eden araştırmalar yöntemsel olarak temelde iki gruba ayrılabilir. Bir grup işsizlik tanımlarında olduğu gibi işgücüne katılımı da "döngüsel" ve "yapısal" olarak sınıflandırarak belirleyicilerini incelemektedir (Litzinger et al. 2015; Aaronson et al. 2014; Benito & Bunn, 2011). Ancak Fujita (2014) bu sınıflandırmanın kullanımının doğru olmadığını ileri sürmektedir. "Döngüsel" kavramı tanımı gereği dönemsel etkilerden arındırılınca veya söz konusu dönemsel etkiler sönünce eski haline dönme beklentisi oluşturmaktadır. İşsizlik söz konusu olduğunda bu durum geçerli olabilese bile işgücüne katılımda bir geri dönüş olmadığını ortaya koymuştur (Fujita, 2014).

Bölgeler arasında kalkınma derecelerinin farklılaşması altında yatan temel nedenler kalkınma yazınında sıkça incelenen konuların başında gelmektedir (Terluin, 2003; Gallup et al. 1999). Bu nedenler sosyo-ekonomik, kültürel, politik, küresel ve diğer nedenler başlıkla

altında genel bir sınıflamaya tabi tutulabilmektedir. Bu çalışma kapsamında bölgesel farklılıklar incelenirken yalnızca sosyo-ekonomik nedenler göz önünde bulundurulacaktır.

Bölgesel kalkınma seviyelerindeki farklılıklar sosyo-ekonomik temelde incelendiğinde karşımıza çıkan ilk etmen, üretimin niteliği olmaktadır (Ersungur, 2016). Burada üretimin niteliğinden kasıt bölgeler arasında emek/sermaye yoğun üretim ilişkilerinin farklılaşması ve söz konusu bölgelerin “yeni ekonomiye” dolayısıyla teknolojik gelişmeye ayak uydurma hızıdır. Teknolojik gelişme günümüzde ekonominin yapısını tamamen değiştirmektedir. Bu değişim firma ve endüstri yapısının değişmesinden, kalkınma anlamında kuzey-güney benzeri bir kutuplaşma yaratmaktadır (Krugman, 1991; Krugman & Venables, 1995; Stimson vd. 2006). Günümüzde firma yapısı uzmanlaşmaya yönelik, bilgi, teknoloji ve verimlilik odaklı hale gelmiştir (Nonaka vd. 2000). Firma yapısında meydana gelen bu anlayış ve değişimin endüstriye ve ekonominin tamamına yayılması ise kaçınılmaz olarak hızla gerçekleşmiştir. Bu durum ülkeler arasında yaşanmakta olan ve üretim ilişkileri ile şekillenen kuzey güney ayrımının bölgesel anlamda da yaşanmasına neden olmaktadır³.

Literatürde işgücü piyasalarını bölgesel anlamda inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar özellikle işgücü hareketliliği, göç ve bölgesel eşitsizlikler üzerine yoğunlaşmaktadır (Topel, 1994; Enflo & Roses, 2015; Kis-Katos & Sparrow, 2015; Cai et al. 2002). Ayrıca bölgesel işgücüne katılım farklılıkları, toplumsal cinsiyet bağlamında da dünya ve Türkiye literatüründe sıkça tartışılmıştır (Akyelken, 2015; Lechman & Kaur, 2015; Tansel, 2002).

Bu çalışma kapsamında Türkiye’de işgücüne katılımın bölgesel anlamda nasıl farklılaştığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla literatürde sıkça kullanılan sosyo-ekonomik değişkenler kullanılarak ve bölgesel ayrım dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmıştır. Eğitim, nüfus yoğunluğu, enflasyon gibi standart değişkenlerin yanı sıra, bağımlılık oranı, yoksulluk oranı ve sektörel ayrımların da dikkate alınması bu çalışmanın diğer çalışmalardan ayrılmasını sağlamaktadır. Ayrıca işgücüne katılım oranının dinamik yapısını göz önünde bulunduran bir ekonometrik modelin tercih edilmesi ve sağlıklı sınamalarının sunulması çalışmayı farklılaştıran ikinci bir etkidir.

3. Türkiye’de İşgücü Piyasasına Genel Bakış

Literatür özeti kısmında bahsedilen kutuplaşma, Türkiye’de doğu-batı ekseninde yaşanmakta ve doğu bölgesi emek yoğun, düşük teknoloji ile özdeşleştirilirken batı ise -görel olarak- yüksek teknoloji sermaye yoğun sanayi üretimi ile özdeşleştirilmektedir. Söz konusu kutuplaşma hem bölgeler arasında hem de bölge içinde çarpık kentleşme

³ Kuzey güney ilişkileri için detaylı bilgi için bkz. Krugman(1991).

sorunlarına da yol açmakta ve olumsuz dışsallık etkileri oluşturarak kalkınma üzerinde bozucu etkiler yaratmaktadır⁴.

Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ithal ikameci sanayileşme ve daha sonrasında planlı ekonomiye geçişle birlikte uygulanmaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme anlayışı ile birlikte tarımdan sanayiye kaynak -işgücü- aktarımı konusu üzerinde sıkça durulmuştur. Temelde ülkenin kalkınmasının motoru olarak sanayi sektörü görülmüş ve sanayi sektöründe gelişmenin sağlanabilmesi için Türkiye'de hâkim olan tarım sektöründen sanayi sektörüne kaynak aktarımı yapılması gerektiği öne sürülmüştür (Kepenek & Yentürk, 2005). Bu anlayış beraberinde kırdan kente göçü getirmiş ve olumsuz dışsallık faktörüne katkıda bulunmuştur.

Tablo: 1
Türkiye'de Sektörel İstihdam Payları

YIL	İstihdam Oranları			
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2005	25.5	21.6	5.6	47.3
2006	23.3	21.9	6.0	48.8
2007	22.5	21.8	6.1	49.6
2008	22.4	22.0	6.0	49.5
2009	23.1	20.3	6.3	50.4
2010	23.3	21.1	6.6	49.1
2011	23.3	20.8	7.2	48.7
2012	22.1	20.5	7.2	50.2
2013	21.2	20.7	7.2	50.9
2014	21.1	20.5	7.4	51.0
2015	20.6	20.0	7.2	52.2
2016	18.3	20.2	6.7	54.8
2017	18.3	19.8	6.5	55.4

Kaynak: TÜİK İstihdam İşsizlik ve Ücret istatistikleri.

Tablo: 2
Türkiye'de Sektörlerin GSYH İçindeki Payları

YIL	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2004	9.42	25.12	52.83
2005	9.25	25.30	52.76
2006	8.16	26.10	53.18
2007	7.51	26.45	54.64
2008	7.48	26.23	55.30
2009	8.12	24.05	56.99
2010	9.02	24.60	54.29
2011	8.23	26.93	52.79
2012	7.75	26.77	53.73
2013	6.72	27.69	53.17
2014	6.58	28.19	53.65

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikler.

Türkiye'de sektörel açıdan GSYH ve istihdama ilişkin paylar Tablo 1 ve Tablo 2 de sunulmuştur. Tablolardan görüleceği gibi yıllar içinde tarım sektöründe gerek istihdam oranları gerekse GSYH katkı anlamında çözümler yaşanmıştır. Ancak bu çözümler tasarlandığı gibi tarımdan sanayiye bir kaynak aktarımı sağlayamamıştır. Bu nedenle, Türkiye'de tarım sektöründeki çözümlenin işgücüne katılım oranları üzerinde negatif

⁴ Şehirleşme ve kalkınma ilişkisi için bkz. (Henderson, 2002).

etkisinin olacağı açıktır. Köyden kente göç ile birlikte gerek kırsalda gerekse kentte işgücüne katılım oranlarında azalma beklenmektedir. Tablo 3 Türkiye’de 2005-2016 yılları arasında nüfus, işgücüne katılım oranı ve işsizlik oranı verilerini özetlemektedir.

Tablo: 3
Türkiye İşgücü İstatistikleri

Yıllar	15 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus	İşgücüne Katılım Oranı	İşsizlik Oranı
2005	48 356	44,9	9,5
2006	49 275	44,5	9,0
2007	50 177	44,3	9,2
2008	50 982	44,9	10,0
2009	51 833	45,7	13,1
2010	52 904	46,5	11,1
2011	53 985	47,4	9,1
2012	54 961	47,6	8,4
2013	55 982	48,3	9,0
2014	56 986	50,5	9,9
2015	57 854	51,3	10,3
2016	58 366	50,7	11,1

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri.

Tablo 3’ten izlenebileceği gibi 15 yaş ve üzeri aktif nüfusta ve işgücüne katılım oranlarında bir artış mevcutken, işsizlik oranları dalgalı bir seyir izlemektedir. Bu durum Fujita (2014) çalışmasında bahsedilen işsizlik oranı ve işgücüne katılım kavramları arasındaki “döngüsel” değişim farklılıklarını destekler niteliktedir. İşgücüne katılım oranı, işsizlik oranı ve istihdam oranına ilişkin 2005-2016 yılları için karşılaştırma olanağı sağlayan bölgesel istatistikler ise Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo: 4
2005 ve 2016 Yılları İçin Temel İşgücü Göstergeleri

Bölge	İKO		İşsizlik Oranı		İstihdam Oranı	
	2005	2016	2005	2016	2005	2016
İstanbul	46,3	56,3	11,5	13,5	41	48,7
Batı Marmara	52,1	53,2	7,5	7,1	48,2	49,4
Ege	46,8	54	10	9,3	42,1	49
Doğu Marmara	47,9	51,8	10,5	9,9	42,9	46,6
Batı Anadolu	43,3	52,3	13,2	9,9	37,6	47,1
Akdeniz	47,2	50,9	13,9	11,8	40,7	44,8
Orta Anadolu	43,3	50,8	11,1	10,4	38,5	45,5
Batı Karadeniz	49,9	52,9	6,7	7,7	46,5	48,9
Doğu Karadeniz	63,7	54,4	5,5	4,5	60,2	52
Kuzeydoğu Anadolu	50,9	50,4	3,8	4,9	49	47,9
Ortadoğu Anadolu	41,3	45,6	13,8	9	35,6	41,5
Güneydoğu Anadolu	36,2	43,7	12,1	18,7	31,8	35,5

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikler.

Tablo 4’ten izlenebileceği üzere işgücüne katılım oranları Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri hariç olmak üzere artış göstermiştir. Ancak 2005-2016 arası dönemde tüm bölgelerde işgücüne katılım oranlarında sürekli bir artış gözlenmemektedir. Özellikle 2008 küresel krizinin de etkisiyle 2008-2009 yıllarında birçok bölgede işgücüne katılımında azalma işsizlik oranlarında ise artış meydana gelmiştir. İşgücüne katılım, işsizlik ve istihdam oranı istatistiklerinde bölgeler arasında farklı kalıplar dikkati çekmektedir. Örneğin Güneydoğu Anadolu bölgesinde 2005 yılında %36,2 olan işgücüne katılım oranı, 2009 yılına kadar azalma göstermiş, 2009’dan sonra ise artış göstererek 2016 yılında %43,7’ye ulaşmıştır. Orta Anadolu bölgesinde ise 2008 yılında ve 2013 yılı sonrasında işgücüne katılım oranlarında azalma eğilimi söz konusudur. Ancak aynı bölgede işsizlik

oranı dalgalı bir eğilim izlemekte ve 2008 sonrasında istihdam oranlarında artış gözlenmektedir. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde özellikle 2013 sonrasında işgücüne katılım ve işsizlik oranları ve istihdam oranlarında aynı anda ciddi azalmalar söz konusudur. Doğu Karadeniz bölgesinde ise işsizlik ve istihdam oranları dalgalı seyirler izlerken, işgücüne katılım oranlarında 2005'ten itibaren sürekli azalma gözlenmektedir. Akdeniz bölgesinde ise 2012 yılı sonrasında işgücüne katılım ve işsizlik oranları eşanlı olarak artış göstermektedir.

Türkiye'ye dair rakamlar incelendiğinde bölgeler arasında işgücüne katılım oranları ve bu oranların seyirleri arasında ciddi farklılıklar görülmektedir. Bu nedenle işgücüne katılım konusunun bölgesel olarak incelenmesi özellikle Türkiye gibi bölgesel üretim ilişkilerinin farklı yapılarında olduğu ülkeler için büyük önem taşımaktadır.

4. Veri ve Yöntem

Türkiye'de bölgesel anlamda işgücüne katılım farklılıklarının temelinde yatan nedenlerin analiz edilebilmesi ve doğru politika önermeleri yapılabilmesi için tasarlanan bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'nun düzenli olarak yayınlamakta olduğu bölgesel istatistiklerden yararlanılmıştır. Veriler 2008-2015 yılları için nüfus yoğunluğu, işgücüne katılım oranı, işsizlik oranı, kişi başı GSYH, katma değer, eğitilmiş nüfus oranları, sektör payları gibi bilgiler içermektedir. Söz konusu veriler farklı bölge düzeyleri için mevcut olduğunda bölge tanımını değiştirerek yapılacak sağlık sınınamalarına imkân vermektedir. Tablo 5 çalışma kapsamında kullanılan değişkenler için özet istatistikleri sunmaktadır. Söz konusu istatistikler coğrafi bölgeler için sunulmuştur.

Tablo: 5a
Özet İstatistikler

Bölge	İKO				Lise Mezunu Bireylerin Oranı				Üniversite Mezunu Kadınların Oranı				Bağımlılık Oranı			
	Ort.	Std. Sapma	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma	Min.	Max.
Marmara	50,86	3,34	46,5	57,4	22,68	3,50	16,44	28,78	10,32	4	3,79	19,71	42,27	1,73	39,43	45,35
Ege	52,07	3,62	44	56,5	21,25	2,74	16,32	24,88	8,26	2,63	3,46	13,23	43,43	2,51	39,51	46,99
İç Anadolu	47,88	3,66	37,8	52,8	20,27	2,58	15,09	23,28	7,83	2,46	3,39	12,86	48,53	4,61	40,52	52,73
Karadeniz	54,04	3,39	46,5	61,1	21,22	1,62	18,56	23,05	7,55	2,23	4,1	10,72	48,49	3,81	42,07	53,52
Akdeniz	51,18	4,68	42,8	57,9	20,24	1,27	17,93	22,39	6,68	1,98	3,57	10,47	49,40	5,34	43,09	56,98
Doğu Anadolu	49,36	4,22	38,9	58,3	18,42	3,41	13,8	23,24	5,59	2,40	1,74	10,91	61,42	9,41	48,99	78,25
Güneydoğu Anadolu	38,03	5,17	28,8	45,3	17,81	4,08	13,31	25,25	6,22	3,47	1,74	14,12	71,40	6,70	61,11	81,83

Tablo: 5b
Özet İstatistikler

Bölge	Yoksulluk Oranı				Enflasyon Oranı				Nüfus Yoğunluğu			
	Ort.	Std. Sapma	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma	Min.	Max.
Marmara	16,85	1,82	13	19,3	7,95	1,72	4,85	10,86	616,5	1024,42	66	2821
Ege	17,08	2,47	13,7	19,9	8	1,47	5,1	10,87	161,7	123,49	65	347
İç Anadolu	17,11	2,35	13,1	19,4	8,26	1,82	5,7	12,05	84	68,59	39	215
Karadeniz	15,57	1,85	12	17,8	8	2,10	3,43	11,55	70,15	28,59	28	109
Akdeniz	19,36	1,59	17,4	21,2	8,09	1,70	5,46	11,35	111,83	25,78	70	135
Doğu Anadolu	19	4,18	10,3	23,7	8,34	2,31	4,56	13,45	39,93	9,22	26	51
Güneydoğu Anadolu	16,08	3,35	13,4	22,1	8,48	1,95	5,28	11,75	113,37	37,17	75	174

İşgücüne katılımda bölgesel farklılıkların analizi için dinamik panel veri yöntemi tercih edilmiştir. Dinamik analizde temel nokta bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele eklenmesidir.

$$y_{it} = \delta y_{i(t-1)} + \beta x_{it} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad ve \quad t = 1, \dots, T \quad (1)$$

Burada $\varepsilon_{it} = \mu_i + v_{it}$ şeklinde tanımlanmaktadır ve doğası gereği y_{it} ve $y_{i(t-1)}$ μ_i ile ilişkilidir. Böyle bir durumda Klasik En Küçük Kareler (KEKK), Sabit Etkiler Panel Veri Modeli (SE) ve Rassal Etkiler Panel Veri Modeli (RE) modelleri sapmalı sonuçlara yol açacağından tercih edilmemektedir. Bu sorunla başa çıkabilmek için üretilmiş yöntemlerden biri ve yazında belki de en çok tercih edileni Genel Momentler Yöntemi (GMM)'dir (Arrelano & Bond, 1991). GMM tahmin edicisi özellikle dinamik veri setleri ve $N > T$ durumu ile başa çıkmak üzere tasarlandığı için, bu çalışmada gerçekleştirilecek analiz kapsamında tutarlı sonuçlar üretmesi beklenmektedir. Arrelano ve Bond (1991) GMM tahmin edicisi fark GMM tahmin edicisi olarak da anılmaktadır. Bu yöntem dinamik tahmin gerçekleştirirken birinci fark dönüşümünü kullanmakta ve bu sayede değişkenlerin gecikmeli değerlerinin hata terimine ortogonal kalmasını ve böylelikle enstrüman olarak kullanılabilmesini sağlar. Ancak bu yöntem özellikle dengesiz panel ve küçük T durumunda gözlem kaybını derinleştirmektedir. Gözlem kaybını minimize edebilmek için Arrelano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) sistem GMM modelini geliştirmiştir. Sistem GMM modelinde ileriye dönük ortogonal sapma kullanılmaktadır. Yani gelecekteki tüm gözlemlerin ortalamalarından sapmaları önem kazanmaktadır. Fark dönüşümünü kullanmadığından küçük T veya dengesiz panel durumlarında sistem GMM modeli tercih edilmektedir.

Bu çalışma kapsamında zaman boyutu sınırlı olduğundan veri kaybının minimize edilebilmesi için sistem GMM modeli tercih edilmiştir. Modelde bağımlı değişken olarak işgücüne katılım oranı kullanılırken bağımsız değişkenler, işgücüne katılım oranının gecikmesi, eğitilmiş birey oranı (lise mezunu), üniversite mezunu kadın oranı, bağımlılık oranı, yoksulluk oranı, enflasyon oranı, nüfus yoğunluğu ve sektör olarak seçilmiştir. Sektör değişkeni, tarım sanayi ve hizmetler sektörlerinin bölgesel katma değerleri alınarak hesaplanmış kukla değişkenlerdir. Söz konusu kukla değişkenler sektörün katma değer içindeki payının yüzde elliye aşması durumunda bir aksi durumda sıfır değerini almaktadır. Bu değişken yalnızca bölgesel kukla değişkenlerin kullanıldığı ilk modelin analizinde bölgede baskın sektörün belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında sağlamlık sınaması elde edilmesi açısından birden fazla model tahmini yapılmıştır. İlk model yukarıda bahsedilen, bölgesel kukla değişkenlerin kullanıldığı temel modeldir. Burada 7 coğrafi, 12 ve 26 endüstriyel bölge (NUTS1 ve NUTS2) olmak üzere üç farklı bölge tanımlanmıştır. Daha sonra aynı model bölgeler için ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Bölge bazlı tahmin aşamasında ise coğrafi ve 12 endüstriyel bölgeye ilişkin tahminler gerçekleştirilmiştir. Bu tahminler esnasında bölgelere ilişkin sektörel yapı bilindiğinden sektör kukla değişkenleri kullanılmamıştır. 26 endüstriyel bölgeye ilişkin ayrı tahmin gerçekleştirilememesinin nedeni bölge tanımlarının daraldıkça gözlem sayısının azalması ve dolayısıyla değişkenlerdeki varyansın azalması ve tahminlerin tutarsız hale gelmesidir.

Genel olarak tahmin edilen farklı modellere ilişkin sonuçların tutarlı olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın bütünlüğü açısından temel modellere ilişkin sonuçlar sunulacaktır.

5. Bulgular

Coğrafi bölgelere ilişkin kukla değişkenler ile tahmin edilen dinamik modelin sonuçları Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo: 6
Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar
IKO _{t-1}	0,450*** (0,167)
Lise mezunu bireylerin oranı	-0,0579 (0,176)
Üniversite mezunu kadınların oranı	0,200*** (0,0693)
Bağımlılık oranı	-0,0789** (0,0398)
Yoksulluk oranı	0,0330 (0,0568)
Enflasyon oranı	0,595*** (0,149)
Nüfus Yoğunluğu	0,00283* (0,00166)
Tarım sektörü	-0,394 (3,556)
Sanayi Sektörü	baz
Hizmetler Sektörü	-3,093*** (0,934)
Bölgesel kukla değişkenler	Var***
Gözlem sayısı	208
Prob>chi2	0,000
AR (2)	0,657
Sargan test istatistiği	67,52

Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Tablo 6'da sunulan sonuçlar incelendiğinde işgücüne katılımın kendi gecikmesinden anlamlı şekilde etkilendiği görülmektedir. Bu sonuç işgücüne katılımın dinamik bir süreç olduğuna ilişkin hipotezi doğrulamaktadır. Kontrol değişkenleri incelendiğinde, bölgedeki üniversite mezunu kadın oranı, enflasyon oranı ve nüfus yoğunluğunun işgücüne katılım üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. Temel olarak toplumdaki çalışmayan nüfusun, çalışan nüfusa oranı olarak tanımlanan bağımlılık oranı değişkeni ise işgücüne katılım oranını negatif yönde etkilemektedir. Eğitimli bireyleri temsil ettiği düşünülen lise mezunu birey oranı işgücüne katılım üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değilken üniversite mezunu kadın oranının önemli pozitif bir etkiye sahip olması kadınların eğitiminin işgücüne katılım oranları üzerindeki önemine dikkat çekmektedir. İşgücüne katılım üzerinde eğitimin önemli etkiye sahip olması beklendiğinden bu iki değişken modele dâhil edilmiştir. Ancak kadın ve tüm bireylere ilişkin oranları temsil eden değişkenlerin içsel bağlantı sorununa sebep olmaması açısından tüm bireylerde lise mezunu oranı kadınlarda ise üniversite mezunu oranı tercih edilmiştir. Yoksulluk oranı işgücüne katılım üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmazken enflasyon oranının pozitif etkiye sahip olması, makroekonomik bir istikrar göstergesi olarak düşünülen enflasyon oranında meydana gelen

artışların bireylerin işgücüne katılımını artıracığına işaret etmektedir. Bu etki kadınların rezerv işgücü olarak görülmesi ve kriz zamanlarında devreye girmesi ile ilişkilendirilebilir (Kılıç & Öztürk, 2014). Bağımlılık oranının negatif ve anlamlı etkiye sahip olması ise, çalışamayacak durumdaki nüfusun artması ile bölgedeki işgücüne katılımın azalacağına, dolayısıyla sosyo-ekonomik değişkenlerin yanı sıra kültürel değişkenlerin de önemine dikkat çekmektedir. Ülkemizde geleneksel olarak çocuk, yaşlı hasta bakım işleri evde ve çoğunlukla kadınlar tarafından üstlenildiğinden, bağımlılık oranının azalmasının işgücüne katılımını artıracığı görülmektedir. Bölgeler arasındaki sektörel farkların etkisini tahminde kullanılan sektör kukla değişkenleri aracılığıyla incelemek mümkündür. Burada sanayi sektörü baz kategori olarak kullanılmıştır. Buna göre bölgesel GSYH'nın yüzde ellisinden fazlası hizmetler sektöründen kaynaklanmaktaysa, o bölgede iş gücüne katılım sanayi sektörüne kıyasla daha azdır. Bu durum sanayileşme amacıyla tarımda yaşanan çözülmeye kaynakların hizmetler sektörüne aktarılmasının işgücüne katılım üzerinde olumsuz bir etki yarattığına işaret etmektedir.

İşgücüne katılımda bölgesel farklılıkları incelemek için söz konusu dinamik modelin her bölge için ayrı ayrı tahmin edilmesi daha bilgilendirici olacaktır. Bu nedenle Tablo 6'da sonuçları sunulan başlangıç analizi, coğrafi bölgeler ve 12 endüstriyel bölgeden oluşan düzey 1 alt bölgeler için tekrar edilmiştir. Modelde katsayı tahminlerinin yanı sıra, daha kolay karşılaştırma olanağı sunması açısından marjinal etkiler de tahmin edilmiştir. Bir değişkene ilişkin marjinal etkiler hesaplanırken, diğer tüm değişkenler kendi ortalamalarında sabit tutulmuş ve böylece söz konusu değişkenin etkisi izole edilmeye çalışılmıştır. Katsayılardan farklı olarak marjinal etkiler karşılaştırılarak en büyük etkinin hangi değişkenden kaynaklandığını yorumlamak da mümkün olmaktadır. Tablo 7 coğrafi bölgeler için ayrı ayrı gerçekleştirilen analiz sonuçlarını özetlemektedir. Daha önce bahsedildiği gibi 12 bölge içeren düzey 1 bölgeler ile sağlamlık sınaması yapılmış ve tutarlı sonuçlar elde edilmiştir. Çalışma kapsamında coğrafi bölgelere ilişkin sonuçlar sunulmuştur. Tabloda yalnızca istatistiksel olarak anlamlı olan değişkenler, marjinal etkilerine göre büyükten küçüğe sıralanarak raporlanmıştır.

Tablo: 7
Coğrafi Bölgelere İlişkin Tahmin Sonuçları⁵

Bölgeler	Değişkenler
Marmara	Enflasyon oranı (+), İKO _{t-1} (+), yoksulluk oranı(+), üniversite mezunu kadın oranı(+), nüfus yoğunluğu(+)
Ege	Bağımlılık oranı(-), İKO _{t-1} (+), nüfus yoğunluğu(+)
İç Anadolu	Enflasyon oranı(+), bağımlılık oranı(-), İKO _{t-1} (+), nüfus yoğunluğu(+)
Karadeniz	Nüfus yoğunluğu(+)
Akdeniz	İKO _{t-1} (+), enflasyon oranı(+), nüfus yoğunluğu(+)
Doğu Anadolu	Bağımlılık oranı(-), nüfus yoğunluğu(-), lise mezunu birey oranı(+), İKO _{t-1} (-)
Güneydoğu Anadolu	Yoksulluk oranı(+), bağımlılık oranı(-), nüfus yoğunluğu(+)

Tablo 7'den görüldüğü üzere her bölge açısından işgücüne katılım dinamikleri farklı işlemektedir. Enflasyon oranında meydana gelecek artışlar -diğer bir deyişle ekonomik

⁵ Tahmin sonuçları, görsel kolaylık açısından özet şeklinde sunulmuştur. Detaylı sonuçlar Ekler kısmındadır.

koşulların kötüleşmesi- bireylerin işgücüne katılımını artırmaktadır. Ancak enflasyon oranı yalnızca Marmara, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleri için anlamlıdır. Üniversite mezunu kadınların oranı yalnızca Marmara bölgesinde işgücüne katılım üzerinde etkilidir. Bağımlılık oranının, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Nüfus yoğunluğu tüm bölgelerde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olmakla beraber etkisi oldukça küçüktür. Son olarak işgücüne katılım oranının dinamik bir yapıda olduğu bölgeler Marmara, Ege, İç Anadolu, Akdeniz ve Doğu Anadolu'dur. Ancak diğerlerinden farklı olarak Doğu Anadolu bölgesinde işgücüne katılımın geçmiş değerlerinin bugünkü değeri üzerinde negatif bir etkisi olduğu gözlemlenmektedir. Tablo 6'da kullanılan bölgesel kukla değişkenlerin anlamlı olması ve bölgeler için yapılan tahminlerin sonuçlarının birbirinden farklılaşması, bu çalışmanın ana hipotezi olan işgücüne katılımın bölgesel belirleyicilerinin farklılaştığı görüşünü kanıtlamaktadır. Bu sonuçlara göre politika yapıcılarının her bölge için farklı politika önerisi tasarlaması ve genel geçer uygulamalardan vazgeçmeleri gerekmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışma kapsamında Türkiye'de işgücüne katılım oranlarında bölgesel farklılıkların analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak öncelikle kalkınma kavramı ve bölgesel farklılıklar daha sonra işgücüne katılım kalkınma ilişkisi incelenmiş ve son olarak işgücüne katılımda bölgesel farklılıklar dinamik panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Onuncu beş yıllık kalkınma planında işgücüne katılımın artırılmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Bu amaçla gençler ve kadınlar öncelikli olmak üzere işgücüne katılımın artırılması ile bölgesel ve yerel dinamikler göz ardı edilmeden incelenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Ancak pratikte bu amaç ve hedeflerin ne kadar geçerli olacağı zaman içinde analiz edilebilecektir. Öte yandan, bölgesel dinamiklerin öneminin vurgulanmış olması elzemdir. İşgücüne katılımın bölgesel dinamiklerinin incelenmesinin teorik faydasının yanı sıra politika yapıcılarına da önemli kaynak sağlayacağı açıktır.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde sanayi ve hizmet sektörünün ağırlıklı olduğu bölgelerde işgücüne katılımın en önemli belirleyicilerinin eğitim düzeyi olduğu açıktır. Bu nedenle eğitime ulaşım ve eğitim düzeyinin artırılması işgücüne katılımın artırılması açısından oldukça önemlidir. Kadınların eğitiminin yine sanayi sektörünün yoğun olduğu bölgeler açısından önemli bir etken olduğu gözlenmektedir. Öte yandan bağımlılık oranının azaltılmasının işgücüne katılım üzerinde olumlu etkisi olacağı gözlenmektedir. Ayrıca işgücüne katılım oranının dinamik bir değişken olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışmanın temel araştırma sorusu ve hipotezi birçok konuda olduğu gibi işgücüne katılım oranlarının dinamiklerinin de bölgeler arasında farklılaşacağı yönündedir. Çalışma kapsamında yapılan analizin sonuçları da bu hipotezi desteklemektedir. İşgücüne katılımın artırılmasına yönelik politikalar izlenirken bölgelere yönelik analizlerin yapılması ve

bölgeye özgü amaç ve hedefler konulması gerekliliği bu çalışmanın sonuçları kapsamında ortaya çıkarılmıştır.

Kaynaklar

- Aaronson, S. & T. Cajner & B. Fallick & F. Galbis-Reig & C. Smith & W. Wascher (2014), “Labor Force Participation: Recent Developments and Future Prospects”, *Brookings Papers on Economic Activity*, 2014(2), 197-275.
- Akyelken, N. (2015), “Infrastructure Development and Employment: The Case of Turkey”, *Regional Studies*, 49(8), 1360-1373.
- Arellano, M. & S. Bond (1991), “Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations”, *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M. & O. Bover (1995), “Another look at the instrumental variable estimation of error-components models”, *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Benito, A. & P. Bunn (2011), “Understanding Labour Force Participation in the United Kingdom”, *Bank of England Quarterly Bulletin*, 2011 Q1, <<https://ssrn.com/abstract=1792445>>, 23.08.2017.
- Blundell, R. & S. Bond (1998), “Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models”, *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143.
- Cai, F. & D. Wang & Y. Du (2002), “Regional disparity and economic growth in China: The impact of labor market distortions”, *China Economic Review*, 13(2), 197-212.
- Enflo, K. & J.R. Rosés (2015), “Coping with regional inequality in Sweden: structural change, migrations, and policy, 1860-2000”, *The Economic History Review*, 68(1), 191-217.
- Ersungur, Ş.M. (2016), *Bölgesel İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, İmaj Yayınevi.
- Fujita, S. (2014), “On the causes of declines in the labor force participation rate”, *Research Rap Special Report*, Federal Reserve Bank of Philadelphia, 6.
- Gallup, J.L. & J.D. Sachs & A.D. Mellinger (1999), “Geography and Economic Development”, *International Regional Science Review*, 22(2), 179-232.
- Grabowski, R. & S. Self & M.P. Shields (2007), *Economic Development: A Regional, Institutional, and Historical Approach*, ME Sharpe.
- Haughton, G. & D. Counsell (2004), “Regions and Sustainable Development: Regional Planning Matters”, *The Geographical Journal*, 170(2), 135-145.
- Henderson, V. (2002), *Urbanization in Developing Countries*, The World Bank Research Observer, 17(1), 89-112.
- Kepenek, Y. & N. Yentürk (2005), *Türkiye Ekonomisi*, 10. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kalkınma Bakanlığı (2013), *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, 19(02), 2014.
- Kılıç, D. & S. Öztürk (2014), “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama”, *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Kis-Katos, K. & R. Sparrow (2015), “Poverty, Labor Markets and Trade Liberalization in Indonesia”, *Journal of Development Economics*, 117, 94-106.
- Krugman, P.R. (1991), *Geography and Trade*, MIT Press.
- Krugman, P. & A.J. Venables (1995), “Globalization and the Inequality of Nations”, *The Quarterly Journal of Economics*, 110(4), 857-880.

- Lechman, E. & H. Kaur (2015), "Economic growth and female labor force participation-verifying the U-feminization hypothesis. New evidence for 162 countries over the period 1990-2012", *Economics and Sociology*, 8(1), 246-257.
- Litzinger, P.J. & J.H. Dunn (2015), "The Labor Force Participation Rate: A Reexamination of the Determinants of Its Decline", *Journal of Applied Business Research*, 31(6), 2283.
- Nonaka, I. & R. Toyama & N. Konno (2000) "SECI, Ba and leadership: a unified model of dynamic knowledge creation", *Long Range Planning*, 33(1), 5-34.
- Pike, A. & A. Rodríguez-Pose & J. Tomaney (2006), *Local and Regional Development*, Routledge.
- Stimson, R.J. & R.R. Stough & B.H. Roberts (2006), *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy*, Springer Science & Business Media.
- Terluin, I.J. (2003), "Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories", *Journal of Rural Studies*, 19(3), 327-344.
- Tansel, A. (2002), "Economic development and female labor force participation in Turkey: time-series evidence and cross-province estimates", in: Bulutay, T. (ed.), *Employment of Women*, State Institute of Statistics.
- Topel, R.H. (1994), "Regional labor markets and the determinants of wage inequality", *The American Economic Review*, 84(2), 17-22.
- UNDP (2016), *Human Development Report 2016, Human Development for Everyone*, Lowe-Martin Group.

EKLER

Tablo: 8
Marmara Bölgesi

Değişkenler	Katsayılar
İKO _{t-1}	0,432*** (0,073)
Lise mezunu bireylerin oranı	-
Üniversite mezunu kadınların oranı	0,218*** (0,040)
Bağımlılık oranı	-
Yoksulluk oranı	0,372*** (0,040)
Enflasyon oranı	0,7*** (0,242)
Nüfus Yoğunluğu	0,023*** (0,002)

Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

**** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1*

Tablo: 9
Ege Bölgesi

Değişkenler	Katsayılar
İKO _{t-1}	0,0387*** (0,000)
Lise mezunu bireylerin oranı	-
Üniversite mezunu kadınların oranı	-
Bağımlılık oranı	1,149*** (0,000)
Yoksulluk oranı	-
Enflasyon oranı	-
Nüfus Yoğunluğu	0,006*** (0,000)

Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

**** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1*

Tablo: 10
İç Anadolu Bölgesi

Değişkenler	Katsayılar
İKO _{t-1}	0,212*** (0,000)
Lise mezunu bireylerin oranı	-
Üniversite mezunu kadınların oranı	-
Bağımlılık oranı	0,485*** (0,000)
Yoksulluk oranı	-
Enflasyon oranı	1,521*** (0,000)
Nüfus Yoğunluğu	0,044*** (0,000)

Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

**** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1*

Tablo: 11
Karadeniz Bölgesi

Değişkenler	Katsayılar
İKO _{t-1}	-
Lise mezunu bireylerin oranı	-
Üniversite mezunu kadınların oranı	-
Bağımlılık oranı	-
Yoksulluk oranı	-
Enflasyon oranı	-
Nüfus Yoğunluğu	0,486*** (0,000)

Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

**** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$*

Tablo: 12
Akdeniz Bölgesi

Değişkenler	Katsayılar
İKO _{t-1}	0,832*** (0,000)
Lise mezunu bireylerin oranı	-
Üniversite mezunu kadınların oranı	-
Bağımlılık oranı	-
Yoksulluk oranı	-
Enflasyon oranı	0,804*** (0,000)
Nüfus Yoğunluğu	0,008*** (0,000)

Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

**** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$*

Tablo: 13
Doğu Anadolu Bölgesi

Değişkenler	Katsayılar
İKO _{t-1}	-0,147*** (0,000)
Lise mezunu bireylerin oranı	0,523*** (0,000)
Üniversite mezunu kadınların oranı	-
Bağımlılık oranı	1,24*** (0,000)
Yoksulluk oranı	-
Enflasyon oranı	-
Nüfus Yoğunluğu	-0,602*** (0,000)

Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

**** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$*

Tablo: 14
Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Değişkenler	Katsayılar
İKO _{t-1}	-
Lise mezunu bireylerin oranı	-
Üniversite mezunu kadınların oranı	-
Bağımlılık oranı	0,318*** (0,000)
Yoksulluk oranı	0,456*** (0,000)
Enflasyon oranı	-
Nüfus Yoğunluğu	0,101*** (0,000)

Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

**** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$*

Mükelleflerin Vergiye Direnme Yöntemleri ve Türkiye’de Günah Vergilerindeki Artışların Değerlendirilmesi¹

Işıl Fulya ORKUNOĞLU-ŞAHİN (<http://orcid.org/0000-0002-7238-1215>), Department of Public Finance, Gazi University, Turkey; e-mail: iforkunoglu@gazi.edu.tr

Ahmet Burçin YERELİ (<http://orcid.org/0000-0002-8746-6756>), Department of Public Finance, Hacettepe University, Turkey; e-mail: aby@hacettepe.edu.tr

Resistance of Taxpayers and Increasing Assessment of the Sin Taxes in Turkey²

Abstract

Although taxation has been voluntarily given like gifts and donations in kind for the price of security, serenity and collective life in ancient times, it has become mandatory in particular in many civilizations in history due to the establishment of the first states and their taxation authorities. For example, it can be included in this scope that in Ancient Greece; head tax, estate tax, taxes on their animals, farms and production of high income landowners and in Rome; income from places defeated by conquest, customs tax, sales tax, inheritance and transfer tax, as ispençe taxes paid on the territory and the haraç tax from production of foreign nationals of the Ottoman State or their poll tax due to the not being able to perform their military service. As a result, nowadays the negative perception of taxpayers which occurred with increasing tax payments day by day and necessity of paying cash requires that the taxpayer’s psychology to be considered in terms of tax compliance. In this context, in the study, the taxation and taxpayers’ psychology, the main factors causing tax resistance and the taxpayers’ resistance methods, sin taxes and the development of these taxes in Turkey and the possible effects of the increases in the sin taxes which may lead to reaction behaviors of the taxpayers were touched on.

Keywords : Taxpayer Psychology, Behavioral Responses to Tax, Sin Taxes, Turkey.

¹ Bu makale Sosyoekonomi Derneği ile Hacettepe Üniversitesi Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi ile Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından Türkiye’nin Ankara şehrinde, 28-29 Nisan 2017 tarihlerinde düzenlenen “Üçüncü Uluslararası Sosyoekonomi Derneği Yıllık Buluşması”nda sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² This article is the revised and extended version of the paper presented in “Third International Annual Meeting of Sosyoekonomi Society” which was held by Sosyoekonomi Society and CMEE - Center for Market Economics and Entrepreneurship of Hacettepe University and, Faculty of Economics and Administrative Sciences of Hacettepe University, in Ankara/Turkey, on April 28-29, 2017.

JEL Classification Codes : H2, H26, Z13.

Öz

Vergi, eski çağlarda güvenliğin, huzurun ve toplu yaşamanın bir bedeli olarak hediye, bağış gibi aynı şekilde gönüllü olarak verilse de ilk devletlerin kurulması ve bunların vergilendirme yetkilerinin oluşmaya başlaması sonucunda tarihteki birçok uygarlıkta özellikle belirli kesimler için zorunlu hale gelmiştir. Örneğin, Antik Yunan'da; baş vergisi, emlak vergisi, geliri yüksek, toprak sahiplerinin hayvanları ve çiftlikleri üzerinden ya da üretimlerinden alınan vergiler ve Roma'da; fetihlerle mağlup edilen yerlerden edinilen gelirler, gümrük vergisi, satış vergisi, veraset ve intikal vergisi ve Osmanlı'daki yabancı uyrukluların topraklarından alınan ispençe ve üretimlerinden alınan haraçlar ya da askerliklerini yapamamalarından ötürü alınan cizye gibi vergiler bu kapsamda sayılabilir. Sonuçta, günümüzde nakdi olarak ödenme zorunluluğu getirilen ve günden güne artan vergi ödemeleri ile mükelleflerde oluşan negatif algı, vergi uyumu bakımından mükellef psikolojisinin dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada vergilendirme ve mükellef psikolojisine, vergi direncine neden olan başlıca unsurlara ve mükelleflerin vergiye direnme yöntemlerine, günah vergileri ve bu vergilerin Türkiye'deki gelişimine, günah vergilerindeki artışların mükelleflerin vergiye tepki davranışlarında yol açabileceği olası etkilere değinilmektedir.

Anahtar Sözcükler : Mükellef Psikolojisi, Vergiye Karşı Davranışsal Tepkiler, Günah Vergileri, Türkiye.

1. Giriş

Tütün mamülleri, alkol, kumar gibi zararlı alışkanlıkları ve tuz, cips, şekerli sodalar, şekerlemeler ve dondurma gibi obeziteye neden olan gıdalar vb. sağlıksız ya da istenilmeyen ürün tüketimini azaltmak ve gelir yaratmak amacıyla kullanılan özel tüketim vergileri literatürde günah vergileri olarak anılmaktadır.

Uygulamada günah vergilerindeki artışın, erdemsiz malların negatif dışsallıklarını, yaratacakları sosyal fayda ile telafi edecekleri savı ile mükellefler tarafından daha az tepkiye neden olacağı beklentisi, özel tüketim vergisinin bütçedeki gelir ihtiyacının karşılanması amacıyla diğer vergilere oranla daha yoğun şekilde kullanımına neden olmaktadır. Bunun sonucunda özel tüketim vergisinin sınırları, ürün çeşitliliği ve tabi oldukları oranlar bakımından, her geçen gün genişlemektedir. Bu nedenle çalışmada vergilendirme ve mükellef psikolojisine, vergi direncine neden olan başlıca unsurlara, vergiye direnme yöntemlerine, günah vergilerine ve bunların Türkiye'deki gelişimine, günah vergilerinin taraftarlarının ve karşıt görüşü savunanların iddialarına, vergiye karşı tepki davranışlarının; mükellef hakları ve günah vergilerindeki artışlar bakımından değerlendirilmesine yer verilmektedir.

2. Vergilendirme ve Mükellef Psikolojisi

Gelir idaresi tarafından vergilendirme faaliyetlerinin yalnız birer idari işlem olarak görülmesi ve mükellef psikolojisinin dikkate alınmaması durumunda; uygulamada vergi gelirlerinin düşeceği iddiasında rahatlıkla bulunulabilir. Şöyle ki mükelleflerin vergi ödeme şekillerini ya da diğer bir deyişle vergiye uyumlarını belirleyen faktörlerin başında gelen;

vergi algısı, vergi bilinci, vergi ahlakı ile doğrudan ilişki içinde olan unsur; mükellef psikolojisidir. Ancak mükellef psikolojisini şekillendiren etkenler iç odaklı ve dış odaklı olarak sınıflandırılabilir. İç odaklı etken; mükellefin vergiye yönelik iç kaynaklı olarak pozitif güdülenmesi olarak belirtilebilir. Diğer yandan dış odaklı etkenler arasında; yaşanan çevrenin, aynı kültürdeki insanların ya da herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyelik söz konusu ise o topluluğun inanışlarının benimsenmesi ve ona uygun davranışlarda bulunulması ya da cebri olarak egemenlik gücünden korkulan devletin vergisinin ödenmemesi durumunda karşılaşılabilecek yaptırımdan çekinilmesi sayılabilir. Nitekim insan sosyal bir varlık olduğundan, toplumdaki diğer bireylerin davranışlarından ve değer yargılarından ve kamu otoritesinin vergisel politika düzenlemelerinden etkilenmektedir.

Ancak literatürü incelediğimizde mükellef psikolojisini etkileyen temel unsurlardan birinin mükelleflerin yapısal özellikleri olduğu tezi savunulmaktadır. Buna göre Torgler’in geliştirdiği mükellef tipleri 4’e ayrılmaktadır Bunlar; sosyal vergi mükellefi, verginin ödenmesi gerektiğine inanan vergi mükellefi, dürüst vergi mükellefi ve vergi kaçakçısı”dır. Sosyal vergi mükellefinin vergi ödemeye bakışını üyesi olduğu sosyal topluluğun vergi algısı belirleyecektir. İkinci tür mükellef tipi; içsel olarak vergi ödemeyi doğru bulan, eğer ödemezse cezalandırılmaktan çekinen mükellefi, üçüncü tür mükellef; yetiştiriliş biçimi bakımından dürüst yapıda olan bireylerin dürüst vergi mükelleflerini oluşturduklarını ve son tür olan vergi kaçakçısı mükelleflerin ise vergi ödememe ya da en az düzeyde vergi ödemek için faaliyetlerde bulunmayı tercih eder yapıda oldukları ileri sürülmektedir (Torgler, 2003: 124-125). Dolayısıyla vergi mükellefi tiplerine göre; sunulan hizmetlerin ve hizmetler dolayısıyla kullanılan iletişim yöntemlerinin farklılaştırılması vergiye gönüllü uyumu artıracaktır. Örneğin; sosyal vergi mükellefinin vergi algısının pozitifleştirilebilmesi için üyesi olduğu topluluğun değer yargılarının değiştirilmesine çalışılmalıdır. Böylelikle ilgili mükellef türü de istenilir şekilde etkilenebilecektir. Diğer yandan vergi ödemenin gerekliliğine inanan mükellefin, eksik beyanının tespiti durumunda kendisine doğrudan kaçakçı muamelesi yapılması yerine kurulacak nazik iletişimle bu durumu açıklama şansı tanınırken, vergi kaçakçısı tipine uyan mükelleflerin ise doğrudan denetime ve yaptırımlara maruz kalmalarının sağlanması yararlı olacaktır (Serim, 2011: 71).

3. Vergiye Direnme ve Vergi Dircine Neden Olan Başlıca Unsurlar

Vergiye direnme; bir yandan verginin cebirlik ve karşılıksız olma nitelikleri, diğer yandan yükümlülerin iktisadi anlamda bireysel karlarını maksimum etme arzuları nedeniyle vergisel yükümlülüklerin yerine getirilmesine karşı duyulan isteksizlik ve/veya sonucunda bulunulan faaliyetler /davranışlar olarak tanımlanabilir. Nitekim mükellefler üzerlerindeki vergi borçlarından kurtulmak için; vergi kaçırarak kazancı kayıt ve beyan dışı bırakmak, vergiden kaçınmak, vergi planlaması veya ya da tabi oldukları ülkenin vatandaşlığından çıkmak, vergi grevi gibi yöntemlere başvurmaktırlar. Son günlerde birçok farklı ülke vatandaşı kendilerine uygulanan yüksek vergi oranları nedeniyle vatandaşı oldukları ülkenin vatandaşlığından çıkıp, bir başka ülkenin vatandaşlığına geçmektedirler.

Sonuçta vergi mükelleflerinin vergiye direnme şiddetlerine göre verdikleri tepkiler ise pasif ve aktif tepki olarak sınıflandırılabilir. Pasif tepkiler; vergi oranlarındaki artışlarla

mükelleflerin kullanılabilir gelirlerindeki düşmeye bağlı tüketim tercihlerini azaltmaları ya da tüketim tercihlerini değiştirmeleri, çalışmak yerine aylıklığın tercihi, üretimin azaltılması, yatırımdan vazgeçilmesi vergi yansımaları, vergiden kaçınma iken, vergi kaçakçılığı, vergi grevi, vergi isyanı vb. tepkiler ise aktif birer tepki olarak değerlendirilmektedirler (Aktan, 2004).

Mali psikoloji ve mali sosyoloji boyutuyla vergiye direnci etkileyen faktörler; mükelleflerin vergi sistemine ve gelir idaresine bakış açısından kaynaklanan mükellef odaklı unsurlar ve idarenin uygulamalarından kaynaklananlar ise idare odaklı unsurlar olarak sınıflandırılabilir.

3.1. Mükellef Odaklı Unsurlar

Vergi mükelleflerinin vergi ödemelerini etkileyen içsel faktörler arasında; vergi ödeme güçleri, mükelleflerin vergi kültürü, vergi ahlakı, vergi bilinci, vergi adaletine inançları ve bunu etkileyen aile yapıları, eğitim düzeyi, devlete olan bağlılıkları, siyasal iktidarı benimseyip-benimsemedikleri, yükümlülerin diğer yükümlülere ilişkin görüşleri, kamu hizmetlerinin gerekliliğine inanışları (Çataloluk, 2008: 216-221) gibi unsurlar sayılabilir.

3.1.1. Vergi Ödeme Gücünün Aşılması

Vergiye direnci belirleyen en önemli mükellef odaklı unsurlardan biri; çoğunlukla mükelleflerin gelirleri tarafından belirlenen vergi ödeme güçleridir. Nitekim mükellefler vergilerini öderken, gelirlerinin toplamını oluşturan tüketimlerini ya da tasarruflarını azaltma tercihlerini seçmektedirler. Ancak tüketim ve tasarruf düzeylerindeki değişimden yararlanarak, verginin neden olacağı refah kayıplarını azaltmaya çabalamaktadırlar. Mükelleflerin gelir düzeyi farklılıkları mükelleflerin vergi yüklerini etkilemektedir. Düşük gelir düzeyindekiler zorunlu tüketim ihtiyaçlarını azaltarak vergilerini öderlerken, yüksek gelir düzeyindekiler ise lüks tüketimlerini azaltmaktadırlar (Şenyüz, 1995: 28).

3.1.2. Vergi Kültürü, Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı

Literatürde ilk kez Schumpeter tarafından kullanılan "vergi kültürü" ifadesi, ulusal vergi sistemine ve ona bağlı aktörlere göre şekillenen bir sanat eserinin senaryosunun icraası olarak nitelendirilmiştir (Schumpeter, 1929: 380). Vergi kültürü mükelleflerin vergiyi algılama biçimlerini oluşturan ortaklaşa yaşamda edindikleri izlenimlerle beslenen, toplumsal etkenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve içinde bulunulan toplumun ortak değer yargılarına göre biçimlenmektedir. Bu yönü ile vergi kültürü, mükelleflerin vergi bilinçlerinin toplulaştırılmış şekilde ifadesi olarak da ifade edilebilir. Vergi bilincini, vergilere ilişkin farkındalık ve vergi ödeme istekliliği olmak üzere iki bileşenin oluşturduğu söylenebilir. Vergi ahlakı ise vergi kültürü ve vergi bilincinin davranışlara yansımalarıdır.

Sonuç olarak toplumsal vergi ahlakının yeniden dizaynı oldukça güç olmasına rağmen, vergi kültürü ve vergi bilincine ilişkin yapılacak yararlı çalışmalarla vergi ahlakı da

belirli oranda bundan olumlu yönde etkilenecektir. Bu bağlamda vergi bilincinin artırılması hakkında günümüzde gelir idarelerinin çeşitli faaliyetlerde buldukları bilinmektedir. Örneğin, Maliye Bakanlığının öğrencilerde vergi bilincini geliştirme projesini başlatması olumlu bir çalışma olsa da, bu konuda öncelikle yetişkinlerin vergi bilinci ve farkındalığının artırılmasına yönelik olarak geliştirilecek, daha etkin şekilde uygulanabilecek gelir, gelirin adaletli dağılımı ve kamu harcamalarının şeffaflığına ilişkin mükelleflerin negatif vergi algılarını düzeltecek projelere ihtiyaç olduğu düşünülmektedir³. Buradan hareketle vergi kültürünü ve vergi bilincini olumlu şekilde etkileyen unsurlar arasına; bireylerin eğitim düzeyi, istihdam oldukları iş alanı ve gelirlerinin düzenliliği gibi faktörler dahil edilebilir. Bunun nedeni geliri düzenli, eğitim ve istihdam durumu niteliği yüksek olan bireylerin, bunun dışında kalan mükelleflere kıyasla vergiye dirençlerinin daha düşük düzeyde olması olarak belirtilebilir.

3.1.3. Vergi Algısı ve Vergi Adaletine İnançsızlık

Mükellef, ödediği verginin hizmet olarak kendisine dönmediğine, idare tarafından savurgan şekilde kullanılıp, bazı kesimlere transfer edildiğine inaniyorsa, vergi idaresi ile ilişkisinde uyumlu tavırlarda bulunmayacaktır (Oral, 2011: 423). Diğer yandan bir bireyin vergi yükü, karşılaştırılabilir diğer bireylerinki ile aynı büyüklükte olduğunda (yatay eşitlik sağlanmışsa) belirtilen bireylerin vergi uyumunun artacağı ileri sürülmektedir (De Juan, Lasheras & May, 1994: 90; Spicer & Becker 1980: 171).

3.2. İdare Odaklı Unsurlar

Mükelleflerin vergiye direncinin idareden kaynaklanan unsurları arasında; vergi idaresinin tutumu, kamu harcamalarının kötü kullanımı, vergi ödeme ortamlarından kaynaklanan sorunlar, vergi kaçakçılığının tespitinde yaşanan sorunlar ve vergi ceza sisteminin etkin işlememesi, yolsuzlukların varlığı, mali bilgilerin sınırlılığı olarak sayılabilir (Gökbunar & Gökbunar, 2007: 93-97).

3.2.1. Ahlaki Vergileme Yerine Yoğunlukla Fiskal Amaçlı Yaklaşımın Tercih

Günah vergileri ilk uygulandığı dönemlerde dini temellere dayanan yapıdayken, günümüzde daha çok ekonomik ve sosyal amaçlarla alınmakta olup kapsamı da hükümetlerce günden güne genişletilmektedir. Bunun sonucunda ise günah vergilerinin zararlı / istenilmeyen davranışları önleme misyonu sekteye uğramaktadır (Turan & Yurdakul, 2009:1).

³ Bknz. <<http://f.eba.gov.tr/gib/>>, 22.12.2016.

3.2.2. Vergi Sistemindeki Sık Yasal Değişikliklere İntibak Sorunu

Sıklıkla yapılan vergi mevzuatı değişikliklerine uyum sağlamak güçleşmekte, sık ve çok sayıda yapılan değişiklikler sonucunda birçok önemli konu mükelleflerin ve idarenin dikkatinden kaçabilmekte, vergi ihtilaflarının çözümü ve vergi yargısının ihtilaflı olayların dönemine göre esas alacakları hükümler değiştiğinden işleri karmaşıklaşmakta, sık yasal değişikliklerde kimi düzenlemelere yeterince açıklama getirilemezken, kimi yasal değişiklikler ve açıklamaları arasında çelişkiler ortaya çıkabilmektedir (Tosuner vd., 1992: 16).

3.2.3. Mali Afların Sıklığı

Türkiye'de sıklıkla başvuru alan af uygulamalarının mükelleflerin vergi uyumuna olumsuz etkileri yadsınamaz niteliktedir. Nitekim mükelleflerin, vergi kaçırınların vergi afları ile vergi cezalarının tamamının ya da bir kısmının ve uzlaşma sonucunda vergi asılları ve cezalarının büyük bir kısmının silineceğinin bilinmesi, mükelleflerin vergi bilincini olumsuz şekilde etkilemektedir. Bununla birlikte yaklaşık iki - üç yıl süren mali uyumsuzlukların dava ile çözümü sırasında vergi gelirlerinin enflasyona karşı değer yitirmesi de vergiye uyumu düşürmektedir.

3.2.4. Denetimlerin ve Cezaların Niteliği

Temel Vergi geliri güvenlik önlemleri arasında; denetim ve vergisel yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda mükelleflerin maruz kalacakları cezalar ve bunların yaptırım güçleri yer almaktadır. Hâlihazırda GİB tarafından 2009'da proje olarak benimsenip 2010'da faaliyete geçirilen risk analizine dayanan vergi denetimine geçilmesi, artan teknoloji ve diğer veri ambarı paylaşım tekniklerinin, mevcut ve yeni analiz programlarının bir arada kullanımı ile çapraz kontrollerin, ihbar ve şikâyetlerin, inceleme sonuçlarının karşılaştırılabilirliği, diğer kamu kurumlarından, bankalardan edinilen bilgilerin alınabildiği sistemle denetimlerde yaşanabilecek zaman kaybını, vergi incelemelerinin etkinliğinin artması, vergi denetim maliyetlerinin düşürülmesi, vergi denetim standartlarının oluşturulması, geliştirilmesi bakımından oldukça yararlı uygulamalar olsalar da tek başına yeterli olmayıp, ciddi ve yükümlülerin vergi uyumunu önleyen davranışları çeldirici nitelikte yaptırımlarla desteklenmesi ihtiyacı bulunmaktadır.

3.2.5. Ülkedeki Siyasi ve Ekonomik Konjonktürün Etkisi

Literatürde siyasi süreç adil ve meşru olarak algılandığında, vatandaşların vergi ödemelerine karşılık eşit tam kamu yararı elde etmeseler bile dürüstçe gelir beyan etmeye istekli oldukları görüşüne (Feld & Frey, 2007: 102) ve ekonomik buhran dönemlerinde, bireylerin ülkedeki hükümet politikalarını benimsemediklerinde, kamu harcamalarının nereye harcandığına dair şeffaflık sağlanamadığında, hükümete, mahkemelere ve hukuk sistemine güvenleri azaldıkça, vergi denetimleri düştükçe vergi uyumlarının düşeceğine dair yaklaşımlara rastlanılmıştır (Witte & Woodbury, 1985: 1; Braithwaite, 2002: 12-15; Palil & Mustapha, 2011: 7).

4. Vergiye Direnme Yöntemleri

Vergiye direnme yöntemleri bireysel, toplu ve karma olmak üzere üç kategoride sınıflandırılabilir.

4.1. Vergiye Karşı Bireysel Direnme Yöntemleri

Kişisel ekonomik denge için mükellef, vergi ile azalan ödeme gücünü telafi etmek için gelirini yükseltecek verimli faaliyetlerini artırmaya çalışacaktır. Ancak bu kısmi telafi imkânı; işbölümü ve kişiler arası değişime, rekabete göre işleyen bir ekonomide genellikle mümkün değildir. Böylelikle ikinci seçenek olarak mükellef, geliri, eski seviyesinde kalmadığından, tüketim tercihlerinde ve/veya tüketim düzeyinde bir değişimle tüketimini azaltacaktır. Marjinal Fayda eşitliği teoremi ve Wieser Kanununa göre de önce lüks maddelerin tüketiminde bir azalma görülecektir (Sönmez, 1971: 14). Buradan hareketle vergiye bireysel direnme yöntemleri dolaylı ve dolaysız olarak sınıflandırılabilir. Vergiye karşı dolaylı bireysel direnme yöntemleri; aylıklığı tercih etme, üretimi, yatırımı azaltma veya yatırımdan vazgeçme, tüketimi ve tasarrufu azaltma, vergi borcunu geciktirme, oyunu başka siyasi partiye kaydırma olup, çalışmamızın asıl konusu mükelleflerin vergiye karşı gösterdikleri doğrudan tepkiler olduğundan, bu kısımda yalnızca bu konuya yer verilmiştir. Vergiye doğrudan gösterilen tepkiler; vergi kaçırma, vergiden kaçınma ve mikro vergi planlaması, kayıtdışı ekonomiden yararlanma ve vergi cennetlerine kaçış ve vergi yansıması olarak belirtilebilir.

4.1.1. Vergi Kaçırma

Mali yükümlülüklerin, yasalara aykırı olarak, bilinçli şekilde yerine getirilmediği ya da olduğundan az gösterilerek yerine getirildiği durumda vergi kaçakçılığı söz konusudur. Ekonomistler vergi geliri düzeyi ile vergi oranları arasında; vergi kaçıranlara uygulanan cezaların büyüklüğü ve yükümlülerin vergilerini öderken hile yapma fırsatlarının belirlediği bir pozitif korelasyon (ilişki) bulmuşlardır. Ancak sosyal bilim adamları bu noktada daha çok vergi ödeme ahlakının belirleyiciliğine dikkat çekmişlerdir (Etzioni, 1986: 178). Diğer yandan bir firmanın tamamen iflas ettiği durumda, doğrudan ve dolaylı vergi kaçakçılığına başvurma düzeyinin karşılaştırıldığı bir çalışmada, firma tarafından riskten kaçınma oranının düşürülmesi için, dolaylı bir verginin, eşit kazançlı bir kar vergisine göre daha düşük yüzdeyle kaçırıldığı tespit edilmiştir (Marrelli, 1984: 181). Buradan hareketle vergi kaçakçılığında gerek bireyler gerek kurumlar açısından gelir ve kar üzerinden alınan vergilerde vergi kaçırma eğiliminin, gider vergilerine oranla daha yüksek olduğu söylenebilir. Ancak ilgili vergilerdeki vergi artış oranlarının, mükellef üzerinde oluşturacağı baskının şiddetinin ölçümüne yönelik olarak yapılacak çalışmalarda, gider vergilerinin gerileyici etkisi nedeniyle sonuçların bundan farklı çıkabileceği göz ardı edilmemelidir.

4.1.2. Vergiden Kaçınma ve Mikro Vergi Planlaması

Vergiden kaçınma, vergi mükelleflerinin yasalara aykırı olmayan faaliyetleri ile vergiyi doğuran olaya neden olmayarak, vergisel yükümlülüklerinden kurtulmalarına

ilişkindir. Çokuluslu firmaların gelirlerini ve karlarını buldukları ülkeden daha düşük vergi oranları uygulayan bir başka ülkedeki şubelerine kaydırmaları ve bireysel bazda mükelleflerin bağlı oldukları ülkenin vatandaşlığından ayrılmaları bu kapsamdadır. Mikro vergi planlaması ise; mükelleflerin iktisadi ve mali imkanlarla ödemeleri gereken vergiyi en aza indirme çabasıdır (Edizdoğan vd., 2011: 234). Uygulamada bilinçli mükellefler tarafından yoğunlukla kullanılan vergiden kaçınmanın ya da mikro vergi planlamalarının yalnızca belirli durumlarda tercih edilmediği bilinmektedir. Buna ilişkin bir çalışmaya göre; Mikro vergi planlamasından kurumların vazgeçme nedenleri arasında en önemlileri; vergi planlamasının firma itibarına zarar verme ihtimali, gelir idaresi tarafından tespit edilme ve cezalandırılma riski, olumsuz medya ilgisi riski vb. olarak belirtilmiştir (Graham vd., 2014: 1001).

4.1.3. Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Cennetlerine Kaçış

Gider vergileri bakımından; vergilerdeki ve fiyatlardaki sürekli artış, ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınmadan gerçekleştirilmesine, ilgili malın tüketiminin azalmasına veya fiyatı ilgili mala göre daha ucuz ürünlere talebin kaymasına, gelir vergileri bakımından ise; bireysel ve kurumsal gelirlerin ve karların düşük oranlı vergiler uygulayan, "vergi cenneti" olarak adlandırılan ülkelere kaydırılmasına neden olabilmektedir. Bu durum hükümetlerin vergi gelirlerinde kayba neden olmaktadır (Gravelle, 2009: 727). Ayrıca vergi cennetleri aracılığıyla ya da diğer yollarla kayıtdışı faaliyet gösteren firmaların ve bireylerin neden oldukları rekabet eşitsizliği dikkate değerdir. Şöyle ki kayıtdışılık - vergi gelir kaybı - kayıtlı yükümlülerin vergi yüklerindeki psikolojik ve mali artıştan kaynaklanan sarmal etki ile vergi sisteminin adaletsizliğine inançlarındaki artış, düzenli vergi ödeyen mali yükümlülere, vergi kaçırmaya teşvik etmektedir.

4.1.4. Vergi Yansımaları

Vergiyi ödeyen kimsenin, iktisadi imkânlardan faydalanarak verginin bir kısmı veya tamamını bir başkasına veya başkalarına yüklemesidir. Uygulamada gelir vergileri yansıtılamazken, harcama vergileri fiyat mekanizması aracılığıyla yansıtılabilmektedirler (Türk, 2001: 168).

4.2. Vergiye Karşı Kolektif Direnme Yöntemleri

Vergiye toplu şekilde direnme şekilleri arasında; vergi reddi (tax refusal), vergi grevi (tax strike), vergi isyanı (tax revolt) ve baskı grupları sayılabilir. Ancak literatürde bu kavramların net şekilde tanımları bulunmamaktadır. Bununla birlikte kavramların birçok makalede birbirinin yerine kullanıldıkları görülmüştür.

4.2.1. Vergi Grevi ve Vergi İsyanı

Literatürde sözü edilen kavramlar hakkında net şekilde bir görüş birliğine varılamamıştır. Örneğin bir çalışmada vergi grevi; itirazların dile getirilmemesi, vergi isyanı ise getirilen bir verginin yok sayılması olarak tanımlanmaktadır (Ataer, 2016: 131). Bir

diğerinde ise; yasal düzenleme ile getirilmiş bir verginin toplumsal tepkiler ile kaldırılması durumunda vergi grevinden söz edilebileceği ileri sürülmektedir (Yılmaz, 2007: 166). Örneğin Poujade Hareketinin bazı eserlerde verginin reddi bazılarında ise vergi isyanı olarak değerlendirildiğine rastlanılmıştır. Ancak vergi isyanının çoğunlukla “ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerle” ortaya çıktığı görüşü benimsenmiştir (Aktan vd., 2003: 5-6; Bulutoğlu, 1959: 173). Bu noktada vergi grevi, vergiye karşı toplu şekilde gösterilen direnç mekanizmalarından biri olup, ait olunan esnaf ya da ticaret odasının, işçi- işveren sendikasının vb. toplumsal baskı mekanizması ile vergiye karşı tepkilerinin yaygınlaşması olarak seyretse de sonradan şiddetlenerek vergi isyanına dönüşebilmektedir.

Vergi isyanı belirli bir dönemde belirli bir ülkede vergiye karşı toplu ve aktif şekilde gösterilen tepkiler olup, “devlet otoritesine karşı girişilen, şiddet kullanımını içeren, kamuoyuna açık, propagandalarla desteklenen, haksız ve adil olmayan vergilere karşı yasalara aykırı eylemler” olarak tanımlanmaktadır (Aktan vd., 2003: 6-10). Dünyada bilinen ilk vergi isyanları Asya’da (M.S. 25 - M.S. 220) Han Hanedanlığında, Babil’de Hammurrabi döneminde (M.Ö. 1792-1750) ve Avrupa’da ise Roma Krallığında (M.Ö. 27 - M.S. 337) görülmüştür (Burg, 2004: 1). Tarihte özel tüketim vergisine yönelik bilinen ilk isyan ise; ABD’de 1794’te George Washington döneminde viski üzerindeki bir özel tüketim vergisi nedeniyle ortaya çıkan viski ayaklanmasıdır (Bonsteel & Tachau, 1982: 239).

Tarihte yaşanan diğer vergi grevi ve vergi isyanlarına örnek olarak Fransa’daki Poujade eylemi, 1619’da Brüksel’deki satış vergisine tepki, 1700’lü yıllarda İskoçya’daki ve İngiltere’deki malt vergisi tepkileri ve 20. yüzyılın başında Fransa’daki şarap üreticilerinin tepkileri gösterilebilir. Fransa’da 1955’te, Pierre Poujade önderliğinde vergiye direnme olarak başlayan harekette; vergi toplayıcıları taciz edilmiş, devlet ihaleleri bozulmuş ve bazı lider Poujade taraftarları milletvekili olarak seçilip faaliyette bulunmuşlardır (Time, 1956). Diğer yandan Habsburg Hollanda’daki Brabant Dükalığı’na bağlı olan Brüksel’de 1619’da yaşanan vergi grevi sonucunda, kent işgal edilmiştir. Dört Brabant Devletinin (din adamlarının, soyluların temsilcilerinin, bira, şarap, ekmek ve etten oluşan dört tüketim türü için standart satış vergisini yenilemek üzere toplandıklarında; Brükselin temsilcileri, vergiye onay vermemişlerdir. Ancak Anayasal ilke olarak vergilerin “tam onay” ile geçirilmesi gerektiğinden, vergiler yasal olarak tahsil edilemez hale gelmiştir. Bu duruma çözüm olarak hükümet vergilerin zorla toplanmasını emretmiştir (Honacker, 1994: 97-101). İskoçya’da ise 1725’te Fransa’ya karşı savaşın finansmanı için malt vergisi uygulanmaya başlamıştır. 1707’de yapılan Birlik Antlaşması uyarınca İskoçya’ya malt vergisinden savaşın sonuna kadar geçici bir muafiyet verilse de, savaştan sonra, 1725’de, Avam Kamarası, İngiltere genelinde uygulanan ancak İskoçya’da sadece yarısı oranında alınan yeni bir malt vergisi uygulamıştır. Glasgow’daki öfkeli İskoç vatandaşlar, bira fiyatını arttıran bu vergiden ötürü, vergiye oy veren meclisteki temsilcilerinin evlerini yakıp, yıkmış, Edinburgh’da bira fabrikaları yasa dışı olarak grev yapmıştır. Daha sonra, 1806’da, Llannon, Galler’de malt vergisi isyanları yaşanmıştır; burada mafya, malt arayan 26 tüketim vergisi toplayıcısına saldırmıştır. 1907’de Fransa Argelliers’taki şarap üreticileri komitesinin düzenlediği belediye meclislerinin toplu istifalarını içeren vergi grevi, merkezi hükümetin askeri gücüne maruz kalmıştır (Burg, 2004: 322-323, 382-383).

4.2.2. Baskı Grupları

Kişilerin ortak niteliklerine göre oluşturdukları baskı grupları kendi çıkarlarına ve üyesi oldukları grubun çıkarlarına uygun hizmetlerin ve düzenlemelerin gerçekleştirilmesi konusunda, işveren sendikaları, işçi sendikaları, çeşitli kuruluşlar, dernekler, vakıflar, esnaf odaları, çiftçi odaları vb. gibi baskı grupları, üyeleri lehine hükümeti etkilemektedirler (Uruş, 2017: 53). Dolayısıyla vergi mükellefleri, çeşitli mali hukuki düzenlemelerin kendi yararlarına yapılmasını sağlamak amacıyla baskı gruplarının faaliyetlerine katılabilirler. Nitekim baskı grupları oluşturdukları oy kitlesi aracılığıyla siyasi iktidarı etkileme güçlerini artırırlar (Ay, 1997: 126).

4.3. Vergiye Karşı Bireysel ve Kolektif Direnme Yöntemleri Verginin Reddi ve Vergi İnzivası

Hem bireysel hem de kolektif direnme yöntemleri vergi inzivası ve vergi reddidir. Uygulanmak istenen bir verginin vatandaşlar tarafından bireysel ya da toplu şekilde kabul edilmemesi verginin reddi (Saruç, 2013: 53) iken, vergi inzivası, bir bireyin veya bir topluluğun, mali yükümlülüklerinden kurtulmak için ikametgâhlarını terk etmeleridir. (Çakar, 2013: 1293). Verginin reddi hem bireysel hem de toplumsal olarak vergiye karşı gösterilen dirençte genellikle ilk aşama olarak nitelendirilebilir. Ancak geçmişte birçok ülkede toplumsal bir vergi reddi olarak başlayan hareketlerin çoğunlukla vergi grevi ya da vergi isyanı olarak sonuçlandığı görülmüştür. Vergi inzivası ise günümüzde şahsılık vergi ilkesini uygulayan Amerika vb. ülkelerdeki yüksek vergilerden kurtulmak isteyen vergi mükelleflerinin (özellikle de sinema sanatçıları, ses sanatçıları vb. ünlülerin) vatandaşlıktan ayrılmalarıdır.

5. Günah Vergilerinin Taraftarlarının ve Karşıt Görüştekilerin İddiaları

Obezite ile mücadele kapsamında sağlıklı beslenmenin caydırılması ve halkın yağlı gıdaları tüketmesinin sınırlandırılması için, özellikle Amerika'da ve AB ülkelerinde sağlıklı gıda vergileri alınmasına ilişkin vergisel düzenlemelere gidilmiştir (Alemanno & Carreno, 2011: 1).Günah vergilerinin taraftarlarına göre; günah vergileri, üzerinden alındığı mal ya da hizmetin fiyatını artırarak bireylerin taleplerini düşürebilir, toplumu olumsuz dışsallıklar olarak etkileyen özellikle kendi kendini kontrol sorunu yaşayan bireylerin kötü davranışlarını önleyebilir (DePippo, 2002: 552; Haavio & Kotakorpi, 2011: 588). Bununla birlikte günah vergi gelirleri uygulamasına göre sağlık sermayesine yapılacak sübvansiyonların birey bazında uygulaması daha güç olduğundan ve sağlık sermayesi stoğu bireysel açıdan görünür olmadığından, uygulamada günah vergilerinden yararlanılmaktadır (Aronsson & Thunström, 2015: 13). Günah vergileri genel olarak sağlık harcamalarının finansmanında ya da neden oldukları negatif dışsallıkların ya da diğer başka sosyal amaçların finansmanında kullanılabilirler (Cremer vd., 2012: 118-119; Kahn, 1995: 179; Manning vd., 1989: 9; Madore vd., 2015: 11). Diğer yandan düşük gelirli bireylerin yüksek gelirli bireylere göre daha esnek bir talebi olması durumunda, sağlıklı gıda vb. mallar üzerindeki vergilerin, genel fayda maliyetinin yoksullar için en düşük, faydasının ise yoksullar için en yüksek olması açısından etkisinin daha eşitlikçi (artan oranlı) olması

mümkündür (Kotakorpi, 2008: 96). Nitekim 12 malın tüketiminin gelir dağılımındaki değişikliğe bağlı olarak nasıl değiştiğini inceleyen bir araştırmaya göre araştırma kapsamındaki malların (alkol, sigara, fast food, makineli satışlarda satılan evden uzakta yiyecek alımı, kurabiye, kek, cips, şekerleme, donuts (çörekler), pastırma ve karbonatlı alkolsüz içecekler vb. malların) gelir harcama esneklikleri hesaplandığında; gelirin, alkol harcamaları üzerinde en büyük etkiye sahip oluğu, buna karşılık üzerinde en az etkiye sahip olduklarının tütün harcamaları ve çörek harcamaları olduğu belirtilmiştir (Hoffer vd., 2015: 2). Buna karşılık 'günah vergileri' karşıtları, verginin gerileyen doğasının, fakir bireyleri daha çok etkilediği görüşünü savunmaktadırlar. Bunun nedeni, vergi oranındaki artışlar nedeniyle, genç ve daha zengin tüketicilerden ziyade, yaşlı ve fakir kesimin sınırlı bütçelerinin daha büyük bir bölümünün, alkol ve sigaranın artan fiyatına ayrılmasına yol açmasıdır (Lockwood & Taubinsky, 2017: 1). Örneğin; yağ üzerinde %10'luk bir vergi artışı yağ tüketimini %1 oranında düşürecektir. Yağ vergisinin (fat tax) gerekçesi uzun vadede sağlayacağı sağlık artışlarıdır. Yağ vergisi, tüketicilerin refah kayıplarını daha yüksek fiyatlardan, daha uzun yaşamlarına imkân vererek telafi etmektedir. Ancak yağ vergileri, yağ alımını azaltmak için yetersiz olduğundan, amaçlanan uzun vadedeki sağlık artışlarının gerçekleşmesi pek mümkün değildir. Ayrıca toplumda özellikle yoksul ve yaşlı tüketiciler yağ vergisinin yükünü ve yaratacağı sağlık sorunlarını daha ağır bir şekilde yüklenmektedirler (Chouinard vd., 2007: 17).

6. Türkiye'de Alkol ve Tütün Ürünleri Kontrolünün Hukuki Gelişimi

Tütün kontrolü Türkiye'de 1980'lerin sonunda başlamıştır. 09 Ocak 2002 tarih ve 24635 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 4733 Sayılı Kanun ile TEKEL özelleştirmeye hazırlanmış, tütünde destekleme alımları kaldırılmış, tütün mamüllerini ve piyasalarını düzenlemek, denetlemek amacıyla özerk bir kurum olarak 2002'de Türkiye Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK) kurulmuştur. Kasım 2004'te Dünya Sağlık Örgütü'nün Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesini imzalamıştır. 1996'da çıkarılan 4207 Sayılı Tütün Mamüllerinin Zararlarının Önlenmesine Dair Kanunda 2008 yılında yapılan değişikliklerle yeniden düzenlenmiştir.

Tütün ve alkol ürünlerine ilişkin düzenlemeler getiren temel kanunlar; 4250 Sayılı İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanunu, 4207 Sayılı Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun, 4733 Sayılı Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ve 5607 Sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu ile yapılan düzenlemelerdir. 4250 Sayılı Kanunu'nun 6. maddesini düzenleyen 6487 no'lu Bazı Kanunlar İle 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 2013 yılında yapılan değişikliklerle; alkollü içkilerin reklamının yapılamayacağı, alkollü içki üretenlerin eşantyon, promosyon veya bedelsiz olarak alkollü içki dağıtamayacakları, Türkiye'de üretilen veya ithal edilen alkollü içkilerin ambalajları üzerine alkol miktarı ve zararlarına ilişkin uyarı mesajı koyulması ve Öğrenci yurtları, sağlık hizmeti verilen yerler, spor müsabakası yapılan stadyum ve kapalı spor salonları, her türlü eğitim ve öğretim kurumları, kahvehane, kıraathane, pastane, bezik ve briç salonları ile akaryakıt istasyonlarının mağaza ve lokantalarında alkollü içkilerin satışının yapılamayacağı öngörülmüştür. 4733 Sayılı Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve

Görevleri Hakkında Kanun'da 2008 yılında yapılan değişikliklerle Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün yeniden yapılandırılması ile Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu kurulmuştur. 5607 Sayılı Kaçakçılık Kanunu'nun 10. maddesinde; kaçakçılık suçunun konusunu oluşturan eşyanın tütün, tütün mamulleri, etil alkol, metanol ve alkollü içkiler olması halinde verilecek ceza üç yıldan az olamayacağı hükmüne yer verilmiştir. Aynı kanununun 17. ve 18. maddelerinde ise tütün mamulleri, etil alkol, metanol ve alkollü içkilerin ambalajlarına kamu kurumlarınca uygulanan bandrol, etiket, hologram, pul, damga veya benzeri işaretleri; bulunmayanların ya da taklit edenlerden ticari amaçla üreten, bulunduran veya nakledenler, satışa arz eden veya satan, bu özelliğini bilerek ve ticari amaçla satın alan, kişinin üç yıldan altı yıla kadar hapis ve yirmi bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılacağı öngörülmüştür

7. Günah Vergileri ve Türkiye'deki Gelişimi

Türkiye'de belirli mal ve hizmetler üzerinden alınan özel tüketim vergisi hakkındaki düzenleme 4760 Sayılı ÖTV Kanunu ile 06.06.2002'de kabul edilmiştir. Bu kanuna eklenen dört listedeki mal ve hizmetler üzerinden vergilendirme yapılmaktadır. I. listede; petrol ürünleri, akaryakıt ve petrol yan ürünleri, II. listede; her türlü kara, deniz ve hava taşıt araçları, III. listede; alkollü içkiler, kolalı içecekler, tütün ve tütün mamullerine, 4. listede; lüks mallara, dayanıklı tüketim mallarına ve diğer mallara yer verilmiştir. Ancak buradan hareketle günah vergilerine ilişkin olarak dikkate alınması gereken liste üçüncü listedir. 4760 Sayılı ÖTV Kanununun III Sayılı listesinin A cetvelinde kolalı ve alkollü içecekler ve B cetvelinde tütün ve tütün mamulleri yer almaktadır. III Sayılı listede yer alan Türkiye'deki kolalı ve alkollü içeceklere ilişkin 2017 yılı vergi oran ve tutarları Tablo 1'deki gibidir.

Tablo: 1
Türkiye'de Kolalı ve Alkollü İçeceklerden Alınan ÖTV Oranı ve Tutarları
(III) SAYILI LİSTE (A) CETVELİ

Mal İsmi	Vergi Oranı (%)	Asgari Maktu Vergi Tutarı (T.L.)
Kolalı Gazozlar	25	-
Malıtan üretilen biralara	63	1,1691
Taze üzüm şarabı (kuvvetlendirilmiş şaraplar dahil); üzüm sırası (20.09 pozisyonunda yer alanlar hariç) (2204.10 köpüklü şaraplar ve 2204.30 diğer üzüm şarapları hariç)	0	5,7476
Köpüklü şaraplar	0	38,8303
Vermut ve diğer taze üzüm şarapları (bitkiler veya kokulu maddelerle aromalandırılmış) (2205.10.10.00.00, 2205.10.90.00.12 hariç)	0	58,6046
Alkol derecesi hacim itibarıyla %18 veya daha az olanlar	0	46,5387
Fermente edilmiş diğer içecekler (elma şarabı, armut şarabı, bal şarabı gibi), tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan fermente edilmiş içeceklerin karışımları ve fermente edilmiş içeceklerle alkolsüz içeceklerin karışımları	0	5,7476
Alkol derecesi hacim itibarıyla %22'den fazla olanlar	0	171,0694
Alkol derecesi ne olursa olsun tağıyr (denatüre) edilmiş etil alkol ve damıtım yoluyla elde edilen diğer alkollü içkiler (Alkol derecesi ne olursa olsun tağıyr (denatüre) edilmiş etil alkol hariç)	0	171,0694
Alkol derecesi hacim itibarıyla %80'den az olan tağıyr (denatüre) edilmemiş etil alkol; damıtım yoluyla elde edilen alkollü içkiler, likörler ve diğer alkollü içecekler [(2208.90.91; 2208.90.99) Alkol derecesi hacim itibarıyla %80'den az olan tağıyr (denatüre) edilmemiş etil alkol hariç, (2208.20; 2208.50; 2208.60; 2208.70 ve 2208.90 hariç)]	0	171,0694
Üzüm şarabı veya üzüm cibresinin damıtılması yolu ile elde edilen alkollü içkiler	0	171,0694
Cin ve Geneva	0	152,1361
Votka (2208.60.91.00.00, 2208.60.99.00.00 hariç)	0	152,1361
Muhtevası 2 litreyi geçmeyen kaplarda olanlar (Alkol derecesi hacim itibarıyla %45.4'den fazla olanlar)	0	171,0694
Muhtevası 2 litreyi geçen kaplarda olanlar (Alkol derecesi hacim itibarıyla %45.4'den fazla olanlar)	0	171,0694

Likörler	0	171,0694
Diğerleri (2208.90.48.00.11, 2208.90.71.00.11 hariç)	0	171,0694
Raka (Muhtevası 2 litreyi geçmeyen kaplarda olanlar)	0	148,3335
Raka (Muhtevası 2 litreyi geçen kaplarda olanlar)	0	148,3335

Kaynak: GIB, 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nun 12/3. maddesine göre güncellenen liste.

III Sayılı listeye göre yalnızca nispi ÖTV oranının belirlendiği içecek türü; kolalı içecekler olup, bunlar üzerindeki nispi vergi oranı %25'tir. Köpüklü şaraplarda, cin votka, rakıda nispi vergi oranı %0 olarak belirlenirken, asgari maktu tutarlarının taze üzüm şarabı ve diğer fermente edilmiş şaraplar hariç genellikle (38.- T.L. - 171.- T.L.) aralığında ve yüksek tutarda belirlendiği görülmektedir.

Türkiye'de tütün ve tütün mamullerinde hem nispi ve hem maktu vergi uygulaması söz konusudur. Alkollü içeceklerin vergilendirilmesinde ise bira hariç (birada nispi vergi oranı %63) asgari maktu vergi tutarları kullanılmaktadır. Alkollü içeceklerde kontroller ise TAPDK tarafından, 2007 yılından itibaren bandrol sistemi ile yapılmaktadır. ÖTV Kanunu'nun 11. maddesinin 5. bendi uyarınca (III) Sayılı listenin (A) cetvelindeki mallar için asgari maktu vergi tutarlarına göre hesaplanacak vergi tutarından az olmamak üzere yalnızca nispi vergi uygulanır. (B) cetvelindeki mallar için maktu vergi ile birlikte, asgari maktu vergi tutarına göre hesaplanacak vergi tutarından az olmamak üzere nispi vergi uygulanır. Sigaradaki ÖTV hesabına benzer şekilde bira üzerinden hesaplanan ÖTV tutarının tespitinde nispi ötv tutarı ile asgari ötv tutarı karşılaştırılarak yüksek olan tutar hesaba dahil edilmektedir. Buna göre; örneğin, 2017 Mart için 5,75- T.L. - 8,25- T.L. fiyat aralığında değişen kutu bira fiyatı ortalama 7.- T.L. olarak alınacak olursa; %6.3 alkol oranına sahip, 50 cl. kutunun;

Nispi ÖTV tutarı: 7.- T.L. x 0,63 = 4,41- T.L.

Asgari maktu vergi tutarı: 6,3 x 1,16- T.L. x 0,5 lt = 3,538- T.L.

Bu hesaplama göre nispi ÖTV tutarı 4,41- T.L. olup, asgari maktu vergi tutarı olan 3,538- T.L.'den büyük olduğundan, bira için hesaplanan ÖTV 4,41- T.L.'dir. Biradaki ÖTV yükü %63'tür. Biranın KDV'si 1,26- T.L. olup, biradaki toplam vergi yükü (ÖTV+KDV) yaklaşık %81'dir.

Tablo: 2

Türkiye'de Tütün ve Tütün Mamullerinden Alınan ÖTV Oranı ve Tutarları (2016)

(B) CETVELİ	Vergi Oranı (%)	Asgari Maktu Vergi (T.L.)	Maktu Vergi (T.L.)
Mal İsmi			
Tütün içeren purolar	40	0,2429	0,3246
Uçları açık purolar	40	0,2429	0,3246
Sigarillolar	40	0,2429	0,3246
Tütün içeren sigaralar	65,25	0,2429	0,3246
Diğerleri (Tütün yerine geçen maddelerden yapılmış purolar, uçları açık purolar sigarillolar ve sigaralar)			
-Tütün yerine geçen maddelerden yapılmış purolar, uçları açık purolar ve sigarillolar	40	0,2429	0,3246
-Tütün yerine geçen maddelerden yapılmış sigaralar	65,25	0,2429	0,3246
İçilen tütün (Herhangi bir oranda tütün yerine geçen maddeleri içersin içermesin) (2403.10.10.00.19 ve 2403.10.90.00.19 hariç)	65,25	0,2429	0,3246
Diğerleri (Net muhtevası 500 gramı geçmeyen ambalajlarda olanlar)	65,25	0,0633	0,3246
Diğerleri (Net muhtevası 500 gramı geçen ambalajlarda olanlar)	65,25	0,0633	0,3246
Enfiye ve çiğnemeye mahsus tütün	65,25	0,2429	0,3246

Kaynak: GIB, 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nun 12/3. maddesine göre güncellenen liste.

Örneğin sigaranın 2017 Mart ayı satış bedeli 9.- T.L. ile 13.50- T.L. arasında değişmektedir. Buna göre örneğimizde yaklaşık 10.- T.L. değerinde bir paket sigaranın ÖTV'sini ve bir paket sigaradaki toplam gider vergi yükünü aşağıdaki şekilde hesaplayabiliriz.

$$\text{Nispi ÖTV tutarı: } 10.- \text{ T.L.} \times 0,6525 = 6,525- \text{ T.L.}$$

$$\text{Asgari maktu ÖTV tutarı: } 20.- \times 0,2429 = 4,858- \text{ T.L.}$$

$$\text{Maktu ÖTV tutarı: } 1.- \text{ T.L.} \times 0,3246 = 0,3246- \text{ T.L.}$$

$$6,525- \text{ T.L.} + 0,3246 = 6,8496- \text{ T.L.}$$

Örneğimizde nispi ÖTV tutarı, asgari maktu ÖTV tutarından matematiksel olarak büyük bir değerde olduğundan, nispi ÖTV tutarı ile maktu ÖTV tutarı toplamı toplam ÖTV'yi gösterir. Buna bir de sigara bedeli üzerinden alınan KDV eklenirse; (+1,8- T.L.), buradan hareketle sigarada ÖTV yükü %68, sigara üzerindeki toplam vergi yükü (KDV + ÖTV) ise %86'dır. Sonuç olarak seçilen örneklere ilişkin hesaplamalar sonucunda biradaki ve sigaradaki ÖTV yüklerinin yaklaşık %63 ve %68 oranlarında olup, 2015-2018 yıllarını kapsayan Ulusal Tütün Kontrol Programı Eylem Planında belirtilen ÖTV'nin, sigara perakende satış fiyatının en az %70'ini oluşturması hedefi ile uyumlu oldukları görülmektedir.

Günah vergilerinin gelişimi incelendiğinde, Türkiye'de toplam ÖTV'nin bütçedeki değeri içinde günah vergilerinin payı da değerlendirilmelidir. Buna göre; özel tüketim vergileri toplamı, merkezi bütçe gelirlerinin yaklaşık çeyreği kadardır (Bülbül, 2013: 168). Tablo 3'e göre; Türkiye'de ÖTV'deki payı bakımından büyükten küçüğe doğru ÖTV günah vergisi bileşeni sırasıyla 2016 için %26,59 oranı ile tütün mamüllerinden alınan ÖTV, alkollü içkilerden alınan ötv %6,5 ve %0,29 oranı ile kolalı gazozlardan alınan ÖTV'dir. Türkiye'de 2006'dan 2016'ya günah vergi gelirleri toplamı yaklaşık 4 kat artmıştır.

Tablo: 3
Özel Tüketim Vergilerinin Analizi (.000.- T.L.)

Yıl	Toplam Vergi Gelirleri	Toplam ÖTV	Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Alkollü İçkilerden Alınan ÖTV	ÖTV'deki Payı (%)	Tütün Mamüllerinden Alınan ÖTV	ÖTV 'deki Payı (%)	Kolalı Gazozlardan Alınan ÖTV	ÖTV 'deki Payı (%)	Günah Vergi Gelirleri Toplamı
2006	151.271.701	37.102.948	24,52	1.897.599	5,11	8.918.386	24,03	447.057	1,2	11.263.042
2007	171.098.466	39.350.665	22,99	1.889.360	4,8	9.690.423	24,62	184.582	0,46	11.764.365
2008	189.980.827	41.962.183	22,08	2.059.463	4,9	10.918.162	26,01	205.102	0,48	13.182.727
2009	196.313.308	43.708.500	22,26	2.146.665	4,91	11.546.412	26,41	212.361	0,48	13.905.438
2010	235.714.637	58.038.327	24,62	3.382.510	5,8	14.975.856	25,8	222.092	0,38	18.580.458
2011	284.490.017	64.263.538	22,58	3.859.568	6	15.850.558	24,66	292.487	0,45	20.002.613
2012	317.218.619	71.793.179	22,63	4.643.532	6,4	19.976.172	27,82	286.689	0,39	24.906.393
2013	367.517.727	85.770.481	23,33	5.196.417	6,05	21.326.877	24,86	299.493	0,34	26.822.787
2014	401.683.956	91.657.358	22,81	5.964.149	6,5	23.024.356	25,12	310.812	0,33	29.299.317
2015	465.229.389	106.646.242	22,92	6.806.175	6,3	26.968.729	25,28	344.887	0,32	34.119.791
2016	529.263.765	121.187.315	22,89	7.908.393	6,5	32.235.232	26,59	362.329	0,29	40.505.954

Kaynak: GİB verilerinden yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Alkol ve tütün ürünlerin üzerinden alınan vergilerin Türkiye'deki durumu AB ülkelerindeki durum ile karşılaştırılarak da değerlendirilebilir. Buna göre; örneğin, AB'de alkollü içeceklerin vergilendirilmesinde; bira, şarap, şarap ve biranın dışında fermente içecekler, tüm sayılan içeceklerin dışındaki ara ürünler ve etil alkolden (saf alkolden) oluşan 5'li sınıflandırma temel alınmıştır. Birçok AB üyesi ülkede AB'nin üye ülkeler için belirlediği alkol vergilerindeki baz matrah benimsenerek, şarap üzerinde dini ortaklık ritüeli olarak nitelendirilebilecek şekilde ÖTV alınmamakta, yalnızca %14 - %25 aralığında değişen oranlarda KDV alınmaktadır (EC, 2016). Bunun istisnasını Danimarka, İrlanda ve Lüksemburg oluşturmaktadır. 1 Temmuz 2016 verilerine göre; AB'de alkollü içeceklerde matrah standart oranlara ve alkol derecesinin azlığına göre düşürülmüş ÖTV ve KDV'ye tabidir. AB'de de Türkiye'deki uygulamasındaki gibi köpüklü şarabın ÖTV'si köpüksüz şaraba göre daha fazladır. Örneğin; Danimarka'da köpüksüz şarap %6 - %15 vol'de 155 euro, %15 - %12 volde 208 euro, köpüklü şarap %6 - %15 vol'de 200 euro, %15 - %22 vol'de 253 eurodur. Diğer yandan köpüksüz şarap ve köpüklü şarap bakımından en yüksek ÖTV İrlanda'da ve İngiltere'de uygulanmaktadır (EC, 2016). AB'nin alkol derecesine göre belirlediği ÖTV standardının minimum 1,87 euro olduğu birada sırasıyla en yüksek ÖTV'yi uygulayan ülkeler; İngiltere (24 euro), İrlanda (22 euro) ve Finlandiya'dır (32 euro). AB üyesi ülkelerde etil alkolün yüz litre başına değeri 550 - 1000 euro arası belirlenmiş olup, minimum AB standardının birçok ülkede aşıldığı ve yaklaşık 200 euro - 1000 euro civarı ÖTV'nin söz konusu olduğu görülmektedir. Etil alkolde en yüksek ÖTV'yi Sırbistan 5455 euro olarak uygulamaktadır (EC, 2016a: 23, 25). Örneğin, Türkiye'de alkol derecesi ne olursa olsun (denatüre) edilmiş etil alkolün maktu ötv tutarı 171 T.L.'dir. AB'de 20 sigaralık bir sigara paketinin perakende satış fiyatı tüm vergiler dahil 3,3 eurodur. Özel tüketim vergisi 1 euro (spesifik), 0,8 euro (advalorem), KDV'si ise 2,5 eurodur (EC, 2016b). Türkiye'de bir sigara paketinin perakende satış fiyatı tüm vergiler dâhil ortalama 10.- T.L. ile 13.50- T.L. arasında değişmekte olup yaklaşık 2,5 eurodur. Buradan hareketle Türkiye'de sigara üzerindeki gider vergilerinin, AB ülkeleri ile kıyaslandığında makul düzeyde olduğu rahatlıkla söylenebilecektir. Diğer yandan AB'de 2015 için her 100 sigaranın (spesifik ÖTV + advalorem ÖTV + KDV) toplamının perakende satış fiyatı içindeki payı; Hollanda'da %76,50 olup, bunun %60,03'ü ÖTV (181,58 euro), İsveç'te %73,21 olup, bunun %62,64'ü ÖTV'dir (EC, 2016: 8).

8. Vergiye Karşı Tepki Davranışlarının Sonuçları

Vergiye direnç; geliri düşük kesimlerin özellikle zorunlu tüketimlerine dayalı vergilemelerde mükelleflerin kayıtdışı yöneltmelerine, geliri ve serveti yüksek kesimlerin ise mali danışmanları aracılığıyla saldırgan vergi planlaması yöntemlerini kullanmaları ile ortaya çıkmaktadır. Tüm bu gelişmelerle aşınan vergi matrahları, idarenin vergi gelir kayıplarına neden olmaktadır. Bunun sonucunda daha sık mali af uygulamalarına başvurulmakta, daha çok teşvik paketi, yeni tahsilat yöntemleri denenmesi, vergi idaresi personelinin çeşitli yeni hizmetlerin sunumuna uygun hale getirilmesi vb. vergi idaresinin uyum maliyetleri yükselmektedir. Tüm bunlar ise bir kısır döngü olarak; idarenin mali suçları affının vergilemede adaleti sorgulatması nedeniyle yine mükelleflerin vergiye karşı bakış açılarını olumsuz şekilde etkileyerek, aynı süreci yeniden başlatmaktadır. Bu noktada mükelleflerin vergiye karşı tepki davranışlarının sonuçları tüketim bakımından

değerlendirilebilir. Türkiye'de sigara ve alkol tüketim oranlarındaki yıllara göre değişim verileri tablo 4'te görülmektedir. Buna göre; 2010-2014 yılları arasında sigara tüketimi yaklaşık 90 milyar seviyesine düşmüştür. Buna paralel şekilde 2008-2012 aralığında Küresel Yetişkin Tütün Araştırması (KYTA) tütün kullanım sıklığının; 15 yaş üzeri nüfusta %31,2'den %27,1'e, erkeklerde %47,9'dan %41,5'e kadınlarda ise %15,2'den %13,1'e düştüğü tespit edilmiştir (HSK, 2014: 3). Bu tüketim düşüşünün nedeni ÖTV ve devletin uygulamış olduğu 4207 Sayılı Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun ile getirilen "%100 Dumansız Hava Sahası" düzenlemesi ve 5727 Sayılı Kanun ile Temmuz 2009'da uygulanmaya başlanan kahvehane, kafeterya, birahane gibi eğlence hizmeti verilen işletmeler ve lokantalar kapsamında tütün ürünlerinin etkin tüketim yasaklamalarıdır (Buyrukoğlu vd., 2016: 29).

Tablo: 4
Türkiye'de Tütün ve Tütün Mamülleri İç Satışı (2006-2016)

Yıllar	Sigara İç Satışı Milyar Adet	Nargilelik Tütün mamülü iç satışı (perakande satış hasılatı TL)	Pipoluk Tütün Mamülü İç satışı perakande satış hasılatı TL	Puro/Sigorilla İç satışı perakande satış hasılatı TL	Sarmalık Kıyılmış Tütün İç Satış Perakande satış hasılatı TL
2006	107,91	-	-	-	-
2007	107,45	-	-	-	-
2008	107,86	931.355,17	212.805,00	5.549.994,80	-
2009	107,55	772.071,16	168.112,50	13.689.617,50	46.750,00
2010	93,35	418.742,10	2.428,59	17.734.698,50	65.796,00
2011	91,22	595.971,95	61.440,00	23.682.289,00	7.751.734,40
2012	99,26	779.922,35	62.391,00	8.895.483,50	9.812.354,30
2013	91,66	284.776,50	47.869,50	11.013.290,00	18.276.430,25
2014	94,68	740.720,30	55.195,00	14.952.770,00	11.897.578,60
2015	103,21	734.569,98	61.502,00	24.052.974,70	9.313.009,50
2016	105,48	949.182,10	27.131,00	16.076.123,68	18.039.726,80

Kaynaklar: Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK), 2016, TAPDK ve TEKEL Kayıtları.

Çalışmada TÜİK hanehalkı bütçe araştırmalarında alkollü içecek, sigara ve tütün birarada değerlendirildiğinden, bu iki sektörün ayrı ayrı verilerine ilgili kaynaktan erişilemediğinden, TAPDK verileri ile çapraz kontrollü değerlendirme yapılamamıştır. Ancak TÜİK hanehalkı tüketim harcamalarının harcama türüne göre 2002-2015 yılları dağılımında alkollü içecek, sigara ve tütünün payı %4'tür (TÜİK, 2015). Ancak en güncel TAPDK verilerine göre Türkiye'de en çok tüketilenden en az tüketilen alkollü içeceğe doğru yapılacak sıralamada; bira birinci sırada yer alırken, birayı sırasıyla rakı, köpüksüz şarap ve köpüklü şarap izlemektedir. 2006-2014 yıllarında alkollü içki tüketiminde köpüksüz şarabın tüketiminin 2006'daki değerine kıyasla 2014'te 3 kat arttığı, köpüklü şarabın ise aynı dönemde tüketiminin 2 kat arttığı Tablo 5'te görülmektedir. Buna karşılık Türkiye'de bira ve rakıdaki tüketim istikrarlı bir seyir izlemiştir. Ancak 2013 yılında hazırlanan Ulusal Alkol Kontrol Eylem Planının ve bunu takiben getirilen alkole ilişkin hukuki sınırlandırmaların ve ÖTV artışlarının Türkiye'de 2013 yılındaki köpüksüz şarap hariç alkol tüketiminde düşüşe neden olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan 2013 sonrasında alkollü içecek kullanımının artış eğilimine girdiği görülmektedir.

Tablo: 5
Türkiye’de Alkollü İçecek Tüketimi

Yıl	Bira (Litre)	Köpüklü Şarap (Litre)	Köpüksüz Şarap (Litre)	Rakı (litre)
2006	803.840.728	360.719	23.411.257	46.517.680
2007	844.763.654	399.097	22.840.795	42.716.02
2008	925.020.469	460.547	37.907.519	44.602.479
2009	923.508.131	236.136	46.143.037	44.698.058
2010	921.500.292	252.761	59.455.609	46.380.793
2011	925.564.164	432.641	58.642.735	48.810.329
2012	998.823.252	826.771	56.410.914	44.611.01
2013	878.912.869	641.885	62.240.038	42.336.790
2014	943.199.212	627.896	62.858.199	40.267.282

Kaynak:TAPDK, 2015.

OECD’nin 2015 yılı zararlı alkol kullanımı ile mücadele raporuna göre; 40 ülke içinde, alkol tüketenlerin %20’si alkolik olarak tanımlanırken, yılda yaklaşık 11 litrelik alkol tüketilen Estonya listede birinci sırada bulunmaktadır. Türkiye’de bir yetişkin yılda 3 litreden az alkol tüketirken, kişi başı yıllık alkol tüketiminde 6,2 litre olan dünya ortalamasının altında kalmaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinde yıllık alkol tüketimi % 1,1’inin kayıtlara geçmediği tahmin edilen alkol tüketimi ile birlikte kişi başına 10,3 litredir. Türkiye; Malezya’dan sonra en az alkol tüketilen ikinci ülkedir. Raporda, 34 OECD ülkesindeki alkol tüketiminin % 1,1’inin kayıtlara geçmediği tahmin edildiğinden, bu oranla birlikte yıllık kişi başına alkol tüketimi 10,3 litredir (OECD, 2015: 39-48).

Asgari geçim düzeyinde olan mükelleflerin takibi hakkındaki uygulamaların geliştirilmesine ve sigara, tütün ve alkol ürünlerinde kayıtdışılığın önlenmesine ilişkin uygulamaların etkinleştirilmesine çalışılmalıdır. Türkiye’de bu konudaki yararlı çalışmalardan birisi 2007 yılında Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkilerde Bandrollü Ürün İzleme Sisteminin işlerliği olarak belirtilebilir. Ancak halen kaçak sigara ve tütün ürünlerinin takibinde sorunların sürdüğü düşünülmektedir.

Bu bağlamda Emniyet Genel Müdürlüğünün Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele (KOM) Raporuna göre; alkollü içecek ve tütün mamülleri kaçakçılığı olay sayısı bakımından değerlendirilecek olursa, 2011-2015 aralığında; 2011 yılı olay sayısı 12.925, 2012 olay sayısı 16.492, 2013 olay sayısı: 20.779, 2014 yılı olay sayısı 15.744, 2015 yılı olay sayısı 14.889’dur. Özellikle terör örgütleri ile organize suç örgütlerine finans kaynağı teşkil eden tütün mamulleri kaçakçılığının 2011 yılından itibaren yükseldiği, en yüksek olay sayısına ise 2013’te ulaşıldığı görülmüştür. Bunu izleyen dönemde ise olay sayısında düşüş eğilimi görülmüştür. Kaçak sigaralar Ağrı, Van, Şırnak ve Hakkâri vb. illerde depolanıp, Türkiye’ye dağıtılmış, sahte gümrük mühürlü TIR’ların içine veya yük taşımacılığı yapan araçlardaki yükler arasına gizlenerek kaçırılmaya çalışılmıştır. Alkollü içecek kaçakçılığı ve sahtekârlığı ise çoğunlukla Akdeniz ve Ege kıyı şeridinde ve büyük şehirlerde görülmektedir. 2015’te Türkiye’de EGM tarafından 2015’te 77 adet sahte alkollü içki imalathanesi tespit edilmiştir. KOM birimlerince 2015’te ele geçirilen kaçak sigaraların neden olduğu vergi kaybı yaklaşık 800 milyon TL’dir (EGM, 2016: 27-28).

8.1. Mükellef Hakları Bakımından Değerlendirilmesi

Günümüzde gelir idareleri tarafından vergiye uyumu artırmak amacıyla mükellef haklarını koruyucu ve mükellef memnuniyetini artırıcı faaliyetlere daha sık başvurulduğu görülmektedir. Mükellef haklarını geliştirerek, idarenin etkinliğini artıran ve vergiye direncin düşürülmesine katkıda bulunan bazı projeler; KDV iadesi risk analiz sistemi, önceden hazırlanmış kira beyan sistemi, e-yoklama, e-fatura, e-defter ve sosyal medya aracılığıyla vatandaşla iletişim kurulmasıdır (Çanak kale, 2016: 58-61).

8.2. ÖTV'deki / Günah Vergilerindeki Artışlar Bakımından Değerlendirilmesi

Hükümetlerce artan gelir ihtiyacının karşılanmasında sağlıklı ya da istenilmeyen ürünlerin tüketiminin azaltılmasında kullanıldıkları için diğer vergilere kıyasla özel tüketim vergilerinde rahatlıkla artırıma gidilmektedir. Dolayısıyla günden güne günah vergilerinin kapsamı genişlemektedir. Bunu destekler şekilde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) de tüm ülkelerde sigara paketleri üzerindeki vergilerin %50 oranında artırılmasının, 49 milyon kadar daha az sigara içen bireyle hükümetlerin sağlık ve diğer sosyal politikalarda kullanabilecekleri 101 milyar dolarlık gelir elde edeceklerini tahmin etmiştir. Nitekim 2009-2011 yılları arasında 40 ülke tütün gelir vergilerinin yasal olarak belirli bir miktarının sağlık amacıyla kullanılacağını belirtmişlerdir. Türkiye'de 2008 yılından bu yana sürekli artan özel tüketim vergileri ve bununla bir arada uygulanan sigara ve tütün reklam yasakları vb. diğer politikaların etkisi ile tütün satışları %12 oranında azalmıştır (WHO, 2014: 9-10). Ancak 2010'da yapılan Türkiye'de Vergi Bilinci Araştırmasına göre; teoride dolaylı vergilerin, mali anestezi etkileri ile tahsilat kolaylığı ileri sürülse de, dolaylı vergilerin Türkiye'de en yoğun hissedilen ve tepki duyulan vergi türleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çakar vd., 2010: 77).

2015-2018 yıllarını kapsayan Ulusal Tütün Kontrol Programı Eylem Planı, 27 Ocak 2015 tarihli ve 29249 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2015/1 Sayılı Başbakanlık Genelgesi ile yürürlüğe girmiştir. Eylem planının hedefi ÖTV'nin, sigara perakende satış fiyatının en az %70'ini oluşturması ve vergi artış oranının enflasyon oranının üzerinde kalmasının sağlanması olarak öngörülmüştür. Buna göre tütün ürünlerine olan talebin azaltılmasına yönelik fiyat ve vergilendirme konularında belirlenen stratejiler 4 tanedir. Bunlardan ilki; ÖTV'nin hem oransal hem de maktu olarak artırılmasıdır. Bunun için yapılacak faaliyetler; tütün mamullerinden alınan maktu ve asgari maktu ÖTV tutarlarının, Ocak ve Temmuz aylarında, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından ilan edilen üretici fiyat endeksinde son altı ayda meydana gelen değişim oranıyla orantılı olarak artırılmasına devam edilmesidir. İkinci strateji; tütün ve tütün ürünlerinin, TÜFE'den çıkartılması çalışmalarının tamamlanmasıdır. Üçüncüsü; bütçe imkânları doğrultusunda tütün kontrolü çalışmalarında kullanılmak için gerekli kaynağın ayrılmasına yönelik çalışmaların yapılması, dördüncüsü; sigara ve diğer tütün ürünlerinin vergilendirme politikalarının birindeki vergi artışının, diğerine yönelmeye yol açmayacak şekilde düzenlenmesi için gerekli mevzuat düzenlenmesinin yapılmasıdır (Ulusal Tütün Kontrol Programı Eylem Planı (2015-2018), 17-19). Bununla birlikte Türkiye Halk Sağlığı Kurumu tarafından 2010-2014 Türkiye Sağlıklı

Beslenme ve Hareketli Hayat Programı (Türkiye Obezite ile Mücadele Programı) başlatılmış ve bu program 2017'ye uzatılmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (1961-2010) yılları verilerinin kullanıldığı alkol tüketim düzeyi araştırma sonuçlarına göre; 15 yaşın üzerindeki litre başına alkol tüketiminde; Türkiye'de %63 oranında en çok bira, %9 oranında ise şarap tüketildiği görülmektedir. Türkiye'de erkekler %19,7 oranı ile %8,2 oranına sahip kadınlara kıyasla daha çok içmektedir (WHO, 2014: 1). Ancak vergi oranlarındaki artışlar, bireyleri kaçak tüketime teşvik ettiğinden, talebi azaltmada yeterli olmamaktadırlar (Hayrulloğlu, 2016: 108). Nitekim Sakarya'nın Karapürçek ve Akyazı ilçelerinde 404 adet sigara kullanan vatandaşla yüz yüze yapılan anketin sonuçlarına göre; bireylerin paketlerdeki yazılar ve resimleri hiç önemsemedikleri, sigara fiyatları ve vergilerdeki artışlar sonucunda kullandıkları sigara markasını ya da kaçak sigara tercihlerini değiştirdikleri, sigara kullanan kişilerin çoğunlukla sağlık nedeniyle sigarayı bırakmayı düşündükleri gözlemlenmiştir. Dolayısıyla sigara fiyatları veya vergilerle mücadele yönteminin başarısı için mutlaka kaçak sigara ve ağızdan tütün satılmasına ilişkin önlemlerin alınması zorunludur (Akyol, 2014: 35).

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, genel fiyat endeksi 2003'te %94,77 iken 2016'da %302,17 oranına ulaşarak 2016'da 2003'teki değerinin 3 katının üzerinde bir artış göstermiştir. Tüketici fiyat endeksi (2003=100) ana grup ve alt ana gruplara göre endeks rakamlarına göre 2003-2017 karşılaştırması yapıldığında (TÜİK, 2017); 2003 Ocak ayında içkilerin, şarabın, biranın, tütünün TÜFE değerleri sırasıyla, %90,53, %94,58, %92,45 ve %89,70 iken, 2017 Şubat ayında bu değerler sırasıyla %656,65, %359,18, %588,26 ve %586,43 olmuştur. 2003 değerlerine kıyasla 2017'de TÜFE değeri bakımından içkilerin 6 kat, şarabın 3 kat, biranın ve tütünün 5 kat fiyatları artmıştır. Kısacası alkol ve tütün ürünlerinin fiyatlarındaki artışın, 2003-2017 periyodunda genel fiyat endeksi ortalamasını oldukça aştıkları rahatlıkla söylenebilir. Diğer yandan 1 kilo dana eti ya da kuzu eti fiyatı 60-80 TL değerini aşmazken, 1 litre rakının ortalama 110-130 TL olması, Türkiye'de alkollü içeceklerin fiyatının düşük ve orta gelir düzeyindeki bireylerin alım gücünü zorladığının bir göstergesidir. Bu nedenle Türkiye'de alkollü içecek üzerindeki asgari maktu ÖTV tutarlarındaki artışların minimum düzeyde yapılması ve alkollü içeceklerin ve tütünün fiyatlarındaki değer artışına belirtilen dönemin TÜFE genel fiyat endeksi ortalamasının 3 katını aşmayacak şekilde sınırlandırma getirilmesi, vergilemenin hem mali fonksiyonuna hem de fiyatları hâlihazırda birçok mal ve hizmete göre oldukça yüksek olan alkollü içeceklerin talebinin kısılması ile vergilemenin sosyal fonksiyonuna hizmet edecektir.

2003 Türkiye Hanehalkı Harcamaları Anket verilerini kullanarak sigaradaki tüketim vergi artışının hanehalkı harcamaları üzerindeki etkilerinin incelendiği bir çalışmanın sonucuna göre; fakir sigara içen hanehalkları, sigaradaki tüketim vergisi artışından en büyük faydayı sağlayan kesimdir. Bunun nedeni; sigara tüketimindeki düşüşün, tüketim ödemelerinin toplam hanehalkı harcamaları içindeki payını azaltması ve sağlıklarının düzelleme ihtimalindeki artıştır (Önder & Yürekli, 2014: 1). Dolayısıyla Türkiye'de sigara üzerindeki ÖTV gerileyici etki göstermediğinden, bir paket sigaranın perakende satış fiyatı içindeki ÖTV düzeyinde ilgili dönemin TÜFE genel fiyat endeksi ortalamasının minimum 2 katını aşacak şekilde artış sağlanması önerisinde bulunulabilir.

9. Sonuç

Vergiye direnme; vergisel sorumlulukların yükümlüleri tarafından minimum düzeyde yerine getirilmesi ya da mükelleflerce hiç gerçekleştirilmeyecek şekilde tasarruflarda bulunulması durumudur. Uygulamada vergiye direncin oldukça farklı türde mükellef tutum ve davranışları ile ortaya çıktığı görülmektedir. Vergiye direnç bireysel ya da toplu şekilde olabilmektedir.

Vergiye direnme alanında yapılmış çalışmalar incelendiğinde literatürde çoğunlukla vergiye direnme nedenlerinin irdelendiği ve bununla mücadele yöntemlerine yer verildiği görülmektedir. Ancak vergiye direnç gösteren mükelleflerin neden direndiklerinden çok daha önemli olanın; vergiye uyumlu olan mükelleflerin, vergiye uyumlu olma nedenlerinin araştırılması olduğu düşünülmektedir. Bunun nedeni araştırmaya tersten yaklaşarak, vergiye gönüllü uyumu artıma ihtimali olan mükelleflerin beklentilerinin gelir idaresi tarafından karşılanmasının ve bu mükelleflerin sayılarının artırılabilmesine yönelik GİB bilgi işlem veri tabanındaki analizlerin geliştirilmesi oldukça yararlı olacaktır. Bununla birlikte Türkiye'de uygulandığı şeklinde olduğu gibi çoğunlukla hatalı mükellefin ya da vergisel sorumluluklarını yerine getirmeyen mükelleflerin denetiminden, rastgele vergi denetimi sistemine geçiş yapılmasının; mükelleflerin toplum içinde ya da bireysel boyutta rencide edilmeden, tesadüfen denetlendiklerini bilmelerinin, mükelleflerle barış sağlanabilmesi açısından daha yararlı olacağı söylenebilir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2009 yılı raporuna göre; çeşitli şekillerde yapılan kaçakçılığın tespiti için gümrük yetkililerine bilgilendirme çalıştaylarının düzenlenmesi önerisi (WHO, 2009: 95) kaçakçılıkla mücadelede katkı sağlayacaktır. Tütün ve alkol ürünleri üzerinden alınan vergiler basitleştirilip, nispi vergi oranları düşürülürken, maktu tutarlarda belirli düzeyde artırılmasına gidilmelidir (Uğur & Kömürcüler, 2015: 343). Türkiye'deki sigara ve alkol tüketiminin azalması, belirtilen ürünlerin tüketiminden kaynaklanan hastalıkları azaltarak, kişi başına sağlık harcamaları artış hızını belirli derecede yavaşlatacaktır (Uğur vd., 13). Bunun için günah vergilerinden elde edilen gelirlerin belirli bir kısmının, sağlık harcamalarının finansmanının karşılanmasında oluşturulacak bir sağlık fonundan yararlanılması, idarenin hizmet sunum şeffaflığını ve etkinliğini artıracaktır.

Alkollü içecek ihracatının desteklenmesi ile Türkiye'de üretilen içkilerin büyük oranda yurt dışına gönderilmesi, elde edilecek gelir düzeyini artırırken, iç piyasaya arzı azaltacaktır. Bununla birlikte alkollü araç kullanıp insan ölümüne neden olanların çoğunlukla tutusuz yargılanmalarındansa, Türk Ceza Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle, alkollü araç kullananlar; cinayete teşebbüsten, ölüme neden olanlar; cinayetten yargılanabilirlerse, alkollü araç kullanımının sonucundaki kazaların sayısında önemli derecede düşüş kaydedilebilecektir (Buzrul, 2016: 121). Bununla birlikte Türkiye'de en son 2013'te Sağlık Bakanlığı'nın koordinesinde düzenlenen "Alkol Kontrolü Eylem Planı"nın revize edilerek yürürlüğe girmesi ve eylem planında alınan kararlardan özellikle "5 yıl içinde 18 yaşın altındaki gençlerin alkol kullanım oranının %50 azaltılması için alkol üzerindeki vergilerde artış sağlanması" ve "aile hekimlerinin alkol taraması yapması, danışmanlık hizmeti vermesi" hedeflerinin faaliyete geçirilmesi oldukça yararlı olacaktır.

1986-2006 döneminde Columbia bölgesinde ve 49 eyalette 1050 gözlemlik bir panel veri analizinin sonucuna göre; sigara üzerindeki özel tüketim vergilerindeki artışın yetişkinlerin sigara tüketimini etkilemezken, 18 yaşının altındaki gençlerde sigara tüketimini azalttığını tespit etmiştir (Sylvain, 2008, 87). Buradan hareketle alkol ve tütün türevi ürünlerle mücadeleden daha çok etkilenecek kesim yetişkinlere kıyasla gençler olduğundan, yüksek vergi ve fiyatlarla bu kötü alışkanlıklara hiç başlamamış olanların, başlamalarının önlenmesi politikası ile geleceğe dönük sağlık harcamalarının düşürülmesine yönelik çalışmalara devam edilmelidir. Kötü alışkanlıkları süren yetişkinler için ise sigaradaki klinik hizmetlerinin etkinleştirilmesi, alkolü bıraktırmaya ilişkin olarak Anatem dışında da hastanelerde hizmet veren birimlerin ve aile hekimlikleri taramalarının ve kontrollerinin yaygınlaştırılmasının toplum sağlığına katkısı büyük olacaktır.

Bireylerin vergiye karşı tepkilerinin ve kaçak kullanımının azaltabilmesi için vergi oran ve miktarları makul düzeyde tutulmalı ve kaçakçılıkla mücadele kapsamında gümrük noktalarının kontrolü, transit rejiminden yararlananların ülke içine kaçak ürün sokmalarının önlenmesi için daha sıkı kaçak takibi yapılmalıdır. Bu bağlamda 2017 yılı Mart ayında sigaradaki ÖTV yükü %68, sigara üzerindeki toplam vergi yükü (KDV+ÖTV) ise %86’dır. Belirtilen rakam 2015-2018 yıllarını kapsayan Ulusal Tütün Kontrol Programı Eylem Planında öngörülen ÖTV’nin sigara perakende satış fiyatının en az %70’ini oluşturması hedefi ile uyumludur. Ancak AB’de 20 sigaralık bir sigara paketinin perakende satış fiyatı tüm vergiler dâhil 3,3 eurodur. Özel tüketim vergisi 1 euro (spesifik), 0,8 euro (advalorem), KDV’si ise 2,5 eurodur (EC, 2016b). Türkiye’de bir sigara paketinin perakende satış fiyatı tüm vergiler dâhil ortalama 10 TL ile 13.50TL arasında değişmekte olup yaklaşık 2,5 eurodur. Buradan hareketle Türkiye’de sigara üzerindeki gider vergilerinin, AB ülkeleri ile kıyaslandığında makul düzeyde olduğu rahatlıkla söylenebileceğinden, Türkiye’de sigara üzerindeki ÖTV’de bir miktar daha artırıma gidilebileceği düşünülmektedir. Diğer yandan sigara ve tütün mamülleri üzerindeki ÖTV’de yapılacak enflasyona dayalı artışlar hariç, neredeyse vergilendirme sınırına ulaşıldığı düşünülmektedir. Bu nedenle sigara üzerindeki toplam vergi yükünün %86’yı aşmasının, mükelleflerin kaçak sigara talebini artıracak dikkate alınmalıdır. Belirtilen dönemde biranın ÖTV yükü ise %63, biradaki toplam vergi yükü (ÖTV+KDV) ise %81’dir. Ancak kişi başı alkol tüketimi Türkiye’de yıllık 3 litreyi aşmayıp, diğer ülkelere kıyasla oldukça düşük olduğundan ve Türkiye’de 2013’te Sağlık Bakanlığı tarafından başlatılan Ulusal Alkol Eylem Planının süresi uzatılmadığından, alkollü içeceklerdeki vergi oranlarındaki artışın TÜFE’ye uyumlu sürdürülmesi uygun olacaktır. Bunların yerine özellikle gıda sektöründe faaliyet gösteren firmaların kontrolü ve obezite ile mücadelede Türkiye’de tuz ve yağ vergilerinin getirilmesi ilgili tüketim vergilerinin gerileyici etkilerinin azaltılması bakımından ise perakende satışlar ile toptan satışlarda, perakende satışlar lehine olacak şekilde vergi oran farklılaştırılmasına gidilmesi yararlı olacaktır. Bununla birlikte günah vergi gelirlerinin, alkol ve sigara ile mücadeleye, pasif içicilerin korunmasına belirli oranda tahsisi; önleyici sağlık hizmeti fonksiyonu görerek toplum sağlığına katkıda bulunacaktır. Günah vergi gelirlerinin, alkol ve sigara dolayısıyla kanser tedavisi görenlerin masraflarına belirli oranda tahsisinin sağlanması ise mükelleflerin vergiye direncini azaltacaktır.

Kaynaklar

- Aktan, C.C. & D. Dileyici & Ö. Saraç (2003), "Vergi Zulmüne Karşı Direnişin İki Yönü: Sivil İtaatsizlik ve Vergi İsyanı", içinde: *Vergi, Zulüm ve İsyan*, C.C. Aktan & D. Dileyici & Ö. Saraç (eds.), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aktan, C.C. & Ö. Saraç & D. Dileyici (...), *Avrupa ve Amerikan Tarihinde Vergi İsyanları*, <http://www.canaktan.net/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/maliye-tarihi/avrupa-isyani.pdf>, 02.02.2016.
- Aktan, C.C. (2004), *Vergiye Karşı Aktif ve Pasif Tepkiler*, <<http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu-maliyesi/vergi-psiko/tepkiler.htm>>, 02.02.2016.
- Akyol, B. (2014), "Sigara Tüketimini Etkileyen Faktörler: Sakarya İlinde Bir Alan Araştırması", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Projesi*, Mayıs.
- Alemanno, A. & I. Carreno (2011), "Fat Taxes in the European Union between Fiscal Austerity and the Fight against Obesity", *European Journal of Risk Regulation*, (4), 1-10.
- Aronsson, T. & L. Thunström (2005), "Optimal Paternalism: Sin Taxes and Health Subsidies", <http://www.umu.se/digitalAssets/9/9669_ues662.pdf>, Department of Economics, *Umeå University Econpapers*, April, 1-15.
- Ataer, S. (2016), "Kişisel Vergi Yükünün Hafifletilmesi Kapsamında Gelişmiş OECD Ülkelerindeki Uygulamalar ve Türkiye İçin Çözüm Önerileri", içinde: *Political Economy of Taxation*, M. Aydın & S.S. Tan (eds.), Ijopoc Publication, London, November, 127-135.
- Ay, H. (1997), "Baskı Gruplarının Türk Vergi Sistemi Üzerine Etkileri", içinde: *Prof.Dr. Nezihe Sönmez'e Armağan*, DEÜ İİBF Maliye Bölümü, İzmir, 125-135.
- Braithwaite, V. (ed.) (2002), *Taxing Democracy*, London: Ashgate.
- Bulutoğlu, K. (1959), "Vergiye Karşı Tipik Bir Reaksiyon: Poujade Hareketi", *Maliye Enstitüsü Konferansları*, Seri: IV, İstanbul, 173-197.
- Burg, D.F. (2004), *A World History of Tax Rebellions: An Encyclopedia of Tax Rebels, Revolts*, Routledge, New York London.
- Buyrukoğlu, S. & D. Bozdoğan & A.M. Köktaş (2016), "Paternalist Devlet Anlayışının Bir Gereği Olarak Günah Vergileri: Türkiye Örneği", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Temmuz, 9(3), 15-31.
- Buzrul, S. (2016), "Türkiye'de Alkollü İçki Tüketimi", *Journal of Food and Health Science*, 2(3), 112-122.
- Bülbül, D. (2013), "Yerel Yönetimlerde Yeni Bir Finansman Yöntemi: Günah Vergileri", *Vergi Sorunları*, (294), 166-170.
- Chouinard, H. vd. (2007), "Fat Taxes: Big Money for Small Change", *Forum for Health Economics & Policy*, June, 10(2), 1-33.
- Cremer, H. & P. De Donner & D. Maldonado & P. Pestieau (2012), "Taxing Sin Goods and Subsidizing Health Care", *The Scandinavian Journal of Economics*, March, 114(1), 101-123.
- Çakar, M. & M. Şeker & Ö. Bingöl (2010), *Türkiye'de Vergi Bilinci Araştırması*, <<http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/kitaplar/134/2%20ikincibolum.pdf>>, İstanbul.
- Çakar Pürsünlerli, E. (2013), "Vergiye Karşı Direnme Şekilleri ve Vergi İnzivası", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVII(1-2), 1293-1313.

- Çanakkale, O.F. (2016), "Teknolojik İlerlemenin Vergiye Gönüllü Uyuma Etkisi", *Vergi Sorunları Dergisi*, Şubat, (329), 57-61.
- Çataloluk, C. (2008), "Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 213-228.
- De Juan, A. & M.A. Lasheras & R. Mayo (1994), "Voluntary Tax Compliant Behavior of Spanish Income Taxpayers," *Public Finance*, (49), 90-105.
- DePippo, D.J. (2002), "I'll Take My Sin Taxes Unwrapped and Maximized, with a Side of Inelasticity, Please Comment", *University of Richmond Law Review*, March, (36), 543-568.
- Duke, J. & R. Graham & M. Hanlon & I. Nemit Shroff (2014), "Incentives for Tax Planning and Avoidance: Evidence from the Field", *American Accounting Association*, 89(3), 991-1023.
- Emniyet Genel Müdürlüğü (2016), "Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Raporu", <<http://www.kom.pol.tr/Documents/Raporlar/2015tur.pdf>>, Haziran, Ankara.
- Etzioni, A. (1986), "Tax Evasion and Perceptions of Tax Fairness: A Research Note", *The Journal of Applied Behavioral Science*, 22(2), 177-185.
- European Commission (2016), *Excise duties - Alcoholic beverages*, <http://ec.europa.eu/taxation_customs/business/excise-duties-alcohol-tobacco-energy/excise-duties-alcohol/excise-duties-alcoholic-beverages_en>, 02.02.2017.
- European Commission (2016a), *Excise Duty Tables*, <http://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/excise_duties/alcoholic_beverages/rates/excise_duties-part_i_alcohol_en.pdf>, July, 02.02.2017.
- European Commission (2016b), *Excise Duties: Cigarettes*, <http://ec.europa.eu/taxation_customs/business/excise-duties-alcohol-tobacco-energy/excise-duties-tobacco/excise-duties-cigarettes_en>, 02.02.2017.
- Feld, L.P. & B.S. Frey (2007), "Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation", *Law & Policy*, January, 29(1), 102-120.
- Gökbunar A.R. & R. Gökbunar (2007), "Mükellef Davranışları, Vergi Etiği ve Vergi Uyumu", *Vergi Dünyası*, (311), 91-100.
- Haavio, M. & K. Kotakorpi (2011), "The Political Economy of Sin Taxes", *European Economic Review*, May, 55(4), 575-594.
- Halk Sağlığı Kurumu (2014), *2008-2012 Aralığında Küresel Yetişkin Tütün Araştırması (KYTA)*, <http://www.halksagligiens.hacettepe.edu.tr/KYTA_TR.pdf>, Ankara.
- Hayrullahoğlu, B. (2016), "Türkiye'de Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkilerde Özel Tüketim Vergisinin Başarısı", *Journal of Life Economics*, (4), 89-112.
- Hoffer, A. & R. Gvillo & W.F. Shughart & M.D. Thomas (2015), "Regressive Effects Causes and Consequences of Selective Consumption Taxation", *Mercatus Working Paper*, March, <<https://www.mercatus.org/system/files/Hoffer-Selective-Consumption-Taxation.pdf>>, 02.02.2017.
- Honacker, K.V. (1994), *Lokaal Verzet En Oproer In De 17de En 18de Eeuw: Collectieve Acties Tegen Het Centraal Gezag In Brussel, Antwerpen En Leuven Standen En Landen*, Nr. 98, Kortrijk-Heule.

- Kahn, J.P. (1995), “Sin Tax As a Mechanism of Health Care Finance”, in: *Allocating Health Care Resources*, J.M. Humber & R.F. Almeder (eds.) Humana Press, 177-202.
- Kotakorpi, K. (2008), “The Incidence of Sin Taxes”, *Economics Letters*, January, 98(1), 95-99.
- Lockwood, B.B. & D. Taubinsky (2017), “Regressive Sin Taxes”, *NBER Working Paper* No. 23085, Issued in January, 1-67.
- Madore, A. & J. Rosenberg & R. Weintraub (2015), “Sin Taxes and Health Financing in the Philippines”, Cases in Global Health Delivery *Module Note*, April, 1-33.
- OECD (2015), *Tackling Harmful Alcohol Use: Economics and Public Health Policy Trends in alcohol consumption in OECD Countries*, Chapter 2, <http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/tackling-harmful-alcohol-use/trends-in-alcohol-consumption-in-oecd-countries_9789264181069-5-en#_WMqHSo1rNdg>, 39-60.
- Oral, B.G. (2011), “Mali Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri: Türk Vergi Sistemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(3), 403-431.
- Önder, Z. & A. Yürekli (2014), “Who Pays the Most Cigarette Tax in Turkey”, *Tobacco Control*, 1-7.
- Palil, M.R. & F.M. Ahmad (2011), “Determinants of Tax Compliance in Asia: A case of Malaysia”, *European Journal of Social Sciences*, September, 24(1), 7-32.
- Saruç, N.T. (2013), “Vergi Uyumu ve Kısıtları”, içinde: *Vergi Teorisi*, İ. Sağbaş (ed.), Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2960 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1915, Ünite 8, Ocak, 36-63.
- Schumpeter, J.A. (1929), *Ökonomie und Soziologie der Einkommensteuer*, Der Deutsche Volkswirt, Vol. 4, 380-385.
- Serim, N. (2011), “Mükellef Tipolojilerine Göre Vergi Ahlakını Şekillendirmek Olanaklı Mıdır?”, *Vergi Sorunları*, Mart, (270), 68-78.
- Sönmez, N. (1971), *Vergileme Olayında Kişisel Ekonomik Denge Yönünden Mükelleflerin Davranışları*, Ticaret Matbaacılık T.A.Ş., İzmir.
- Spicer, M.W. & A.B. Lee (1980), “Fiscal Inequity and Tax Evasion: An Experimental Approach”, *National Tax Journal*, (33), 171-75.
- Sylvain, S. (2008), “The Effects of Excise Tax on Cigarette Consumption: A Divergence in the Behavior of Youth and Adults”, *Michigan Journal of Business*, 1(2), April, 87-109.
- Şenyüz, D. (1995), *Vergilendirmede Yükümlü Psikolojisi*, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa.
- Tachau, M.K.B. (1982), “The Whiskey Rebellion in Kentucky: A Forgotten Episode of Civil Disobedience”, *Journal of the Early Republic*, Published by: University of Pennsylvania Press, Autumn, 2(3), 239-259.
- Torgler, B. (2003), “Tax Morale, Rule-Governed Behaviour and Trust”, *Constitutional Political Economy*, DOI: 10.1023/A:1023643622283, 14, 119-140.
- Tosuner, M. & Z. Arıkan & A.B. Yereli (1992), *Türk Vergi Sistemindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Ege Genç İşadamları Derneği Yayını, Ekonomik Raporlar No. 7, İzmir.
- Turan, D. & A. Yurdakul (2009), “Zararlı Alışkanlığı Önlemeye Yönelik Bir Araç Olarak Günah Vergileri ve Etkinliği”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2), 1-13.
- TÜİK (2015), “Hanehalkı Tüketim Harcamasının Dağılımı (Türkiye)”, <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1012>, 02.02.2017.

- TÜİK (2017), *Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100) Ana Grup ve Alt Ana Gruplara Göre Endeks Rakamları, 2003-2017*, <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1014>, 02.02.2017.
- Türk, İ. (2001), *Maliye Politikası*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Uçanok, O. (2016), "Yüksek Gelir ve Servet Sahiplerinin Vergi Uyumu", *Vergi Dünyası*, Mayıs, (417), 8-10.
- Uğur, A. & E. Kömürcüler (2015), "Türkiye'de Sigara'nın Vergilendirilmesinin Etkinliği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 327-346.
- Uğur, A. & E. Akdemir ve E. Gürsel (2010), "Sigara ve Alkol Üzerindeki Dolaylı Vergilerin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-14.
- Uruş, A.F. (2017), *Optimal Vergileme İlkeleri İle Vergilere Karşı Gösterilen Tepkiler Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi*, Ekin Yayınevi, Şubat.
- Witte, A.D. & D.F. Woodbury (1985), "The Effect of Tax Laws and Tax Administration on Tax Compliance: The Case of the U.S. Individual Income Tax", *National Tax Journal*, March, 38(1), 1-13.
- World Health Organization (2009), *Türkiye'de Etkili Tütün Kontrol Politikalarının Uygulanması Üzerine Ortak Ulusal Kapasite Değerlendirmesi*, Şubat, <<http://www.tapdk.gov.tr/tr/piyasa-duzenlemeleri/tutun-ve-alkol-kontrolu/mevzuat-ve-belgeler-1.aspx>>, 02.02.2017.
- World Health Organization, (2014a), *Global Status Report on Alcohol and Health 2014*, <http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/profiles/tur.pdf>, 02.02.2017.
- World Health Organization (2014), *Raising Tax on Tobacco, What You Need To Know?*, May, <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/112841/1/WHO_NMH_PND_14.2_eng.pdf?ua=1>, 02.02.2017.
- Yılmaz Akgül, G. (2007), *Kamu Maliyesi (Ders Notları)*, Genişletilmiş 2. Baskı, Arıkan Yayıncılık, İstanbul.
- Yılmaz, B.E. & M. Şeker (2007), "Vergiye Karşı Tepkiler: Mükellef Davranışları (İstanbul Örneği)", *Toplumsal Raporlar*, İSMMMO Yayınları, Yayın No: 86, İstanbul.
-(1956), "France: Rights & Duties", *Time*, <<http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,824028,00.html>>, LXVII(12), 19 March.

Orkunoglu-Şahin, I.F. & A.B. Yereli (2018), “Mükelleflerin Vergiye Direnme Yöntemleri ve Türkiye’de Günah Vergilerindeki Artışların Değerlendirilmesi”, *Sosyoekonomi*, Vol. 26(35), 169-193.

Gıda Güvencesizliğinin Bazı Belirleyicileri (Kantil Regresyon Yöntemi ve Sabit Etki Panel Yönteminin Karşılaştırılması)¹

Atilla Ahmet UĞUR (<https://orcid.org/0000-0003-1597-0272>), Department of Economics, Gaziantep University, Turkey; e-mail: augur@gantep.edu.tr

Demet ÖZOCAKLI (<https://orcid.org/0000-0003-3766-7012>), Department of Economics, Gaziantep University, Turkey; e-mail: dmtzckl@gmail.com

Some Determinants of Food Insecurity (Comparison of Quantile Regression Method and Fixed Effect Panel Method)²

Abstract

Food security has been discussed by reports issued by the United Nations and World Bank in recent years. Food insecurity is an important topic for underdeveloped and developing countries with food shortage. In the literature, food insecurity/security has been investigated using different econometric methods with cross section and time series data. It seems that the studies focused on one country or a specific region of one country at the household level. The aim of this study is to identify some determinants of food security in the underdeveloped or developing 80 countries with food shortages between 2000 and 2015. For this purpose, Kntil Regression Method is used. While the dependent variable in the generated model is the percentage of undernutrition prevalence in place of food insecurity, independent variables; per capita real GDP calculated based on US dollars at fixed prices in 2010, defined as the net food production index containing only edible and nutritious foods, the percentage of Access to developed water resources within the food safety indicators set by FAO and the percentage of access to improved sanitation facilities within the food safety indicators set by FAO. Results show that the effects of explanatory variables (per capita real GDP, net food production index, access to improved water source, access to improved sanitation facilities) are changing on food insecurity for different quantiles ($\tau = 0.25, 0.50, 0.75, 0.95$) whereas Gaussian fixed effect estimators can only predict the average effect on food insecurity. It is found that strong relationship between per capita real GDP and net food production index with food insecurity while it is found that weak relationship between access to improved water source and access to improved sanitation facilities with food insecurity.

Keywords : Food Insecurity, Quantile Regression Method, Fixed Effect Panel Method.

JEL Classification Codes : C21, C23, C38, E01, E23, L66.

¹ Bu makale, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda 28.12.2017 tarihinde savunulan "Gıda Güvencesizliği ve Makro Ekonomik Belirleyicileri (Kantil Regresyon Analizi)" başlıklı Doktora Tezinden üretilmiştir.

² This article has produced from the Dissertation titled "Food Insecurity and Macroeconomic Determinants (Quantile Regression Analysis)" that approved at Gaziantep University, Institute of Social Sciences, and Department of Economics in December 28, 2017.

Öz

Gıda güvencesizliği son yıllarda Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası tarafından çıkarılan raporlarda tartışılmaktadır. Gıda güvencesizliği özellikle gıda kıtlığı yaşayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir meseledir. Literatürde gıda güvencesizliği yatay kesit ya da zaman serisi verileri ile farklı yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Yapılan çalışmalarda daha çok bir ülkeye ya da hane halkı seviyesinde bir ülkenin belirli bir bölgesine odaklanıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı gıda kıtlığı yaşayan az gelişmiş ya da gelişmekte olan 80 ülkede 2000-2015 yılları arasında gıda güvencesizliğinin bazı belirleyicilerini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda Kantil Regresyon Yöntemi kullanılmaktadır. Oluşturulan modelde bağımlı değişken, gıda güvencesizliği yerine kullanılan yetersiz beslenme yaygınlığının nüfus içerisindeki yüzdesi olarak belirlenirken, bağımsız değişkenler; 2010 sabit fiyatlarıyla ABD dolarına göre hesaplanmış kişi başına GSYH, sadece yenilebilir ve besleyici gıdaları içeren net gıda üretim endeksi, FAO tarafından belirlenen gıda güvencesi göstergeleri içerisinde yer alan gelişmiş su kaynaklarına erişimin yüzdesi ve gelişmiş sanitasyon olanaklarına erişim yüzdesi olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre kişi başına GSYH, net gıda üretim endeksi, gelişmiş su kaynaklarına ve gelişmiş sanitasyon olanaklarına erişimin gıda güvencesizliği üzerindeki etkisinin farklı kantillerde ($\tau = 0.25, 0.50, 0.75, 0.95$), yani gıda güvencesizliğinin farklı dilimlerinde değiştiği gözlenmiştir. Oysa Gaussian sabit etki tahmincileri sadece gıda güvencesizliği üzerindeki ortalama etkiyi tahmin edebilmektedir. İncelenen örneklem için kişi başına GSYH ve net gıda üretim endeksi ile gıda güvencesizliği arasında güçlü bir ilişki bulunmuşken, gelişmiş su kaynaklarına erişimin yüzdesi ve gelişmiş sanitasyon olanaklarına erişimin yüzdesi ile gıda güvencesizliği arasında daha zayıf bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler : Gıda Güvencesizliği, Kantil Regresyon Yöntemi, Sabit Etki Panel Yöntemi.

1. Giriş

Dünyanın büyük bir bölümünü etkisi altına alan gıda kıtlığı, yirminci yüzyıldan itibaren uluslararası toplantılarda ana gündem maddesi olarak öne çıkmıştır. Birleşmiş Milletler öncülüğünde birçok uluslararası, bölgesel ve ulusal kuruluş tarafından gıda kıtlığının önüne geçmek için çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin en kapsamlısı Birleşmiş Milletler tarafından Milenyum Kalkınma Hedefleri doğrultusunda belirlenen “aşırı açlık ve yoksulluğu ortadan kaldırmak” şeklinde ifade edilen hedef olmuştur. Birleşmiş Milletler, bu hedef doğrultusunda açlıktan acı çeken insanların yoğunluğunu 1990-2015 yılları arasında yarıya düşürmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla Birleşmiş Milletler tarafından gıda güvencesi kavramı ortaya atılmış, çeşitli gıda güvencesi göstergeleri belirlenmiştir. Gıda güvencesi ve ülkelerin ekonomik göstergeleri arasındaki ilişki, ekonomi literatüründe yeni bir tartışma alanı oluşturmuştur. Genellikle araştırmacılar, gıda güvencesi yerine çalışmanın amacına göre belirlenen değişkenleri kullanmış, anket yöntemiyle yoksul bölgelerden hane halkı düzeyinde toplanan veriler ile yatay kesit analizi yapılmış ya da zaman serisi verilerini kullanarak ülke düzeyinde analizler gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada, Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen ve “aşırı açlık ve yoksulluğu ortadan kaldırmak” hedefi doğrultusunda ölçü olarak alınan, yetersiz beslenme yaygınlığı bağımlı değişken olarak belirlenen gıda güvencesizliği yerine kullanılmıştır. Gıda güvencesizliği ile 2010 sabit fiyatlarıyla Amerikan Dolarına göre hesaplanan kişi başına

GSYH, sadece yenilebilir ve besleyici özelliği olan gıdaları içeren net gıda üretim endeksi, FAO tarafından belirlenen gıda güvencesi göstergeleri içerisinde yer alan gelişmiş su kaynaklarına erişim yüzdesi ve gelişmiş sanitasyon olanaklarına erişim yüzdesi arasındaki ilişkinin gıda açığı bulunan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasından seçilen 80 ülke için incelenmesi amaçlanmıştır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan 80 ülke kantil regresyon yöntemi ile 2000-2015 yılları arası için analiz edilmiş, çıkan sonuçlar Gaussian sabit etki (fixed effect) panel tahmin sonuçları ile karşılaştırılmıştır.

Gaussian Sabit Etki (Fixed Effect) Panel Tahmin Yöntemi, açıklayıcı değişkenlerin gıda güvencesizliği üzerindeki ortalama etkisini tahmin ederken Kantil Regresyon Yöntemi, farklı kantillerdeki gıda güvencesizliği seviyeleri için, kullanılan açıklayıcı değişkenlerin gıda güvencesizliği üzerindeki farklılaşabilen etkilerini analiz edebilme imkânı sunarak resmin tamamını ortaya çıkartmaktadır. Bu doğrultuda, gıda güvencesiz kesimin ortalama tahminlerinden ziyade en gıda güvencesiz kesimin analizde kullanılan açıklayıcı değişkenlerden ne kadar etkilendiğini tespit edip daha spesifik politika önerilerinde bulunmak mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada, ilk olarak gıda güvencesi/güvencesizliği literatüründen bahsedilecektir. İkinci olarak veri ve yöntem açıklanacaktır. Daha sonra tahmin sonuçları sunulacak ve sonuç bölümünde bulgular hakkında bazı tespitler öne sürülerek politika önerilerinde bulunulacaktır.

2. Literatür

Candidato (2008), 48 düşük gelire sahip ülkeyi içeren yatay kesit verisi ile gıda güvencesizliğinin eğitime katılımı ile ilişkili olarak değişip değişmediğini analiz etmiştir. Çocuk hayatta kalma oranı, çocuk yetersiz beslenme oranı ve kadın yetersiz beslenme oranı göstergelerinin aritmetik ortalaması alınarak hesaplanan bağımlı değişken ile en az orta öğretime devam yüzdesi, kırsal okula devam yüzdesi, varlığı bulunmayanların yüzdesi ve tuvalet imkânları bulunmama yüzdesini içeren açıklayıcı değişkenlerin arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, ilköğretim seviyesindeki eğitimin zayıflığı, ekonomik varlığı bulunmayanların yüzdesi değişkenine göre gıda güvencesizliğine daha çok katkı yapmıştır.

Lopéz-Carr vd. (2010), gıda güvencesi ile gelir grupları, evlilik, yaş, buzdolabı sahipliği ve pişirme yakıtı sahipliği gibi değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Gıda güvencesiz hane halkının sosyoekonomik tahminlerini belirlemek için Gana'nın Accra kenti için 3200 kadından Nisan-Temmuz 2003 döneminde toplanarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre düşük gelir anlamlı olmayıp, orta-yüksek gelir ve yüksek gelir eşliğine varmak gıda güvenceli olma olasılığını düşük gelirden sırasıyla %15 ve %30 daha fazla arttırmıştır. Evli olmak gıda güvencesini %4,3 arttırmıştır. Yemek yakıtı %7, buzdolabı mülkiyeti %10 gıda güvencesini arttırmıştır.

D'Souza ve Jolliffe (2012), yüksek temel gıda fiyatlarının hane halkı gıda güvencesine etkilerini incelemek için 2007-08 küresel gıda krizi boyunca Afganistan'ın durumunu ele almıştır. Gıda güvencesi olarak kullanılan aylık kişi başı gıda tüketim değeri ve günlük kişi başı kalori girişi ile buğday unu fiyatları, emtia fiyatları, hane halkı özellikleri

arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Temel gıda fiyat artışlarıyla yüzleşen gıda güvencesiz hane halkları, kaloriyi korumak amacıyla gıda kalitesini düşürmüştür. Buğday unu fiyatlarında belirli bir artış için reel gıda tüketimindeki en büyük düşüşü, reel gıda tüketim dağılımının 75th kantildeki hane halkları deneyimlemiştir. Benzer şekilde buğday unu fiyatlarındaki belirli bir artış için kalori alımı dağılımında 75th kantildekiler en geniş yüzde düşüşü deneyimlemiştir.

Elmola ve Ibrahim (2012), hane halkı gıda harcamaları ile bazı sosyoekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri Sudan için ele almıştır. Çalışma kapsamında Sudan'ın merkez batısındaki Kordofan Bölgesi'nde seçilmiş 200 çiftçiye 2009-2010 döneminde anket uygulaması yapılmıştır. Gıda güvencesi yerine kullanılan hane halkı harcaması ile eğitim seviyesi, tüketilen yemek sayısı, tahıl tüketim miktarı, hayvan mülkiyeti sayısı, çiftlik ve çiftlik dışı gelirler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre daha yüksek çiftlik ya da çiftlik dışı gelirlere sahip olan daha yaşlı ve eğitilmiş hane halklarının daha gıda güvencesiz olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca hane halkı tahıl tüketimi gıda güvencesini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemiştir.

Akter ve Basher (2014), gıda güvencesi ve ekonomik refah üzerine gıda fiyatı ve gelir şoklarının etkileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bangladeş'te yer alan 12 ildeki 1800 kırsal hane halkından anket yöntemiyle toplanan verileri analiz etmiştir. Gıda güvencesi yerine gıda kıtlığı yaşanma olasılığı ile farklı meslek gruplarının pirinç fiyatlarıyla etkileşimi için oluşturulan bazı değişkenlerin arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre kendi içinde çalışan çiftçiler ile balık, tavuk ve hayvan çiftçilerinin gıda fiyat artışları karşısında gıda güvencesizliğini hissetme olasılığının daha az muhtemel olduğu bulunmuştur.

3. Veri ve Yöntem

Bu çalışma, gıda güvencesizliğinin bazı belirleyicilerini az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için Kantil Regresyon Yaklaşımı ve Sabit Etki Panel Yaklaşımı ile test ederek kantil regresyon yönteminin üstünlüğünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Örneklem özellikle gıda güvencesizliği çeken az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasından seçilen 80 ülkeden oluşmaktadır. Veriler, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu (FAO) ve Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir.

Bağımlı değişken olarak gıda güvencesizliği için Birleşmiş Milletler FAO'nun 1991 yılında açlığı ve yetersiz beslenmeyi azaltmaya yönelik olarak belirlediği hedef doğrultusunda 2015 yılına kadar ölçümünü yaptığı yetersiz beslenme yaygınlığının nüfus içerisindeki yüzdesi tercih edilmiştir. Kişi başına GSYH, net gıda üretim endeksi, FAO tarafından belirlenen ve gıda güvencesi göstergeleri içerisinde yer alan gelişmiş su kaynaklarına erişimin yüzdesi ile gelişmiş sanitasyon olanaklarına erişimin yüzdesi açıklayıcı değişken olarak analize dahil edilmiştir. Kişi başına GSYH, bütün ülkeler için 2010 sabit fiyatları için ABD Doları baz alınarak ve GSYH'nin yıl ortasındaki nüfusa oranlanmasıyla hesaplanmıştır. Gıda üretim endeksi yenilebilir ve besleyici emtiaları içermekte olup kahve ve çay gibi besleyici özelliği olmayan içecekleri içermemektedir. Kişi

başına GSYH ve net gıda üretim endeksinin logaritması alınmıştır. 2000-2015 arasındaki yıllık veriler panel veri analizi için hazırlanmış ve Stata 12 kullanılmıştır.

Bu çalışmada gıda güvencesizliğinin bazı belirleyicilerini araştırmak için kantil regresyon kullanılmıştır. Panel veri modelleri ve kantil regresyon modelleri geniş bir şekilde uygulamalı ekonometride kullanılmaktadır. Panel veri araştırmacıya bazı gözlemlenemeyen kovaryantları kontrol eden sabit etkileri içermesine olanak tanırken kantil regresyon modelleri araştırmacının gözlemlenemeyen heterojenliği ve heterojen kovaryantların etkilerine olanak tanımaktadır (Canay, 2011). Son zamanlarda bazı araştırmacılar kantil regresyon ile ilgili çeşitli yöntemler üzerine çalışmıştır (Koenker, 2004; Geraci ve Bottai, 2007; Abrevaya ve Dahl, 2008; Galvao, 2008; Rosen, 2009; Lamarche, 2010; Güloğlu vd, 2016 Machado, Parente ve Santos Silva, 2011; Parente ve Santos Silva, 2016) Koenker ve Bassett (1978)'e göre kantil regresyon modeli genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir:

$$y_{it} = x_{it}\beta_{\theta} + u_{\theta it}$$

$$Quant_{\theta}(y_{it}/x_{it}) = x_{it}\beta_{\theta}$$

i, bireyi; t, zamanı ifade etmek üzere; y, bağımsız değişkeni; x açıklayıcı değişkenlerin vektörünü; β , tahmin edilen parametrelerin vektörünü; u, hata terimlerinin vektörünü; $Quant_{\theta}(y_{it}/x_{it})$ ise θ . kantilde, x'in y'ye göre koşullu dağılımını ifade etmektedir.

Literatürde kantil katsayılarının ($\tau = 0.25, 0.50, 0.75, 0.95$) bağımlı değişkenin dağılımı boyunca farklı etkiler altında olduğu için sabit etki panel katsayılarından anlamlı şekilde farklı olabileceğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca sabit etki panel katsayıları ortalama bir tahmin yaparken kantil tahmincileri bağımlı değişken boyunca tahmin yaparak tüm resmi ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla tahmin sonuçları her iki yöntem için farklılaşarak Kantil Yöntemi'nin Sabit Etki Panel Tahmincileri'ne göre daha üstün bir yöntem olduğu ifade edilmektedir.

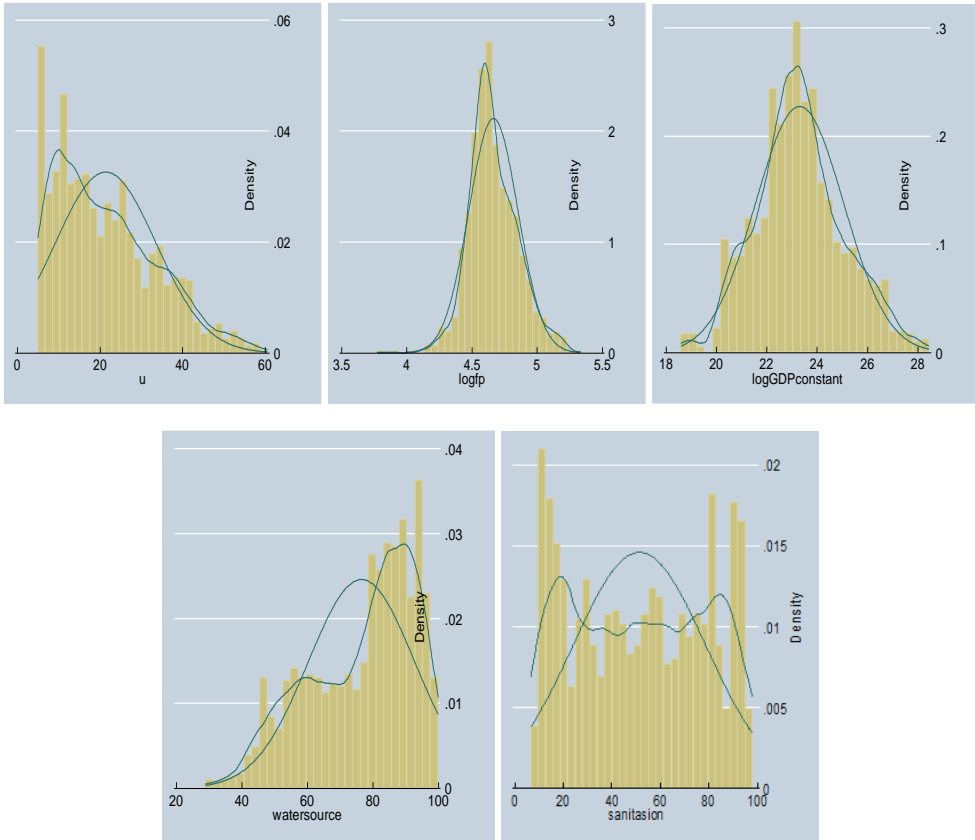
4. Bulgular

Aşırı değerlerin varlığı ve normal dağılım varsayımının geçerli olmaması Gaussian sabit etki tahmincilerinin sapmalı olmasına neden olmaktadır. Bu durumda Gaussian sabit etki tahmincileri ile karşılaştırıldığında aşırı değerlere karşı daha az duyarlı olan kantil regresyon yönteminin kullanımı uygun görülmektedir. Aşırı değerlerin varlığını ve normal dağılım varsayımının geçersiz olduğunu göstermek için tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de Kernel Density Function Şekil 1'de sunulmaktadır.

Tablo: 1
Tanımlayıcı İstatistikler

	Yetersiz Beslenme Yaygınlığının Yüzdesi	Log (Kişi Başına GSYH)	Log (Net Gıda Üretim Endeksi)	Gelişmiş Su Kaynaklarına Erişimin Yüzdesi	Gelişmiş Sanitasyon Olanaklarına Erişimin Yüzdesi
Ortalama	21.53436	23.30316	4.667118	76.24305	51.07604
Medyan	19.20000	23.19615	4.640441	80.70000	51.60000
Maksimum	60.60000	28.38747	5.334842	100.0000	98.00000
Minimum	5.000000	18.58982	3.772531	28.90000	6.600000
Standart Sapma	12.12158	1.742026	0.189861	16.00563	27.38745
Çarpıklık	0.706856	0.236559	0.256733	-0.609344	0.045202
Başıklık	2.822070	3.028909	3.862127	2.299075	1.676614
Jarque Bera	99.22788	10.98108	49.21275	96.60126	85.99674
Olasılık	0.000000	0.004126	0.000000	0.000000	0.000000

Şekil: 1
Kernel Density Function

Doğru tahminçileri belirlemek için Hausman Testi uygulanmış ve test sonuçlarına göre (chi-square = 123.51; p-value = 0.0000) H_0 hipotezi reddedilerek sabit etki tahminçilerinin tutarlı olduğuna karar verilmiştir. Sabit etki panel tahmin sonuçları Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2
Sabit Etki Panel Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Yetersiz Beslenme Yaygınlığının Yüzdesi				
Değişkenler	Katsayılar	Standart hatalar	t istatistik	Olasılık
Log(Kişi Başına GSYH)	-9.67	2.583	-3.74	0.000***
Log(Net Gıda Üretim Endeksi)	-7.28	2.42	-3.01	0.003***
Gelişmiş Su Kaynaklarına Erişimin Yüzdesi	0.08	0.134	0.63	0.533
Gelişmiş Sanitasyon Olanaklarına Erişimin Yüzdesi	0.06	0.146	-0.39	0.701
$R^2:0.54$				

***%1 **%5 **%10 anlamlılık seviyesi clustered standart hatalar için tahmin yapılmıştır.

Kantil regresyon tahmin sonuçları Tablo 3'te verilmektedir. Tablo 2 ve Tablo 3 birlikte incelendiğinde sabit etkili panel ile kantil regresyon için tahmin edilen değişkenlerin katsayılarının önemli ölçüde farklılaştığı sonucuna varılmaktadır. Kantil regresyon tahmin sonuçlarına göre, gelişmiş su kaynaklarına erişimin yüzdesi tüm kantillerde %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Gelişmiş su kaynaklarına erişim %1 arttığında gıda güvencesizliğinin ölçüsü olarak alınan yetersiz beslenme yaygınlığı 0.25 kantilde %0.40, 0.50 kantilde 0.43, 0.75 kantilde 0.41, 0.95 kantilde 0.42 azalmaktadır. Kişi başına GSYH'de yaşanan %1 artış 0.95 kantilde gıda güvencesizliğini %3.35 azaltmaktadır. Net gıda üretim endeksinde gerçekleşen %1 artış 0.75 kantilde gıda güvencesizliğini yaklaşık %7 azaltmaktadır. Sanitasyon olanaklarına erişim ise hiçbir kantilde istatistik olarak anlamlı çıkmamıştır.

Tablo 3
Kantil Regresyon Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Yetersiz Beslenme Yaygınlığı			
Kantil	Açıklayıcı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata
0.25	Log(Kişi Başına GSYH)	0.35	0.435
	Log(Net Gıda Üretim Endeksi)	-5.05	3.550
	Gelişmiş Su Kaynaklarına Erişimin Yüzdesi	-0.40***	0.110
	Gelişmiş Sanitasyon Olanaklarına Erişimin Yüzdesi	-0.41	0.043
$R^2:0.36$			
Kantil	Açıklayıcı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata
0.50	Log(Kişi Başına GSYH)	0.32	0.388
	Log(Net Gıda Üretim Endeksi)	-4.46	3.050
	Gelişmiş Su Kaynaklarına Erişimin Yüzdesi	-0.43***	0.094
	Gelişmiş Sanitasyon Olanaklarına Erişimin Yüzdesi	-0.07	0.052
$R^2:0.36$			
Kantil	Açıklayıcı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata
0.75	Log(Kişi Başına GSYH)	-0.65	0.726
	Log(Net Gıda Üretim Endeksi)	-6.90***	3.92
	Gelişmiş Su Kaynaklarına Erişimin Yüzdesi	-0.41***	0.13
	Gelişmiş Sanitasyon Olanaklarına Erişimin Yüzdesi	-0.08	0.09
$R^2:0.36$			
Kantil	Açıklayıcı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata
0.95	Log(Reel GSYH)	-3.35***	0.551
	Log(Net Gıda Üretim Endeksi)	-2.82	9.102
	Gelişmiş Su Kaynaklarına Erişimin Yüzdesi	-0.42***	0.150
	Gelişmiş Sanitasyon Olanaklarına Erişimin Yüzdesi	-0.09	0.062
$R^2:0.29$			

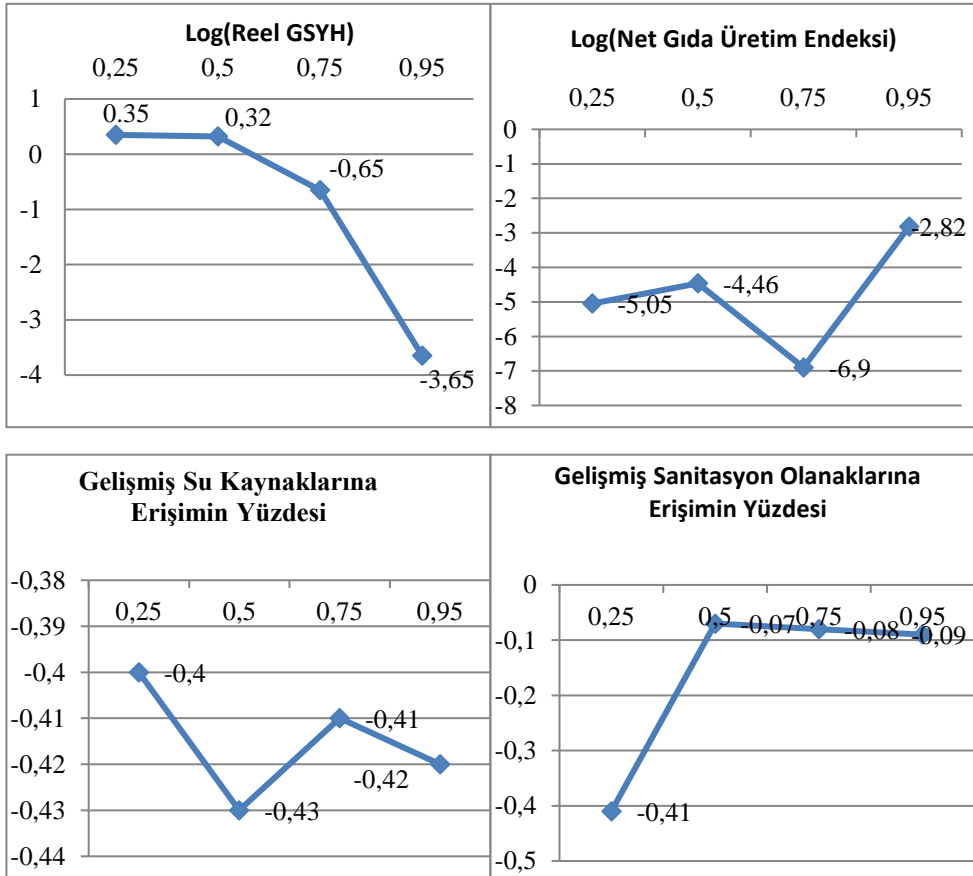
***%1 **%5 **%10 anlamlılık düzeyi

Machado J.A.F., Parente P.M.D.C ve Santos Silva J.M.C. (2016) tarafından geliştirilen Robust ve clustered standart hatalar ile kantil regresyon uygulanmıştır.

Tahmin edilen kantil regresyon katsayılarının grafik gösterimi Şekil 2'de sunulmaktadır. Ele alınan örneklem için kişi başına GSYH'nin farklı kantillerdeki ($\tau = 0.25, 0.50, 0.75, 0.95$) katsayı tahminleri farklılaşırken kişi başına GSYH'de yaşanan %1 düzeyindeki artış, en gıda güvencesiz ülkelerin ($\tau = 0.95$) gıda güvencesizliğini %3.65 azaltmaktadır. Net gıda üretim endeksinin farklı kantiller için tahmin katsayıları

farklılaşmaktadır. Net gıda üretim endeksinde yaşanan %1 düzeyindeki artış, en gıda güvencesiz ülkelerin ($\tau = 0.95$) gıda güvencesizliğini %2.82 azaltmaktadır. Gelişmiş su kaynaklarına erişimin yüzdesi için farklı kantil seviyelerinde birbirine yakın katsayı tahminleri bulunmuştur. Bunun anlamı, gelişmiş su kaynaklarına erişimin yüzdesindeki bir değişiklik tüm kantillerdeki gıda güvencesizliğini hemen hemen aynı oranda etkilemektedir. Gelişmiş sanitasyon olanaklarına erişimin yüzdesi için tahmin edilen katsayılar da özellikle diğer kantillere göre 0.25 kantilde farklılık gözlenmektedir.

Şekil: 1
Tahmin Edilen Katsayıların Grafikleri³

³ 0.95 kantil seviyesi, gıda güvencesizliği açısından en kötü durumda olan ülkeleri ifade ederken; 0.25 kantil seviyesi, örneklem içerisindeki en çok gıda güvencesine sahip olan ülkeleri ifade etmektedir.

5. Sonuçlar

Gıda güvencesinin/güvencesizliğinin farkındalığı ve ilgili literatür giderek artan bir seyir izlemektedir. Bu literatür genellikle gıda açığı olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere odaklanmaktadır. Araştırmacılar gıda güvencesini genellikle zaman serisi ya da yatay kesit verileriyle ele almış fakat panel veriyle çalışılan gıda güvencesi literatürüne rastlanmamıştır. Bunun nedeninin geçmiş yıllarda az gelişmiş ülkelerin gıda güvencesi için veri bulma sıkıntısından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, az gelişmiş ve gelişmekte olan ayrıca gıda açığı bulunan ülkeler arasından seçilen 80 ülke örneklemini için gıda güvencesizliğinin farklı seviyeleri ile bazı belirleyiciler arasındaki ilişkiyi kantil regresyon yöntemi ile incelemek ve Gaussian sabit etki panel tahminicileri ile karşılaştırmaktır. Analiz sonuçlarına göre gıda güvencesizliğinin kantilleri arasında ve ayrıca kantil tahminicileri ile Gaussian sabit etki panel tahminicileri arasında önemli farklılıklar gözlenmektedir. Bu durum çalışmanın amacı doğrultusunda gıda güvencesiz ülkeler arasında açıklayıcı değişkenlerin etkilerine yönelik gösterilmek istenen farklılaşma durumunu doğrular bir nitelik taşımaktadır. Daha spesifik olarak kişi başına GSYH ve net gıda üretim endeksi ile gıda güvencesizliği arasındaki ilişki özellikle en gıda güvencesiz ülkelerde oldukça güçlü bulunmuştur. Gelişmiş su kaynaklarına erişimin yüzdesinde ise kantiller arasında daha az farklılaşma görülmekle birlikte gelişmiş su kaynaklarına erişimin yüzdesi gıda güvencesizliğini daha zayıf etkilemektedir. Sanitasyon olanaklarına erişimin yüzdesi ise hiçbir kantilde istatistik olarak anlamlı çıkmamıştır.

Kantil tahminicileri, koşullu dağılımda kısmi tepkilere izin vermesinin sağladığı esneklik sayesinde ortalama tepkilerinden ziyade geçim seviyesinde yaşayan ülkeler üzerindeki etkilerle ilgilenebilme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla kantil regresyon politika perspektifinde marjinal etkileri ortaya çıkardığı için Gaussian sabit etki panel tahmincisine göre daha iyi bir yöntem olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda gıda güvencesizliğinin farklı seviyeleri için incelenen bazı belirleyici değişkenlerin etkisinin gıda güvencesizliğinin her kantilinde farklılaştığını söylemek mümkündür. Bu durum kişi başına GSYH'nin en gıda güvencesiz ülkeleri daha olumlu etkilemesi nedeniyle en gıda güvencesiz ülkelerin gıda güvencesizliğini kişi başına geliri arttırıcı politikalarla azaltabilme imkânımızın olduğunu göstermektedir. Bu şekilde gıda güvencesizliği düzeyi dünyada en gıda güvencesiz ülkelerin lehine dengelenecektir. Aynı bakış açısıyla gıda üretimindeki artış da 0.75 kantildeki gıda güvencesiz ülkeleri en gıda güvenceli ülkelere göre daha fazla etkilemektedir. Yani gıda üretimini arttırıcı tarım politikalarıyla başta 0.75 kantildeki gıda güvencesiz ülkeler olmak üzere gıda güvencesizliğinin büyük bir oranda önüne geçilmesi mümkün görülmektedir. Bu doğrultuda gıda güvencesiz ülkelerin yapması gerekenin tarım uygulamaları üzerine yoğunlaşarak kendi gıda üretimlerini arttırma yolları arayışında olmalarıdır. Aksi takdirde yerkürenin gıda güvencesizliğinden kurtulması ve açlığı azaltması pek mümkün görünmemektedir.

Kaynaklar

- Abrevaya, J. & C.M. Dahl (2008), “The Effects of Birth Inputs on Birthweight: Evidence from Quantile Estimation on Panel Data”, *Journal of Business and Economic Statistics*, 26(4), 379-397.
- Akter, S. & S.A. Basher (2014), “The Impacts of Food Price and Income Shocks on Household Food Security and Economic Well-Being: Evidence from Rural Bangladesh”, *Global Environmental Change*, 25(March), 150-162.
- Canay, I.A. (2011), “A Simple Approach to Quantile Regression for Panel Data”, *Econometrics Journal*, 14(3), 368-386.
- Candidato, F.B. (2008), “On the Relation among Education, Development and Food Security through the Capability Approach”, *Dissertation*, Università degli Studi “Roma Tre”, Dipartimento di Economia.
- D’Souza A. & D. Jolliffe (2012), “Food Security and Wheat Prices in Afghanistan: A Distribution-Sensitive Analysis of Household-Level Impacts”, *Policy Research Working Paper*, No. 6024, World Bank, Washington DC. © World Bank.
- Elmola S.A.F. & A.H. Ibrahim (2012), “Household Food Security under the Conditions of Poverty: Evidence from Kordofan Region, Central-West of Sudan”, *Conference on International Research on Food Security*, Tropentag 2012, Göttingen, Germany September 19-21.
- FAO (2009a), *Declaration of the World Summit on Food Security*, November 16-18, Rome, 1-2, <http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/Summit/Docs/Final_Declaration/WSFS09_Declaration.pdf>, 20.03.2017.
- FAO (2016a), *FAO Hunger Map 2015*, <<http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/en/>>, 27.09.2016.
- FAO (2006), *The State of Food Insecurity in the World, 2006: Eradicating world hunger - taking stock ten years after the World Food Summit*, Agricultural and Development Economics Division, <<http://www.fao.org/docrep/009/a0750e/a0750e00.htm>>, 15.11.2016.
- Galvao, A. (2008), “Quantile Regression for Dynamic Panel Data with Fixed Effects”, *Journal of Econometrics*, 164(1), 142-157.
- Geraci, M. & M. Bottai (2007), “Quantile Regression for Longitudinal Data using the Asymmetric Laplace Distribution”, *Biostatistics*, 8(1), 140-154.
- Guloglu, B. & S.G. Kangalli-Uyar & U. Uyar (2016), “Dynamic Quantile Panel Data Analysis of Stock Returns Predictability”, *International Journal of Economics and Finance*, 8(2), 115-126.
- Koenker, R. (2011), *Quantile Regression LSE Short Course*, CEMMAP and University of Illinois, Urbana-Champaign, 16-17 May 2011.
- Koenker, R. (2004), “Quantile Regression for Longitudinal Data”, *Journal of Multivariate Analysis*, 91(1), 74-89.
- Lamarque, C. (2010), “Robust Penalized Quantile Regression Estimation for Panel Data”, *Journal of Econometrics*, 157(2), 396-408.
- Lopéz-Carra, A.C. & L. Grant & J. Weeks & D. Lopéz-Carr (2010), “The Spaces and Places of Food Security: Learning from Spatial, Hierarchical, and Econometric Models in Urban Data-poor Areas”, *Conference on International Research on Food Security, Natural Resource Management and Rural Development*, Tropentag 2010, ETH Zurich, September 14-16.
- Machado, J.A.F. & P.M.D.C Parente & J.M.C. Santos-Silva (2011), *QREG2: Stata Module to Perform Quantile Regression with Robust and Clustered Standard Errors*, *Statistical*

Software Components S457369, Boston College Department of Economics, revised 07 Feb 2015.

Parente, P.M.D.C & J.M.C. Santos-Silva (2016), “Quantile Regression with Clustered Data”, *Journal of Econometric Methods*, 5(1), 1-15.

Powell, D. (2015), “Quantile Regression with Nonadditive Fixed Effects”, *Unpublished Paper*, Rand Corporation, April.

Powell, D. (2016), “Quantile Treatment Effects in the Presence of Covariates”, *Unpublished Paper*, Rand Corporation, April.

Rosen, A. (2009), “Set Identification via Quantile Restrictions in Short Panels”, CEMMAP, UCL, and IFS September 16, *Working Paper*, University College, London.

Uğur, A.A. & D. Özocaklı (2018), “Gıda Güvencesizliğinin Bazı Belirleyicileri (Kantil Regresyon Yöntemi ve Sabit Etki Panel Yönteminin Karşılaştırılması)”, *Sosyoekonomi*, Vol. 26(35), 195-205.

Türkiye’de Bölgesel Yakınsamanın 50 Yılı: Yeni Veri Seti ve 1960-2010 Dönemi Analizi

Orhan KARACA (https://orcid.org/0000-0001-8660-5892), Doğan Burda Dergi, Turkey; e-mail: okaraca@ekonomist.com.tr

50 Years of Regional Convergence in Turkey: New Data Set and Analysis for the Period 1960-2010

Abstract

One of the major problems of regional economics literature in Turkey is the lack of data. Regional data in Turkey rarely go before the 1990s. Moreover, outgoing regional data for previous years are not generally comparable. In this study, firstly, a comparable regional income data set was created for the period 1960-2014 through using the results of the studies made for the calculation of regional income data in Turkey. Then, regional convergence analyses were performed using this new data set. These analyses were carried out for the period 1960-2010 and over 26 regions covered by NUTS Level 2. As a result of the analyses made, it is found that there is no convergence between regions in Turkey during the period 1960-2010.

Keywords : Regional Income, Convergence, Cross-Sectional Analysis, Panel Data Analysis.

JEL Classification Codes : C21, C23, O18, R11.

Öz

Bölgesel iktisat literatürünün Türkiye’deki önemli sorunlarından biri veri yetersizliğidir. Türkiye’deki bölgesel veriler 1990’lı yılların öncesine nadiren gitmektedir. Daha eskiye giden bölgesel veriler de genelde karşılaştırılabilir nitelikte değildir. Bu çalışmada, önce, Türkiye’de bölgesel gelir verilerinin hesaplanmasına yönelik olarak yapılmış çalışmaların sonuçları kullanılarak, 1960-2014 dönemi için karşılaştırılabilir bir bölgesel gelir veri seti oluşturulmuştur. Daha sonra bu yeni veri seti kullanılarak bölgesel yakınsama analizleri yapılmıştır. Bu analizler 1960-2010 dönemi için ve İBBS Düzey 2 kapsamındaki 26 bölge üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Türkiye’de 1960-2010 döneminde bölgeler arasında yakınsama olmadığı bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler : Bölgesel Gelir, Yakınsama, Yatay Kesit Analizi, Panel Veri Analizi.

1. Giriş

Temel konusu bir ülkenin bölgeleri arasındaki gelir farklılıklarını ve bunun nedenlerini araştırmak olan bölgesel iktisat, iktisat biliminin önemli dallarından biridir. Bu alanda son yıllarda Türkiye'de de giderek artan sayıda çalışma yapılmaktadır. Bu alanın Türkiye'deki önemli sorunlarından biri veri yetersizliğidir. Her ne kadar son yıllarda bölgelere ilişkin veri üretimi artmış olsa da bu veriler 1990'lı yılların öncesine nadiren gitmektedir. Daha eskiye giden bölgesel veriler de hesaplanma yöntemi ve coğrafi kapsam farklılıkları gibi nedenlerle genelde karşılaştırılabilir nitelikte değildir. Bölgesel iktisat disiplini için en temel veri olan bölgesel milli gelir verilerinde dahi durum böyledir. Türkiye'nin resmi istatistik kurumu olan Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) hesapladığı bölgesel milli gelir verileri ancak 1987 yılına kadar geri gidebilmektedir. Üstelik üç ayrı veri setinden oluştuğu için bu veriler birbirleriyle karşılaştırılabilir durumda değildir. Bazı araştırmacılar tarafından hesaplanan 1987 yılı öncesine ilişkin veriler de hem birbirleriyle hem de TÜİK'in verileriyle karşılaştırılabilir niteliğe sahip bulunmamaktadır. Ayrıca özellikle 1990'lı yıllara ilişkin bölgesel nüfus verileri de sağlıklı değildir ve bu da birbirleriyle karşılaştırılabilir bölgesel kişi başına milli gelir verilerinin oluşturulmasında ek bir zorluğa yol açmaktadır.

Bu çalışmanın iki amacı vardır. Birinci amaç, Türkiye için bugüne kadar hesaplanmış bölgesel milli gelir veri setleri arasındaki farklılıkları gidererek, mümkün olduğu kadar geçmişe giden ve karşılaştırılabilir tek bir veri seti oluşturmaktır. Bunun literatüre önemli bir katkı yapacağı düşünülmektedir. Türkiye'de bölgesel iktisat üzerine çalışan araştırmacılar, bu veri seti sayesinde daha uzun dönemli analizler yapabilecektir. İkinci amaç ise oluşturulan bu veri setini kullanarak Türkiye'deki bölgeler arası gelir farklılıklarının zaman içinde nasıl değiştiğini araştırmaktır. Bu ikinci amaç için neoklasik büyüme modelinin bir önermesi olan yakınsama (convergence) hipotezinden ve bu hipotezi test etmek için geliştirilen araçlardan yararlanılacaktır.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde veri setinin nasıl oluşturulduğu anlatılmıştır. Üçüncü bölümde yakınsama hipotezi konusundaki literatür hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılan model tanıtılmıştır. Beşinci bölümde analiz sonuçları aktarılmıştır. Altıncı bölümde ise çalışmanın sonuçları özetlenmiş ve bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Veri Setinin Oluşturulması

2.1. İllere ve Bölgelere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

Türkiye'de bölgesel milli gelir verilerinin hesaplanmasına yönelik ilk çalışma, bildiğimiz kadarıyla, Jurkat'a (1966a ve 1966b) aittir. Bu çalışma dönemin İmar ve İskân Bakanlığı'na bağlı Bölge Planlama Dairesi tarafından hazırlanan bir rapor niteliğindedir ve farklı bir isme sahip olmakla birlikte ikincisi ilkinin Türkçe çevirisinden ibarettir. Bu çalışmada, esas olarak, o dönemde mevcut olan 67 il ve 12 plan bölgesi için, 1961 yılı sabit fiyatlarıyla, 1960 yılı katma değer verileri hesaplanmıştır. Her ne kadar çalışmada 1935

yılına ilişkin veriler de varsa da bunlar 1960 yılı için hesaplanan verilerin tahmini büyüme oranlarıyla geriye doğru yürütülmesiyle oluşturulmuştur. Çalışmada benzer şekilde ileriye doğru, 1977 ve 1985 yılları için de projeksiyonlar yapılmıştır. Ancak bizim amacımız açısından bunlar içinden sadece 1960 yılı verileri kullanılabilir niteliktedir.

Bu ilk çalışmadan sonra bir dizi araştırmacının yaptığı çalışmalar gelmiştir. Bulutay ve Ersel (1969), 67 il için cari fiyatlarla 1965 yılına ilişkin gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) tahminleri yapmıştır. Öztütün (1980), 67 il için cari fiyatlarla 1975-1978 dönemine ilişkin GSYH tahminlerinde bulunmuştur. Çiller (1982), 67 ilin 1965, 1970 ve 1975 yıllarına ilişkin cari ve 1968 yılı sabit fiyatlarıyla GSYH'lerini tahmin etmiştir. Öztütün (1988), 67 il için cari ve 1979 yılı sabit fiyatlarıyla 1979-1986 dönemine ilişkin GSYH tahminleri yapmıştır. Özmucur (1989), 67 il için cari fiyatlarla 1985 yılı GSYH tahminlerinde bulunmuştur.

TÜİK, bölgesel milli gelir verileri üretmeye, kendi bünyesinde yapılan Öztütün (1980) çalışmasını saymazsak, 1990'lı yıllarda başlamıştır. TÜİK tarafından ilk olarak 1987-2001 dönemi için illere ve bölgelere ilişkin cari ve 1987 yılı sabit fiyatlarıyla GSYH tahminleri yayınlanmıştır. Dönem başında 67 il için hesaplanmakta olan bu veriler, 1989-1999 yılları arasında 14 yeni ilin kurulması nedeniyle, dönem sonunda 81 ili kapsar hale gelmiştir. Ancak bu serinin yayınına 2000'li yıllarda son verilmiştir. Daha sonra 2004-2011 dönemi için İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey 2 kapsamındaki 26 bölge bazında cari fiyatlarla gayri safi katma değer verileri yayınlanmıştır. Fakat daha sonra bu serinin yayınına da son verilmiş ve tekrar illere ve bölgelere göre GSYH verileri hesaplanmaya başlamıştır. Şu anda bu konuda eldeki son veri seti, 2004-2014 dönemine ilişkin cari fiyatlarla GSYH serisidir.

Kısacası, bizim ulaşabildiğimiz kadarıyla, şu anda Türkiye'de bölgelerin milli gelir düzeylerine ilişkin olarak dokuz ayrı veri seti bulunmaktadır. Bunları kullanarak 1960 yılına kadar geri gidecek şekilde bölgeler arası gelir farklılıklarının seyrini araştırma imkânı vardır. Ancak bu veri setleri bu halleriyle birbirleriyle karşılaştırılabilir değildir ve önce uyumlu hale getirilmeleri gerekmektedir.

Tablo: 1
Türkiye'de Bölgesel Milli Gelir Verilerinin Hesaplanması Üzerine Yapılan Çalışmalar

Çalışma	Kapsadığı yıl veya dönem	Bölgesel ayrıntı düzeyi	Hesaplanan milli gelir büyüklüğü	Dayandığı milli gelir serisi
Jurkat (1966a ve 1966b)	1960	67 il	1961 fiyatlarıyla katma değer	1948 baz yıllı
Bulutay ve Ersel (1969)	1965	67 il	Cari fiyatlarla GSYH	1948 baz yıllı
Öztütün (1980)	1975-1978	67 il	Cari fiyatlarla GSYH	1968 baz yıllı
Çiller (1982)	1965, 1970, 1975	67 il	Cari ve 1968 fiyatlarıyla GSYH	1968 baz yıllı
Öztütün (1988)	1979-1986	67 il	Cari ve 1979 fiyatlarıyla GSYH	1968 baz yıllı
Özmucur (1989)	1985	67 il	Cari fiyatlarla GSYH	1968 baz yıllı
TÜİK-1	1987-2001	67-81 il	Cari ve 1987 fiyatlarıyla GSYH	1987 baz yıllı
TÜİK-2	2004-2011	26 bölge	Cari fiyatlarla katma değer	1998 baz yıllı
TÜİK-3	2004-2014	81 il	Cari fiyatlarla GSYH	2009 baz yıllı

Not: Jurkat (1966a ve 1966b) çalışmasında 1935 yılına ilişkin veriler de varsa da bunlar 1960 yılı için hesaplanan verilerin tahmini büyüme oranlarıyla geriye doğru yürütülmesiyle oluşturulmuştur. Ayrıca bu çalışmada 1977 ve 1985 yılları için projeksiyonlar da yapılmıştır. Ancak bizim amacımız açısından bunlar içinden sadece 1960 yılı verileri kullanılabilir niteliktedir. TÜİK-1 veri setinde dönem başında 67 olan il sayısı, 1989-1999 döneminde 14 yeni il kurulduğu için, dönem sonunda 81'e çıkmıştır.

Söz konusu dokuz veri seti arasındaki temel farklılıklar Tablo 1'de gösterilmiştir. Bu farklılıklardan biri bölgesel ayrıntı düzeyiyle ilgilidir. Sekiz veri seti il bazında verilere sahipken birinde (TÜİK-2) en ayrıntılı veri İBBS Düzey 2 kapsamındaki 26 bölge bazındadır. Ancak bu veri setinin kapsadığı döneme ilişkin bir başka veri seti (TÜİK-3) mevcut olduğu için bu önemli bir sorun değildir. TÜİK-2 veri seti araştırmadan dışlanarak diğer sekiz veri setinin il bazında birleştirilmesiyle karşılaştırılabilir tek bir veri seti oluşturmak mümkündür. Bu işlem bir kez il düzeyinde yapıldıktan sonra illerin gruplandırılmasından ibaret olan bölgelere ilişkin veriler de elde edilebilecektir.

TÜİK-2 veri setinin dışlanmasından sonra geriye kalan sekiz veri setiyle yola devam edersek, ikinci fark, bunlardan yedisi il bazında GSYH verilerine sahipken birinde (Jurkat, 1966a ve 1966b) il bazında katma değer verilerinin bulunmasıdır. Katma değer, üretimden girdilerin çıkarılmasıyla hesaplanan bir milli gelir büyüklüğüdür. GSYH ise katma değere ürünler üzerindeki vergilerin ilave edilmesi ve sübvansiyonların çıkarılmasıyla hesaplanmaktadır. Birazdan açıklanacağı gibi, farklı veri setlerinin birleştirilmesinde her bir ilin gelirinin illerin toplam geliri -bir başka deyişle Türkiye toplamı- içindeki payından faydalanılacaktır. Burada 1960 yılı verilerini oluşturulacak tek veri setine katabilmek için, her bir ilin illerin toplam katma değeri içindeki payının illerin toplam GSYH'si içindeki payıyla eşit olduğu varsayımı yapılacak ve veri setleri birleştirilirken bu oranlar kullanılacaktır.

Üçüncü fark, bazı veri setleri sabit fiyatlarla hesaplanmış verileri de içerirken bazılarının sadece cari fiyatlarla hesaplanmış olmasıdır. Biri (Jurkat, 1966a ve 1966b) ise sadece sabit fiyatlarla hesaplanmış verileri içermektedir. Türkiye'de illere ilişkin fiyat endeksleri mevcut olmadığı için, cari fiyatlarla hesaplanmış veri setlerini sabit fiyatlı hale getirmek zordur. Bu yüzden veri setlerinin cari fiyatlı seriler üzerinden birleştirilmesi tercih edilmiştir. Bu birleştirme cari fiyatlı serilerden hesaplanan il payları kullanılarak yapılacaktır. Ancak burada 1960 yılına ilişkin il payları mecburen sabit fiyatlı seriden hesaplanacaktır. Burada baz yılı ile cari yıl arasında sadece bir yıllık fark olduğu için, bu işlemin fazla sapmaya neden olmayacağı düşünülmektedir.

Dördüncü fark, bazı veri setlerinin Türkiye geneline ilişkin farklı baz yıllık milli gelir serileri üzerinden hesaplanmış olmasıdır. Türkiye'de milli gelir serilerindeki baz yılı değişiklikleri genellikle hesap yönteminde de değişiklik yapılmasıyla gerçekleşmektedir. Hesap yöntemindeki her değişiklik ise milli gelirin daha yüksek hesaplanmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır. Örneğin, en son geçiş yapılan 2009 baz yıllık seri, iki serinin de verisinin olduğu 2015 yılına bakarsak, Türkiye'nin toplam cari GSYH'sini 1998 baz yıllık seriden yüzde 19,7 daha yüksek ölçmektedir. Bu oranlar, 1948 baz yıllık seriden 1968 baz yıllık seriye geçişte 1970 yılı için yüzde 19,1, 1968 baz yıllık seriden 1987 baz yıllık seriye geçişte 1990 yılı için yüzde 38,8 ve 1987 baz yıllık seriden 1998 baz yıllık seriye geçişte 2006 yılı için yüzde 31,6 olmuştur. Türkiye geneli için oluşan bu seviye farkları elbette iller için de söz konusudur. Bu sorunun çözümü her bir ilin gelirinin illerin toplam geliri içindeki payının hesaplanması ve elde edilen oranın ilgili yıl için 2009 baz yıllık milli gelir serisine göre hesaplanmış Türkiye GSYH'si ile çarpılmasıyla bulunmuştur. Böylece tek bir veri setinin ortaya çıkarılması mümkün olmuştur.

Tabii burada 2009 baz yıllı serinin geçmiş yıllara ilişkin verilerinin nasıl hesaplandığını da anlatmak gerekmektedir. TÜİK, 2009 baz yıllı seriyi 1998 yılına kadar geri götürmüştür. Bizim ise bu serinin 1960 yılına kadar geri giden verilerine ihtiyacımız vardır. Bu veriler önceki (1968 baz yıllı ve 1987 baz yıllı) milli gelir serilerindeki büyüme oranları kullanılarak hesaplanmıştır. Bu şekilde 2009 baz yıllı serinin hem cari hem de reel GSYH verileri 1960 yılına kadar geri götürülmüştür. Yeni oluşturulan bu iki seriden yararlanılarak 2009 baz yıllı seriye göre 1960 yılına kadar giden GSYH deflatörü de hesaplanmıştır ki buna neden gerek duyulduğu izleyen paragrafta anlaşılacaktır.

Yukarıda açıklandığı şekilde hesaplanan illere ilişkin GSYH serileri cari fiyatlardır. Türkiye'de illere ilişkin fiyat endeksleri bulunmadığı için, Barro ve Sala-i-Martin'in (1992) izinden gidilerek, her ilin cari fiyatlarla GSYH serileri ülke geneline ilişkin GSYH deflatörü kullanılarak reel hale getirilmiştir. Tabii bu durumun sonuçlarda bir miktar sapmaya yol açabileceğini belirtmekte fayda vardır. Bu sapma illerdeki satın alma gücü farklılıklarından kaynaklanacak ve bu farklılıklar ne kadar büyükse o kadar fazla olacaktır.

Böylece illere ilişkin 2009 yılı sabit fiyatlarıyla GSYH verileri hesaplandıktan sonra bölgelere ilişkin hesaplara geçilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, illere ilişkin GSYH verileri bir kez hesaplandıktan sonra, illerin gruplandırılmasından ibaret olan bölgelere ilişkin verilerin elde edilmesi zor değildir. İBBS kapsamındaki bölgeler ve bu bölgelerin kapsadıkları iller Ek 1'de verilmektedir. İBBS Düzey 1 sınıflaması 12 bölgeden, İBBS Düzey 2 sınıflaması 26 bölgeden, İBBS Düzey 3 sınıflaması ise 81 ilden oluşmaktadır. İBBS Düzey 3 sınıflamasına karşılık gelen illerin verilerini yukarıda hesaplamıştık. İBBS Düzey 2 ve İBBS Düzey 1 sınıflamalarına karşılık gelen bölgelerin verilerini ise bu il verilerini toplayarak hesapladık. Bu veriler 1960-1975 dönemi için beşer yıl aralıklı olarak, 1976-2001 ve 2004-2014 dönemleri için ise her yıla ilişkin olarak hesaplanmıştır. Çok fazla yer kaplayacağı için bu veriler burada sunulmamıştır. Ancak yazardan veya yazarın internet sitesinden (<<https://sites.google.com/site/okaracca>>) elde edilmeleri mümkündür.

2.2. İllere ve Bölgelere Göre Nüfus

Türkiye'de nüfus verileri 1935-1990 döneminde her beş yılda bir yapılan nüfus sayımlarıyla elde edilmekteydi. 1990 yılından sonra ise nüfus sayımlarının 10 yılda bir yapılması kararlaştırılmış ve bu çerçevede 2000 yılında da nüfus sayımı yapılmıştır. Ancak nüfus verileri 2007 yılından itibaren Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) ile elde edilmeye başlayınca nüfus sayımı uygulaması tamamen terk edilmiştir.

Dolayısıyla illere ilişkin nüfus verileri 2007 yılından bu yana her yılsonu için ADNKS'den elde edilmektedir. TÜİK, ADNKS sonuçlarına dayanarak illerin 2000-2006 dönemi yılsonu nüfuslarını da tahmin etmiştir. 2000 yılı öncesine ilişkin olarak ise nüfus sayımlarından elde edilen il nüfusları vardır. Ancak 2000 yılı öncesine ilişkin il nüfuslarıyla sonrasına ilişkin il nüfusları karşılaştırılabilir nitelikte değildir. Çünkü nüfus sayımlarından elde edilen nüfus verileriyle ADNKS'den elde edilen nüfus verileri arasında büyük fark vardır. 22 Ekim 2000 tarihinde yapılan nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu 67.803.927 olarak çıkmışken, TÜİK'in ADNKS sonuçlarına dayanarak yaptığı tahmine göre 31 Aralık

2000 tarihindeki Türkiye nüfusu 64.729.501'dir. Arada sayım sonucunda çıkan nüfus lehine 3 milyonu aşan bir fark bulunmaktadır. Elbette bu fark il nüfusları için de geçerlidir. Bazı illerin nüfus sayımında çıkan nüfusları ADNKS'ye dayalı tahminlerden yüksekken bazılarının ise düşüktür. Örneğin en büyük il olan İstanbul'un 22 Ekim 2000 tarihinde yapılan nüfus sayımında nüfusu 10.018.735 olarak çıkmışken, TÜİK'in ADNKS sonuçlarına dayanarak yaptığı tahminlere göre 31 Aralık 2000 tarihindeki İstanbul nüfusu 11.076.840'tır. Burada bu kez ADNKS'ye dayalı nüfus tahmini lehine 1 milyonu aşan bir fark vardır.

Bu farkın bir nedeni, nüfus sayımlarında kullanılan sayım yöntemiyle ADNKS'de kullanılan sayım yönteminin farklı olmasıdır. İlkinde "de facto" yöntemle her kişinin sayım günü bulunduğu yerdeki nüfusa dâhil edilmesi söz konusuysen, ikincisinde "de jure" yöntemle her kişinin daimi olarak ikamet ettiği yerde sayılması söz konusudur (bkz. Ek 2). Ayrıca ilk yöntemde daimi ikametgâhı yurtdışında olan ama sayım günü ziyaret ya da herhangi bir başka nedenle Türkiye'de bulunan kişiler de sayıma dâhil edilmektedir. Ancak bu yöntem farkı nüfusun illere göre dağılımını önemli ölçüde etkileme potansiyeline sahipse de Türkiye'nin toplam nüfusuna ilişkin farkı açıklama gücü fazla değildir. Çünkü 22 Ekim 2000 tarihindeki nüfus sayımında sayılan yabancı tabiiyetli kişi sayısı 267.440 kişiden ibarettir. Bu ise sayım nüfusu ile ADNKS'ye dayalı nüfus tahmini arasındaki farkın ancak %8,7'sine tekabül etmektedir. Sayım nüfusu ile ADNKS'ye dayalı nüfus tahmini arasındaki farkın esas nedeni, sayımın sağlıklı yapılamaması ve hayali yazımların olması gibi görünmektedir. Nitekim TÜİK de daha önce sayım sonuçlarına dayanan 1986-2000 dönemine ilişkin Türkiye geneli yıl ortası nüfus tahminlerini daha sonra ADNKS ile Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması sonuçlarına dayanarak revize etmiştir. Böylece Türkiye geneline ilişkin 2000 yılı öncesine ve sonrasına ait nüfus verilerinin birbiriyle uyumlu olması sağlanmıştır. Ancak aynı işlem il nüfusları için yapılmamıştır. Bu ise bölgesel iktisat çalışmaları açısından önemli bir eksikliklerdir. Çünkü bu durumda 2001 yılında il nüfuslarında ciddi bir kırılma yaşanmaktadır. Örneğin İstanbul'un nüfus sayımlarına dayalı olarak tahmin edilen 2000 yılı yıl ortası nüfusu 9.916.600 iken ADNKS'ye dayalı olarak tahmin edilen 2001 yılı yıl ortası nüfusu 11.184.425 olmaktadır. Bu durumda İstanbul'un 2001 yılındaki nüfus artışı %12,8 gibi hiç de gerçekçi olmayan bir oranı bulmaktadır. İl nüfuslarında 2001 yılında yaşanan bu kırılma yapılan analizlerde sapmaya yol açabilecek ölçüde büyüktür. Bunun önüne geçebilmek için, TÜİK'in Türkiye geneli nüfusuna yaptığı gibi, 1986-2000 dönemine ilişkin il nüfuslarının da revize edilmesi gerekmektedir.

TÜİK'ten bu çerçevede veri temin edilemediği için (bkz. Ek 2) söz konusu revizyon tarafımızdan yapılmıştır. Burada dört aşamalı bir yöntem kullanılmıştır. İlk aşamada 20 Ekim 1985'te yapılan nüfus sayımında çıkan il nüfusları ile TÜİK'in 31 Aralık 2000'e ilişkin tahmini il nüfusları arasında enterpolasyon yapılmış ve buradan 1986-2000 dönemine ilişkin geçici yıl ortası (1 Temmuz) nüfus tahminleri elde edilmiştir. İkinci aşamada bu yıl ortası il nüfusları toplanarak her yıl için Türkiye toplamı elde edilmiştir. Ancak bizimkiyle aynı yöntemle hesaplanmadığı için, TÜİK'in 1986-2000 dönemine ilişkin Türkiye geneli yıl ortası nüfus tahminleri, bizim ikinci aşamada hesapladığımız Türkiye toplamından farklıdır. Bu nedenle üçüncü aşamada, ilk aşamada hesaplanan il nüfuslarının ikinci aşamada hesaplanan Türkiye toplamına oranları bulunmuştur. Dördüncü aşamada ise bu oranlar

TÜİK'in yıl ortası nüfus tahminleriyle çarpılmıştır. Böylece 1986-2000 dönemi için TÜİK'in Türkiye geneline ilişkin yıl ortası nüfus tahminleriyle uyumlu yıl ortası il nüfusları hesaplanmıştır.

Bu hesaplamada önemli bir zorluk ele alınan dönemde 14 yeni ilin kurulması ve il sayısının 67'den 81'e çıkması nedeniyle yaşanmıştır. Bu sorun yeni illerin oluşturulduğu yerleşim yerlerinin 22 Ekim 1985 sayımındaki nüfuslarının hesaplanması ve bunlarla söz konusu illere ilişkin 31 Aralık 2000 tarihli TÜİK nüfus tahminleri arasında enterpolasyon yapılmasıyla çözülmüştür. Burada birden fazla ilden ayrılarak kurulan yeni illerde ayrıldıkları her ilden aldıkları yerleşim yerleri için ayrı ayrı hesaplar yapılmıştır. Bazı yerleşim yerlerini yeni illere devreden eski illerde ise 22 Ekim 1985 sayım nüfusu ile 31 Aralık 2000 tarihli TÜİK nüfus tahminlerine ayrılan yerleşim yerlerinin nüfusu eklenerek bulunan nüfus arasında enterpolasyon işlemi uygulanmıştır. Böylece yeni iller için hesaplanan yıl ortası nüfus tahminleri bu illerin kuruldukları yılı takip eden yıldan itibaren dikkate alınırken, bu illeri oluşturan yerleşim yerlerinin nüfusları da aynı yıldan itibaren ayrıldıkları illerden düşülmüştür.

İllere ilişkin 1986-2000 dönemine ait yıl ortası nüfus verileri bu şekilde hesaplanırken, 2001-2014 dönemine ilişkin yıl ortası nüfus tahminleri ise TÜİK'in ADNKS'ye dayalı yılsonu nüfus verilerinden hesaplanmıştır. İllerin 1985 ve öncesine ilişkin yıl ortası nüfus tahminleri ise direkt olarak TÜİK'in 2000 yılı nüfus sayımından sonra her il için ayrı ayrı yayınladığı Nüfusun Ekonomik ve Sosyal Nitelikleri yayınlarından alınmıştır.

Böylece illere ilişkin nüfus verileri hesaplandıktan sonra bölgelere ilişkin hesaplara geçilmiştir. Bu hesaplar yukarıda bölgesel reel GSYH verilerinin hesaplanmasında kullanılan yöntemle yapılmıştır. Bu veriler 1960-1975 dönemi için beşer yıl aralıklı olarak, 1976-2001 ve 2004-2014 dönemleri için ise her yıla ilişkin olarak mevcuttur. Çok fazla yer kaplayacağı için bu veriler burada sunulmamıştır. Ancak yazardan veya yazarın internet sitesinden (<<https://sites.google.com/site/okaracca>>) elde edilmeleri mümkündür.

2.3. İllere ve Bölgelere Göre Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

Önceki iki alt bölümde illere ve bölgelere ilişkin 2009 yılı sabit fiyatlarıyla toplam GSYH ile nüfus verilerinin hesaplanmasından sonra bu illere ve bölgelere ilişkin 2009 yılı sabit fiyatlarıyla kişi başına GSYH verilerinin hesaplanmasına geçilmiştir. Bu, toplam GSYH verilerinin nüfus verilerine bölünmesini içeren oldukça basit bir işlemdir. Bu veriler de 1960-1975 dönemi için beşer yıl aralıklı olarak, 1976-2001 ve 2004-2014 dönemleri için ise her yıla ilişkin olarak hesaplanmıştır. Çok fazla yer kaplayacağı için bu veriler de burada sunulmamıştır. Ancak yazardan veya yazarın internet sitesinden (<<https://sites.google.com/site/okaracca>>) elde edilmeleri mümkündür.

3. Yakınsama Literatürü Özeti

Neoklasik büyüme modeli, göreceli yoksul ülke ya da bölgelerin zengin ülke ya da bölgelerden daha hızlı büyüyeceklerini ve zamanla bu iki grubun kişi başına gelir

düzeylerinin birbirine yakınlaşacağını öngörmektedir. Literatürde yakınsama (convergence) hipotezi olarak bilinen bu hipotez bugüne kadar dört farklı yaklaşımla sınanmıştır ki bunlar yatay kesit yaklaşımı, panel veri yaklaşımı, zaman serisi yaklaşımı ve dağılım yaklaşımı olarak sıralanmaktadır (Islam, 2003). Bu yaklaşımlar çerçevesinde yakınsama hipotezinin sınanması için geliştirilmiş çeşitli ölçütler bulunmaktadır. Bu ölçütler içinde en basit olanı σ -yakınsama, en popüler olanı ise β -yakınsamadır.

Dağılım yaklaşımının ölçütü olan σ -yakınsama, ekonomilerin kişi başına gelirlerinin yayılımının incelenmesine dayanmaktadır. Yayılım ölçüsü olarak genelde standart sapma kullanılmaktadır. Standart sapmanın zaman içinde azalması yakınsamayı, artması ise uzaklaşmayı göstermektedir. σ -yakınsamada standart sapmaya alternatif olarak standart sapmanın ortalamaya bölünmesiyle hesaplanan varyasyon katsayısı da kullanılabilir. Varyasyon katsayısında da zaman içindeki azalma yakınsamaya, artış ise uzaklaşmaya işaret etmektedir.

Yatay kesit ve panel veri yaklaşımlarının ölçütü olan β -yakınsama, ekonomilerin kişi başına gelirlerinin büyüme oranları ile başlangıç yılına ait kişi başına gelir düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırılmasına dayanmaktadır. Bu ilişki negatif işarete sahipse yakınsama, pozitif işarete sahipse uzaklaşma (divergence) söz konusu olmaktadır. β -yakınsama, koşulsuz yakınsama (unconditional convergence) ve koşullu yakınsama (conditional convergence) olarak ikiye ayrılmaktadır. Koşullu yakınsamaya mutlak yakınsama (absolute convergence) adı da verilmektedir. Mutlak yakınsamada ekonomilerin teknoloji, kurumsal yapı, tasarruf oranı gibi faktörler açısından aynı durumda oldukları varsayılmaktadır. Koşullu yakınsamada ise ekonomiler arasındaki bu tür farklılıkları yansıtacak değişkenler modele eklenmektedir.

Literatürde yakınsama hipotezini ülkeler ve bölgeler bazında test eden çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı yakınsama hipotezini destekleyen sonuçlar verirken, bir kısmında ise yakınsamanın mevcut olmadığı sonucuna varılmıştır. Örneğin Barro ve Sala-i-Martin (1992), 1963-1986 döneminde ABD eyaletleri arasında yakınsamanın mevcut olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Coulombe ve Lee (1995), 1961-1991 döneminde Kanada'da bölgeler arasında yakınsama olduğunu bulmuştur. Siriopoulos ve Asteriou (1998), 1971-1996 döneminde Yunanistan'da bölgeler arasında yakınsama olmadığı sonucuna varmıştır. Dobson ve Ramlogan (2002), 1970-1998 döneminde Güney Amerika ülkeleri arasında yakınsama olmadığı bulgusunu elde etmiştir. Kim (2005), 1985-2002 döneminde Güney Kore'de bölgeler arasında yakınsama olduğu sonucuna ulaşmıştır. Baddeley, McNay ve Cassen (2006), 1970-1997 döneminde Hindistan'da bölgeler arasında yakınsama olmadığını bulmuştur. Lopez-Rodriguez (2008), 1982-1999 döneminde Avrupa Birliği'ndeki bölgeler arasında yakınsama olduğu sonucuna varmıştır. Sakikawa (2012), 1970-2005 döneminde Meksika'da bölgeler arasında yakınsama olduğunu tespit etmiştir. Munteanu (2015), 1995-2011 döneminde Romanya'da bölgeler arasında yakınsama olmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

Yakınsama hipotezini Türkiye'de iller ve bölgeler için araştıran çalışmalar da vardır. Bu çalışmaların çoğu Türkiye'de yakınsamanın mevcut olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Örneğin Filiztekin (1998), iller bazında 1975-1995 dönemi için yaptığı araştırmada sadece koşullu β -yakınsama bulgusuna ulaşabilmiş, mutlak β -yakınsamanın olmadığı sonucuna varmıştır. Berber, Yamak ve Artan (2000), yakınsama hipotezini 7 coğrafi bölge bazında 1975-1997 dönemi verileriyle test etmiş ve yakınsamanın olmadığı hatta uzaklaşmanın söz konusu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Erk, Ateş ve Direkçi (2000), iller ve 7 coğrafi bölge bazında 1979-1997 dönemi için yaptıkları araştırmada yakınsama bulgusuna ulaşamamıştır. Altınbaş, Doğruel ve Güneş (2002), 1987-1998 döneminde iller arasında bir yakınsama olmadığını, tersine gelir farklılıklarının arttığını bulmuştur. Doğruel ve Doğruel (2003), 1987-1999 döneminde iller arasında yakınsama olmadığı sonucuna varmıştır. Karaca (2004), 1975-2000 döneminde iller arasındaki gelir farklılıklarında azalma değil artış olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Gezici ve Hewings (2004), illere ve 16 fonksiyonel bölgeye ait 1980-1997 dönemi verilerini kullanmış ve yakınsamanın olmadığını tespit etmiştir. Erlat (2005), 1975-2001 döneminde iller ve bölgeler arasında yakınsama bulgusuna ulaşamamıştır. Ymanoğlu (2008), 1990-2001 döneminde iller arasında yakınsama olduğunu bulmuştur. Zeren ve Yılcı (2011), 1991-2000 döneminde İBBS Düzey 2 kapsamındaki 26 bölge arasında hem mutlak hem de koşullu yakınsama olduğu bulgusunu elde etmiştir. Abdioğlu ve Uysal (2013), 2004-2008 döneminde İBBS Düzey 2 kapsamındaki 26 bölge arasında yakınsama olmadığı sonucuna varmıştır.

Gerek Türkiye'ye gerekse diğer ülkelere ilişkin ampirik çalışmaların gösterdiği gibi, literatürde bölgesel yakınsamanın her zaman ve her yerde geçerli bir olgu olarak varlığı kanıtlanabilmiş değildir. Bunun iki nedeni olabilir. Bunlardan birincisi neoklasik büyüme modelinin yakınsama hipotezinin doğru olmaması, ikincisi ise bu hipotezi test etmek için kullanılan yöntemlerin ve/veya verilerin yetersiz kalmasıdır. Yani gerçekte yakınsama mevcut olduğu halde kullanılan yöntemler ve/veya verilerin yetersizliği yüzünden bu yakınsama tespit edilemiyor olabilir. Literatürde ilk olasılığa yanıt olarak farklı teorik açıklamalar geliştirilmiştir. Mesela içsel büyüme teorisi ile yeni ekonomik coğrafya modelleri bölgesel yakınsama yanında uzaklaşmaya da açıklama getirebilmektedir. Neoklasik büyüme modeli sermayenin azalan getirisine dayalı olarak yakınsama öngörürken, içsel büyüme teorisi pozitif dışsal etkilerin ve yeni ekonomik coğrafya modelleri ise taşımacılık maliyetlerinin bölgesel yakınsamaya veya uzaklaşmaya neden olabileceğini söylemektedir. Literatürde ikinci olasılığa yanıt olarak ise yakınsama hipotezini test etmek için yeni yöntemlerin geliştirilmesi ve kullanılan verilerin kalitesinin iyileştirilmeye çalışılması yoluna gidilmiştir. Mesela erken dönem ampirik çalışmalarda yatay kesit regresyon analizleri kullanılırken sonraki çalışmalarda çeşitli panel veri ve zaman serisi analizi yöntemleri de kullanılmaya başlanmıştır. Esasen bizim çalışmamız da bu ikinci akımın bir örneği olarak görülebilir. Türkiye'ye ilişkin ampirik literatürde genelde bireysel araştırmalara dayanan 1987 öncesindeki verilerin de kullanıldığı çalışmalarda yakınsama bulgusunun elde edilemediği, TÜİK'in 1987 ve sonrasına ilişkin verilerinin kullanıldığı çalışmalarda ise yakınsama bulgusuna rastlanabildiği görülmektedir. Bu durum 1990'lı ve 2000'li yıllarda ekonomide gerçekleşen yapısal değişikliklerden ve/veya uygulanan politikalardan kaynaklanıyor olabileceği gibi verilere ilişkin sorunlardan da kaynaklanıyor olabilir. Bu çalışmada söz konusu veri sorunlarından en azından bir kısmını çözüp yeni bir veri seti oluşturmamızın bir nedeni de zaten Türkiye'ye ilişkin literatüre dair bu

tespitimizdir. Umuyoruz ki çalışmamızda oluşturduğumuz yeni veri seti daha sağlıklı analizler yapılmasına imkân verecektir. Ayrıca, birazdan göreceğimiz gibi, literatürdeki gelişmeleri takip ederek, çalışmamızda Türkiye'de bölgeler arasında yakınsama olup olmadığını test ederken hem yatay kesit hem panel veri hem de dağılım yaklaşımlarını kullanarak yöntem farklılıklarının ulaştığımız sonuçlar üzerinde bir fark yaratıp yaratmadığına da baktık. Burada çalışmamızda zaman serisi analizi yöntemlerini kullanamamızın nedeninin ise oluşturduğumuz veri setinin sınırlamalarından kaynaklandığını belirtelim.

4. Veri ve Yöntem

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'de bölgesel milli gelir verilerinin hesaplanmasına yönelik olarak bugüne kadar yapılmış çalışmaların sonuçlarından yararlanarak, 1960 yılından 2014 yılına kadar olan dönem için, 2009 yılı sabit fiyatlarıyla, illere ve bölgelere göre kişi başına GSYH verilerini oluşturmuştuk. Şimdi bu verilerden yararlanarak Türkiye'de bölgeler arasındaki gelir farklılıklarının zaman içinde nasıl değiştiğini araştıracağız. Ancak burada oluşturduğumuz veri setinin sınırlılıklarına göre bir örneklem seçmek durumundayız. Bu açıdan iki sınırlama söz konusudur. Birincisi, oluşturduğumuz veri setinde 1960-2014 dönemindeki tüm yıllara ilişkin veri yoktur. Bu sorunun çözümü için veri setinden 1960-2010 arasındaki 50 yıllık bir kesiti seçip 10'ar yıl aralıklı verilerle çalışmayı tercih ettik. İkincisi, 1989-1999 döneminde 14 yeni il kurulduğu için, dönem başındaki il sayısı ile dönem sonundaki il sayısı aynı değildir. Dönem başında 67 olan il sayısı dönem sonunda 81'e çıkmıştır. Bu da il bazında bir karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Literatürde bu sorun genelde yeni illerin verilerinin ayrıldıkları illerin verileriyle birleştirilmesiyle çözülmekte ve başlangıçtaki 67 il üzerinden analiz yapılmaktadır. Ancak bu şekilde 14 yeni il analizden dışlanmış olmaktadır. Biz bunun yerine İBBS Düzey 2 kapsamındaki 26 bölge üzerinden analiz yapmayı daha uygun bulduk. Böylece sonuç olarak 26 bölgenin 1960-2010 dönemine ilişkin 10'ar yıl aralıklı verileriyle çalışmış olduk. Çalışmada kullandığımız bu veriler Ek 3'te sunulmaktadır.

Çalışmada önce β -yakınsamanın ölçümü yapılmıştır. β -yakınsamanın hesaplanmasında kullanılacak birkaç model vardır. Bu çalışmada Le Gallo ve Fingleton (2013: 300) tarafından verilen aşağıdaki doğrusal model kullanılmıştır.

$$\frac{1}{T} \ln \left(\frac{y_{iT}}{y_{i0}} \right) = \alpha + \beta \ln(y_{i0}) + u_i \quad (1)$$

Burada T zaman aralığını, i bölgeleri göstermektedir. \ln doğal logaritma sembolüdür. y_{i0} başlangıç yılındaki kişi başına reel gelir, y_{iT} dönem sonundaki kişi başına reel gelirdir. Buna göre denklemin sol tarafı bölgelerin ele alınan dönemdeki yıllık ortalama reel büyüme oranlarını ifade etmektedir. u_i hata terimi, α ve β ise tahmin edilecek parametrelerdir. Burada β parametresinin negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olması β -

yakınsamanın varlığına işaret edecektir. Yakınsama hızı ise $\gamma = -\ln(1 + T\beta)/T$ formülüyle hesaplanacaktır.

β -yakınsamanın yukarıdaki şekilde yani yatay kesit regresyon analiziyle hesaplanmasının bir sakıncası, bu analizde ele alınan dönemin sadece başlangıç ve bitiş yıllarına ait veriler kullanıldığı için, elde edilen sonuçların bu başlangıç ve bitiş yıllarının koşullarına bağımlı olmasıdır (Doğruel ve Doğruel, 2003: 304). Eğer ele alınan dönemin başlangıç ve/veya bitiş yılları ekonominin olağan durumunu yansıtan yıllar değil de mesela ekonomik kriz yılları ise bu durum hatalı sonuçlara ulaşılmasına yol açabilir. Bu sorunun bir çözümü yatay kesit regresyon analizlerinin ara dönemler için tekrarlanmasıdır ki çalışmamızda bu da yapılmıştır. Bu sorunun bir başka çözümü de ele alınan dönemdeki ara yıllara ilişkin verilerin de kullanılmasına izin veren panel veri analizi yöntemlerine başvurmaktır. Bu çalışmada olası hatalı sonuçlardan kaçınmak için bu çözüm yoluna da başvurulmuş ve yatay kesit regresyon analizine ek olarak panel veri analizi de yapılmıştır. Panel veri analizi 10'ar yıl aralıklı verilerle gerçekleştirilmiştir. Yani panel veri analizinde 1960, 1970, 1980, 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ilişkin veriler kullanılmıştır. Panel veri analizinde kullanılan model aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\frac{1}{T} \ln \left(\frac{y_{it}}{y_{it-1}} \right) = \alpha + \beta \ln(y_{it-1}) + \delta_i + \theta_t + u_{it} \quad (2)$$

Bu model, (1) numaralı modelin panel veri analizine uygun olarak dönüştürülmüş biçimidir. Bu modeldeki sembollerin çoğu ve anlamları (1) numaralı modeldeki gibidir. Arada sadece birkaç fark vardır. Bu farklardan biri modelde sadece başlangıç ve bitiş dönemlerinin verilerinin yer alması yerine 10'ar yıl aralıklı dönemlerin hepsinin verilerinin bulunmasıdır. Bu çerçevede y_{it} t dönemindeki, y_{it-1} ise bir önceki -yani 10 yıl önceki- dönemdeki kişi başına reel geliri göstermektedir. Buna göre denklemin sol tarafı bölgelerin 10 yıllık dönemlerdeki yıllık ortalama reel büyüme oranlarını ifade etmektedir. Bu modeldeki bir başka fark panel veri analizlerine özgü iki değişkenin işin içine girmiş olmasıdır. Bunlardan δ_i birim sabit etkileri, θ_t ise zaman sabit etkileridir. Bu model, panel veri analizi literatüründe sabit etkiler modeli olarak bilinir. Panel veri analizinde temelde havuzlanmış regresyon modeli, sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli adı verilen üç çeşit model kurulmaktadır. Uygulamada hangi modelin kullanılacağına bazı testlere başvurularak karar verilebildiği gibi bazı varsayımlara dayanılarak önsel olarak da karar verilebilmektedir. Bu çerçevede, bir grup firma, ülke veya eyalet gibi özel bir örneklem üzerinde çalışılıyorsa sabit etkiler modelinin uygun olduğu kabul edilmektedir (Baltagi, 2013: 14). Bu nedenle, bir grup bölgeden oluşan bir örneklem üzerinde çalışılan bu araştırmada sabit etkiler modeli kullanılmıştır.

Ancak panel veri analizlerinde ulaşılan sonuçlar kullanılan model kadar tahmin yöntemine de duyarlıdır. Bu nedenle uygun tahmin yönteminin seçilmesi de büyük önem taşımaktadır. Yukarıdaki gibi gecikmeli değişkenlerin yer aldığı modeller ekonometri

literatüründe dinamik modeller olarak adlandırılmaktadır. Dinamik panel veri modellerinde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata terimi arasında korelasyon ortaya çıkmakta, bu da modelin geleneksel en küçük kareler (EKK) yöntemiyle tahmin edilmesi halinde sapmalı ve tutarsız sonuçlar vermesine neden olmaktadır (Baltagi, 2013: 155). Bu sorun dinamik modellerin tahmini için çeşitli araç değişken yöntemlerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Bunların içinde Arellano ve Bond (1991), Arellano ve Bover (1995) ile Blundel ve Bond (1998) tarafından geliştirilen genelleştirilmiş momentler metodu (GMM) son yıllarda çok sık kullanılır olmuştur. "Fark GMM" ve "sistem GMM" olmak üzere iki türü bulunan bu yöntemde modeldeki değişkenlerin olası tüm gecikmeleri araç değişken olarak kullanılmaktadır. Ancak Bond, Hoeffler ve Temple (2001), ampirik büyüme modellerinde fark GMM'nin de zayıf araç değişken sorunu yüzünden sapmalı sonuçlar yarattığını göstermiş ve sistem GMM'nin kullanılmasını önermiştir. Öte yandan fark GMM ile sistem GMM bir ya da iki aşamalı olarak uygulanabilmekte ve iki aşamalı yöntem daha etkin sonuçlar vermektedir. Bu nedenle çalışmadaki panel veri analizleri iki aşamalı sistem GMM ile yapılmıştır. Diğer yandan, Roodman'ın (2009a) gösterdiği gibi, GMM tahminlerinde aşırı araç değişken kullanılması da sorunlar yaratmakta, ulaşılan sonuçlar kullanılan araç değişken sayısına duyarlılık göstermektedir. Bu nedenle iki aşamalı sistem GMM ile yapılan panel veri analizleri çeşitli araç değişken sayılarıyla tekrarlanmıştır.

β -yakınsamanın ardından σ -yakınsamanın ölçümüne geçilmiştir. Burada 10 yıl aralıklı her dönem (1960, 1970, 1980, 1990, 2000 ve 2010) için bölgelerin logaritmik reel kişi başına gelirlerinin standart sapması hesaplanmış ve zaman içindeki değişimi incelenmiştir. Ek olarak bölgeler arasında yakınsama olup olmadığının ölçümünde varyasyon katsayısı da kullanılmıştır. Varyasyon katsayısı, 10 yıl aralıklı her dönem için bölgelerin logaritmik reel kişi başına gelirlerinin standart sapmasının ortalamaya bölünmesiyle hesaplanmıştır.

5. Analiz Sonuçları

Çalışmanın ampirik bölümünde ilk olarak β -yakınsamanın ölçümü için EKK yöntemiyle yatay kesit regresyon analizleri yapılmıştır. Bu analizlerin sonuçları Tablo 2'de verilmektedir. Tablo 2'deki (1) numaralı denklem 1960-2010 dönemi için yapılan regresyon analizinin sonuçlarını göstermektedir. Bu denklemin sonuçları 1960-2010 döneminde Türkiye'de bölgeler arasında yakınsama yaşanmadığını ifade etmektedir. Hesaplanan β katsayısı negatif işaretlidir ama istatistiksel anlamlılığa sahip değildir. Bu dönemdeki yıllık ortalama yakınsama hızı sadece %0,33 olarak hesaplanmaktadır.

Tablo 2'deki diğer denklemler 1960-2010 dönemindeki 10'ar yıllık alt dönemler için yapılan yatay kesit regresyon analizlerinin sonuçlarını göstermektedir. Burada ilk üç alt döneme (1960-1970, 1970-1980 ve 1980-1990) ilişkin sonuçlara bakılırsa bu dönemlerde de bölgeler arasında yakınsama olmamıştır. Ancak son iki alt döneme (1990-2000 ve 2000-2010) ilişkin sonuçlar bu dönemlerde bölgeler arasında yakınsama yaşandığına işaret etmektedir. 1990-2000 dönemi için hesaplanan β katsayısı negatif işaretli ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığa sahip çıkmıştır. Bu dönemde bölgeler arasındaki yıllık ortalama yakınsama hızı ise %1,86 olarak hesaplanmıştır. 2000-2010 dönemi için hesaplanan β

katsayısı da negatif işaretli ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığa sahiptir. Bu dönemde bölgeler arasındaki yıllık ortalama yakınsama hızı daha yüksek ve %2,43 olarak hesaplanmaktadır.

Tablo: 2
 β -yakınsama İçin Yatay Kesit Analizi Sonuçları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	1960-2010	1960-1970	1970-1980	1980-1990	1990-2000	2000-2010
Sabit terim	0,0453 (1,08)	-0,1040 (-0,64)	-0,0942 (-0,90)	0,0423 (0,75)	0,1752 (4,81)***	0,2177 (3,08)***
$\ln(y_{i0})$	-0,0030 (-0,60)	0,0146 (0,76)	0,0123 (0,98)	-0,0017 (-0,25)	-0,0169 (-4,20)***	-0,0216 (-2,75)**
Yakınsama hızı	0,0033	-0,0136	-0,0116	0,0017	0,0186	0,0243
Gözlem sayısı	26	26	26	26	26	26
R-kare	0,0212	0,0326	0,0526	0,0031	0,3369	0,2449

*Not: Veri setindeki birim sayısı (N) 26 bölge, zaman sayısı (T) 1960-2010 dönemine ait 10'ar yıl aralıklı 6 gözlemdir. Bağımsız değişken başlangıç dönemindeki reel kişi başına gelir, bağımlı değişken bölgelerin ilgili dönemlerdeki yıllık ortalama reel büyüme oranlarıdır. Tahmin yöntemi olarak EKK kullanılmıştır. Tüm analizler Stata 13.1 ekonometri paket programıyla yapılmıştır. Tüm analizlerde sağlam (robust) standart hatalar kullanılmıştır. Parantez içindeki sayılar t istatistikleridir. ***, ** ve * işaretleri, %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.*

Çalışmanın ampirik bölümünde ikinci olarak β -yakınsamanın ölçümü için iki aşamalı sistem GMM ile dinamik panel veri analizleri yapılmıştır. Bu analizlerin sonuçları Tablo 3'te verilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi GMM tahminlerinde ulaşılan sonuçlar kullanılan araç değişken sayısına duyarlılık gösterdiğinden, iki aşamalı sistem GMM ile yapılan panel veri analizleri çeşitli araç değişken sayılarıyla tekrarlanmıştır. Tablo 3'teki (1) numaralı denklemde bağımlı değişkenin sadece 2 gecikmeli değeri araç değişken olarak kullanılırken, diğer denklemlerde peyderpey diğer gecikmeler de araç değişkenler arasına katılmıştır. Yapılan testler, istatistiksel anlamlılık düzeyi %5 olarak alınırsa, tüm denklemlerde araç değişkenlerin geçerli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar yorumlanabilir niteliktedir. İlk üç denklemin sonuçları 1960-2010 döneminde Türkiye'de bölgeler arasında yakınsama yaşanmadığını ifade etmektedir. Bu denklemlerde hesaplanan β katsayıları negatif işaretlidir ama istatistiksel anlamlılığa sahip değildir. (4) numaralı denklemin sonuçları ise 1960-2010 döneminde Türkiye'de bölgeler arasında yakınsama yaşanmış olabileceğine ilişkin zayıf bir işaret vermektedir. Bu denklemde hesaplanan β katsayısı hem negatif işaretlidir hem de istatistiksel olarak anlamlıdır. Ancak bu denklemdeki β katsayısı sadece %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığa sahiptir ve bu da istatistiksel açıdan zayıf bir ilişkiye işaret etmektedir. Yine de bu denklemi istatistiksel açıdan geçerli kabul edersek, bu kez de hesaplanan yakınsama hızının zayıflığı dikkati çekmektedir. Bu denklemde 1960-2010 döneminde Türkiye'deki bölgeler arasındaki yıllık ortalama yakınsama hızı %0,72 olarak hesaplanmaktadır. İlgili literatürde ise ampirik gözlemlerden yola çıkılarak genelde %2 dolayında bir yakınsamanın normal olduğu kabul edilmektedir (bkz. Sala-i-Martin, 1996).

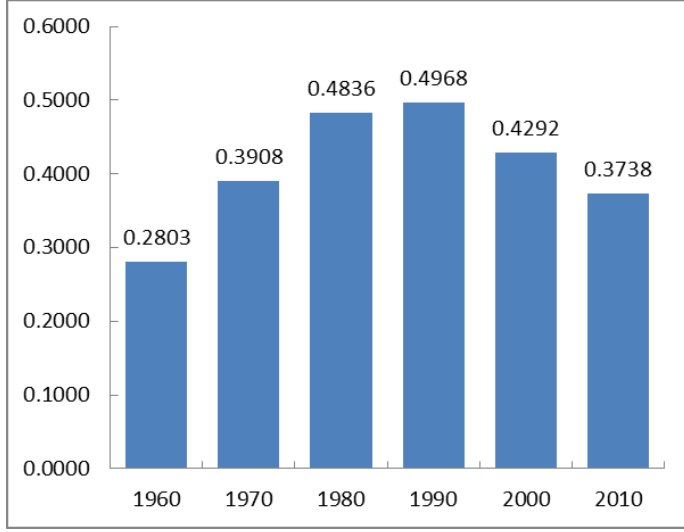
Tablo: 3
 β -yakınsama İçin Panel Veri Analizi Sonuçları

	(1)	(2)	(3)	(4)
$\ln(y_{it-1})$	-0,0076 (-1,03)	-0,0075 (-1,52)	-0,0030 (-0,91)	-0,0069 (-2,02)*
Yakınsama hızı	0,0079	0,0078	0,0031	0,0072
AR(1) testi	[0,010]	[0,008]	[0,010]	[0,011]
AR(2) testi	[0,991]	[0,975]	[0,975]	[0,984]
Hansen J testi	[0,066]	[0,235]	[0,290]	[0,145]
Fark Hansen testi	[0,168]	[0,255]	[0,509]	[0,220]
Birim sayısı	26	26	26	26
Gözlem sayısı	130	130	130	130
Araç değişken sayısı	13	16	18	19
			$\ln(y_{it-2})$	$\ln(y_{it-2})$
		$\ln(y_{it-2})$	$\ln(y_{it-3})$	$\ln(y_{it-3})$
	$\ln(y_{it-2})$	$\ln(y_{it-3})$	$\ln(y_{it-4})$	$\ln(y_{it-4})$
				$\ln(y_{it-5})$

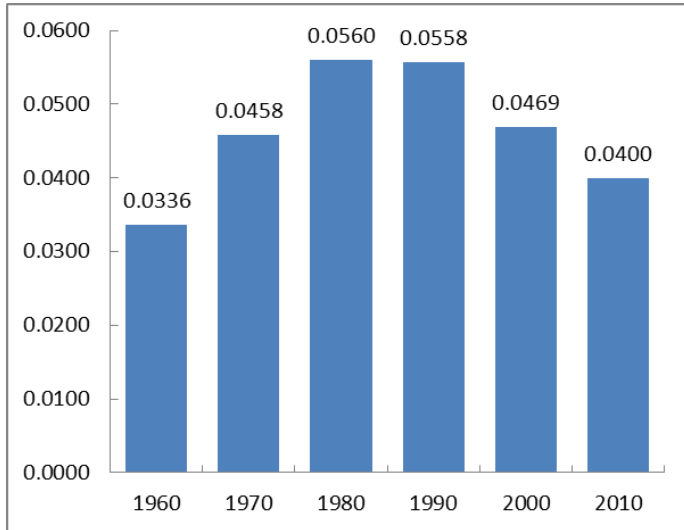
*Not: Veri setindeki birim sayısı (N) 26 bölge, zaman sayısı (T) 1960-2010 dönemine ait 10'ar yıl aralıklı 6 gözlemdir. Bağımsız değişken bir dönem gecikmeli reel kişi başına gelir; bağımlı değişken bölgelerin 10'ar yıllık dönemlerdeki yıllık ortalama reel büyüme oranlarıdır. Tahmin yöntemi olarak iki aşamalı sistem GMM kullanılmıştır. Tüm analizler Stata 13.1 ekonometri paket programıyla ve Roodman (2009b) tarafından geliştirilen xtabond2 komutuyla yapılmıştır. Tüm analizlerde sağlam (robust) standart hatalar kullanılmış ve Windmeijer (2005) tarafından önerilen küçük örneklem düzeltmesi de yapılmıştır. Tüm regresyonlarda zaman etkisini ölçen kukla değişkenler vardır. Zaman kukla değişkenlerinin ve sabit terimin katsayıları tabloda verilmemiştir. Parantez içindeki sayılar t istatistikleridir. ***, ** ve * işaretleri, %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Köşeli parantez içindeki sayılar ilgili test istatistiklerinin kesin olasılık değerleridir. AR(1) testi birinci, AR(2) testi ikinci mertebeden otokorelasyonu sınamaktadır. Yüksek kesin olasılık değeri otokorelasyon olmadığını ifade etmektedir. GMM tahminlerinde birinci mertebeden otokorelasyon beklenmekte ama ikinci mertebeden otokorelasyon olmaması gerekmektedir. Hansen J testi aşırı tanımlama kısıtlamalarını, fark Hansen testi araç değişkenlerin dışsallığını sınamaktadır. Her iki testte de yüksek kesin olasılık değeri araçların geçerli olduğunu göstermektedir. GMM tahminlerinde sonuçlar kullanılan araç değişken sayısına duyarlı olduğu için analizler çeşitli araç değişken sayılarına göre tekrarlanmıştır.*

Çalışmanın ampirik bölümünde son olarak σ -yakınsama analizi yapılmıştır. β -yakınsamanın varlığı σ -yakınsama için yeterli olmasa da gerekli bir koşuldur (Sala-i-Martin, 1996). Yukarıda yapılan yatay kesit ve panel veri analizleri sonucunda 1960-2010 döneminde Türkiye'de β -yakınsamanın varlığının tespit edilememesi, aynı dönemde σ -yakınsamanın da bulunmadığı sinyalini vermektedir. Nitekim σ -yakınsamanın ölçümü için yapılan analizlerde bu sonuca ulaşılmıştır. Bu analizin sonuçları Şekil 1'de verilmektedir. Bu sonuçlar 1960-2010 döneminde Türkiye'de bölgeler arasında yakınsama yaşanmadığını göstermektedir. Bölgelerin logaritmik reel kişi başına gelirlerinin standart sapması 1960 yılında 0,2803 düzeyindeyken 2010 yılında 0,3738 olmuştur. 1960 yılında 0,0336 olan varyasyon katsayısı da 2010 yılı için 0,0400 olarak hesaplanmaktadır. Buna göre aradan geçen 50 yılda bölgelerin kişi başına gelir düzeylerinin yayılımı artmıştır.

Şekil 1
 σ -yakınsama Analizi Sonuçları

Standart Sapma

b) Varyasyon Katsayısı

Not: Şekildeki veriler İBBS Düzey 2 kapsamındaki 26 bölgenin logaritmik reel kişi başına gelirlerinin standart sapması ve varyasyon katsayılarıdır.

Yalnız burada şuna da dikkat etmek gerekmektedir. Şekil 1'deki veriler daha yakından incelendiğinde, bölgelerin kişi başına gelirlerinin yayılımının 1990'lı yıllardan

itibaren azalmaya başladığı görülmektedir. Yani 1960 yılındaki duruma geri dönülemediği ile birlikte son 20 yılda bölgeler arasında σ -yakınsama yaşanmıştır. Bu sonuç yukarıda 1990-2000 ve 2000-2010 alt dönemleri için yapılan yatay kesit regresyon analizlerinin sonuçlarıyla örtüşmektedir. Panel veri analizindeki denklemlerden birinde 1960-2010 dönemi için zayıf bir yakınsama işaretine rastlanmıştır olması da son 20 yılda yaşanan yakınsamadan kaynaklanmış gibi görünmektedir.

6. Sonuç

Bölgesel iktisat literatürünün Türkiye'deki önemli sorunlarından biri veri yetersizliğidir. Türkiye'de bölgesel veriler 1990'lı yılların öncesine nadiren gitmektedir. Daha eskiye giden bölgesel veriler de hesaplanma yöntemi ve coğrafi kapsam farklılıkları gibi nedenlerle genelde karşılaştırılabilir nitelikte değildir. Bölgesel milli gelir verilerinde de durum böyledir. TÜİK'in hesapladığı bölgesel milli gelir verileri 1987'ye kadar geri gidebilmektedir ve üç ayrı veri setinden oluştuğu için birbirleriyle karşılaştırılabilir durumda değildir. Bazı araştırmacıların hesapladığı 1987 öncesine ilişkin veriler de hem birbirleriyle hem de TÜİK'in verileriyle karşılaştırılabilir niteliğe sahip bulunmamaktadır. Ayrıca özellikle 1990'lı yıllara ilişkin bölgesel nüfus verileri de sağlıklı değildir ve bu da birbirleriyle karşılaştırılabilir bölgesel kişi başına milli gelir verilerinin oluşturulmasında zorluğa neden olmaktadır.

Bu çalışmada önce Türkiye'de bugüne kadar bölgesel milli gelir verilerinin hesaplanmasına yönelik olarak yapılmış çalışmaların sonuçlarından yararlanılarak 1960-2014 dönemi için karşılaştırılabilir bir bölgesel milli gelir veri seti oluşturulmuştur. Çalışmanın literatüre esas önemli katkısının da bu olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de bölgesel iktisat üzerine çalışan araştırmacılar, bu veri seti sayesinde daha uzun dönemli analizler yapabileceklerdir.

Yalnız çalışmada oluşturulan bu yeni veri setinde de hala bazı sınırlılıklar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Veri setinde 1960'tan 1975'e kadar beşer yıl aralıklı veriler mevcuttur. Ayrıca 2002 ve 2003 yılı verileri de TÜİK'in hesaplamalarında bu yılları atlaması nedeniyle eksiktir. Bu eksiklikler özellikle zaman serisi analizleri için engel teşkil etmektedir. İzleyen çalışmalarda bu eksikliklerin giderilmesi faydalı olacaktır. Burada özellikle daha yakın döneme ait olan 2002 ve 2003 yılı verilerinin tamamlanması büyük önem taşımaktadır.

Çalışmada oluşturulan yeni veri setinden yararlanılarak bölgesel reel kişi başına gelire ilişkin yakınsama analizleri de yapılmıştır. Veri setinin sınırlılıkları nedeniyle bu analizler 10'ar yıl aralıklı verilerle 1960-2010 dönemi için ve İBBS Düzey 2 kapsamındaki 26 bölge üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yatay kesit ve panel veri analizleriyle β -yakınsama ölçütünden ve standart sapma analiziyle de σ -yakınsama ölçütünden yararlanılarak yapılan araştırmanın sonucunda Türkiye'de 1960-2010 döneminde bölgelerin kişi başına gelir düzeyleri arasında bir yakınsama bulunamamıştır.

Ancak 1960-2010 döneminde yakınsama bulunamasa da yapılan analizler son 20 yılda bölgeler arasında yakınsama olduğunu göstermektedir. İzleyen çalışmalarda bu döneme yoğunlaşarak yeni analizlerle bu sonucun doğrulanıp doğrulanmadığına bakmak ve eğer doğrulanıyorsa da bu dönemdeki yakınsamanın kaynaklarını tespit etmeye çalışmak faydalı olabilir. Böylece bölgesel yakınsamanın hızlandırılması konusunda daha isabetli politika çıkarımları yapılabilir.

Kaynaklar

- Abdioğlu, Z. & T. Uysal (2013), "Türkiye'de Bölgeler Arası Yakınsama: Panel Birim Kök Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 125-143.
- Altınbaş, S. & F. Doğruel & M. Güneş (2002), "Türkiye'de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı?", *VI. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*, 11-14 Eylül, Ankara.
- Arellano, M. & S. Bond (1991), "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations", *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M. & O. Bover (1995), "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models", *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Baddeley, M. & K. McNay & R. Cassen (2006), "Divergence in India: Income Differentials at the State Level, 1970-97", *Journal of Development Studies*, 42(6), 1000-1022.
- Baltagi, B.H. (2013), *Econometric Analysis of Panel Data*, 5. Ed., Chichester: John Wiley and Sons.
- Barro, R. & X. Sala-i-Martin (1992), "Convergence", *Journal of Political Economy*, 100(2), 223-251.
- Berber, M. & R. Yamak & S. Artan (2000), "Türkiye'de Yakınlaşma Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma: 1975-1997", *9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı*, 51-59.
- Blundell, R. & S. Bond (1998), "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models", *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143.
- Bond, S. & A. Hoeffler & J. Temple (2001), "GMM Estimation of Empirical Growth Models", *Centre for Economic Policy Research Discussion Paper*, 3048.
- Bulutay, T. & H. Ersel (1969), "Türkiye Milli Gelirinin İller, İmalat Sanayii Gelirinin Ücret ve Kâr Arasında Bölünüşü Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 245-266.
- Coulombe, S. & F.C. Lee (1995), "Convergence across Canadian Provinces, 1961 to 1991", *The Canadian Journal of Economics*, 28(4), 886-898.
- Çiller, T. (1982), *İl Düzeyinde Milli Gelir Dağılımı*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Dobson, S. & C. Ramlogan (2002), "Convergence and Divergence in Latin America, 1970-1998", *Applied Economics*, 34(4), 465-470.
- Doğruel, F. & A.S. Doğruel (2003), "Türkiye'de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme", Köse, A.H. & F. Şenses & E. Yeldan (ed.), *İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav'a Armağan* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 287-318.

- Erk, N. & S. Ateş & T. Direkçi (2000), "Convergence and Growth within GAP Region (South Eastern Anatolia Project) and Overall Turkey's Regions", *IV. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*, 13-16 Eylül, Ankara.
- Erlat, H. (2005), "Türkiye'de Bölgesel Yakınsama Sorununa Zaman Dizisi Yaklaşımı", Erlat, H. (ed.), *Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi* içinde, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 251-276.
- Filiztekin, A. (1998), "Convergence across Industries and Provinces in Turkey", *Koç University Working Paper*, 1998/08.
- Gezici, F. & G.J.D. Hewings (2004), "Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey", *Review of Urban & Regional Development Studies*, 16(2), 113-132.
- Islam, N. (2003), "What Have We Learnt from the Convergence Debate?", *Journal of Economic Surveys*, 17(3), 309-362.
- Jurkat, E.H. (1966a), *Employment and Value Added on the Regions and Vilayets of Turkey*, Ankara: Ministry of Reconstruction and Resettlement Regional Planning Department.
- Jurkat, E.H. (1966b), *Geçmişteki ve Gelecekteki Katma Değer ve Çalışan Nüfusun Tahmini*, Ankara: İmar ve İskan Bakanlığı Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü Bölge Planlama Dairesi.
- Karaca, O. (2004), "Türkiye'de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?", *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2004/7.
- Kim, J. (2005), "Convergence Hypothesis of Regional Income in Korea", *Applied Economics Letters*, 12(7), 431-435.
- Le Gallo, J. & B. Fingleton (2013), "Regional Growth and Convergence Empirics", Fischer, M.M. & P. Nijkamp (ed.), *Handbook of Regional Science* içinde, Heidelberg: Springer, 291-315.
- Lopez-Rodriguez, J. (2008), "Regional Convergence in the European Union: Results from a Panel Data Model", *Economics Bulletin*, 18(2), 1-7.
- Munteanu, A. (2015), "Regional Convergence in Romania: From Theory to Empirics", *Procedia Economics and Finance*, 32, 160-165.
- Özmuçur, S. (1989), "Bölgeler Arası Gelir Dağılımı", Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, *Türkiye'de Bölgesel Politika*, İstanbul: Acar Matbaacılık, 9-68.
- Özötün, E. (1980), *İller İtibariyle Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılası-Kaynak ve Yöntemler, 1975-1978*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Özötün, E. (1988), *Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının İller İtibariyle Dağılımı, 1979-1986*, İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi.
- Roodman, D. (2009a), "A Note on the Theme of Too Many Instruments", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 71(1), 135-158.
- Roodman, D. (2009b), "How to Do xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in Stata", *The Stata Journal*, 9(1), 86-136.
- Sakikawa, K. (2012), "Regional Convergence in Mexico, 1970-2005: A Panel Data Approach", *Growth and Change*, 43(2), 252-272.
- Sala-i-Martin, X. (1996), "The Classical Approach to Convergence Analysis", *The Economic Journal*, 106(437), 1019-1036.
- Siriopoulos, C. & D. Asteriou (1998), "Testing for Convergence across the Greek Regions", *Regional Studies*, 32(6), 537-546.

- Windmeijer, F. (2005), "A Finite Sample Correction for the Variance of Linear Efficient Two-Step GMM Estimators", *Journal of Econometrics*, 126(1), 25-51.
- Yamanoğlu, K.B. (2008), "Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Faktörlerin İller Arası Yakınsama Üzerine Etkileri", *İstatistikçiler Dergisi*, 1(1), 33-49.
- Zeren, F. & V. Yılandı (2011), "Türkiye'de Bölgeler Arası Gelir Yakınsaması: Rassal Katsayılı Panel Veri Analizi Uygulaması", *Business and Economics Research Journal*, 2(1), 143-151.

Ek: 1
İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

1. Düzey			2. Düzey			3. Düzey						
TR Türkiye												
TR1	Istanbul	TR10	Istanbul	TR100	Istanbul							
TR2	Batı Marmara	TR21	(Tekirdağ,	TR211	Tekirdağ	TR81	(Zonguldak,	TR811	Zonguldak			
			Edime,	TR212	Edime		Karabük,	TR812	Karabük			
		(Kırklareli)	TR213	Kırklareli	Bartın)		TR813	Bartın				
		(Balıkesir,	TR221	Balıkesir	(Kastamonu,		TR821	Kastamonu				
Çanakkale)	TR222		Çanakkale	TR82		Çankırın,	TR822	Çankırın				
TR3	Ege	TR31	(Izmir)	TR310	Izmir	TR83	(Samsun,	TR831	Samsun			
			(Aydın,	TR321	Aydın		Tokat,	TR832	Tokat			
		TR32	Denizli,	TR322	Denizli		Çorum,	TR833	Çorum			
			Muğla)	TR323	Muğla		Amasya)	TR834	Amasya			
		TR33	(Manisa,	TR331	Manisa		TR90	(Trabzon	TR901	Trabzon		
			Afyonkarahisar,	TR332	Afyonkarahisar			Ordu,	TR902	Ordu		
			Kütahya,	TR333	Kütahya	Giresun,		TR903	Giresun			
			Uşak)	TR334	Uşak	Rize,		TR904	Rize			
		TR4	Doğu Marmara	TR41	(Bursa,	TR411		Bursa	TRA1	(Erzurum,	TRA11	Erzurum
					Eskişehir,	TR412		Eskişehir		Erzincan,	TRA12	Erzincan
Bilecik)	TR413			Bilecik	Bayburt)	TRA13	Bayburt					
(Kocaeli,	TR421			Kocaeli	TRA2	(Ağrı,	TRA21	Ağrı				
	Sakarya,			TR422		Sakarya	Kars,	TRA22		Kars		
TR42	Düzce			TR423	Düzce	İğdir,	TRA23	İğdir				
	Bolu,	TR424	Bolu	Ardahan)	TRA24	Ardahan						
Yalova)	TR425	Yalova										
TR5	Batı Anadolu	TR51	(Ankara,	TR510	Ankara	TRB1	(Malatya,	TRB11	Malatya			
		(Konya,	TR521	Konya	Elazığ,		TRB12	Elazığ				
		TR52	Karaman)	TR522	Karaman		Bingöl,	TRB13	Bingöl			
TR6	Akdeniz	TR61	(Antalya,	TR611	Antalya		Tunceli)	TRB14	Tunceli			
			Isparta,	TR612	Isparta		TRB2	(Van,	TRB21	Van		
			Burdur)	TR613	Burdur			Muş,	TRB22	Muş		
		TR62	(Adana,	TR621	Adana			Bitlis,	TRB23	Bitlis		
		Mersin)	TR622	Mersin	Hakkari)			TRB24	Hakkari			
		TR63	(Hatay,	TR631	Hatay		TRC1	(Gaziantep,	TRC11	Gaziantep		
			Kahramanmaraş	TR632	Kahramanmaraş			Adıyaman,	TRC12	Adıyaman		
Osmaniye)	TR633	Osmaniye	Kilis)	TRC13	Kilis							
TR7	Orta Anadolu	TR71	(Kırıkkale,	TR711	Kırıkkale	TRC2	(Şanlıurfa,	TRC21	Şanlıurfa			
			Aksaray,	TR712	Aksaray		Diyarbakır)	TRC22	Diyarbakır			
			Niğde,	TR713	Niğde		TRC3	(Mardin,	TRC31	Mardin		
			Nevşehir,	TR714	Nevşehir			Batman,	TRC32	Batman		
			Kırşehir)	TR715	Kırşehir			Şırnak,	TRC33	Şırnak		
		TR72	(Kayseri,	TR721	Kayseri	Siirt)	TRC34	Siirt				
			Sivas,	TR722	Sivas							
		Yozgat)	TR723	Yozgat								
		Toplam						12	26	81		

Ek: 2 İl Nüfuslarına İlişkin TÜİK Yazısı

T.C.
TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU BAŞKANLIĞI
Bilgi Dağıtım Ve İletişim Daire Başkanlığı

Sayı : 27964695-622.03-E.8963
Konu : Nüfus Projeksiyonları

03.04.2017

Sayın Orhan KARACA

İlgi : 17.03.2017 tarihli yazımız.

İlgi yazı ile talep etmiş olduğunuz konuya ilişkin, Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından itibaren ilki 1927 yılında, sonuncusu ise 2000 yılında olmak üzere toplam 14 adet geleneksel yöntemle Genel Nüfus Sayımı yapılmıştır. Bu ("De facto") yöntemde, her kişinin sayım günü bulunduğu yerdeki nüfusa dahil edilmesi söz konusudur.

2007 yılında, Türkiye'deki tüm adresleri içerecek şekilde Ulusal Adres Veri Tabanı (UAVT) kurulmuş ve Türkiye'de ikamet eden tüm nüfusun kimlik bilgileri ile ikamet adresleri Kurumumuz tarafından eşleştirilerek Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) oluşturulmuştur. Bu eşleştirme yapılırken kullanılan (De Jure) yöntemde, her kişinin daimi olarak ikamet ettiği yerde sayılması söz konusudur. ADNKS'nin güncellenmesi daha sonra İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. ADNKS temelli güncel nüfus bilgileri her yılın sonu için yıllık olarak Kurumumuz tarafından açıklanmaktadır.

ADNKS tanımına uygun nüfus göstergeleri, Türkiye toplamı için geriye doğru 1990 yılı Genel Nüfus Sayımı ve daha öncesindeki dönemler ile uyumlu olacak şekilde revize edilmiş ve Kurumumuz internet sitesinden açıklanmıştır. Bu güncellemelerde 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı yerine yeni tahminler kullanılmıştır. 81 ilin ADNKS ile nüfus göstergeleri de geriye dönük olarak 2000 yılına kadar üretilen tahminlerle yine internet üzerinde kullanıma açılmıştır. 2000 yılının öncesindeki dönem için, gerek tahminlerde oluşacak güvenilirlik sorunu, gerekse il sayısındaki farklılıklar ve iller arasındaki idari bölünüş değişiklikleri nedeniyle il düzeyinde bir bilgi açıklanmamıştır.

Bilgilerinizi rica ederiz.

e-imzalıdır

Abdullah ÖZDEMİR
Başkan a.
Daire Başkanı V.

Not: 5070 sayılı elektronik imza kanununun 5.maddesi gereği bu belge elektronik imza ile imzalanmıştır.

Devlet Mahallesi Necatibey Caddesi No:114 Çankaya/Ankara
Telefon: (0 312) 410 02 22
Faks: (0 312) 417 04 32

Bilgi için:Aysel YONTAR
Geçici Personel
Telefon No:(312) 410 02 39

Ek: 3 Çalışmada Kullanılan Veri Seti

İBBS Düzey 2 Bölgelerinde 2009 Yılı Sabit Fiyatlarıyla Kişi Başına GSYH (TL)

Bölge	1960	1970	1980	1990	2000	2010
TR10	7.396	12.020	13.135	14.687	14.894	24.533
TR21	4.863	6.155	7.858	12.843	14.337	16.980
TR22	4.967	5.713	7.417	10.251	11.279	14.191
TR31	5.380	7.585	12.677	14.336	15.727	17.109
TR32	4.044	4.549	7.067	9.934	12.731	13.309
TR33	4.312	5.658	6.240	8.300	9.825	11.777
TR41	5.176	6.370	8.469	12.518	12.856	16.274
TR42	5.303	7.417	11.578	15.575	19.791	17.980
TR51	5.836	6.306	7.854	12.377	15.774	22.424
TR52	6.536	9.124	5.922	7.346	10.126	10.890
TR61	4.701	5.603	6.495	9.250	11.978	17.452
TR62	4.712	8.275	8.435	10.432	12.720	11.435
TR63	4.063	4.502	5.163	6.693	7.985	9.342
TR71	3.342	4.940	5.193	7.462	10.428	10.383
TR72	3.290	3.703	3.949	5.407	7.557	11.322
TR81	5.473	7.325	8.551	7.686	11.216	9.806
TR82	2.373	3.573	4.522	5.663	9.025	10.982
TR83	3.886	4.105	4.645	6.447	8.567	10.089
TR90	2.746	4.832	4.081	5.394	8.728	10.448
TRA1	3.532	3.170	3.485	4.224	6.676	9.602
TRA2	3.176	2.396	2.100	2.361	3.689	6.633
TRB1	4.065	3.955	4.332	5.714	8.027	9.033
TRB2	2.773	2.516	2.338	2.841	3.845	5.849
TRC1	3.708	4.079	4.208	7.448	7.065	8.665
TRC2	3.210	3.631	3.228	5.301	5.996	6.535
TRC3	5.112	3.791	3.266	3.713	4.586	7.035

Not: Bölgelerin kapsadığı iller için Ek 1'e bakınız.

Türkiye’de Akaryakıt Üzerinden Alınan Vergilerin OECD ve AB Ülkeleri ile Karşılaştırılması¹

Hasan Bülent KANTARCI (http://orcid.org/0000-0002-7217-9367), Department of Economics, Kocaeli University, Turkey; e-mail: hbkantarc@kocaeli.edu.tr

The Comparison of Fuel Taxes between Turkey, EU and OECD²

Abstract

In this article, the Special Consumption Tax on fuel products was researched and compared with OECD and EU member countries and economic effects were explained. In Turkey, Special Consumption Tax (SCT) and Value Added Tax (VAT) are mainly based on fuel products. When Turkey is compared to the OECD countries, the taxes on fuel products are ranked the 7th highest after Israel, the Netherlands, the United Kingdom, Italy, Finland and Greece. When Turkey is compared with 28 EU countries, the average weighted tax rate for 28 EU countries is 66.37%. In Turkey, this ratio is 66.59%. When we look at EU tax rates on diesel and per liter, EU average tax rate is 61.47%. In Turkey, this rate is 60.61%. From these results we see that the rate of the tax on diesel in Turkey remained below the EU average tax rate. However, the fact that the current tax practice in Turkey is higher than the income and corporate taxation has resulted in a burden on some sectors and a slowdown in economic development.

Keywords : Fuel Taxation in Turkey, Special Consumption Tax, Value-added Tax.

JEL Classification Codes : F53, F55, F59.

Öz

Bu makalede, akaryakıt ürünleri üzerinden alınan özel tüketim vergisi araştırılmış, OECD ve AB üyesi ülkelerle karşılaştırması yapılarak ekonomik etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye’de Akaryakıt ürünleri üzerinden Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ve Katma Değer Vergisi (KDV) alınmaktadır. Türkiye’de akaryakıt üzerinden alınan vergilerde, OECD ülkeleri içinde, İsrail, Hollanda, Birleşik Krallık, İtalya, Finlandiya, Yunanistan’ın ardından yedinci yüksek vergi alan ülke konumundadır. 28 AB ülkesi ile karşılaştırıldığında ise kurşunsuz benzin üzerine uygulanan vergi oranları ile litre başına alınan vergi miktarlarına bakıldığında, 28 AB ülkesi ağırlıklı vergi oranı ortalamasının %66,37 olduğu görülmektedir. Türkiye’de ise bu oran %66,59 ile AB ortalamasının çok az miktarda üzerindedir. AB ülkelerinde motorin üzerine uygulanan vergi oranları ile litre başına alınan

¹ Bu makale Sosyoekonomi Derneği ile Hacettepe Üniversitesi Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi ile Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından Türkiye’nin Ankara şehrinde, 28-29 Nisan 2017 tarihlerinde düzenlenen “Üçüncü Uluslararası Sosyoekonomi Derneği Yıllık Buluşması”nda sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² This article is the revised and extended version of the paper presented in “Third International Annual Meeting of Sosyoekonomi Society” which was held by Sosyoekonomi Society and CMEE - Center for Market Economics and Entrepreneurship of Hacettepe University and, Faculty of Economics and Administrative Sciences of Hacettepe University, in Ankara/Turkey, on April 28-29, 2017.

vergi vergi miktarlarına bakıldığında ise, 28 AB ülkesi ağırlıklı vergi oranı ortalaması %61,47 iken Türkiye'de bu oran %60,61'dir. Sonuç olarak Türkiye'de motorin üzerinden alınan vergi oranının AB ülkeleri vergi oranı ortalamasının altında kaldığı görülmüştür. Türkiye'de mevcut vergi uygulamasının gelir ve kurumlar vergisine oranla yüksek olmasının bazı sektörler üzerinde yük oluşturabileceği ve ekonomik kalkınmayı yavaşlatabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler : Türkiye'de Akaryakıtın Vergilendirilmesi, Özel Tüketim Vergisi, Katma Değer Vergisi.

1. Giriş

Akaryakıt üzerinden alınan vergiler devletlerin vergi gelirleri arasında önemli yer tutmaktadır. Bu tür vergiler kamu gelirlerine önemli katkıda bulunduğu gibi yönetimlerin ülke ekonomilerine müdahalesi açısından da önemli birer enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı ülkeler emisyon ve çevre kriterlerini öne sürerek çevreye zararları daha fazla olan yakıtların tüketimini kısma adına vergi oranlarını yüksek tutmakta, daha temiz bilinen yakıtlarda ise vergi oranlarını daha düşük tutarak tüketimi yönlendirmeye çalışmaktadırlar.

Tüketim vergileri; ithal edilen mallardan, üretim yapılan mallardan, tütün, akaryakıt, özel veya genel bir hizmet ya da mal üzerinden alınmaktadır. Tüketim vergileri kendi içerisinde satış vergileri, KDV ve özel tüketim vergileri şeklinde ayrılmaktadır (Piketty, 2015: 535). Kişilerin gelirlerinden ve özelliklerinden bağımsız olması, zengin ve fakirlerden aynı oranda alınması tüketim vergilerini adaletsiz yapan özelliklerdir. Tüketim vergilerinin herkesten alınması ve kısmen mali anesteziye uygun olması ve etkinliğinin yüksek olması ise olumlu yanlarıdır. Harcama vergilerinin ortaya çıkış nedeni, vergi ödeme gücüne ulaşmadan ziyade kamu hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi için gerekli verimli bir kaynak arayışıdır.

Tüketim vergileri genelde esnekliği düşük ve zaruri tüketim ürünleri üzerinden alınmaktadır. Vergiyi doğuran olay ise kişilerin bu mal ve hizmetleri elde etmek üzere harcama yapmalarıdır. Harcama vergilerinin tahsili için o malın tüketilmesi yahut el değiştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle tüketimi zaruri olan, gıda, giyim, enerji, akaryakıt gibi alanlar verimli harcama vergileri için uygun alanlardır. Gider üzerinden alınan vergiler kural olarak dolaylı vergilerdir. Mükellef psikolojisine uygun özellikler gösterirler ve yönetimi dolaysız vergilere göre çok daha kolaydır (Akdoğan, 2009: 273).

2. Türkiye'de Akaryakıt Tüketiminin Vergilendirilmesi

Türkiye'de akaryakıt vergisinin tarihi gelişimi, akaryakıt mevzuatında yapılan değişiklikler ve bu konudaki fiyat oluşumları ile bunların vergi gelirleri karşısındaki durumu aşağıda izah edilmektedir.

2.1. Türkiye’de Akaryakıtın Vergilendirilmesi Konusunda Tarihsel Gelişim

Türkiye’de petrol ürünlerine ilişkin ilk vergilendirme 1926 yılında “umumi istihlak vergisi” ve izleyen yılda bu verginin yerini alan muamele vergisi ile gerçekleşmiştir. 1930 yılında petrol dahili istihlak vergisine tabi tutulurken, 1956 yılında ise gider vergisi kapsamına alınmıştır. Bu dönemde, mevcut düzenlemelere ek olarak 1948 yılında Belediye Gelirleri Kanunu ile akaryakıt resmi uygulanmaya başlamış ve belediyelere sınırlı da olsa bir gelir kaynağı sağlanmıştır. Akaryakıt resmi, 1981 yılında Belediye Gelirleri Kanunu’nda yapılan düzenleme ile Akaryakıt Tüketim Vergisi haline dönüştürülmüştür (Küsmenoğlu, 2010: 1042).

1984 yılında ise 3074 sayılı Akaryakıt Tüketim Vergisi Kanunu ile Belediye Gelirleri Kanunu’nda yer alan akaryakıt tüketim vergisi yürürlükten kaldırılıp aynı adla yeniden yapılandırılır. Bu düzenleme mevcut ÖTV uygulamasına benzer bir yapıya sahiptir. Rafineri şirketleri ve ithalatçı kuruluşlar yasa ile mükellef olarak belirlenmişlerdir. Akaryakıt Tüketim Vergisi Kanunu’na göre matrah vergiye tabi maddelerin satış bedelleri olarak belirlenmiştir. Vergi oranı başlangıçta %6 iken yıllar içinde yasal düzenlemeler ve Bakanlar Kurulu Kararları ile 1984 yılında %9, 1988 yılında %21, %26 ve %31,5 oranına ulaşmıştır (Küsmenoğlu, 2010: 1043).

4 Haziran 1998 tarih ve 98/11161 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile akaryakıt tüketim vergisi kurşunsuz benzinde %290, süper ve normal benzin üzerinde %300 ve motorin üzerinde %190 oranında uygulanmaya başlanmıştır. 1999 yılında Dünya’da yaşanan kriz ve art arda yaşanan depremler sonrasında %300 olan vergi oranı %500 oranına yükseltilmiştir (Küsmenoğlu, 2010: 1044). Dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların vergi gelirlerini de etkilemesi nedeniyle 2000 yılında 4503 Sayılı Yasa ile akaryakıt tüketim vergisi oran olarak belirlenmeyip akaryakıt cinsine göre litre veya kilogram üzerinden maktu olarak alınmaya başlamıştır.

2002 yılı Ağustos ayında, 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile Akaryakıt Tüketim Vergisi yürürlükten kaldırılmış ancak temel olarak bütün özelliklerini aynen koruyarak Özel Tüketim Vergisi Kanunu’na taşınmıştır. 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu ile 16 farklı vergi, fon ve harç ile benzeri yükümlülükler tek vergi düzenlemesi altında toplanmıştır. Bu düzenleme vergi yapısında bir sadeleşme, uygulama kolaylığı sağlamış ve bu düzenleme Katma Değer Vergisi’nin AB normlarına yaklaştırılmasına da katkıda bulunmuştur (Taylar, 2010: 436-437).

2.2. Türkiye’de Akaryakıt Ürünleri Vergilemesinde Yürürlükteki Mevzuat

Türkiye’de akaryakıt üzerinden alınan temel vergiler Özel Tüketim vergisi ve Katma Değer Vergisi’dir. Katma Değer Vergisi genel uygulamadan farklı değildir ve Türk Katma Değer Vergisi uygulamasından farklı bir özellik göstermemektedir. Özel Tüketim Vergisi ise üzerinde tartışılmaya değer özellikler içermektedir. Gerek oranının yüksekliği, gerekse KDV matrahına eklenen bir unsur olması Özel Tüketim Vergisi’ni “özel” hale getiren iki önemli unsurdur. 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu’nun 1. Maddesinde “a) (I) sayılı

listedeki malların ithalatçıları veya rafineriler dâhil imal edenler tarafından teslimi," şeklinde bir belirleme ile akaryakıt ürünlerinin ithal edenler veya rafineriler dâhil imal edenler tarafından teslimi vergiyi doğuran olay olarak kabul edilmiştir. Burada yapılan teslimin bir defa vergiye tabi tutulacağı yine aynı maddenin son fıkrasında hüküm altına alınmıştır (Çapar, 2004: 127). Yine kanunun ikinci maddesinde teslim, "*mal üzerindeki tasarruf hakkının malik veya adına hareket edenler tarafından alıcıya veya adına hareket edenlere devredilmesini*" ifade etmektedir.

Özel Tüketim vergisi, mevcut haliyle iç tüketimi vergileyen bir yapıya sahiptir. ÖTV'ye tabi ürünlerin ihracı vergiden istisna tutulmuştur (ÖTV, md. 5). Akaryakıt üzerinden alınan ÖTV, kamu maliyesi ilkeleri açısından bakıldığında, Toplu Muamele Vergilerinden - İstihsal vergileri ile toptan satış vergileri arasında bir yerde bulunmaktadır. Ancak izleyen açıklamalarda da görüleceği üzere iki tanıma da tam uymamaktadır.

İstihsal vergileri bir malın üretimi aşamasında uygulanan vergilerdir. Bir malın üreticiler tarafından üretimi vergi konusu yapılır. Eğer mal başka malların üretiminde girdi olarak kullanılan bir mal ise bazı durumlarda indirim mekanizması uygulamasına da dahil edilmektedir (Akdoğan, 2009: 281). Daha az sayıda mükellefle muhatap olmak ve yönetimde etkinliği sağlamak için istihsal vergileri uygun bir seçimdir. Özellikle oligopolistik özellik gösteren piyasalarda, üreticilerin çok büyük olmaları ve az sayıda olmaları üretim üzerinden alınan istihsal vergilerini uygulanabilir ve etkin kılmaktadır. Ancak Özel Tüketim Vergisi akaryakıt üretimi ve ithalinden değil, bu ürünlerin üreticiler veya ithalatçıları tarafından "ilk teslimi" sırasında doğmaktadır. Yani üreticiler ve ithalatçıları verginin mükellefidir. Üretim sırasında, üretim teslimi konu olmadığı sürece vergi doğmamakta, üreticilerin akaryakıtı ilk teslimleri sırasında vergi doğmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ise "Selektif toptan Satış Vergisi" özellikleri taşımaktadır. Toptan satış vergileri malın "toptan" satışı aşamasında alınmaktadır. Toptancıların yapmış olduğu satışlarda perakendeciye yapılan satışın vergi dışı kalma ihtimalini yok etmek için düzenlemelerde toptancıların yaptığı bütün satışlar vergi konusu yapılmaktadır (Akdoğan, 2009: 283). Özel tüketim vergisi, geniş alanda ve çok sayıda mal üzerinde uygulanması ile toptan satış vergisi yahut tek aşamada alınan satış vergilerinden farksız hale gelmektedir (Edizdoğan, 2008: 332).

Özel Tüketim Vergisi'nin Türkiye'de özellikle akaryakıt üzerindeki uygulamasında, petrol fiyatlarındaki dalgalanmanın kamu maliyesini olumsuz etkilememesi için litre veya kilogram başına maktu (spesifik) olarak belirlenmiştir. Özel Tüketim Vergisi'nin yapısına baktığımızda Toptan Satış Vergisi özelliklerini koruduğu hemen görülebilecektir. Ancak toptan satış vergisi uygulamalarında ortaya çıkan aksaklıklar ve olası problemler, ÖTV'de yapılan düzenlemeler ile çözülmeye çalışılmıştır. Öncelikle ÖTV'de toptan satış dahi olsa, ÖTV konusu akaryakıt teslimleri "ilk teslimde" yani bir defa vergiye tabi tutulmaktadır. Uygulamada rafineride üretilmiş olan benzin, pazarlama şirketine teslim edilir ve ÖTV doğar. (Burada ÖTV ile birlikte ÖTV'nin de dahil edildiği matraha KDV de uygulanmaktadır.) Pazarlama Şirketi ÖTV uygulanmış benzinin üzerine kendi karını uygular ve tekrar toptancı yahut perakendeci diyebileceğimiz benzin istasyonlarına teslim eder. Ancak bu aşamada tekrar ÖTV uygulanmayacaktır. Sistemde karışıklığa yol

vermemek ve basitlik sağlanması amacıyla ÖTV ilk teslimde uygulanmış, sonraki teslimlerde ÖTV maliyet olarak dikkate alınmış ve indirim mekanizmasına yer verilmemiştir. Aşağıdaki tabloda akaryakıt üzerindeki vergilemeye örnek olarak benzin üzerindeki vergi hesaplaması verilmiştir:

Tablo: 1
Benzinde Örnek Fiyat Oluşumu

Hesaplamaya İlişkin Açıklama	Belirteç	Tutar
Gümrüksüz Rafineri Fiyatı	a	1.510
Özel Tüketim Vergisi	b	2.176,50
Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Payı	c	2,54
Toplam KDV'siz Rafineri Çıkış Fiyatı	$d = a+b+c$	3.691,58
Rafineri Çıkışı KDV Matrahı	$d = a+b+c$	3.691,58
Rafineri Çıkışı KDV Yüklü	$e = d \times \%18$	664,4844
Toplam Depo Satış Fiyatı	$f = d + e$	4.356,06
Dağıtım Şirketi ve Bayi Kârı (%12 alınmıştır)	$g = d \times \%12$	442,9896
Bayi Karı Sonrası Benzin Üzerindeki KDV	$h = (d + g) \times \%18$	744,222528
Toplam Perakende Satış Fiyatı	$i = d + g + h$	4.878,79
Toplam Vergi Yüklü	$j = b + c + h$	2.923,26
Toplam Vergi / Benzin Rafineri Fiyatı	j / a	193,59%
Toplam Vergi / Perakende Satış Fiyatı	j / i	59,92%

Kaynak: EPDK verilerinden derlenmiştir.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun 2014 yılı sonu itibarıyla yayınlamış olduğu faaliyet raporunda yer alan veriler ile yukarıdaki hesaplamalar birbirleri ile paralellik arz etmektedir. Aşağıdaki tabloda EPDK 2014 Yılı Faaliyet Raporu'nda yer alan akaryakıtta fiyat oluşumuna ilişkin hesaplama görülmektedir.

Tablo: 2
Benzin Fiyat Oluşumu (2014)

Kurşunsuz Benzin	Ürün Fiyatı	Toptancı Marjı	Gelir Payı	Dağıtıcı ve Bayi Marjı Toplamı	Toplam Vergi	Nihai Satış Fiyatı
95 Oktan	1,51	0,06	0,00231	0,41	2,93	4,91
95 Oktan (Diğer)	1,51	0,06	0,00231	0,42	2,93	4,92

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK, 2015a: 181).

Tablo incelendiğinde, benzinin nihai satış fiyatının %59,67'sinin vergi olduğu, %30,75'inin ürün maliyeti ve %9,58'inin de piyasada faaliyet gösteren şirketlerin brüt kar marjını oluşturduğu görülmektedir (EPDK, 2015a: 181).

Motorinde fiyat oluşumu da benzinle benzerlik göstermektedir. Enerji Piyasası düzenleme Kurumu'nun 2014 verilerine göre motorin satış fiyatının %51,95'inin vergiden, %36,78'inin ürün maliyeti ve %11,27'sinin de piyasada faaliyet gösteren firmaların brüt kar marjı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo: 3
Motorin Fiyat Oluşumu (2014)

Motorin	Ürün Fiyatı	Toptancı Marjı	Gelir Payı	Dağıtıcı ve Bayi Marjı Toplamı	Toplam Vergi	Nihai Satış Fiyatı
Motorin	1,60	0,05	0,00231	0,44	2,26	4,35
(Diğer) Motorin	1,60	0,05	0,00231	0,46	2,26	4,38

Kaynak: (EPDK, 2015a: 182).

İstihsal vergisi uygulamasının en önemli sakıncası vergi-kar piramitleşmesine neden olma ihtimalidir (Akdoğan, 2009: 262). İlk üretim aşamasında verginin konması sonrasında,

ara toptancılar ve perakendeciler, tüketiciye kadar olan her aşamada (üretim + istihsal vergisi) üzerine kar ve izleyen aşamalardaki vergiler eklenecek, vergili fiyat baz alınarak bir nevi matrah haline gelecektir. Bu durum 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nda kanuni düzenleme ile kabul edilmiş ve uygulamaya girmiş durumdadır. Uygulamada malın ilk maliyeti ile son tüketiciye ulaştığı ana kadar yüklenen ÖTV, EPDK payı, bayi karı gibi unsurların tümü, Katma Değer Vergisi Kanunu 24. madde hükmü uyarınca KDV matrahına dâhil unsurlar olarak sayılmıştır.

2.3. Akaryakıt Üzerinden Alınan Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı ve Önemi

Akaryakıt tüketimi her dönemde hükümetler tarafından tercih edilen bir vergi konusu olmuştur. Bunun gerek vergi teorisi gerekse ekonomik ve sosyolojik gerçekler açısından gerekçeleri bulunmaktadır. Akaryakıt talep esnekliği düşüktür. Özellikle ticari ulaştırmada kullanılan akaryakıtın esnekliği neredeyse sifıra yakındır. Hane halklarının akaryakıt talep esnekliği de düşük bir görünüm sergilemektedir. Sterner, Dahl ve Franzen'in (1992) çalışmasında Türkiye'de kısa dönem fiyat esnekliği -0,31 ve uzun dönem fiyat esnekliği -0,61 olarak bulunmuştur. Gelir esnekliği kısmen yüksek olup kısa dönemde 0,65 ve uzun dönemde 1,29 olarak bulunmuştur. Graham ve Glaister (2002: 22) çalışmalarında benzer sonuçlar bulmuşlar, OECD ülkeleri için ortalama kısa dönemde -0,3 ve uzun dönemde -0,6 ile -0,8 arasında değerler tespit etmişlerdir.

Türkiye'nin toplam vergi gelirleri ile Petrol ve Doğalgaz Ürünleri üzerindeki özel tüketim vergisi ve KDV'nin karşılaştırılması akaryakıt tüketimi üzerindeki verginin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki tabloda 2006-2014 yılları arasında gerçekleşen toplam vergi gelirleri, Özel Tüketim vergisi, Özel Tüketim Vergisi'nin Petrol ve Doğalgaz ürünlerine ilişkin kısmı görülmektedir.

Tablo: 4
Vergi Gelirleri İçinde Petrol Ürünlerinden Elde Edilen ÖTV'nin Payı (Milyon TL)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Vergi Gelirleri	164.101	187.768	211.887	224.504	273.471	332.491	366.963	423.438	471.415
ÖTV	37.652	40.168	43.143	45.165	60.141	67.530	75.492	90.003	96.730
Petrol ve Doğal-gaz için ÖTV	20.918	22.681	24.939	26.796	33.339	36.157	38.871	48.677	49.696
Petrol ve Doğal-gaz için ÖTV'nin Toplam ÖTV İçindeki Payı	55,56%	56,46%	57,81%	59,33%	55,43%	53,54%	51,49%	54,08%	51,38%
Petrol ve Doğal-gaz Ürünleri Üzerindeki ÖTV'nin Toplam Vergi Gelirlerine Oranı	12,75%	12,08%	11,77%	11,94%	12,19%	10,87%	10,59%	11,50%	10,54%

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2014.

Maliye Bakanlığı'nın vergi istatistiklerinde, akaryakıt ürünlerinden kaynaklanan Katma Değer Vergisi tahsilatı belirtilmemektedir. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. İlki, katma değer vergisinin indirim mekanizması nedeniyle hesaplanan KDV tutarının tamamının vergi geliri olarak tahsil edilmeyişidir. İndirim mekanizması, mükelleflerin satışları nedeniyle hesaplanmış oldukları KDV'den alımları nedeniyle yüklenmiş oldukları KDV'nin indirilmesi ve aradaki farkın tahsil edilmesidir. İkincisi, farklı stok yapıları nedeniyle hesaplanan KDV'nin tahsil zamanı ile hesaplanma zamanı farklılıklar arz etmektedir.

Tabloya bakıldığında Türkiye’nin toplam özel tüketim vergisi tahakkukunun %50’den fazlasının petrol ve doğalgaz ürünleri üzerinden alınan özel tüketim vergisi nedeniyle ortaya çıktığı görülmektedir. Petrol ve doğalgaz ürünleri üzerinden alınan ÖTV’nin toplam vergi gelirleri içindeki payına bakıldığında, %12,75 ile %10,5 arasında değiştiği gözlenmektedir.

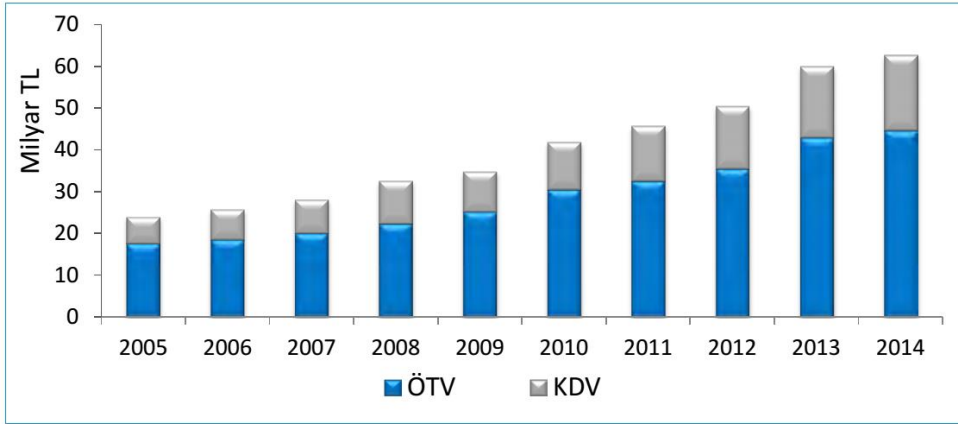
Petrol Sanayi Derneği’nin sektör raporlarında yapılan tahmini hesaplamalarda akaryakıt ve LPG satışları nedeniyle tahsil edilen ÖTV ve KDV rakamları bulunmaktadır. Petrol Sanayi Derneğinin 2005-2014 yıllarına ilişkin sektör raporundan alınan verilere göre petrol ürünlerinden alınan ÖTV ve KDV toplam miktarları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo: 5
Petrol Ürünlerinden Elde Edilen ÖTV ve KDV (Milyar TL)

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
22,3	24,7	27,2	33,6	35,9	42,0	45,3	51,1	59,5	62,7

Kaynak: Petder Sektör Raporları, 2005-2014.

Şekil: 1
Petrol Ürünlerinden Elde Edilen ÖTV ve KDV (Milyar TL)

Kaynak: Petder, 2014: 41.

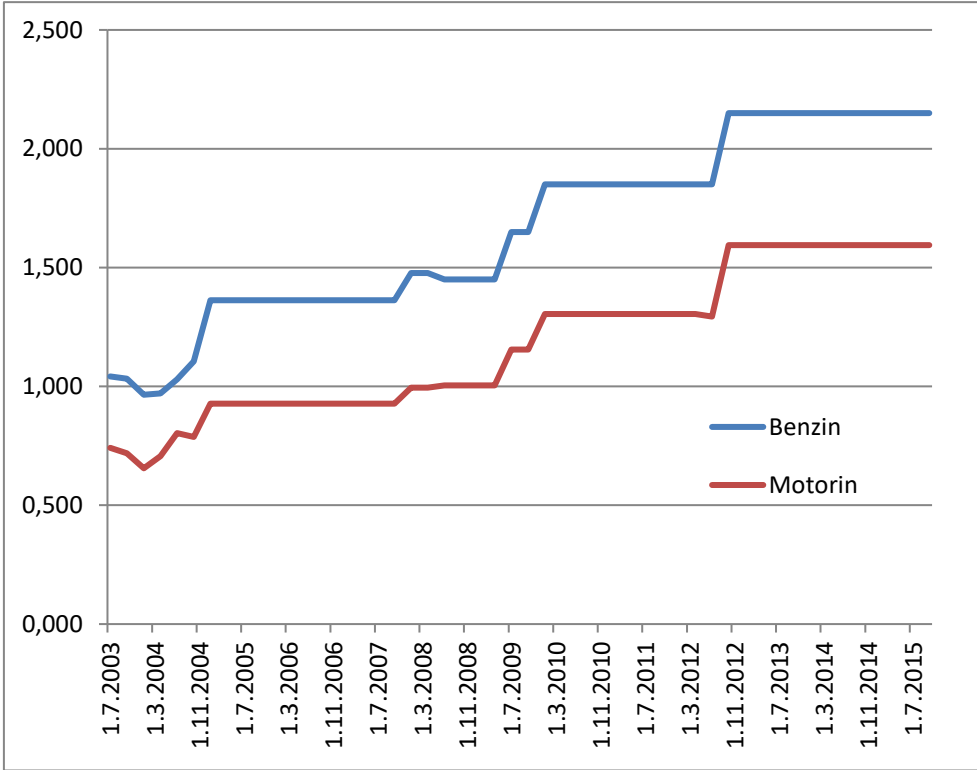
Petrol Sanayi Derneği’nin verilerine bakıldığında, akaryakıt ürünleri üzerindeki toplam verginin, vergi gelirlerinin daha yüksek kısmını oluşturduğu sonucuna varılmaktadır. Tablo 4’te yer alan ÖTV’nin toplam Vergi Gelirlerine Oranı rakamları %13’lerde iken bu orana KDV’nin eklenmesi ile %15’lere çıkmakta, yaklaşık 2 puanlık bir artış gerçekleşmektedir.

2.4. ÖTV Oranlarındaki Değişim

4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu ile akaryakıt ürünleri üzerinden alınan özel tüketim vergisi, kanuna ekli I sayılı liste ile belirlenmiştir. Listede yıllar içinde çok defa değişiklikler yapılmış, Bakanlar Kurulu Kararları ile bu değişiklikler yürürlüğe girmiştir.

Son olarak 11.6.2013 tarihinde kurşunsuz normal benzin (Gümrük Tarife İstatistik Pozisyon Cetvel Numarası (GTİP) 2710.11.45.00.00 olan otomotiv yakıtı) üzerindeki özel tüketim vergisi litre başına 2,15 TL ve motorin (GTİP Numarası 2710.19.41.00.11 olan otomotiv yakıtı) üzerindeki özel tüketim vergisi litre başına 1,5945 TL olarak belirlenmiştir. Aşağıdaki grafikte 2003-2015 yılları arasında 3 aylık dönemler itibariyle benzin ve motorinde litre başına uygulanan özel tüketim vergisi oranlarındaki değişim görülmektedir.

Şekil: 2
Benzin ve Motorin Üzerindeki Özel Tüketim Vergisi (TL / Litre)

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2015.

Grafikte de görüldüğü üzere litre başına alınan özel tüketim vergisi benzin ve motorinde paralel bir seyir izlemiş ve 2003-2015 yılları arasında yaklaşık iki kat artış göstermiştir. Bu durum, akaryakıt tüketicileri üzerindeki vergi yükünün yıllar içinde nominal olarak arttığını göstermektedir. Ancak, Türkiye İstatistik Kurumu Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi (2003=100) ile karşılaştırıldığında, aynı dönemde enflasyonun %250'den fazla olduğu düşünülürse, vergi yükünde kısmi bir azalmanın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. (TÜİK, 2015).

3. OECD ve AB Ülkelerinde Akaryakıt Tüketiminin Vergilendirilmesi

OECD ülkelerine bakıldığında akaryakıt ürünlerinin vergilendirilmesinde farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Benzin daha çok nihai tüketiciler (hane halkları) tarafından tüketilen bir akaryakıt türü olmaktadır. 2013 yılı son çeyreği itibariyle benzinin vergilenmesi konusunda, benzin üzerinden alınan verginin perakende satış fiyatına oranının oluşturduğu dizinin medyanına bakıldığında %53,15 rakamına ulaşılmaktadır ki bu durum ABD, Meksika, Avustralya ve Kanada dışındaki OECD ülkelerinin benzine çok yüksek oranda vergi uyguladıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. 34 OECD ülkesinin benzin üzerinden aldığı vergi, perakende satış fiyatının ortalama %50,12'sidir. En düşük vergi uygulayan ülkeler %13,79 ile Meksika ve %14,75 ile ABD'dir. Benzinden en yüksek vergi alan ülkeler ise %68,07 ile İsrail, %61,93 ile Hollanda ve %61,05 ile Birleşik Krallıktır. Benzin satış fiyatının %59'una ulaşan vergi oranı ile Türkiye en yüksek vergi alan yedinci ülke konumundadır.

Tablo: 6
OECD Ülkelerinde Kurşunsuz Süper Benzin Üzerindeki Vergi Yükü

Ülke	Vergi Öncesi Fiyat (USD)	Maktu Vergi	KDV Oranı	KDV Miktarı (USD)	Toplam Vergi (USD)	Vergiler Dahil Nihai Fiyat (USD)	Toplam Verginin Toplam Fiyatına Oranı (%)
Avustralya	1,02	0,37	10,00	0,14	0,51	1,53	33,11
Avusturya	0,84	0,65	20,00	0,30	0,95	1,79	53,19
Belçika	1,02	0,82	21,00	0,39	1,20	2,22	54,10
Kanada	0,95	0,33	5,00	0,06	0,39	1,34	29,28
Şili	0,90	0,51	19,00	0,17	0,68	1,58	42,87
Çekya	0,86	0,66	21,00	0,32	0,97	1,83	53,13
Danimarka	1,07	0,78	25,00	0,46	1,25	2,32	53,76
Estonya	0,85	0,56	20,00	0,28	0,84	1,70	49,80
Finlandiya	0,85	0,86	24,00	0,41	1,28	2,13	59,96
Fransa	0,84	0,81	20,00	0,33	1,14	1,98	57,76
Almanya	0,87	0,87	19,00	0,33	1,20	2,07	58,08
Yunanistan	0,87	0,89	23,00	0,41	1,29	2,17	59,78
Macaristan	0,91	0,55	27,00	0,40	0,95	1,86	50,90
İzlanda	1,07	0,52	25,50	0,41	0,93	2,00	46,53
İrlanda	0,93	0,78	23,00	0,39	1,17	2,10	55,81
İsrail	0,67	1,11	18,00	0,32	1,43	2,10	68,07
İtalya	0,91	0,97	22,00	0,41	1,38	2,28	60,35
Japonya	0,98	0,57	5,00	0,08	0,65	1,63	40,03
Kore	1,11	0,71	10,00	0,18	0,90	2,01	44,66
Lüksemburg	0,88	0,61	15,00	0,22	0,84	1,72	48,75
Meksika	0,84	0,00	16,00	0,13	0,13	0,98	13,79
Hollanda	0,85	1,00	21,00	0,39	1,39	2,24	61,93
Yeni Zelanda	1,05	0,53	15,00	0,24	0,76	1,81	42,07
Norveç	1,03	0,97	25,00	0,50	1,47	2,50	58,71
Polonya	0,86	0,53	23,00	0,32	0,85	1,71	49,65
Portekiz	0,88	0,78	23,00	0,38	1,16	2,04	56,84
Slovakya	0,94	0,68	20,00	0,32	1,01	1,95	51,79
Slovenya	0,83	0,73	22,00	0,34	1,08	1,91	56,45
İspanya	0,92	0,62	21,00	0,32	0,94	1,86	50,56
İsviçre	0,91	0,82	25,00	0,43	1,26	2,17	58,04
İsviçre	0,94	0,79	8,00	0,14	0,93	1,86	49,65
Türkiye	1,07	1,14	18,00	0,40	1,54	2,61	59,00
Birleşik Krallık	0,80	0,91	20,00	0,34	1,25	2,04	61,05
A.B.D.	0,78	0,14	-	-	0,14	0,92	14,75

Kaynak: OECD, 2014a.

Motorin kullanımı daha çok üretim birimleri, ticari ve sınai kesim tarafından tüketilen bir yakıt türü olmaktadır. Motorin üzerindeki vergiye bakıldığında, benzin üzerindeki vergiye benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Motorin üzerinde 34 OECD üyesi ülkenin vergi oranlarının ortalaması %42,92 ve medyanı %47,03'tür. Türkiye motorin üzerinden Birleşik

Krallık, İtalya, İsrail, Norveç ve İsveç’in ardından en yüksek oranda vergi alan altıncı OECD ülkesidir (OECD, 2014b).

4. Kişi Başına Milli Gelir (GSYİH) ve Akaryakıt Üzerindeki Vergi Yükü ve Akaryakıt Fiyatları

2013 yılı OECD verileri baz alınarak, OECD ülkelerinde kişi başına milli gelir (gayrisafi yurt içi hasıla, GSYİH) rakamları ile aylık 50 litre (yıllık 600 litre) yakıt tüketimi yapan bir bireyin katlanmak zorunda olduğu ortalama maliyet ve ortalama vergi yükü aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo: 7
600 Litre Yakıt Tüketiminin Ortaya Çıkardığı Vergi Yükü

Ülke	2013 Yılı Kişi Başına GSYİH (PPP) (USD)	Benzin Üzerindeki Toplam Vergi (USD)	Benzin Toplam Fiyatı (USD)	600 Litre Benzın Üzerindeki Toplam Vergi (USD)	600 Litre Benzının Tüketicıye Toplam Malıyeti (USD)	Vergi Toplamı / Kişi Başına GSYİH (%)	Toplam Yakıt Malıyeti / GSYİH (Kişi Başına) (%)
Türkiye	17.843	1,54	2,61	924,74	1.567,26	5,18	8,78
Yunanıstan	23.951	1,29	2,17	776,88	1.299,59	3,24	5,43
Macarıstan	22.215	0,95	1,86	568,24	1.116,44	2,56	5,03
Portekiz	25.359	1,16	2,04	694,67	1.222,16	2,74	4,82
Şili	20.486	0,68	1,58	405,22	945,16	1,98	4,61
Polonya	22.269	0,85	1,71	508,07	1.023,39	2,28	4,60
Slovakya	25.841	1,01	1,95	605,10	1.168,45	2,34	4,52
Slovenya	26.585	1,08	1,91	647,49	1.147,09	2,44	4,31
İtalya	32.590	1,38	2,28	827,25	1.370,68	2,54	4,21
Estonya	24.456	0,84	1,70	506,61	1.017,37	2,07	4,16
İsrail	30.552	1,43	2,10	857,52	1.259,84	2,81	4,12
Çekya	27.096	0,97	1,83	584,93	1.100,88	2,16	4,06
Kore	32.711	0,90	2,01	537,96	1.204,49	1,64	3,68
Meksika	16.022	0,13	0,98	80,83	586,01	0,50	3,66
İspanya	30.656	0,94	1,86	562,99	1.113,59	1,84	3,63
Belçika	39.248	1,20	2,22	720,33	1.331,48	1,84	3,39
Finlandiya	37.754	1,28	2,13	765,99	1.277,55	2,03	3,38
Yeni Zelanda	32.393	0,76	1,81	456,89	1.085,90	1,41	3,35
Danimarka	41.664	1,25	2,32	749,84	1.394,80	1,80	3,35
Birleşik Krallık	37.003	1,25	2,04	747,94	1.225,13	2,02	3,31
Fransa	36.442	1,14	1,98	686,53	1.188,53	1,88	3,26
İsveç	42.245	1,26	2,17	754,24	1.299,52	1,79	3,08
Hollanda	44.291	1,39	2,24	833,59	1.345,94	1,88	3,04
Almanya	41.187	1,20	2,07	719,78	1.239,31	1,75	3,01
İzlanda	40.642	0,93	2,00	557,77	1.198,84	1,37	2,95
İrlanda	44.634	1,17	2,10	704,57	1.262,34	1,58	2,83
Japonya	34.929	0,65	1,63	391,45	977,94	1,12	2,80
Norveç	59.270	1,47	2,50	881,06	1.500,77	1,49	2,53
Avusturya	42.920	0,95	1,79	572,11	1.075,70	1,33	2,51
İsviçre	52.012	0,93	1,86	555,34	1.118,45	1,07	2,15
Avustralya	43.842	0,51	1,53	304,17	918,65	0,69	2,10
Kanada	41.475	0,39	1,34	235,14	803,10	0,57	1,94
Lüksemburg	83.394	0,84	1,72	502,59	1.030,88	0,60	1,24
ABD	49.784	0,14	0,92	81,00	549,00	0,16	1,10
OECD Ort.	35.993			597,32	1.146,06	1,66	3,18

Kaynak: (OECD, 2014a) veriler kullanılarak hesaplanmıştır.

Tabloda görüldüğü üzere, Türkiye’nin akaryakıt (benzin) üzerinden almış olduğu vergi miktarı ve sonrasında oluşan akaryakıt (benzin) fiyatının kişi başına gelir (gayrisafi yurtiçi hâsıla) rakamlarına oranlanması sonucunda vergi yükünün çok yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yılda 600 litre yakıt tüketen bir tüketicinin kişi başına ortalama

milli gelirin %8,78'ini akaryakıt harcaması için kullanması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

AB ülkelerinde motorin ve kurşunsuz benzin üzerine uygulanan vergiler de aşağıdaki tablolarda görülmektedir.

Tablo: 8
AB Ülkelerinde Uygulanan Vergiler (Motorin)

Ülke	Toplam Vergi (TL/LT)	Vergi Oranı (%)
Birleşik Krallık	3,08	73,02
İtalya	2,69	68,36
Slovenya	2,15	66,11
İsveç	2,75	65,57
Fransa	2,20	65,03
İrlanda	2,25	64,80
Hollanda	2,19	62,54
Finlandiya	2,29	62,52
Belçika	2,07	61,82
AB 28 Ağırlıklı Ortalaması	2,01	61,47
Almanya	2,04	61,36
Türkiye	2,13	60,61
Portekiz	2,16	60,57
Çekya	1,83	60,27
Hırvatistan	1,94	59,55
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	2,02	59,34
Avusturya	1,84	58,64
Slovakya	1,82	58,59
Romanya	1,91	58,14
Danimarka	2,08	57,46
Macaristan	1,85	57,18
Letonya	1,62	56,79
Polonya	1,61	56,14
Estonya	1,80	55,51
İspanya	1,72	55,48
Bulgaristan	1,52	55,08
Litvanya	1,55	54,80
Malta	2,11	53,98
Yunanistan	1,68	52,69
Lüksemburg	1,49	52,34

Kaynak: EPDK, 2016: 6.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi AB ülkelerinde motorin üzerine uygulanan vergi oranları ile litre başına alınan vergi miktarlarına bakıldığında, 28 AB ülkesi ağırlıklı vergi oranı ortalamasının %61,47 olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise bu oran %60,61 olmaktadır. Bu sonuçlardan, Türkiye'de motorin üzerinden alınan vergi oranının AB ülkeleri vergi oranı ortalamasının altında kaldığını görmekteyiz.

AB ülkelerinde 95 oktan kurşunsuz benzin üzerine uygulanan vergilere dair bilgiler de aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo: 9
AB Ülkelerinde Uygulanan Vergiler (95 Oktan Kurşunsuz Benzin)

Ülke	Toplam Vergi (TL/LT)	Vergi Oranı (%)
Birleşik Krallık	3,07	73,41
Hollanda	3,28	72,78
İtalya	3,14	70,45
Yunanistan	2,97	70,19
İsveç	3,03	69,94
Portekiz	2,99	69,23
Finlandiya	2,91	69,19
İrlanda	2,67	69,11
Belçika	2,66	68,88
Almanya	2,73	68,84
Fransa	2,75	68,32
Slovenya	2,47	68,20
Slovakya	2,43	67,12
Türkiye	2,83	66,59
AB 28 Ağırlıklı Ortalaması	2,44	66,37
Çekya	2,07	65,81
Hırvatistan	2,34	65,12
Danimarka	2,86	65,04
Avusturya	2,14	63,64
Letonya	1,98	61,81
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	2,12	61,31
Romanya	2,02	60,24
Litvanya	1,96	60,21
Macaristan	1,96	60,15
Lüksemburg	1,96	59,82
Polonya	1,79	59,76
İspanya	2,09	59,35
Estonya	1,90	58,49
Malta	2,41	56,88
Bulgaristan	1,65	56,77

Kaynak: EPDK, 2016: 7.

AB ülkelerinde kurşunsuz benzin üzerine uygulanan vergi oranları ile litre başına alınan vergi miktarlarına bakıldığında, 28 AB ülkesi ağırlıklı vergi oranı ortalaması %66,37 olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise bu oran %66,59 olmaktadır. Buradan Türkiye'deki vergi oranının AB ülkeleri vergi ortalamasına çok yakın olduğunu görmekteyiz (EPDK, 2016: 7).

5. Akaryakıtın Vergilendirilmesinin İktisadi ve Mali Altyapısı

Akaryakıt tüketim vergileri, diğer dolaylı vergiler gibi kişilerin harcama ve tüketimleri üzerinden alınmaktadırlar. Bu durum kişilerin tüketim kalıplarına devletin müdahale edebilmesini sağlamaktadır. Fiyatların vergi yoluyla nispi olarak değişmesi tüketicilerin ürünlere olan talebini değiştirebilmektedir (Akdoğan, 2009: 297). Akdoğan (2009) dolaylı vergilerin vergi mükellefi açısından, vergiyi asıl ödeyenlere psikolojik olarak daha uygun bir vergi yapısı sunduğunu belirtmiştir. Ancak bu durumun günümüzde geçerliliği kalmamıştır. Özellikle okuryazarlık ve bilgili tüketici artışı ve gelişen medya nedeniyle tüketiciler rahatlıkla vergi yükünü analiz edebilmekte ve değerlendirme konusu yapabilmektedirler.

Akaryakıt tüketim vergilerinin de diğer dolaylı vergilere benzer şekilde matrahı geniştir. Çok geniş halk kitlelerinin tüketimini ilgilendirdiğinden tabana yayılmakta ve yüksek getiri sağlamaktadır.

Vergiler öncelikle kamu giderlerinin karşılanması amacıyla alındığından, bu açıdan bakıldığında akaryakıt tüketiminin vergilendirilmesinin bu amacı etkin bir şekilde sağladığı görülmektedir. Akaryakıt üzerinden alınan özel tüketim vergisinin mükellefi çok azdır ve kontrolü kolaydır. Bazı ülke uygulamalarında ülkeye giriş veya istihsal anında ham petrol üzerinden vergi alınmakta, Türkiye gibi bazı ülkelerde ise rafinasyon sonrasında nihai ürünün ilk teslimi veya nihai ürün ithal edenlerin ürünü ilk teslimi sırasında vergi doğmaktadır. Petrol piyasasının oligopolistik özellikleri nedeniyle bu vergi uygulanması ve kontrolü kolay; az sayıda mükellef olması nedeniyle de yüksek getirili bir vergi haline gelmektedir.

Akaryakıt tüketimi üzerinden alınan verginin ekonomik-politik altyapısına ilişkin ABD uygulaması üzerinde yapılan bir çalışmada (Goel & Nelson: 1999: 43-59) çeşitli faktörlerin akaryakıt tüketimi üzerinden alınan verginin oranını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Goel ve Nelson (1999), vergisiz petrol fiyatlarının, enflasyonun, nüfus yoğunluğunun, çevresel etkenlerin ve otoyol ücretlerinin ABD'de akaryakıt tüketimi üzerinden alınan vergiyi etkilediğini tespit etmiştir.

Akaryakıt tüketiminin vergilendirilmesinin diğer önemli nedenleri, dolaylı vergilerin konulma gerekçeleri ile paralellik taşımaktadır³. Gelirin yanında harcamaların da vergilendirilmesi, vergi kapasitesinin tam olarak kullanılmasına yardımcı olmaktadır. Sadece gelir üzerinden çok yüksek oranda bir verginin alınması dikey ve yatay adalete uygun gibi görülse de, harcanmayan gelirin vergilenmesi, fayda eksenli bakıldığında olumsuz sonuç doğuracaktır. Gelirin fayda sağlaması, harcanması ile mümkün olduğunda verginin harcamaya bağlanması fayda-vergi bağlantısını daha kuvvetlendirmektedir (Edizdoğan, 2008: 334). Akaryakıt üzerinden alınan vergilerin gerekçeleri arasında, hava kirliliği, trafik sıkışıklığı ve kazaları önleme de bulunmaktadır. Sosyal fayda ve maliyet kaygıları akaryakıt tüketimi üzerinden alınan vergiler için bir başka gerekçedir (Edizdoğan, 2008: 335). Birçok ülke çevresel nedenlerle, hava kirliliği, emisyon gibi gerekçelerle akaryakıt üzerinden vergilemeye gitmektedir. Akaryakıt üzerinden alınan vergiler etkin vergilerdir. Az sayıda üretici ve ithalatçı üzerinden ilk teslim aşamasında alındığından kontrolü kolay ve talep esnekliği düşük bir mal olduğu için gelir getiriciliği yüksek bir vergidir.

5.1. Akaryakıt Üzerinden Alınan Vergilerin Talep ve Arz Üzerindeki Etkileri

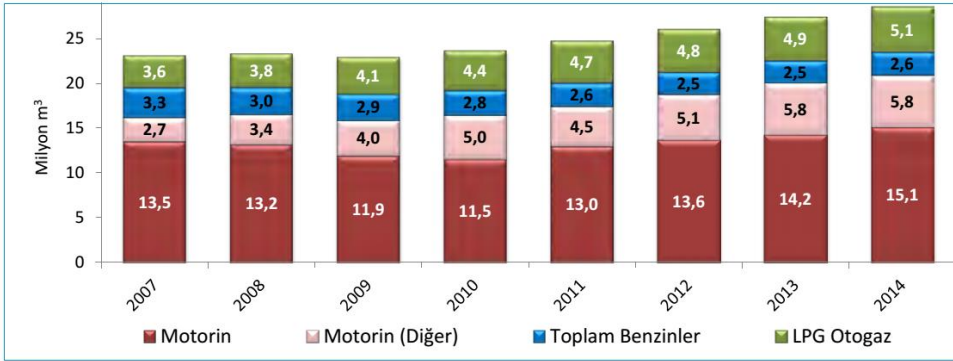
Akaryakıt üzerinden alınan vergilerin de diğer vergilerin etkilerine benzer etkileri bulunmaktadır. Akaryakıt üzerinden alınan vergilerin üreticiler, tüketiciler, yeniden dağıtım, kalkınma ve büyüme üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri bulunmaktadır. Genelde dolaylı vergiler, özde akaryakıt üzerinden alınan vergiler üzerlerine kondukları ürünlerin fiyatlarını genelde aynı oranda artırdıkları için bu ürünlerin taleplerini olumsuz yönde etkilemekte ve insanları tüketimden vazgeçirmektedirler. Devlet ya da vergi otoritesi belli

³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Tosun & Uçar & Bağdadioğlu & Yereli, 2017.

ürünlerin tüketimini kısmak için özel tüketim vergilerini maliye politikası aracı olarak kullanmışlardır. Akaryakıt üzerindeki özel tüketim vergisinin konulmasının bir amacı da budur (Türk, 2008: 228).

Akaryakıt talebinin esnekliği düşük olduğundan talepteki zaruri artışlara ancak yön değiştirerek etkiye bulunmaktadır. Akaryakıt ürünleri üzerinde en yüksek vergi oranının benzinde olması nedeniyle, gerek hane halkları gerekse üreticiler benzin tüketimi yerine motorin ve LPG tercihinde bulunmakta ve yüksek akaryakıt fiyatlarından, daha az vergilenen ürünleri tercih ederek kurtulmaya çalışmaktadırlar. Şekil 3'te, 2007-2014 yılları arasında motorin ve LPG tüketimi artarken benzin tüketiminin azaldığı görülmektedir:

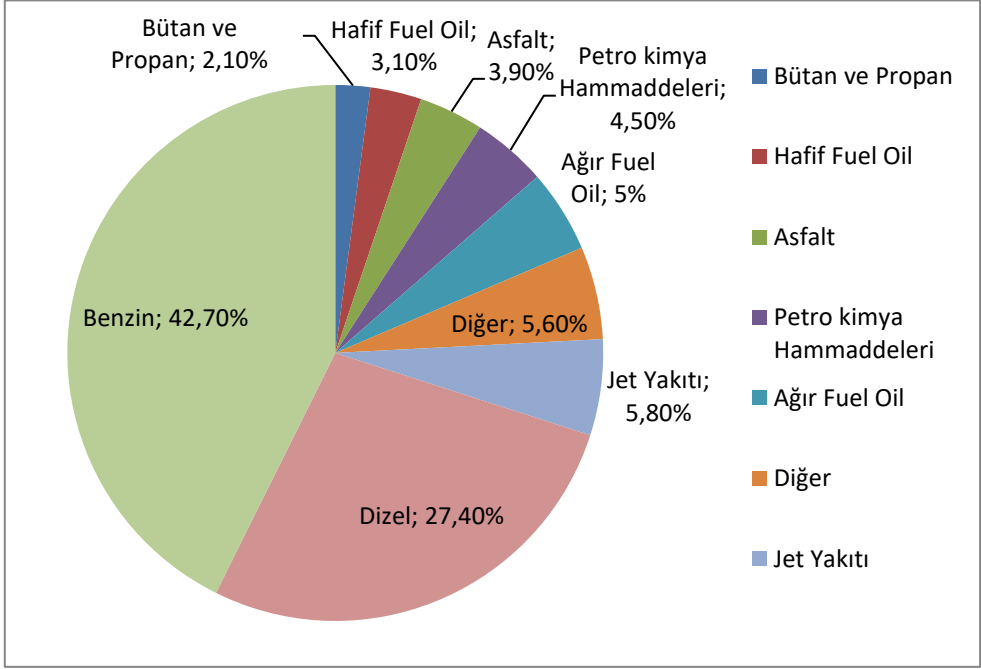
Şekil: 3
2007-2014 Yılları Arasında Akaryakıt Tüketiminde Değişim

Kaynak: EPDK verilerinden PETDER tarafından hazırlanmıştır (Petder, 2014: 51).

Bu durumun ülke ekonomisinde ilginç bir başka sonucu ortaya çıkmaktadır. Her birim ham petrolün rafine edilmesi sonucunda yaklaşık aynı oranda benzin, motorin, uçak yakıtı ve diğer ürünler ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de motorin ve LPG talebinin yükselmesi ve benzin talebinin azalması nedeniyle, rafine edilen ham petrol nedeniyle ortaya çıkan benzin ihraç edilmekte, yerine rafine edilmiş motorin ve LPG ithal edilmektedir. Bu duruma motorinin ve LPG'nin sanayi üretimini desteklemek amacıyla düşük vergilenmesi ve benzinin kişisel tüketimin vergilenmesi amacıyla yüksek vergilenmesi katkıda bulunmakta ve tüketimle birlikte Türkiye'de satılan araçların teknolojisi de vergi ile şekillenmektedir.

Şekil: 4
Ham Petrolün Rafine Edilmesiyle Elde Edilen Ürünler (%)

Kaynak: Canadian Fuels Association, 2013: 6.

Şekil 4’te görüldüğü üzere ham petrolün rafine edilmesi ile nihai ürün olarak ortalama %42,7 oranında benzin, %27,4 oranında motorin elde edilmektedir. Türkiye’de motorin talebinin benzin talebinden yüksek olması nedeniyle Türkiye’de üretilen benzinin ihraç edilmesi ve motorin talebinin karşılanması nedeniyle motorin ithal edilmesi zaruri sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum hem dış ticaret yapısını etkilemekte, hem de dış ticaret maliyetlerinin motorin ithalatına ve kısmen benzin ihracatına üzerine eklenmesine neden olmaktadır. Yapılabilecek optimal çözüm üretim yapısına paralel bir talep yapısının gelişmesi için vergiyi kullanmak olabilecektir.

5.2. Akaryakıtın Vergilendirilmesi Üzerindeki Tartışmalar

Akaryakıtın çevresel endişeler nedeniyle yüksek vergilenmesini savunan görüşler literatürde mevcuttur. Akaryakıt üzerindeki vergi oranlarının tüketimi etkilediği konusunda şüphe bulunmamaktadır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa’nın karşılaştırılmasında, kişi başına benzin tüketimleri arasında ciddi farklar bulunmaktadır. ABD’de kişi başına yıllık benzin tüketimi 1300 litre iken, Avrupa’da bu rakam üçte biri civarındadır. Almanya’da 360, Fransa’da 240 ve İtalya’da 300 litre civarındadır (Sterner, 2007: 3197).

Akaryakıt üzerinden alınan vergiler şehirleşmeye de etki edebilmektedir. Yüksek akaryakıt fiyatları daha sıkı ve dikey yapılaşmaya neden olabileceği gibi toplu taşıma araçlarının artışına da neden olabilecek ve talebi etkileyecektir. Türkiye'de yüksek akaryakıt fiyatları taşıma ve sınai üretim maliyetlerine yansımakta ve enflasyonist etki oluşturmaktadır (Küsmenoğlu, 2010: 1049). İç piyasada ekonomi bir şekilde dengeye gelse de yurtdışı ile rekabet edilebilirlik kapasitesi azalmaktadır.

Akaryakıt üzerindeki vergi yükünün lojistik maliyetlerini etkilediği ve taşınan emtia fiyatlarını artırdığına dair öneriyi destekleyen ampirik çalışma örnekleri bulunmaktadır. Balkan, Kal ve Tümen'in ÖTV artışı sonrasında lojistik maliyetlerinin taze meyve-sebze fiyatlarındaki artış etkisini incelediği çalışmasında (2015), motorindeki ÖTV artışı nedeniyle %9'a tekabül eden 36 kuruşluk motorin fiyat artışının meyve-sebze fiyatlarında ortalama 7 logaritmik puan artışa neden olduğu sonucuna varılmıştır (Balkan & Kal & Tümen, 2015: 5).

Akaryakıt tüketim vergilerinin çok yüksek oluşu, gerek mali amaç gerekse bu ürünlerin tüketiminin kısılması amacını kısmen yerine getirmekte ancak yüksek vergi oranı, dikey ve yatay adalete uygun olmadığından adaletsiz ve gelir dağılımını bozucu etki yapmaktadır.

Akaryakıt üzerinden alınan verginin, temelde bir enerji kaynağı vergisi olması ve enerjinin girdi olarak gerek lojistik amaçla gerekse üretim girdisi olarak hemen her sektörde kullanılması bu verginin yansımaları hakkında tahminlerde bulunmayı çok güçleştirmektedir. Neredeyse tüm mal ve hizmetlerin maliyetine dâhil olan akaryakıt üzerinden alınan vergiler ülkede fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır.

Dolaylı vergiler ödeme gücü ilkesine uygun değildirler (Akdoğan, 2009: 298). Bu açıdan bakıldığında dikey adalet ve yatay adalet ilkelerinin uygulanması mümkün değildir. Şöyle ki, yüksek gelir grubundan olan ve ayda bir depo yakıt tüketen bir tüketici ile orta veya düşük gelir grubundan olan ve ayda bir depo yakıt tüketen bir tüketici aynı vergiyi ödemektedir. Aynı gelir grubundan olan ancak farklı yakıt tüketimleri olan tüketiciler de farklı vergi yükleri ile karşı karşıya kalabileceklerdir.

Akaryakıt üzerinden alınan vergilerin yüksekliği, vergiyi ödemek istemeyen üretici ve tüketicilerin ikincil piyasa oluşturmasına ve kaçak akaryakıt ithali ve üretimine yönelmesine neden olmaktadır. Akaryakıtta kaçakçılık çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan ilki, akaryakıt üretiminde kullanılabilen benzer kimyasalların çeşitli oranlarda karıştırılarak tüketiciye akaryakıt (benzin veya motorin) olarak satılmasıdır. Bu yöntemde madeni yağlar bazı inceltici kimyasallarla karıştırılmakta ve araçlarda yakıt yerine kullanılabilir maddeler haline getirilmektedir. İkinci yöntem ise yakıtın yurtdışına, özellikle deniz taşıtları vasıtasıyla ihraç ediliyor gibi gösterilmesi ancak iç piyasaya sunulmasıdır. Yurtdışına ihraç sırasında akaryakıt üzerinde vergi yükü ortaya çıkmadığından vergisiz olarak yurtiçine kaçak yollarla satış yapılabilmektedir. Üçüncü yol, sınır güvenliğinin zayıf olduğu noktalarda yakıtın düşük vergilendiği ve ucuz olduğu ülkelerden

kaçak olarak yurda sokulmasıdır. Kaçak akaryakıt, ülkenin milli gelirinin dağılımında sorunlara yol açtığı gibi, piyasa bozucu etki yapmakta ve vergi kaybına neden olmaktadır.

6. Sonuç

Akaryakıt üzerindeki vergi yükü temel olarak Özel Tüketim Vergisi ve Katma Değer Vergisi'nden oluşmaktadır. Toplam vergi yüküne bakıldığında ise, OECD ülkeleri istatistiklerine göre akaryakıt perakende fiyatının %59'u tüketicilerin vergi olarak ödemiş oldukları tutardır. Ancak, akaryakıt ürünleri üzerinden alınan vergilerin OECD ülkeleri genelinde karşılaştırıldığında, Türkiye akaryakıt üzerinden alınan vergiler açısından sıralandığında OECD ülkeleri içerisinde İsrail, Hollanda, Birleşik Krallık, İtalya, Finlandiya, Yunanistan'ın ardından yedinci yüksek vergi alan ülke konumundadır. Sadece motorin üzerinden alınan Özel Tüketim Vergileri içerisinde ise Birleşik Krallık, İtalya, İsrail, Norveç ve İsveç'in ardından en yüksek oranda vergi alan altıncı OECD ülkesidir.

AB ye üye olan 28 üye ülkenin kurşunsuz benzin üzerinden aldığı ağırlıklı vergi ortalaması oranı %66,37 olmaktadır. Türkiye'de ise bu oran %66,59 olmaktadır. Türkiye'deki vergi oranının AB ülkeleri vergi ortalamasına çok yakın olduğu görülmektedir. 28 AB ülkesinde motorin üzerine uygulanan vergi oranları ile litre başına alınan vergi vergi miktarlarına bakıldığında ise ağırlıklı vergi oranı ortalaması %61,47 olmaktadır. Türkiye'de ise bu oran %60,61 olarak AB ülkeleri ağırlıklı vergi oranları ortalamasının altında kalmaktadır.

Akaryakıt ürünleri üzerinden alınan vergilerde her ne kadar Türkiye diğer OECD üyesi ve AB ülkeleriyle benzer uygulamalar içine girse de bu vergilerin gelir ve kurumlar vergilerine göre yüksek olması ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz etkilerin başında uyum oranının düşmesi (akaryakıt kaçakçılığının artması) gelmektedir. Yüksek vergi oranı kaçak (vergisiz) akaryakıt tüketimini artırmakta ve gerek mevzuattaki boşluklar gerekse sınırların belli noktalarındaki zafiyet ve ekonomik-sosyolojik nedenlerle kaçak akaryakıt kullanımını ortaya çıkarmaktadır.

Akaryakıt üzerinden alınan vergiler etkin ancak adaletsiz bir vergileme yapısına neden olmaktadır. Bu vergilerin vergi gelirleri içindeki payının artması gelir dağılımını bozucu, vergi adaletine aykırı bir yapının oluşmasına zemin hazırlayacak ve ekonominin diğer dinamikleri üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaya başlayacaktır. Akaryakıt bir enerji kaynağı olarak sanayinin de girdisidir. Bu girdi genelde lojistik ve kısmen de üretim birimlerinin enerji kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Sanayide lojistik maliyetlerinin artması ve özellikle tarım gibi üretim maliyetinde nakliyenin büyük pay tuttuğu sektörlerde ve turizm, ulaştırma gibi sektörlerde akaryakıtın önemli bir maliyet unsuru olarak devreye girmesi gerek yurtiçi fiyat düzeyini olumsuz etkileyen, gerekse yurtdışı ticaret açısından rekabet edilebilirliği azaltan bir etken olarak etki edecektir.

Kaynaklar

- Akdoğan, A. (2009), *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi Yayınları, 13. Baskı, Ankara.
- Balkan, B. & S.H. Kal & S. Tümen (2015), "Akaryakıt Fiyatlarının Nakliye Maliyetleri Kanalı ile Taze Meyve Sebze Fiyatları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomi Notları*, 2015-08, 13 Mayıs, 1-10, <<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/53aeb712-3944-49d2-b38b-78f9f79e69df/en1508.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE53aeb712-3944-49d2-b38b-78f9f79e69df>> 26.12.2015.
- Canadian Fuels Association (2013), *The Economics of Petroleum Refining*, December 2013, <<http://canadianfuels.ca/userfiles/file/Economics%20fundamentals%20of%20Refining%20Dec18-2013-Final%20ENG-1.pdf>>, 28.12.2015.
- Çapar, M. (2004), "Özel Tüketim Vergisi ve Türkiye Uygulaması", *Sayıştay Dergisi*, (52), 121-134.
- Edizdoğan, N. (2008), *Kamu Maliyesi*, Ekin Yayınları, 10. Baskı, Bursa.
- EPDK (2012), *Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol Piyasası Sektör Raporu*, <http://www3.epdk.org.tr/documents/petrol/rapor_yayin/Ppd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2012.pdf>, 26.06.2016.
- EPDK (2013), *Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol Piyasası Sektör Raporu*, <http://www3.epdk.org.tr/documents/petrol/rapor_yayin/2013_Petrol_Piyasasi_Sektor_Raporu.pdf>, 26.06.2016.
- EPDK (2014), *Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol Piyasası Sektör Raporu*, <http://www3.epdk.org.tr/documents/petrol/rapor_yayin/PPD_RaporYayin20141.pdf>, 26.06.2016.
- EPDK (2015a), *Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol Piyasası Sektör Raporu 2014*, <http://www3.epdk.org.tr/documents/petrol/rapor_yayin/PPD_RaporYayin20141.pdf>, 26.06.2016.
- EPDK (2015b), *2015 Yılı Ekim Ayı Petrol ve LPG Piyasası Fiyatlandırma Raporu*, <<http://www3.epdk.org.tr/index.php/petrol-piyasas/yayinlar-raporlar?id=1546>>, 26.06.2016.
- EPDK (2016), *Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol ve LPG Piyasası Fiyatlandırma Raporu*, <www.epdk.org.tr/TR/Dokuman/6544>, 26.06.2016.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2014), *Vergi İstatistikleri, Bütçe Gelirleri, Tablo 19: Merkezi Yönetim Gelirleri (2006-2014)*, <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG_1.htm>, 28.12.2015.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2015), *Özel Tüketim Vergisi Tutarları ve Oranları*, <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/mevzuatek/otv_oranlari_tum/ozeltuketimoranlari-OpenPage.htm>, 28.12.2015.
- Goel, R.K. & M.A. Nelson (1999), "The Political Economy of Motor-fuel Taxation", *The Energy Journal*, 20(1), 43-59.
- Graham, D.J. & S. Glaister (2002), "The Demand for Automobile Fuel: A Survey of Elasticities", *Journal of Transport Economics and Policy*, 36(1), 1-25.
- Küsmenoğlu, İ. (2010), *Cumhuriyet Dönemi Vergi Tarihi*, Oluş Yayıncılık, Ankara.

- OECD (2014a), “Taxation of premium unleaded (94-96 RON) gasoline (per litre), 2013”, *Consumption Tax Trends 2014*, <http://www.oecd.org/tax/tax-policy/tax-database.htm#D_TaxesConsumption>, 03.12.2015.
- OECD (2014b), “Taxation of automotive diesel (per litre), 2013”, *Consumption Tax Trends 2014*, <http://www.oecd.org/tax/tax-policy/tax-database.htm#D_TaxesConsumption>, 03.12.2015.
- PETDER, *Sektör Raporları*, <<http://www.petder.org.tr/yayinlar/petder-sektor-raporlari/>>, 26.06.2016.
- Piketty, T. (2015), *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*, Çev. H. Koçak, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sterner, T. & C. Dahl & M. Franzen (1992), “Gasoline Tax Policy: Carbon Emissions and the Global Environment”, *Journal of Transport Economics and Policy*, 26, 109-119.
- Sterner, T. (2007), “Gasoline taxes a useful instrument for climate policy”, *Energy Policy*, 35(6), 3194-3202.
- Taylar, Y. (2010), “Vergi Teorisi Açısından Özel Tüketim Vergileri ve Türk Özel Tüketim Vergisi Uygulaması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(Özel Sayı), Prof.Dr. Burhan Ceyhan’a Armağan, 435-467,
- Tosun, C. & O. Uçar & N. Bağdadioğlu, A.B. Yereli (2017), “Türkiye, AB ve OECD Ülkelerindeki Akaryakıt Vergilerine Dair Mukayeseli Bir Değerlendirme”, *Vergi Sorunları*, (351), 63-77.
- TÜİK (2015), *Türkiye İstatistik Kurumu Yurtiçi Üretici Fiyatları Endeksi (2003=100)*, <http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1645>, 28.12.2015.
- Türk, İ. (2008), *Kamu Maliyesi*, Turhan Kitabevi, 7. Basım, Ankara.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. Articles not published or submitted for publication elsewhere accept in either Turkish or English.
2. Manuscripts should type on one side of an A4 sized paper and should not exceed single spaced 18 pages with the *Times New Roman* 11-font character size. Only e-mail posts welcome for article submissions.
3. The first page should include (i) the title of the article; (ii) the name(s) of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s); (iv) abstract of not more than 100 words in both English and Turkish; (v) keywords; (vi) JEL codes. The name, address, e-mail address, phone numbers, affiliated institution and position, and academically sphere of interest of the author(s) should indicate on a separate page.
4. Tables, figures and graphs should be numbered consecutively and contain full references. The titles of the tables, figures and graphs should place at the heading of them; the references of tables, figures and graphs should place at the bottom of them. Decimals should separate by a comma. Equations should number consecutively. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. The full derivation of the formulas (if abridged in the text) should provide on a separate sheet for referee use.
5. Footnotes should place at the bottom of the page.
6. All references should cite in the text (not in footnotes), and conform to the following examples:

It has argued (Alkin, 1982: 210-5)....

Griffin (1970a: 15-20) states....

(Gupta et.al., 1982: 286-7).

(Rivera-Batiz & Rivera-Batiz, 1989: 247-9; Dornbusch, 1980: 19-23).

7. References should appear at the end of the text as follows:

Books: Kenen, P.B. (1989), *The International Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Periodicals: Langeheine, B. & U. Weinstock (1985), "Graduate Integration", *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 185-97.

Articles in edited books: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", in: P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-82.

Other sources: Central Bank of the Republic of Turkey (2003), *Financial Stability*, Press Release, March 24, Ankara, <<http://www.tcmb.gov.tr>>.

Chang, R. (1998), "The Asian Crisis", *NBER Discussion Paper*, 4470, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

8. Cited web pages should exist at the References with their full address and certain cited date as follows:

....., <<http://www.sosyoekonomijournal.org>>, 18.12.2016.

YAZARLARA DUYURU

1. Sosyoekonomi dergisinde sadece Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

2. Yazılar A4 boyutunda kâğıdın bir yüzüne tek aralıkla, *Times New Roman* karakterinde, 11 punto ile ve 18 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. e-Posta dışındaki gönderiler kesinlikle kabul edilmemektedir.

3. Yazının ilk sayfasında şu bilgiler yer almalıdır: (i) yazının başlığı; (ii) yazar(lar) ın adı; (iii) yazar(lar)ın bağlı bulunduğu kurumun adresi; (iv) en çok 100 kelimelik Türkçe ve İngilizce özet, (v) anahtar sözcükler ile (vi) çalışmanın JEL kodları. Ayrı bir sayfada yazarın adı, adresi, e-mail adresi, telefon ve faks numaraları, çalıştığı kurum ve bu kurumdaki pozisyonu ile akademik ilgi alanları belirtilmelidir.

4. Tablo, şekil ve grafiklere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler virgül ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın en sağında ve parantez içinde yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.

5. Yazılarda yapılan atıflara ilişkin dipnotlar sayfa altında yer almalıdır.

6. Kaynaklara göndermeler dipnotlarla değil, metin içinde, sayfa numaralarını da içererek, aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi yapılmalıdır:

.....belirtmiştir (Alkin, 1982: 210-5).

.....Griffin (1970a: 15-20) ileri sürmektedir.

(Gupta vd., 1982: 286-7).

(Rivera-Batiz & Rivera-Batiz, 1989: 247-9; Dornbusch, 1980: 19-23).

7. Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, sayfa numaraları ile birlikte, “Kaynaklar” (“Kaynakça” diye yazılmayacak) başlığı altında ve aşağıdaki örneklerle uygun olarak belirtilmelidir:

Kitaplar: Kenen, P.B. (1989), *The International Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Dergiler: Langeheine, B. & U. Weinstock (1985), “Graduate Integration”, *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 185-97.

Derlemeler: Krugman, P. (1995), “The Move Toward Free Trade Zones”, P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader* içinde, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-82.

Diğer Kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2001), *2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler*, Basın Duyurusu, 2 Ocak, Ankara, <<http://www.tcmb.gov.tr>>.

Chang, R. (1998), “The Asian Crisis”, *NBER Discussion Paper*, 4470, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

8. Kaynaklar’da web sitelerine yapılan atıflar muhakkak, gün, ay, yıl olarak alındığı tarih itibariyle ve tam adresleriyle birlikte belirtilmelidir. Örneğin:

....., <<http://www.sosyoekonomijournal.org>>, 18.12.2016.